КРАСИМИР КЪНЕВ ДИЛЯНА АНГЕЛОВА

РЕФОРМАТА В БЪЛГАРСКАТА ПЕНИТЕНЦИАРНА СИСТЕМА

Състояние и перспективи

КРАСИМИР КЪНЕВ ДИЛЯНА АНГЕЛОВА

РЕФОРМАТА В БЪЛГАРСКАТА ПЕНИТЕНЦИАРНА СИСТЕМА

Състояние и перспективи

БЪЛГАРСКИ ХЕЛЗИНКСКИ КОМИТЕТ
София, 2023

Изследването е направено по проект „Оценка на реформата в местата за лишаване от свобода в България: Законодателство и практика след пилотното решение на ЕСПЧ „Нешков и други“ на Българския хелзинкски комитет. Основната цел на проекта е подобряване прилагането на международните стандарти за правата на човека в пенитенциарната сфера в България. Повече информация може да намерите на www.prisonreform.bg.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на „Фонд Активни граждани България“ по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на публикацията се носи от Българския хелзинкски комитет и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на „Фонд Активни граждани България“.

Реформата в българската пенитенциарна система
Състояние и перспективи

Българска

Първо издание

Автори © *Красимир Кънев и Диляна Ангелова*
Отговорен редактор *Красимир Кънев*
Коректор *Павлина Върбанова*
Предпечатна подготовка и оформление *Сирея+*

Издава
© Български хелзинкски комитет
www.bghelsinki.org
www.prisonreform.bg
Фонд Активни граждани България – www.activecitizensfund.bg

ISBN 978-954-9738-64-3 (мека корица)
ISBN 978-954-9738-65-0 (е-книга)

СЪДЪРЖАНИЕ

БЛАГОДАРНОСТИ X

АВТОРИ XI

УВОД XII

ЧАСТ I. Международни стандарти и препоръки на международни органи, свързани с правата на лишените от свобода по наказателен ред в България 1

ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ И ПРЕДМЕТ НА НАСТОЯЩОТО ИЗСЛЕДВАНЕ 2

1. ХАРАКТЕР И ИЗТОЧНИЦИ НА СТАНДАРТИТЕ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА ПО НАКАЗАТЕЛЕН РЕД И ТЕХНИЯТ МАТЕРИАЛЕН ОБХВАТ 5
   - 1.1. Забраната за изтезание, жестоко, нечовешко и унизително отнасяне или наказание 5
   - 1.2. „Меките“ стандарти за защита на правата на човека 8
   - 1.3. Източници на стандарти за защита на правата на лишените от свобода по наказателен ред 11
   - 1.4. Материален обхват на стандартите за защита на правата на лишените от свобода по наказателен ред 18

2. СЪДЪРЖАНИЕ НА „МЕКИТЕ“ МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ТРЕТИРАНЕ НА ЛИШЕНИТЕ ОТСВОБОДА ПО НАКАЗАТЕЛЕН РЕД 21
   - 2.1. Настаняване и разпределение 21
   - 2.2. Материални условия 22
   - 2.3. Здравеопазване 24
   - 2.4. Занимания, труд и образование 27
   - 2.5. Дисциплинарна практика 30
   - 2.6. Използване на сила и помощни средства 32

2.7. Строг режим и изолации 33
2.8. Личен и семеен живот, контакти с външния свят и кореспонденция 35
2.9. Свобода на изразяване и изповядване на религия 37
2.10. Достъп до правосъдие 38
2.11. Инспекции и мониторинг 40
2.12. Защита на групите в положение на уязвимост 41

3. ПРАКТИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА ПО ДЕЛА, СВЪРЗАНИ С ПРАВАТА НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА ПО НАКАЗАТЕЛЕН РЕД ... 44
3.1. Материални условия – пренаселеност 45
3.2. Материални условия – други аспекти 48
3.3. Обиски и видеонаблюдение 51
3.4. Контакти с външния свят 53
3.5. Здравеопазване 56
3.6. Дисциплинарна практика, използване на сила и помощни средства 60
3.7. Строг режим и изолации 64
3.8. Достъп до правосъдие 68
3.9. Свобода на изповядване на религия и свобода на изразяване 70
3.10. Образование и труд 72
3.11. Право на гласуване 75
3.12. Забрана за дискриминация 76
3.13. Право на вътрешноправно средство за защита 79

4. ПРЕПОРЪКИ НА МЕЖДУНАРОДНИ ОРГАНИ, СВЪРЗАНИ С ПРАВАТА НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА ПО НАКАЗАТЕЛЕН РЕД В БЪЛГАРИЯ ... 82
4.1. Препоръки на органи на ООН 82
4.2. Препоръки на органи на Съвета на Европа 86

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ОТНОСНО СЪОТВЕТСТВИЕТО НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО И ПРАКТИКАТА В БЪЛГАРИЯ С МЕЖДУНАРОДНИТЕ СТАНДАРТИ ... 95

ЧАСТ II. Анализ на практическите промени в местата за лишаване от свобода след пилотното решение на ЕСПЧ по делото „Нешков и други срещу България“ 97

ЗАТВОРИ ... 98

1. ОБЩИ ДАННИ И ПРЕНАСЕЛЕНОСТ ... 99
1.1. Капацитет ... 100
1.2. Брой на лишените от свобода и пренаселеност ... 103

2. МАТЕРИАЛНИ УСЛОВИЯ ... 110
2.1. Ремонтни дейности и строеж на нови институции ... 110

2.2. Състояние и обзавеждане в килиите ... 115
2.3. Осветеност ... 120
2.4. Тоалетна ... 121
2.5. Лична хигиена и вода за битови нужди ... 122
2.6. Постелъчен инвентар и дрехи ... 126
2.7. Пране ... 127
2.8. Отопление и охлаждане ... 128
2.9. Насекоми и гризачи ... 129
2.10. Престой на открито и спорт ... 131

3. ХРАНА, ПИТЕЙНА ВОДА И ЗАТВОРНИЧЕСКА ЛАВКА ... 135
3.1. Дневна дажба храна ... 135
3.2. Меню ... 138
3.3. Затворнически кухни ... 139
3.4. Кухненски персонал ... 140
3.5. Организация на храненето ... 141
3.6. Качество на затворническата храна ... 143
3.7. Приготвяне на храна от затворниците ... 145
3.8. Отглеждане на животни и растения за храна в затворите ... 147
3.9. Хранителни пратки ... 148
3.10. Лавка ... 149
3.11. Питейна вода ... 152

4. МАТЕРИАЛНО ПОЛОЖЕНИЕ НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА ... 155
4.1. Лични средства и вещи ... 155
4.2. Запори ... 157

5. МЕДИЦИНСКО ОБСЛУЖВАНЕ ... 159
5.1. Обща картина ... 159
5.2. Медицински центрове ... 160
5.3. Медицински персонал ... 162
5.4. Първоначален преглед ... 166
5.5. Амбулаторен прием ... 167
5.6. Консултация със специалист и медико-диагностична дейност ... 168
5.7. Лекарства и медицински изделия ... 170
5.8. Специализирани болници за активно лечение на лишени от свобода ... 174
5.9. Дентална помощ ... 175
5.10. ХИВ, хепатит С и туберкулоза ... 177
5.11. COVID-19 ... 182
5.12. Смъртни случаи ... 183
5.13. Регистър на травматичните наранявания ... 185

6.ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАКТИКА 190
6.1. Награди 190
6.2. Наказания 193
6.3. Употреба на сила и помощни средства 199

7. ЗОНА С ПОВИШЕНА СИГУРНОСТ 203
7.1. Обща картина 203
7.2. Доживотни затворници 204

8. ЗАТВОРНИЦИ В СИТУАЦИЯ НА УЯЗВИМОСТ 222
8.1. Затворници с увреждания 223
8.2. Затворници, употребяващи наркотици 230
8.3. Затворници чужденци 235
8.4. Етнически малцинства 238
8.5. ЛГБТИК 240
8.6. Бедни затворници 241
8.7. Междузатворническо насилие 242

9. НЕПЪЛНОЛЕТНИ ЗАТВОРНИЦИ 246

10. ЖАЛБИ, ДОСТЪП ДО СЪД И ВИКТИМИЗАЦИЯ НА ЖАЛБОПОДАТЕЛИТЕ 252
10.1. Жалби 252
10.2. Правна информация и правна помощ 255
10.3. Виктимизация на жалбоподателите 257
10.4. Приложение на превантивното и компенсаторното средство за защита ... 262

11. КОНТАКТИ С ВЪНШНИЯ СВЯТ 265
11.1. Свиждания 265
11.2. Телефонни разговори 272
11.3. Кореспонденция 275

12. ТРУД 276
12.1. Обща картина 276
12.2. Заплащане 278
12.3. Работа в комунално-битовото обслужване затворите 281
12.4. Работа към ДПФЗД 282
12.5. Работа в цехове на ДПФЦЗ 283
12.6. Селскостопанска дейност 285
12.7. Работа по договори на ишлеме 286
12.8. Отдаване на труд на фирми на физически и юридически лица 287
12.9. Условия на труд 288
12.10. Трудови злополуки 291

13. ОБРАЗОВАНИЕ 294

14. ПРОФЕСИОНАЛНО ОБУЧЕНИЕ 300

15. СПЕЦИАЛИЗИРАНА ГРУПОВА РАБОТА 302
16. ДЕЙНОСТИ В СВОБОДНОТО ВРЕМЕ 305
17. БИБЛИОТЕКИ 309
АРЕСТИ 312
18. БРОЙ АРЕСТИ И КАПАЦИТЕТ 313
19. БРОЙ ЗАДЪРЖАНИ ЛИЦА И СРОК НА ЗАДЪРЖАНЕТО В АРЕСТИТЕ 318
20. МАТЕРИАЛНИ УСЛОВИЯ 323
20.1. Капацитет и размер на килиите 325
20.2. Обзавеждане и състояние на килиите 326
20.3. Осветление 328
20.4. Отопление 330
20.5. Вентилация 331
20.6. Баня и тоалетна 332
20.7. Престой на открито 334
20.8. Дейности 336
21. ХРАНА 338
22. МЕДИЦИНСКО ОБСЛУЖВАНЕ 340
23. ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАКТИКА И ИЗОЛАЦИИ 345
24.КОНТАКТИ С ВЪНШНИЯ СВЯТ 347
24.1. Свиждания 347
24.2. Адвокатско свиждане 348
24.3. Лавка 349
24.4. Информация за правата и задълженията на задържаните 350
24.5. Телефонни разговори 352
24.6. Писмена кореспонденция и колети 354
25. УЯЗВИМИ ГРУПИ 356
26. ИЗПОЛЗВАНЕ НА ПРЕВАНТИВНОТО И КОМПЕНСАТОРНОТО СРЕДСТВО 361
27. ПЕРСОНАЛ 364
ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕПОРЪКИ 366

Използвани абревиатури

БХК	Български хелзинкски комитет
ГДИН	Главна дирекция „Изтърпяване на наказанията“
ДПФЗД	Държавно предприятие „Фонд затворно дело“
ЕКПЧ	Европейска конвенция за правата на човека и основните свободи
ЕПЗ	Европейски правила за затворите
ЕСПЧ	Европейски съд по правата на човека
ЗДОИ	Закон за достъп до обществена информация
ЗИНЗС	Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража
ЗО	Затворническо общежитие
ЗОДОВ	Закон за отговорността на държавата и общините за вреди
ЗОЗТ	Затворническо общежитие от закрит тип
ЗООТ	Затворническо общежитие от открит тип
ЗПС	Зона с повишена сигурност
КМ	Комитет на министрите
КПИ	Европейски комитет против изтезанията, нечовешкото и унизително отнасяне или наказание
КПРД	Комитет за премахване на расовата дискриминация
КПЧ	Комитет по правата на човека
НЗОК	Национална здравноосигурителна каса
НПК	Наказателно-процесуален кодекс
НПМ	Национален превантивен механизъм
НПО	неправителствена организация
НФМ	Норвежки финансов механизъм
ОСИН	Областна служба „Изпълнение на наказанията“
ОССЕ	Организация за сигурност и сътрудничество в Европа
ПДНД	Поправителен дом за непълнолетни девойки
ПДНМ	Поправителен дом за непълнолетни младежи
ППЗИНЗС	Правилник за прилагането на Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража
СБАЛЛС – Ловеч	Специализирана болница за активно лечение на лишени от свобода към Затвора – Ловеч
СБАЛЛС – София	Специализирана болница за активно лечение на лишени от свобода към Затвора – София
СДВР	Социални дейности и възпитателна работа
СМП	Стандартни минимални правила за третиране на затворниците

БЛАГОДАРНОСТИ

Настоящото издание е резултат от усилията, времето и труда на множество хора, на които бихме искали да благодарим. На първо място, това са колегите ни от Българския хелзинкски комитет, които ни дадоха ценни съвети и насоки; подпомогнаха ни в логистиката, администрацията и публичната комуникация на теренните посещения. Без тяхната подкрепа това издание нямаше да бъде възможно.

Благодарни сме на Министерството на правосъдието и на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ за доброто сътрудничество и безпроблемната организация при провеждане на посещенията в местата за лишаване от свобода, както и за големия обем предоставени данни. Благодарим и на всички началници и служители на пенитенциарни институции за отделеното време и за споделената ценна информация.

Не на последно място, признателни сме и на стотиците лишени от свобода за това, че се съгласиха да се срещнат с експертите на БХК и да бъдат интервюирани за целите на изследването. За затворниците срещите с правозащитни организации, подаването на оплаквания и огласяването на нарушения винаги са съпроводени с висок риск от виктимизация, което прави приноса на участниците – лишени от свобода, в това изследване изключително ценен.

АВТОРИ

Автор на първата част от изследването е **Красимир Кънев**. Той е председател на Българския хелзинкски комитет, най-голямата организация за защита на правата на човека в България. Красимир Кънев е експерт с 30-годишен опит в областта на правата на човека, който включва многобройни посещения в местата за лишаване от свобода в България и в чужбина, представителство на повече от 80 жалбоподатели пред Европейския съд по правата на човека и участие в управителните органи на редица международни правозащитни организации.

Автор на втората част е **Диляна Ангелова**. Тя е юристка с многогодишен опит в наблюдението на местата за лишаване от свобода. Участвала е в изследвания върху различни аспекти на наказателното правосъдие, пенитенциарното право и политики, правата на жените и децата в България.

Обобщенията на резултатите от наблюденията върху реформата на системата на местата за лишаване от свобода в България са основани на приноса на изследователите на Българския хелзинкски комитет **Славка Кукова, Антоанета Ненкова, Станимир Петров и Мария Янакиева**.

УВОД

Това изследване е осъществено от Българския хелзинкски комитет (БХК) по проект *Оценка на реформата в местата за лишаване от свобода в България „Законодателство и практика след пилотното решение на ЕСПЧ „Нешков и други“*, финансиран от „Фонд Активни граждани България“ по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Водещата цел на проекта е да подобри прилагането на международните стандарти за правата на човека в арестите и затворите в България. Инициативата е продължение на дългогодишната дейност на БХК по мониторинг на ситуацията в затворените институции, застъпничество за спазване на правата на лишените от свобода и овластяване на уязвимите групи. За реализирането ѝ БХК получи подкрепа от Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ (ГДИН) и омбудсмана в качеството му на Национален превантивен механизъм (НПМ).

През 2015 г. Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ, Съдът) постанови пилотното решение *Нешков и други срещу България*. Според него пренаселеността и лошите материални условия водят до нарушение на чл. 3 от Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи, въвеждащ абсолютна забрана за изтезание, нечовешко и унизително отнасяне. Вземайки предвид повторяемостта и устойчивостта на проблемите, Съдът констатира, че зад тях стоят структурни проблеми, от които страда цялата пенитенциарна система на България, и даде срок от 18 месеца на правителството да предприеме комплексни мерки за справянето с тях: мащабно подобряване на материалната база, преодоляване на пренаселеността и въвеждане на ефективни превантивни и компенсаторни средства за защита срещу такъв тип нарушения. При-

близително по същото време Съдът се произнесе и по друго ключово дело за наказателноизпълнителната система у нас – *Харакчиев и Толумов срещу България*. С решението по това дело Съдът установи нарушение на чл. 3 поради кумулативния ефект на условията и режима на задържане, в които са поставени жалбоподателите, осъдени съответно на доживотен затвор без право на замяна и на доживотен затвор с право на замяна. С решението ЕСПЧ указа на България да реформира правната рамка, регламентираща режима на изтърпяване на наказанието на осъдените на доживотен затвор със и без право на замяна, по-конкретно по отношение на автоматичното прилагане на най-рестриктивния режим и изолацията спрямо всички лица, на които са наложени такива наказания.

В изпълнение на решенията на ЕСПЧ през 2016 г. и 2017 г. Народното събрание прие редица изменения и допълнения в Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража (ЗИНЗС) и Наказателно-процесуалния кодекс (НПК), по-важните сред които са следните:

- Подобрена беше редакцията на чл. 3 от ЗИНЗС, установяваща забраната на нечовешко и унизително отнасяне.
- Установен беше стандарт за минималната жилищна площ за един лишен от свобода, не по-малко от 4 кв.м.
- При разпределяне в конкретно затворническо заведение за изтърпяване на наказанието, освен критерия за близост на затвора до постоянния адрес, се възприе настаняването да се извършва в зависимост от възможността затворът да осигури необходимите материални условия.
- Беше разширен кръгът на осъдените лица, които първоначално се настаняват в затворническите заведения от открит тип вместо в такива от закрит тип. Облекчени бяха и условията за преместване от затворническо общежитие от закрит тип (ЗОЗТ) в затворническо общежитие от открит тип (ЗООТ). И двете изменения целяха основно преодоляване на пренаселеността в затворите.
- Въведоха се превантивно и компенсаторно средство за защита срещу лоши условия на задържане. И в двата случая това става чрез молби и искове до административните съдилища.
- Предвиди се възможност за обжалваемост на актовете на органите по изпълнение на наказанията пред административния съд по местоизпълнение на наказанието с цел засилване на независимия контрол върху местата за лишаване от свобода от страна на съда.

- Въведе се и пряк достъп на лишените от свобода до съд за предсрочно освобождаване. Промениха се и условията за предсрочно освобождаване: след измененията на закона, при изтърпени две трети от наказанието отпадна изискването остатъкът от наказанието да е не повече от три години за рецидивисти, а за останалите лишени от свобода бе необходимо да са изтърпели половината от наказанието си.

Наред със законодателните изменения бяха предприети и множество практически мерки за подобряване на материалните условия, включително закриване на неподлежащи на ремонт арести и затворнически общежития, разкриване на нови пенитенциарни институции, ремонт и разширяване на капацитета на съществуващите институции.

С тази книга е направен опит за изследване и оценка на реалния ефект от практическите и законодателните мерки, предприети от българското правителство след пилотното дело. Те набелязват дефицитите на реформата в пенитенциарната система и очертават сферите, в които тя трябва да се продължи, за да бъдат изпълнени общите мерки на Съда. Резултатите от изследването ще бъдат съобщени на националните власти и на Комитета на министрите на Съвета на Европа, който следи за изпълнението на решенията на Съда в Страсбург.

Книгата включва две части:

- ***Международни стандарти и препоръки на международни органи, свързани с правата на лишените от свобода по наказателен ред в България;***
- ***Анализ на практическите промени в местата за лишаване от свобода след пилотното решение на ЕСПЧ по делото „Нешков и други срещу България“.***

В първата част е направен цялостен преглед на международните стандарти за третиране на лишените от свобода по наказателен ред, както и на препоръките на международните органи по правата на човека към България. Прегледът е фокусиран върху стандартите, формулирани в рамките на органите и институциите на ООН и на Съвета на Европа – двете организации, в които България членува от няколко десетилетия.

Подобно представяне на международните стандарти за третиране на лишените от свобода се прави за пръв път в България. То дава основа за оценката на резултатите от реформата в българската пенитенциарна система и същевременно би послужило като ръководство за органите на

наказателното изпълнение, на омбудсмана и на другите независими наблюдатели на правата на човека в местата за лишаване от свобода.

Втората част представя резултатите от изследване на практическите промени в местата за лишаване от свобода след пилотното решение на ЕСПЧ по делото *Нешков и други срещу България*, дало началото на всеобхватна реформа на пенитенциарната система у нас.

Водещата цел на изследването е да се установят актуалната картина в арестите и затворите и ефективността на реализираните мерки за намаляване на пренаселеността и подобряване на условия на задържане, както и да се очертаят проблемните области и сферите, в които реформата следва да продължи.

В основата на изследването са находки, направени в рамките на общо 48 посещения на изследователи на БХК в 41 пенитенциарни институции – затвори, затворнически общежития, поправителни домове и арести. По-конкретно, посетени са всички 12 затвора в страната, пет ЗОЗТ, шест ЗООТ, двата поправителни дома и 16 ареста. Посещенията в някои институции са повторени с цел набавяне на допълнителна информация или проследяване на напредъка.

Теренното изследване е проведено в периода февруари 2020 – март 2022 г. То съвпадна с пандемията от COVID-19 и придържайки се към строгите мерки за недопускане на разпространението на вируса в местата за лишаване от свобода и ограничения достъп до затворниците, изследователският екип на няколко пъти трябваше да отменя планирани посещения, което доведе и до удължаване на първоначално планирания срок на изследването. Състоянието на материалните условия, описано в анализа, е актуално към времето на направените посещения и не отразява настъпилите по-късно изменения в материалните условия.

Посещенията в арестите са осъществени основно през 2020 г. и обхващат 16 институции от съществуващите към онзи момент 27 ареста. Фокусът е върху самостоятелно съществуващите арести – тези, които не се помещават в районите на затвори или затворнически общежития, поради традиционно по-лошите условия на задържане в тях. До края на 2022 г. два от арестите, които са посетени, са преместени в нови сгради – тези в Добрич и в Благоевград, а арестът в Габрово е закрит.

Посетени арести	Месец и година на посещението
Арест – Благоевград	Юни 2020 г., март 2022 г.
Арест – Варна	Юли 2020 г.
Арест – Велико Търново	Август 2020 г.
Арест – Видин	Юли 2020 г.
Арест – Враца (към затвора)	Юли 2020 г.
Арест – Габрово	Юни 2020 г.
Арест – Добрич	Август 2020 г.
Арест – Силистра	Август 2020 г.
Арест – Кюстендил	Февруари 2020 г.
Арест – Пловдив	Юни 2020 г.
Арест – Русе	Август 2020 г.
Арест – Свиленград	Юни 2020 г.
Арест – София, ул. „Майор Векилски“	Октомври 2020 г.
Арест – София, бул. „Г. М. Димитров“	Септември 2020 г.
Арест – Хасково	Юни 2020 г.
Арест – Шумен	Юли 2020 г.

Теренните наблюдения в затворите са осъществени през 2021 г. и в началото на 2022 г. Посетени са всички 12 затвора, пет ЗОЗТ и шест ЗООТ. Затворническите общежития са подбрани така, че да включват новооткритите пенитенциарни заведения, някои изцяло ремонтирани общежития и институции, за които съществува информация от предходни посещения и доклади на други мониториращи органи, че са с лоши условия на задържане. Посетени са и двата поправителни дома, в които изтърпяват наказанието си лишени от свобода непълнолетни.

Затвори и общежития	Дата на посещение	Интервюта с лишени от свобода
Затвор – Бобов дол	Юли 2021 г., март 2022 г.	11
Затвор – Белене	Август 2021 г.	9
Затвор – Бургас	Юли 2021 г.	11
ЗОЗТ „Дебелт“	Юли 2021 г.	6
ЗООТ „Дебелт“	Юли 2021 г.	2
Затвор – Варна	Юни 2021 г.	9
ЗООТ „Разделна“	Февруари 2021 г., декември 2021 г.	16
Затвор – Враца“	Октомври 2021 г.	10
ПДНМ „Враца“	Октомври 2021 г.	5
Затвор – Ловеч	Август 2021 г.	6
ЗОЗТ „Атлант“	Август 2021 г.	11
Затвор – Плевен“	Ноември 2021 г.	15
ЗОЗТ „Вит“	Ноември 2021 г.	1
Затвор – Пловдив	Юни 2021 г.	8
ЗООТ „Хеброс“	Юни 2021 г.	1
Затвор – Пазарджик	Юни 2021 г.	10
ЗООТ „Пазарджик“	Юни 2021 г.	8
Затвор – Стара Загора	Юли 2021	6
ЗОЗТ „Черна гора“	Октомври 2021 г.	4
ЗООТ „Верея“	Юли 2021 г.	4
Затвор – София	Март 2021, октомври 2021 г., март 2022 г.	22
ЗОЗТ „Кремиковци“	Март 2021 г.; юни 2021 г.; декември 2021 г.	13
Затвор - Сливен	Август 2021 г.	9
ЗООТ „Рамануша“	Август 2021 г.	2
ПДНД „Сливен“	Август 2021 г.	0
Общо		**199**

За целите на мониторинга на терен бяха изготвени два протокола – един за наблюдението в арестите, и втори – за наблюдението в затвори-

те, затворническите общежития и поправителните домове. Всеки от тях съдържа аспектите на условията в местата за лишаване от свобода, които подлежат на наблюдение, в съответствие с международните и националните стандарти – брой лишени от свобода, разпределение по групи и пренаселеност; материални условия; храна; медицинско обслужване; дисциплинарна практика; затворници на тежък режим; изолации; уязвими групи затворници/арестанти; използване на превантивното и компенсаторното средство за защита; контакти с външния свят; ресоциализация; случаи на насилие и тяхната регистрация и др.

За изследването е използван методът на независим мониторинг на терен в затворите и следствените арести. Посещенията се реализират в екип от двама или трима обучени изследователи и в много редки случаи, само за провеждането на някои от интервютата – от един изследовател. Достъпът на изследователския екип до местата за лишаване от свобода се осъществява въз основа на споразумение между БХК и Министерството на правосъдието от 1997 г. По силата на споразумението, на експертите на БХК се издават пропуски, които им гарантират непредизвестени посещения в териториалните поделения на ГДИН в рамките на работното време на администрацията. Въпреки това, за да се осигури съответната организация на работа, необходима за провеждането на теренното наблюдение, някои от посещенията бяха предварително уговорени с ръководствата на затворите.

Арестите са малки институции и при всички случаи наблюдението в тях протичаше в рамките на един ден, докато работата в затворите отнемаше по-продължително време. Разглеждани бяха условията в килии на различни етажи от институциите и с различен профил на настаняваните лица, санитарни помещения, места за престой на открито и спортни съоръжения, места за свиждане, кухни, места за хранене, складови помещения, библиотеки, стаи за групова работа, медицински кабинети и стационарите към тях, работни обекти, училищни сгради и др.

В затворите, затворническите общежития и поправителните домове са проведени 199 дълбочинни интервюта с осъдени лишени от свобода, за което беше изготвен специален въпросник. Интервютата са провеждани насаме, без съдържанието им да става достояние на затворническия персонал, като всички интервюирани са предоставили информирано писмено съгласие за участие в изследването. От общия брой интервюирани 11 интервюта са с жени затворнички, 10 – с чужди граждани, лишени от свобода, 10 – с осъдени на доживотен затвор или доживотен затвор без замяна, 5 – с непълнолетни момчета.

В арестите не са провеждани интервюта със задържани лица, тъй като достъпът за представители на правозащитни организации до обвиняеми и подсъдими лица, задържани под стража, е възможен единствено след изрично разрешение от съответния прокурор или съдия по делото.[1] Това нормативно изискване възпрепятства качественото наблюдение и изследване на условията на задържане в арестите и следва да отпадне.

Във всички посетени институции изследователите провеждаха и разговори с представители на администрацията – началници на затвори, дежурни надзиратели или други служители на ръководни позиции в арестите, инспектори социални дейности и възпитателна работа (СДВР), психолози, медицински специалисти, учители, готвачи, служители на Държавно предприятие „Фонд затворно дело“ (ДПФЗД) и др. Общият брой на служителите, с които е разговаряно, е над 50.

За изследването е използван още голям обем вторична информация. На първо място, по време на теренните наблюдения, където има възможност, е разгледана документация, като например регистрите за травматични увреждания и дневниците за употреба на сила и помощни средства. От ръководствата на институциите са получавани писмени и устни сведения за броя, разпределението и движението на лишените от свобода, броя учащи и работещи затворници, капацитета на институциите, дисциплинарната практика и друга актуална информация.

На следващо място, по реда на Закона за достъп до обществена информация (ЗДОИ) са получени множество ценни за целите на изследването отчети, доклади, анализи, статистически данни и други документи на ГДИН и нейните поделения, които не са налични никъде в публичното пространство. По реда на ЗДОИ е изискана информация и от други държавни структури – Министерството на правосъдието, ДПФЗД, Националната агенция по приходите, Министерството на образованието. В анализа са интегрирани също данни, станали известни в резултат на проверки по подадени от БХК сигнали за нарушения на правата на лишените от свобода, например проверки на Изпълнителна агенция „Главна инспекция по труда“ и на Изпълнителна агенция „Медицински надзор“.

Важен източник на информация за анализа на състоянието в местата за лишаване от свобода са също така докладите на омбудсмана на Република България в качеството му на НПМ, докладите на Европейския комитет против изтезанията, нечовешкото и унизително отнасяне или наказание (КПИ), частта „Условия в местата за лишаване от свобода“ от

[1] ЗИНЗС, чл. 253, ал. 3.

годишните доклади на БХК за правата на човека в България и други специализирани изследвания на БХК по проблемите в арестите и затворите у нас.

Друг важен източник на информация са жалбите и сигналите, които БХК всекидневно получава от лишени от свобода, както и преписките по някои от тях с държавни институции. В организацията е събран значителен архив от писма и преписки, засягащи почти всички затвори в България. Информацията, съобщавана от лишените от свобода в техните писма, е подлагана на внимателна проверка по време на посещенията в съответните институции.

Не на последно място, други публично достъпни източници, използвани в настоящото изследване, са докладите на българското правителство до Комитета на министрите на Съвета на Европа по изпълнението на делата на ЕСПЧ, свързани с местата за лишаване от свобода, годишните отчети на прокуратурата, статистиката на Националния статистически институт, годишната статистика за затворите на Съвета на Европа, доклади на други държавни институции.

Електронна версия на книгата е достъпна в интернет, на сайта на проекта www.prisonreform.bg и сайта на БХК www.bghelsinki.org.

ЧАСТ I

Международни стандарти и препоръки на международни органи, свързани с правата на лишените от свобода по наказателен ред в България

ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ И ПРЕДМЕТ НА НАСТОЯЩОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Международното право допуска лишаване на определено лице от неговата лична свобода в няколко строго определени случая. Е*вропейската конвенция за правата на човека и основните свободи* (ЕКПЧ, Конвенцията) в член 5 определя шест такива хипотези:

1. Лишаване от свобода като наказание с постановена от компетентен съд присъда;
2. Лишаване от свобода с цел да се изпълни съдебно решение или задължение, предписано от закона;
3. Лишаване от свобода с цел явяване пред компетентен съд по обосновано подозрение за извършено престъпление, или т.нар. „задържане под стража“;
4. Лишаване от свобода на дете с цел възпитателен надзор или за да се осигури неговото явяване пред предвидената в закона институция;
5. Лишаване от свобода на инфекциозно болни, психично болни, алкохолици и скитници;
6. Лишаване от свобода за целите на имиграционния контрол или за екстрадиране.

Конвенцията не допуска лишаване от свобода в никакви други случаи. От тези шест хипотези само две са свързани с лишаване от свобода по наказателен ред – първата и третата. Те генерират това, което в редица международни документи, както и на национално ниво е прието да се нарича „затворници“, т.е. лица, пребиваващи в затвори – институции, в които се изпълнява наказанието „лишаване от свобода“ или мярката за

неотклонение „задържане под стража“. „Затворници“ от гледна точка на международните стандарти, макар и необичайно за българската система, са също така и настанените в институции (в България те се наричат „следствени арести“, а обитателите им – „арестанти“), които са предназначени за изпълнение на мярката „задържане под стража“ на ранните етапи на досъдебното наказателно производство. Нито една от останалите категории лица, които могат да бъдат лишавани от свобода на основание на горните хипотези, международните стандарти не обозначават като „затворници“, с изключение на малкия брой лица, които се задържат в затвор с цел екстрадиция, т.е. когато са поискани от друга страна, за да бъдат преследвани по наказателен ред за извършено престъпление.

Българският *Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража* (ЗИНЗС), който третира наред с другото лишаването от свобода по наказателен ред, говори за „лишени от свобода“, когато обозначава затворниците, и за „места за лишаване от свобода“, когато обозначава затворите, затворническите общежития, поправителните домове и следствените арести. Строго погледнато, тези термини са твърде широки. „Лишаване от свобода“ е родовото понятие за всяка една от горните шест категории, само две от които обхващат лицата, лишени от свобода по наказателен ред.

Наред с „лишаване от свобода“, международните стандарти използват термините „арест“, „задържане“, „задържани“ и „арестувани“. Като цяло, в употребата на тези термини е налице значителна неразбория[1]. Те се употребяват в широк и в тесен смисъл. В широк смисъл най-грубо „задържане“ и „задържан“ се употребяват като синоними на „лишаване от свобода“ и „лишен от свобода“. Тоест затворниците също могат да се обозначават като „задържани“, а лишаването от свобода в затвор – като „задържане“. В този смисъл се говори за „условия на задържане“ – като условия, при които се изтърпява наказанието „лишаване от свобода“ и мярката за неотклонение „задържане под стража“. В тесен смисъл „задържане“ е всяко ограничаване на физическата свобода на лице освен в резултат от осъждане за извършено правонарушение, както и в ситуацията на арест. „Арест“, когато не се употребява като синоним на „задържане“, обикновено обозначава първоначалния акт на лишаване от свобода, с който лицето се поставя под физически контрол. Българското законодателство обозначава със „задържане“, наред с лишаването от свобода в следствен арест или затвор в резултат от прокурорско постановление за задържане за 72 часа и налагане на мярка за неотклонение „задър-

[1] Вж. по-подробно: Кънев, К. Правото на лична свобода и сигурност. София: Сиби, 2016, с. 40–46.

жане под стража“, също така и 24-часовото полицейско задържане по данни за извършено престъпление. В последния случай би било крайно необичайно, следвайки терминологията на българската система, задържаните да се обозначават като „затворници“, макар че те са лишени от свобода по наказателен ред.

Настоящото изследване представя международните стандарти за третиране на лишените от свобода по наказателен ред, както и препоръките към България на международни органи, свързани с правата на тези лица. Това са лицата, които се обозначават като „затворници“ и се лишават от свобода въз основа на първата и третата от горните шест хипотези. Изследването в слаба степен и само в някои аспекти засяга и лицата, които се задържат по данни за извършено престъпление в полицейските управления за 24 часа. Същото се отнася и за институциите в системата на МВР, в които се задържат лица по реда на *Указ № 904 за борба с дребното хулиганство*, макар че те по смисъла на относимите международни стандарти също представляват институции за лишаване от свобода по наказателен ред.

Изследването обхваща източниците на стандартите, техния материален обхват и тяхното съдържание. То е фокусирано върху стандартите, формулирани в рамките на органите и институциите на ООН и на Съвета на Европа. Особено място е отделено на практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ, Съдът). Тя е обхваната в нейната цялост, но с приоритет са представени ключовите решения срещу България, както и такива срещу други държави членки със сходен предмет. Препоръките към България на международните органи, свързани с правата на лишените от свобода по наказателен ред, са от последните десет години.

1 ХАРАКТЕР И ИЗТОЧНИЦИ НА СТАНДАРТИТЕ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА ПО НАКАЗАТЕЛЕН РЕД И ТЕХНИЯТ МАТЕРИАЛЕН ОБХВАТ

Ключовото разграничение на международните стандарти в сферата на правата на човека е между правно обвързващите, или „твърди" стандарти и т.нар. „меко право" – декларации, препоръки, резолюции на международни органи и институции, които нямат правно обвързващ характер[2]. „Твърдите" стандарти са нормите на международното право. Член 38 от Статута на Международния съд ги посочва изчерпателно. Това са: а) международните договори; б) международният обичай като доказателство на общата практика, призната като право; в) общите принципи на правото, признати от цивилизованите нации; г) съдебните решения и доктрината на най-квалифицираните автори на различните нации като помощни средства за установяването на правните норми.

1.1. Забраната за изтезание, жестоко, нечовешко и унизително отнасяне или наказание

Правата на затворниците са човешки права. Поради това всички норми на международното право по правата на човека са по принцип приложими към положението на лицата, които са лишени от свобода по наказателен ред. Сред тези норми особено място заема забраната за изтезание, жестоко, нечовешко и унизително отнасяне или наказание. Задържаните, включително затворниците, са особено уязвими към такива форми на малтретиране. Забраната е регламентирана в редица международни договори, по които Република България е страна. Забраната за

[2] Някои български автори го обозначават също като „гъвкаво право": Илиева, И. Soft law на международните организации. – В: Шопов А. (съст.). *Soft law и съвременното право*. София: Сиби, 2017.

изтезание има особен статут в международното право[3]. Като норма на договорното право тя, наред със забраната за жестоко, нечовешко и унизително отнасяне и наказание, не допуска ограничения и дерогации. Освен това Комитетът срещу изтезанията на ООН (КСИ) в своя *Общ коментар № 2* от януари 2008 г. изрично заявява, че забраната за изтезание е възприета като норма на обичайното международно право[4]. Днес също така има широко разпространено приемане на забраната за изтезание като императивна норма на общото международно право (jus cogens)[5]. Тази норма има по-висок ранг в сравнение с нормите на договорното право и дори в сравнение с нормите на обичайното международно право. Комитетът по правата на човека на ООН (КПЧ) в своя *Общ коментар № 24* от 1994 г. изтъква като една от причините за недопускането на дерогиране на забраната за изтезание нейния характер на императивна норма на общото международно право[6]. По делото *Прокурорът срещу Анто Фурунджия* (1998 г.) Международният наказателен трибунал за бивша Югославия постановява, че забраната за изтезание налага на страните задължения *erga omnes*, т.е. „задължения към всички останали членове на международната общност, като всеки от тях има същото задължение към всички останали“[7]. В международното право подобно задължение е налице в случаите, когато има всеобщ и неоспорван интерес от защита на ключови права. Международноправният статут на забраната за жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание е по-нисък от този на забраната за изтезание, но доколкото не допуска ограничаване, е по-висок от този на повечето останали човешки права[8].

---

[3] Според член 1.1. от *Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително третиране или наказание* (КПИ) „За целите на тази конвенция терминът „изтезание“ означава всяко действие, с което умишлено се причинява силно физическо или психическо страдание или болка на дадено лице, за цели като: да се получат от него или от трето лице сведения или признания, за да бъде то наказано за действие, което то или трето лице е извършило или в извършването на което е заподозряно, или за да бъде то или трето лице сплашвано или принуждавано, или по каквато и да е причина, основаваща се на каквато и да е дискриминация, когато такава болка или страдание се причинява от длъжностно лице или друго официално действащо лице или по негово подстрекателство или с негово явно или мълчаливо съгласие. В това определение не се включват болката и страданието, които произтичат единствено от законни санкции и които са присъщи на тези санкции или настъпват случайно при тях“.

[4] *CAT, General Comment No. 2: Implementation of Article 2 by States Parties, § 1.*

[5] Според член 53 от *Виенската конвенция за правото на договорите* „императивна норма на общото международно право е норма, която изцяло се приема и признава от международната общност на държавите като норма, отклонението от която е недопустимо и която може да бъде изменена само с последваща норма на общото международно право от същия характер“.

[6] Human Rights Committee, *General Comment No. 24: Issues relating to reservations made upon ratification or accession to the Covenant or the Optional Protocols thereto, or in relation to declarations under article 41 of the Covenant*, 04/11/94, CCPR/C/21/Rev.1/Add.6, § 10.

[7] ICTY, *Prosecutor v. Anto Furundžija*, Trial Chamber, § 151.

[8] Вж. по-подробно за статута на забраната в: Кънев, К. *Защита от изтезания, жестоко, нечовешко и унизително отнасяне или наказание*, София: Сиби, 2009, с. 19–25.

Поради това, че забраната за изтезание, жестоко, нечовешко и унизително отнасяне или наказание има абсолютен характер, а установяването на нарушение предизвиква особена стигма, ЕСПЧ е определил относително висок „праг на суровост" на третирането, за да може то да попадне в материалния обхват на член 3 от ЕКПЧ, с който забраната се налага. По същата причина тази забрана налага особено строги позитивни задължения на държавите. Изтезанието и тежките форми на жестоко и нечовешко отнасяне следва да се преследват по наказателноправен ред. Никаква друга форма на удовлетворение не е допустима дори когато тя дава възможност жертвите да получат големи по размер парични обезщетения. Както ЕСПЧ подчертава по делото *Кръстанов срещу България* от 2004 г., в което става дума за физическо малтретиране от полицията на гражданин:

> Ако властите ограничат своята реакция спрямо инцидентите на умишлено полицейско малтретиране до просто плащане на обезщетение, оставайки пасивни към наказателното преследване на отговорните лица, в някои случаи ще стане възможно за агентите на държавата да злоупотребяват с правата на тези, които са под техен контрол с истинска безнаказаност, а общата законова забрана на изтезанията и нечовешкото и унизително отнасяне и наказание, въпреки фундаменталната си важност, би била неефективна на практика.[9]

Нещо повече, ЕСПЧ нееднократно изрично е обявявал за недопустимо прекратяването на наказателното производство по давност, както и амнистирането и помилването на длъжностни лица за престъпления, съставляващи нарушение на член 3[10]. За по-леките форми на нечовешко и унизително отнасяне Съдът допуска гражданскоправния ред като допустим и адекватен начин за компенсиране на жертвите. Съдът е установил и други позитивни задължения на държавите, свързани с разследването, защитата от малтретиране от страна на частни лица, международното наказателноправно сътрудничество, превантивните мерки, правото на удовлетворение и обезщетение и изключването на доказателства, получени чрез изтезание и друго забранено третиране[11].

---

[9] ECHR, *Krastanov v. Bulgaria*, No. 50222/99, Judgment of 30 September 2004, § 60. Вж. също: ECHR, *Ayder and Others v. Turkey*, No. 23656/98, Judgment of 8 January 2004, § 98.

[10] ECHR, *Erdoğan Yılmaz and Others v. Turkey*, No. 19374/03, Judgment of 14 October 2008, § 56; ECHR, *Terzi and Erkmen v. Turkey*, No. 31300/05, Judgment of 28 July 2009, § 33; ECtHR, *Baran and Hun v. Turkey*, No. 30685/05, Judgment of 20 May 2010, § 58; ECtHR, *Savin v. Ukraine*, No. 34725/08, Judgment of 16 February 2012, § 67.

[11] Вж. Кънев, К. *Защита от изтезания…*, с. 142–180.

1.2. „Меките“ стандарти за защита на правата на човека

Съвременните теоретици на международното право са разделени в мненията си по отношение на статута на „мекото право“. За някои то е куха фраза, чиято цел не отива по-далеч от това да се натрапят на държавите задължения, за които те не са дали своето съгласие. То е част от „патологията на международната нормативна система“[12]. Според други, по-съвременни и по-възприемчиви към термина дефиниции „мекото право“ се свежда до „тези незадължителни норми или инструменти, които тълкуват или информират нашето разбиране за задължителните правни норми, или представляват обещания, които на свой ред създават очаквания за бъдещо поведение“[13].

Взаимоотношението между „меките“ и „твърдите“ стандарти в международното право по правата на човека е подчинено на една динамика, определена от редица фактори. От една страна, пределно общите формулировки на някои от международните договори налагат тяхното тълкуване. Какво например означава забраната за изтезание, нечовешко или унизително отнасяне и наказание, формулирана в член 3 от ЕКПЧ? Какво е означавала тя по времето, по което е формулирана, и какво означава днес? Един от източниците при тълкуването, към който органите по Конвенцията[14] се насочват, са тъкмо „меките“ стандарти. Какво те определят като допустимо и недопустимо третиране на лишените от свобода и кое от това следва да попадне в материалния обхват на член 3, е въпрос, чийто отговор често се съдържа в стандартите на „мекото“ право. А решенията на органите, които самият международен договор е посочил като авторитетни негови тълкуватели, инкорпориращи „меките“ стандарти, правят от тях „твърдо“ право.

Един от тълкувателните подходи, който ЕСПЧ е възприел още в решението си *Маркс срещу Белгия* от 1979 г., е търсенето на „европейски консенсус“ или подкрепа сред голямо мнозинство от държавите членки при решаването на въпроса дали конкретното отнасяне представлява нарушение на определена разпоредба на Конвенцията, или не[15]. Подобен консенсус може да бъде резултат от сравнителноправно изследване, но

[12] Weil, P. “Towards relative normativity in international law?”, *American Journal of International Law*, Vol. 77, No. 3, 1983.

[13] Guzman, A. and T. Meyer. “International Soft Law”, Journal of Legal Analysis, Vol. 2, No. 1, 2010, p. 174.

[14] Органите по Конвенцията включват ЕСПЧ и ЕКПЧ. Комисията бе премахната след влизането в сила на Протокол № 11 към Конвенцията през 1998 г.

[15] ECtHR, *Marckx v. Belgium*, No. 6833/74, Judgment of 13 June 1979, § 52.

в редица случаи той е опредметен в актовете на „мекото право“. Те по правило се приемат ако не с консенсус, то с голямо мнозинство от гласовете на държавите членки[16].

От друга страна, „мекото право“ има роля и в еволютивното тълкуване на нормите на международното право. Еволютивното тълкуване на международните договори има корените си в член 31, т. 3с от *Виенската конвенция за правото на договорите*, според който при тълкуването на договора следва да се вземат предвид наред с контекста, също така и „всички съответни норми на международното право, прилагани в отношенията между страните“. ЕСПЧ е възприел този подход с решението си по делото *Тайрър срещу Обединеното кралство* от 1978 г. В него той за пръв път определя Конвенцията като „жив инструмент“, който трябва да се тълкува „в светлината на съвременните условия“[17]. По това дело става дума за прилагане на телесни наказания по решение на съда спрямо непълнолетни ученици на остров Ман. Очевидно е, че към момента на ратифицирането и влизането в сила на Конвенцията за Обединеното кралство и за останалите държави членки член 3 от Конвенцията е включвал възможност за налагане на такова наказание. Нито Обединеното кралство, нито която и да било друга държава членка са направили тълкувание в този пункт. По делото пред ЕСПЧ правителството пледира тъкмо в този смисъл. Но Съдът отхвърля този подход. Според него

> следва да се отбележи, че в голямото мнозинство от държавите – членки на Съвета на Европа, наложеното от съд телесно наказание не изглежда да се използва, а в някои от тях то никога не е съществувало в съвременната епоха… Исторически, географски и културно островът винаги е бил включен в европейското семейство на народите и следва да се разглежда като споделящ изцяло „общото наследство от политически традиции, идеали, свобода и върховенство на закона“, към които преамбюлът на Конвенцията отпраща[18].

Това „общо наследство“ е динамично понятие. Ценностите и идеалите се променят. На тази основа се променят и традициите. Поради то-

[16] Илиева, И. Цит. съч., с. 263. „В Страсбург мекото право е представлявало и както и преди представлява най-важният източник на кристализация на общоевропейския консенсус и общото наследство на ценности.“ (Partly dissenting opinion of judge Pinto de Albuquerque in Muršić v. Croatia, § 14 – вж. по-долу гл. 3 за това ключово дело на ЕСПЧ).

[17] ECtHR, *Tyrer v. the United Kingdom*, No. 5856/72, Judgment of 25 April 1978, § 31.

[18] ECtHR, *Tyrer v. the United Kingdom*, § 38.

ва, ако иска да бъде полезно на съвременните общества, тълкуването на Конвенцията следва да се съобразява с тези тенденции. Това, разбира се, следва да става чрез промяна на тълкуването на нейните разпоредби, когато те са общи, неясни или изначално даващи възможност за промяна на тяхното значение във времето, а не чрез придаване на ново значение на конкретни и недвусмислено формулирани разпоредби. Развитието на „мекото право" внася конкретика и подпомага еволютивното тълкуване на „твърдото право". Това не означава, че Съдът е задължен да се съобразява с това развитие, както и с „мекото право" изобщо. Както ще видим по-долу, той е дал ярки примери за драстични отклонения не само от тенденциите, но и от изначалните принципи и конкретни препоръки, формулирани в негови документи. Въпреки това в неговата практика е налице отчетлива тенденция към формализиране на стандартите на „мекото право", включително на тези, свързани с правата на лишените от свобода по наказателен ред[19].

В редица решения и като най-устойчив прецедент – в ключовото решение на Голямата камара по делото *Демир и Байкара срещу Турция* от 2008 г., ЕСПЧ прави още една крачка напред в подхода си към еволютивното тълкуване на нормите на Конвенцията. В него Съдът не само утвърждава изискването за съобразяване с изменящите се норми и ценности на европейските общества, но очертава и посоката на това изменение – към все по-високи стандарти на защита на правата на човека:

> [...] Конвенцията е жив инструмент и следва да се тълкува в светлината на изискванията на днешния ден и в съответствие с измененията в международното право така, че да отразява все по-високия стандарт, който се изисква в сферата на защитата на правата на човека, което налага по-голяма твърдост в оценката на посегателствата срещу основните ценности на демократичните общества.[20]

По това дело става дума за правото на държавните служители да образуват синдикати и да участват в колективно договаряне, изтълкувано в светлината на възможността, която член 11 от Конвенцията допуска, за налагане на „законни ограничения върху упражняването на тези права от служещите във въоръжените сили, полицията или държавната ад-

[19] Вж. цитираното по-горе особено мнение на съдия Пинто де Албукерке по делото *Муршич срещу Хърватия*, §§ 27–42.

[20] ECtHR, *Demir and Baykara v. Turkey*, No. 34503/97, Grand Chamber judgment of 12 November 2008, § 146.

министрация“. За да намери нарушение на правата на жалбоподателите, Съдът проследява еволюцията на стандартите за защита на публичните служители не само в рамките на „твърдото право“ в системата на ООН, на Съвета на Европа и на Европейския съюз, но и в ключовата за предмета на делото *Препоръка № R (2000) 6* на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно статута на публичните служители в Европа.

1.3. Източници на стандарти за защита на правата на лишените от свобода по наказателен ред

1.3.1. Правно обвързващи стандарти

Основни източници на международни правно обвързващи стандарти за защита на правата на лишените от свобода по наказателен ред са международните договори по правата на човека. Техните разпоредби следва да се тълкуват по начина, по който са изтълкувани от органите, оправомощени да осигурят тяхното прилагане. За България това са договорите на ООН, на Съвета на Европа и на Европейския съюз. По делото *Хърст срещу Обединеното кралство (№ 2)*, в което става дума за правото на осъдените на ефективно лишаване от свобода да гласуват, Голямата камара на ЕСПЧ подчертава: „Не може да става и дума следователно за това един затворник да се лиши от своите права само поради своя статут на задържан по силата на постановена присъда“[21]. По други дела Съдът е също толкова категоричен: „[…] Съдът приема, че властите имат широка свобода на преценка по въпроси, свързани с изпълнението на наказанията. Но Конвенцията не може да спре пред вратата на затвора“[22]. В общия случай затворниците продължават да се ползват с всички основни права и свободи, гарантирани от международните договори, освен правото на лична свобода. Ограниченията на другите права следва да бъдат конкретно оправдани на основанията, посочени в съответните разпоредби. Понякога такова оправдание е невъзможно, тъй като самите разпоредби не допускат ограничения. Такъв например е случаят със забраната за изтезание, жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание. В случаите, в които разпоредбите допускат такива ограничения, международните органи са склонни да ги оправдаят с предотвратяването на престъпления и безредици, които неизбежно произтичат от обстоятелствата на лишаване от свобода.

---

[21] ECtHR, *Hirst v. the United Kingdom (no. 2)*, No. 74025/01, Grand Chamber judgment of 6 October 2005, § 70.

[22] ECtHR, *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, Nos. 11082/06 and 13772/05, Judgment of 25 July 2013, § 836; ECtHR, *Klibisz v. Poland*, No. 2235/02, Judgment of 4 October 2016, § 354.

От тази гледна точка правно обвързващи стандарти, относими към правата на затворниците, са всички разпоредби на основните договори на ООН за правата на човека, по които България е страна. Те включват:

- *Международния пакт за граждански и политически права;*
- *Международния пакт за икономически, социални и културни права;*
- *Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание;*
- *Факултативния протокол към Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание;*
- *Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация;*
- *Конвенцията за правата на детето;*
- *Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените;*
- *Конвенцията за правата на хората с увреждания;*
- *Римския статут на Международния наказателен съд.*

По част от тези договори България е допуснала право на индивидуална жалба от жертви на нарушения и е задължена да се съобразява с постановените решения по такива жалби от органите по тяхното прилагане.

Същото се отнася и за договорите в рамките на Съвета на Европа, по които България е страна. Тези от тях, които могат да засегнат правата на лишените от свобода по наказателен ред, включват:

- *Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи;*
- *Европейската социална харта (ревизирана);*
- *Европейската конвенция за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унизително отнасяне или наказание;*
- *Конвенцията за трансфер на осъдени лица;*
- *Европейската конвенция за екстрадиция;*
- *Рамковата конвенция за защита на националните малцинства;*
- *Конвенцията за правата на човека и биомедицината и три от допълнителните протоколи към нея.*

С по-ограничено приложение, но също относими към положението на затворниците са и редица договори на Съвета на Европа в сферата на

правното сътрудничество, гражданството, киберпрестъпленията и др. От всички правно обвързващи стандарти на Съвета на Европа с най-голям обхват и значение са тези на ЕКПЧ. Понастоящем ЕСПЧ е генерирал практика в тази сфера, която е с широк материален обхват, засягащ сфери, до някои от които не са достигнали дори „меките" международни стандарти.

Правно обвързващи за България като държава – членка на Европейския съюз, са и стандартите, регламентирани в правото на Съюза. Европейският съюз не е разработил свои собствени всеобхватни „твърди" стандарти за правата на лишените от свобода. Това е слабост на правото на ЕС, което заедно с някои сериозни несъответствия между съществуващите международни стандарти и ситуацията в редица държави членки възпрепятства взаимното доверие и съдебното сътрудничество. Още през 2009 г. Европейският парламент призова за разработване на минимални стандарти за условията на задържане и общ компендиум от права на затворниците в ЕС[23]. През 2017 г. той прие друга резолюция относно затворническите системи и условия, в която повтори призива си[24]. Досега обаче тези призиви не са последвани от конкретни действия.

Въпреки тези дефицити на правото на ЕС следва да се отбележи, че *Хартата на основните права на Европейския съюз* е приложима към държавите членки винаги когато прилагат правото на Съюза. Освен това някои актове на вторичното право на ЕС имат значение за правата ако не на всички, то поне на определени категории затворници. Такова е например *Рамковото решение относно европейската заповед за арест и процедурите за предаване между държавите членки* от 2002 г.[25] То е от първостепенно значение за упражняването на редица права както в искащата, така и в изпълняващата държава от широк кръг затворници, които са обект на европейска заповед за арест с цел наказателно преследване или изпълнение на присъда за лишаване от свобода или на мярка, изискваща задържане, в друга държава членка. Друг акт на вторичното право от ключово значение е *Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в рамките на наказателното производство* от 11 май 2016 г.[26] Директивата определя широк кръг права за всички

[23] European Parliament, *Resolution of 25 November 2009 on the Communication from the Commission – An area of freedom, security and justice serving the citizen – Stockholm Programme*, P7_TA(2009)0090.

[24] European Parliament, *Prison systems and conditions, Resolution* of 5 October 2017 on prison systems and conditions (2015/2016(INI)), P8TA(2017)0385.

[25] Съвет на ЕС, *Рамковото решение на Съвета от 13 юни 2002 г. относно европейската заповед за арест и процедурите за предаване между държавите членки* (2002/584/ПВР).

[26] *Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2016 година относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в рамките на наказателното производство.*

деца, които са заподозрени или обвиняеми в наказателни производства, включително такива, които са задържани. Сред тях са права, свързани с условията им на задържане, достъпа им до медицинска помощ, правото им на контакт и придружаване от родителите/попечителите, на информация, на адвокатска защита, на личностна характеристика. И най-сетне, от значение за правата на лицата, които са задържани в досъдебни наказателни производства, са директивите и препоръките от Пътната карта за укрепване на процесуалните права на заподозрени лица или на обвиняеми/подсъдими в рамките на наказателното производство (т.нар. „Стокхолмски процес“). Те регламентират някои права на тази категория затворници, включително правото на устен и писмен превод (Мярка А)[27]; правото на информация за правата и за обвиненията (Мярка В)[28]; правото на достъп до адвокат и до правна помощ (Мярка С); правото на контакт с роднини, работодатели и консулски служби (Мярка D)[29]; специални гаранции за уязвимите заподозрени и обвиняеми (Мярка Е)[30]; Зелена книга за досъдебното задържане[31]. Кръгът от гарантирани права в тези документи обаче е тесен и ограничен основно до правата, свързани с гаранциите за справедлив процес.

1.3.2. Стандарти на „мекото“ право

Нито един от горните правно обвързващи инструменти не е фокусиран изключително върху правата на затворниците. *Факултативният протокол към Конвенцията против изтезанията и Европейската конвенция за предотвратяване на изтезанията*, които в значителна степен (макар и не изключително) обхващат лишаването от свобода по наказателен ред,

---

[27] *Директива 2010/64/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 20 октомври 2010 година относно правото на устен и писмен превод в наказателното производство*, OJ L 280, 26.10.2010.

[28] *Директива 2012/13/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 май 2012 година относно правото на информация в наказателното производство*, OJ L 142, 1.6.2012.

[29] *Директива 2013/48/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2013 година относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по европейска заповед за арест и относно правото на уведомяване на трето лице при задържане и на осъществяване на връзка с трети лица и консулски органи през периода на задържане*, OJ L 294, 6.11.2013; *Директива (ЕС) 2016/1919 на Европейския парламент и на Съвета от 26 октомври 2016 година относно правната помощ за заподозрени и обвиняеми в рамките на наказателното производство и за искани за предаване лица в рамките на производството по европейска заповед за арест*, OJ L 297, 4.11.2016.

[30] *Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2016 година относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в рамките на наказателното производство*, OJ L 132, 21.5.2016; *Препоръка на Комисията от 27 ноември 2013 година относно процесуалните гаранции за уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателно производство*, OJ C 378, 24.12.2013.

[31] *Укрепване на взаимното доверие в европейското съдебно пространство — Зелена книга относно прилагането на законодателството на ЕС по наказателноправни въпроси в областта на задържането, COM (2011) 327*, 14.06.2011.

също не регламентират права като такива, а механизми за превенция на нарушаването на едно от тях – забраната за изтезания, жестоко, нечовешко и унизително отнасяне и наказание.

За разлика от правно обвързващите инструменти, сред документите на „мекото" право има немалко такива, които са фокусирани изключително върху правата на лишените от свобода по наказателен ред. Основният от тях на равнище ООН е *Стандартните минимални правила за третиране на затворниците* (СМП). Този най-стар от всички компендиуми от стандарти е приет още през 1955 г. от Първия конгрес на ООН за предотвратяване на престъпността и третиране на правонарушителите. Впоследствие, през 1957 г., той е одобрен от Икономическия и социален съвет на ООН. Оттогава насам СМП претърпяват няколко ревизии. Последната от тях е от 2015 г. Тя осъвременява значително СМП и разширява техния обхват. Заедно с това добавя към тяхното заглавие официално „Правилата на Нелсън Мандела" в чест на Нелсън Мандела, дългогодишен борец против апартейда, политически затворник и пръв чернокож президент на Южна Африка след премахването на апартейда[32]. *Правилата на Мандела* понастоящем са най-обхватният компендиум от стандарти за третиране на лишените от свобода по наказателен ред на глобално ниво.

На равнище Съвет на Европа аналогът на СМП са *Европейските правила за затворите* (ЕПЗ). Те са приети с резолюция на Комитета на министрите (КМ) през 1973 г. Оттогава насам те също претърпяха няколко ревизии, последната от които е от 2020 г. Формално тя е осъвременена версия на ЕПЗ от 2006 г.[33] ЕПЗ са най-обхватният европейски компендиум от стандарти за третиране на лишените от свобода по наказателен ред. Те служат за отправна точка на всички други органи на Съвета на Европа при осъществяване на техните мандати в тази сфера, както и в отношенията на тази международна организация с други организации и с трети страни.

Наред с горните два документа на „мекото" право, които, поне като заявени цели, обхващат всички основни аспекти на лишаването от свобода по наказателен ред, на равнище ООН и Съвет на Европа са приети и редица други документи, засягащи различни аспекти на лишаването от

[32] UN General Assembly, *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)*, A/C.3/70/L.3, 29 September 2015. СМП, както и редица други документи, съдържащи стандарти за третиране на затворниците, са достъпни на: https://prisonreform.bg/.

[33] Committee of Ministers, *Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules*, Rec(2006)2-rev, 1 July 2020.

свобода или третирането на различни групи затворници. Една значителна част от тях е насочена към групи и лица в положение на уязвимост в затворите и целят да формулират стандарти и мерки за изпълнение на позитивните задължения на държавите за тяхната защита. Някои от тях, наред със стандарти за третиране на затворници, формулират и стандарти за други категории лица, които са обект на наказателни санкции или са лишени от свобода не по наказателен ред.

Извън СМП, най-важните документи на ООН, които формулират „меки" стандарти за третиране на лишени от свобода по наказателен ред, са:

- *Правила на ООН за третиране на лишените от свобода жени и мерките, които не са свързани с лишаване от свобода, по отношение на жени правонарушители (Правила от Банкок) от 2010 г.;*
- *Правила на ООН за защита на лишените от свобода непълнолетни (Правила от Хавана) от 1990 г.;*
- *Минимални стандартни правила на ООН за правораздаване при непълнолетните (Пекински правила) от 1985 г.;*
- *Основни принципи за третиране на затворниците, Резолюция на Общото събрание на ООН от 14 декември 1990 г.;*
- *Основни принципи на ООН за използване на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи от 1990 г.*

Към тези документи на ООН следва да се добавят и препоръките на Подкомитета срещу изтезанията – както общите, така и тези, формулирани след посещения в отделни държави – страни по *Факултативния протокол към Конвенцията против изтезанията*. От общите препоръки по-значими са тези за жените, лишени от свобода, за предотвратяване на изтезанията на ЛГБТИ и за досъдебното задържане[34]. Сред „меките" стандарти на ООН са и становищата и препоръките на специалния докладчик по изтезанията. Този механизъм, установен с резолюция на бившата Комисия по правата на човека през 1985 г., е сред най-дълго просъществувалите тематични мандати на ООН с едни от най-авторитетните международни специалисти в тази сфера.

Документите на „мекото" право на Съвета на Европа извън ЕПЗ са значително повече от тези на ООН и със значително по-широк обхват. Най-важните от тях са препоръките на Комитета на министрите на Съвета на Европа, които включват:

[34] Вж. тези документи на: https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/OPCAT/Pages/Documents.aspx (посетена на 11 ноември 2020 г.).

- *Препоръка Rec(2008)11 относно европейските правила за малолетни и непълнолетни правонарушители, подлежащи на санкции или мерки;*
- *Препоръка Rec(2003)23 относно управлението от страна на администрациите на затворници с доживотна и други дългосрочни присъди;*
- *Препоръка Rec(2014)3 относно опасните правонарушители;*
- *Препоръка Rec(2012)12 относно чуждестранните затворници;*
- *Препоръка Rec(2003)22 относно условното освобождаване (освобождаването под гаранция);*
- *Препоръка Rec(89)12 за образованието в затвора;*
- *Препоръка Rec(98)7 относно етичните и организационните аспекти на здравеопазването в затвора;*
- *Препоръка Rec(99)22 относно пренаселеността в затворите и увеличаването на затворническата популация;*
- *Препоръка Rec(93)3 относно затвора и криминологичните аспекти на контрола над заразните болести, включително СПИН, и свързаните здравни проблеми в затвора;*
- *Препоръка Rec(93)3 относно Европейския етичен кодекс за затворническия персонал.*

Важна част от „меките" стандарти на Съвета на Европа са наблюденията и препоръките към държавите – страни по *Европейската конвенция за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унизително отнасяне или наказание* на Европейския комитет против изтезанията и нечовешкото или унизително отнасяне или наказание (КПИ) по време и след мониторинговите му посещения в държавите членки. Към тях следва да се добавят и компилациите от стандарти, включени в годишните доклади на КПИ. Тези стандарти засягат широк кръг от сфери, практики, институции и групи. Значителна част от тях е посветена на лишаването от свобода по наказателен ред[35].

Както и в случая с „твърдите" стандарти, ЕС не е създал обхватен компендиум с „меки" стандарти, засягащи правата на затворниците. Внимание в това отношение заслужава единствено резолюцията на Европейския парламент *Затворнически системи и условия* от 5 октомври

[35] Всички публикувани доклади, както и стандартите на КПИ може да се видят на интернет страницата на КПИ. Секцията със стандартите е налична с избрани преводи на няколко езика на: https://www.coe.int/en/web/cpt/standards (посетена на 12 ноември 2020 г.).

2017 г.[36] Тя засяга редица права на затворниците изобщо, както и на някои групи затворници в уязвимо положение.

Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ) също работи върху реформата на затворите от гледна точка на правата на човека като част от човешкото измерение – третата насока на дейността на организацията още от самото нейно създаване. В обхвата на тази работа не влиза създаване на стандарти, но редица форуми на ОССЕ са формулирали такива. В някои случаи, като например препоръките към държавите членки да осигурят възможност за безпрепятствен мониторинг на неправителствените организации в затворите, тези стандарти са сред най-прогресивните в света.

1.4. Материален обхват на стандартите за защита на правата на лишените от свобода по наказателен ред

Въпреки че правно обвързващите инструменти по правата на човека по правило не са фокусирани върху правата на затворниците, органите, които ги прилагат, са генерирали стандарти, засягащи голям брой различни права. В таблица 1 по-долу ще направим общ преглед на материалния обхват на стандартите и препоръките, а в следващите раздели ще се спрем по-подробно на съдържанието на „меките“ международни стандарти за третиране на лишените от свобода по наказателен ред и на практиката на само един от международните органи – ЕСПЧ, към който българските граждани се обръщат най-често с жалби.

ТАБЛИЦА 1. **Материален обхват на стандартите за защита на правата на затворниците**

Сфера	Обхват
Настаняване и разпределение	Правно основание на настаняването; Регистрация и поддържане на информация за затворниците; Настаняване в близост до местожителството; Настаняване в килии; Съвместимост между настанените в една килия; Разпределение по категории
Материални условия	Площ на един затворник; Лична хигиена, хигиена в килиите и извън тях; Наличие и разположение на тоалетни; Вентилация; Осветеност на килиите; Храна

[36] Вж. по-горе бел. 24.

Сфера	Обхват
Здравеопазване	Достъп до медицински услуги; Качество на медицинските услуги; Достъп на затворниците до медицинска информация; Автономност на клиничните решения; Роля на медицинския персонал в случаи на насилие; Поверителност на медицинската информация; Психиатрична грижа и третиране на наркозависими; Участие на затворниците в клинични изпитания; Медицински инспекции на материалните условия и изолациите; Ролята на медицинския персонал при обиски; Ролята на медицинския персонал при гладни стачки
Занимания, труд и образование	Достъп до образование на затворниците; Използване на аудио-визуални материали за обучение; Осигуряване на смислени занимания по време на лишаването от свобода; Достъп до труд; Принудителен труд; Безопасни условия на труда; Заплащане на труда; Социално осигуряване
Дисциплинарна практика	Законност на дисциплинарните наказания и тяхната съвместимост със забраната за нечовешко и унизително отнасяне; Справедлив процес при налагането на наказания; Обжалване и съдебен контрол над дисциплинарните мерки; Ограничения за използване на някои дисциплинарни мерки; Роля на медицинския персонал при налагането на наказания
Използване на сила и помощни средства	Условия за използване на сила и помощни средства; Законност, необходимост и пропорционалност на мерките; Забрана за употреба на определени средства за сдържане; Гаранции срещу злоупотреба със сила и помощни средства
Строг режим и изолации	Единична изолация; Съдържание на режимите, налагащи сериозни ограничения; Преразглеждане на режима; Справедлив процес при налагане на строг режим
Неприкосновеност на личния и семейния живот, контакти с външния свят, кореспонденция	Обиски на затворници и претърсвания на килии; Обиски на посетителите; Достъп до лични данни; Свиждания; Поддържане на семейния живот; Уведомяване и отпуски, свързани с важни семейни събития; Сключване на брак; Контрол над кореспонденцията; Използване на родния език; Контакти с дипломатическите или консулските представителства
Изповядване на религия	Достъп до представители на изповядваната от затворниците религия; Участие в мероприятия на вероизповедания в затвора; Съобразяване с диетичните изисквания на религията; Достъп до богослужебна литература на вероизповеданието; Право на затворниците да не разкриват своите религиозни убеждения

Сфера	Обхват
Свобода на изразяване	Конфискуване на писмени материали; Достъп до медии; Достъп до интернет; Демонстриране в затвора на символика по тялото и дрехите
Достъп до правосъдие	Достъп до съд и до други органи; Достъп до адвокатска защита и правна помощ; Ефективно участие в съдебни производства; Възможност за подаване на жалби и разглеждане на жалбите; Участие на жалбоподателите в разглеждане на жалбите
Политически права на затворниците	Право на осъдените затворници да гласуват; Начини на ограничаване на избирателните права на затворниците
Инспекции и мониторинг	Задължение за установяване на инспекции и мониторинг; Права на лицата, осъществяващи инспекции и мониторинг; Достъп на НПО до затворите с цел мониторинг
Защита на групите в положение на уязвимост	Специални стандарти за третиране на някои групи в уязвимо положение – жени, деца, чужденци, хора с увреждания, етническа малцинства в зависимост от техните потребности и уязвимост

2 СЪДЪРЖАНИЕ НА „МЕКИТЕ“ МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ТРЕТИРАНЕ НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА ПО НАКАЗАТЕЛЕН РЕД

2.1. Настаняване и разпределение

Едно от най-важните изисквания на СМП и на ЕПЗ е свързано със законността на настаняването. И двата документа изискват настаняването в затвор да става само въз основа на валидно решение на компетентен орган[37]. В допълнение, те изискват при постъпването властите да събират информация, свързана със самоличността на задържаното лице, причините за неговото задържане, точния ден и час на постъпването, личните вещи, членовете на неговото семейство. Сред тези данни са и всякакви видими телесни увреждания, както и жалби на новоприетите затворници за такива, получени преди настаняването им в затвора[38]. КПИ изисква всеки новонастанен задържан да бъде интервюиран и прегледан от медицински специалист не по-късно от 24 часа от неговото постъпване[39].

Друго ключово изискване на СМП и ЕПЗ е затворниците да бъдат настанявани, доколкото е възможно, близо до техните домове и до местата за тяхната социална реабилитация[40]. Такова изискване съдържат и *Правилата от Банкок*[41]. Макар и в ограничена степен, ЕСПЧ също възприе това изискване в практиката си[42].

---

[37] СМП, Правило 7; ЕПЗ, Правило 14.

[38] СМП, Правило 7d; ЕПЗ, Правило 15.1e.

[39] CPT, *26th General Report*, CPT/Inf(2017)5-part, 2017, § 72.

[40] СМП, Правило 59; ЕПЗ, Правило 17.1.

[41] Правила от Банкок, Правило 4.

[42] Вж. по-долу раздел 3.

Още в първоначалния си вариант от 50-те години на миналия век СМП определят висок стандарт за настаняване на затворниците в килии – „там, където затворниците нощуват в килии или стаи, всеки от тях трябва да разполага с отделна килия или стая“[43]. ЕПЗ също възприемат този стандарт, добавяйки, че настаняването в общи помещения следва да става само когато затворниците предпочетат това[44]. В такива случаи затворниците следва да се подбират след изследване на съвместимостта на техните характери[45]. Този стандарт е ярък пример за „меко“ право, което е останало в сферата на добрите пожелания повече от 70 години след неговото формулиране. Но нито един орган, тълкуващ разпоредбите на международните договори, не го е възприел в практиката си.

СМП и ЕПЗ предвиждат отделяне/класификация на определени категории затворници едни от други с цел защита на по-уязвимите. СМП изискват при отделянето да се вземат предвид редица характеристики на затворниците, включително техните пол, възраст, предходна съдимост, правен статут и режим[46]. Днес обаче подобни изисквания изглеждат прекомерни. Местата за лишаване от свобода следва да са в състояние да гарантират сигурността на уязвимите затворници, без да се налага свръхмерната им сегрегация по категории. ЕПЗ изискват отделяне само на неосъдените от осъдените, на мъжете от жените и на младите от по-възрастните затворници[47]. *Правилата от Хавана* препоръчват класификацията на непълнолетните да става преди всичко на основата на техните потребности от специфични грижи и за защита на техния физически, морален и психически интегритет[48].

2.2. Материални условия

Материалните условия на лишаването от свобода включват редица аспекти, свързани с обитаваната/разполагаемата от затворниците площ, хигиената, достъпа до тоалетна и баня, вентилацията, осветеността на килиите и храната. От всички тях най-важна е разполагаемата площ. На нейна основа се определя дали определена пенитенциарна институция е пренаселена, или не. СМП и ЕПЗ не определят конкретно колко трябва да е разполагаемата площ на един лишен от свобода. По отношение на другите аспекти на материалните условия те се ограничават до общи препо-

[43] СМП, Правило 12.1.
[44] ЕПЗ, Правило 18.3.
[45] ЕПЗ, Правило 18.6.
[46] СМП, Правило 11.
[47] ЕПЗ, Правило 18.8.
[48] *Правила от Хавана,* Правило 29.

ръки: помещенията трябва „да отговарят на санитарните изисквания“[49], прозорците да са с „достатъчни размери, за да могат затворниците да четат и работят на дневна светлина“[50], помещенията в затвора трябва да се поддържат чисти[51], тоалетните и баните трябва да бъдат „достатъчни“ за поддържане на личната хигиена[52], на затворниците следва да се предоставят материали за поддържане на личната хигиена, както и чисти дрехи и спални принадлежности[53]. По подобен начин обтекаеми са и стандартите по отношение на храната. Според СМП тя трябва да бъде „достатъчно питателна за поддържане на неговото [на затворника] здраве и сили, с достатъчно добро качество, добре приготвена и поднесена“[54]. ЕПЗ са малко по-конкретни с изискването енергийното и протеиновото съдържание на храната да бъдат определени със закон и с това, храната да бъде поднасяна три пъти на ден на редовни интервали[55].

СМП и ЕПЗ са малко по-конкретни по отношение на честотата на достъпа до баня. Според СМП на затворниците следва да се даде възможност за достъп минимум веднъж на седмица при умерен климат, докато според ЕПЗ това трябва да става минимум два пъти в седмицата[56]. Тази разлика в двата стандарта, въведени в два документа от един и същ характер, е трудно да се обясни.

Най-детайлно минималният стандарт за разполагаема площ на един затворник е определил КПИ. Още от самото си създаване в много от докладите си по страни, включително в тези за България, Комитетът определя минимум 4 кв.м на затворник в обща килия и минимум 6 кв.м на затворник в единична килия като стандарт, към който всички пенитенциарни системи в Европа следва да се придържат безусловно. През 2015 г. в специален документ той конкретизира този стандарт. Според него минималният стандарт за лично жизнено пространство на един затворник следва да бъде:

- 6 кв.м за единична килия, към които се добавя площта на санитарния възел;
- 4 кв.м за обща килия, към които се добавя площта на напълно изолирания санитарен възел;

[49] СМП, Правило 13.
[50] СМП, Правило 14а; ЕПЗ, Правило 18.2а.
[51] ЕПЗ, Правило 19.2.
[52] СМП, Правила 15 и 16; ЕПЗ, Правило 19.4.
[53] СМП, Правила 18 и 19.
[54] СМП, Правило 22.1.
[55] ЕПЗ, Правило 22.2 и 22.4.
[56] СМП, Правило 16; ЕПЗ, Правило 19.4.

- поне 2 м разстояние между стените на килията;
- поне 2,5 м разстояние между пода и тавана на килията.[57]

КПИ подчертава, че този стандарт е минимален и че в някои случаи спазването му може до доведе до ситуации, в които затворниците чувстват дискомфорт поради препълване в общи килии. Поради това Комитетът определя стандарт, който е „желателен" за такива килии. Този стандарт стъпва върху минималната площ за едно лице в единична килия от 6 кв.м и добавя по 4 кв.м за всеки допълнителен обитател на общата килия. Така „желателната" площ за килия за двама става 10 кв.м плюс санитарния възел; за трима – 14 кв.м плюс санитарния възел; за четирима – 18 кв.м плюс санитарния възел[58].

КПИ подчертава, че той не разглежда този стандарт като „абсолютен". Това означава, че са допустими „дребни отклонения от неговите минимални стандарти", в случай че са налице „други, облекчаващи фактори". Комитетът определя тези фактори в специален анекс към своя документ от 2015 г. Те включват: състоянието на килиите и тяхната хигиена; достъпа до естествена светлина, вентилация и отопление; състоянието на санитарните възли; възможностите за упражнения на открито; предлаганите целенасочени дейности.

2.3. Здравеопазване

Водещият принцип при осигуряването на здравни грижи за лишените от свобода е принципът на еквивалентност на грижата. Той е формулиран още през 1990 г. в *Основните принципи за третиране на затворниците*. Според тях „[з]атворниците следва да имат достъп до здравните грижи, налични в страната, без дискриминация на основата на техния правен статут"[59]. Оттогава насам този принцип е утвърждаван в редица документи на глобално и на регионално ниво. Неговото прилагане на практика дори в развитите западни общества обаче е проблем.[60] Както личи от докладите по страни на КПИ, този проблем е още по-сериозен в страните от Източна Европа, включително България.

---

[57] CPT, *Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards*, CPT/Inf (2015) 44, Strasbourg, 15 December 2015.

[58] Ibid., § 16.

[59] Основни принципи за третиране на затворниците, Принцип 9.

[60] Niveau, G. "Relevance and limits of the principle of "equivalence of care" in prison medicine", *J Med Ethics*, 2007 Oct., 33(10).

На ниво Съвет на Европа принципът за еквивалентност на грижата е утвърден още в Третия общ доклад на КПИ от 1993 г.[61], както и в ключовата препоръка по темата – *Препоръка Rec(98)7 относно етичните и организационните аспекти на здравеопазването в затвора*. Тази препоръка откроява три аспекта на принципа:

- интегриране на здравната политика в затворите с националната здравна политика като вид и качество на услугите;
- осигуряване на здравните услуги в затвора с медицински персонал и апаратура с качество, което е сравнимо с това в общността;
- укрепване на ролята на министерството, отговорно за осигуряване на здравето на населението, в надзора над затворите и ясно очертаване на неговите отговорности и правомощия.[62]

В последната редакция на СМП разделът, посветен на здравеопазването в затворите, бе значително разширен. Там също се утвърждава принципът на еквивалентността на грижата[63]. Разширено е задължението за поддържане на здравна служба с интердисциплинарен екип във всеки затвор и са очертани нейните задачи: първоначален медицински преглед; лечение; поддържане на медицинска информация за всеки затворник; профилактика; борба с инфекциозните заболявания; оценка на съвместимостта на здравословното състояние на затворника с неговото продължаващо лишаване от свобода; документиране и съобщаване на случаи на изтезания и друго малтретиране; санитарен контрол над храненето, материалните условия и хигиената в затвора[64]. ЕПЗ изхождат от същите принципи и съдържат препоръки, много от които са сходни с тези в СМП, макар и да не отиват толкова далеч[65].

Ключово изискване на „меките“ стандарти за здравеопазване в затворите е за клиничната независимост на медицинските специалисти при вземането на решения, засягащи здравето на затворника. Според *Препоръка Rec(98)7* „[к]линичните решения и другите оценки относно здравето на задържаните лица следва да се ръководят единствено от медицински критерии. Медицинският персонал следва да действа при пълна независимост в рамките на своята квалификация и компетентност“[66].

---

[61] CPT, *Extract from the 3rd General Report of the CPT*, CPT/Inf(93)12-part, 1993, § 38.

[62] *Препоръка Rec(98)7*, § 10, 11 и 12.

[63] СМП, Правила 24.1 и 32.

[64] СМП, Правила 25, 26, 30, 31, 33, 34, 35.

[65] Принципът на еквивалентност на грижата се съдържа в Правила 40.2 и 40.3. ЕПЗ дори след ревизията от 2020 г. продължават да се придържат към остарелия стандарт за „най-малко един квалифициран общопрактикуващ медицински специалист“ (Правило 41.1).

[66] *Препоръка Rec(98)7*, § 20; *CPT, Extract from the 3rd General Report of the CPT*, § 72.

Такива клинични решения не могат да се отменят или пренебрегват от немедицински персонал[67]. Това означава, че клиничните решения следва да надделяват дори над тези, свързани със сигурността. Ако здравето на един затворник е застрашено и той трябва да бъде насочен към външно лечебно заведение, опасността от бягство и други съображения за сигурност не могат да надделеят над клиничните решения, които са ръководени от медицински критерии. Същото се отнася и за случаите, в които медиците в затвора са под натиск да предприемат медицински мерки в случаи, при които няма клинични показания за това. *Декларацията от Малта* на Световната медицинска асоциация е категорична – медиците „не следва да допускат да бъдат притискани да нарушават етичните принципи, като например да предприемат медицински интервенции на немедицински основания“[68]. Доколкото подобни принципи могат да противопоставят медицинския персонал в затвора на персонала, който отговаря за сигурността, от ключово значение за неговото ефективно функциониране е постигането на взаимно разбирателство и взаимно приемане на ролите от двете групи персонал[69].

„Меките“ стандарти в сферата на здравеопазването в затворите включват редица други аспекти, по-важните от които са:

- право на безусловен достъп на затворниците до техните медицински досиета пряко или чрез упълномощени от тях лица[70];
- задължение на медицинските специалисти да опазват поверителността на медицинската информация по същия начин и на същите правни основания както извън затвора[71];
- забрана на медицинските специалисти в затвора да участват във всякакви действия, които представляват изтезания, жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание, както и в медицински експерименти, които могат да увредят здравето на затворника[72];
- забрана за използване на затворници за клинични изпитвания без тяхното информирано съгласие[73].

---

[67] СМП, Правило 27.2.

[68] WMA, *Declaration of Malta on Hunger Strikes,* 1991, with revisions, § 7.

[69] Pont, J., T. Harding. Organisation and Management of Health Care in Prison: Guidelines, Council of Europe, 2019, p. 19–20.

[70] СМП, Правило 26.

[71] *Препоръка Rec(98)7*, § 13; СМП, Правило 32c; CPT, *Extract from the 3rd General Report of the CPT,* § 50.

[72] СМП, Правило 32d. Вж. по-разгърнато също: WMA, *Declaration of Tokyo*, 1975, with revisions.

[73] ЕПЗ, Правило 48.1; CPT, *Extract from the 3rd General Report of the CPT*, § 48.

Медицинските специалисти са изправени пред особени предизвикателства и имат особена роля в случай на гладна стачка на затворници. Стандартите на *Препоръка Rec(98)7* са неясни относно това какво следва да е поведението на медицинските специалисти в случай на влошаване на състоянието на гладуващия. Препоръката изисква в този случай медицинският специалист да докладва на „компетентния орган" и да „вземе мерки в съответствие с националното законодателство"[74]. *Декларацията от Малта* за гладните стачки на Световната медицинска асоциация е много по-ясна и категорична. Според нея гладната стачка следва да се третира като упражняване на правото на затворника на изразяване. „Не може да бъде оправдано прилагането, разпореждането или подпомагането на насилствено хранене в разрез с един информиран и доброволен отказ."[75] Това се отнася дори за ситуации, при които в резултат от отказа гладуващият може да загуби живота си. „Етично е да се допусне един непоколебим гладуващ, обявил стачка, да умре с достойнство, отколкото да се подложи това лице на многократни интервенции против неговата воля."[76] Медицинският специалист може да вземе решение за изкуствено хранене единствено ако гладуващият изпадне в състояние, в което той не е в състояние да взема самостоятелно решение, например в кома, и не е оставил предварителни указания, които не са били взети под натиск. Но дори и в такава ситуация някои форми на изкуствено хранене, като например ректалната хидратация, не са допустими[77].

2.4. Занимания, труд и образование

Още в своя Втори годишен доклад от 1992 г. КПИ обръща внимание на необходимостта от осигуряване на разнообразни дейности за всички затворници:

> От ключово значение за благосъстоянието на затворниците е задоволителна програма от дейности (труд, образование, спорт и др.). Това се отнася за всички учреждения, независимо дали са за осъдени затворници, или за такива, очакващи съд.[78]

При многобройните си посещения по страни, включително България, КПИ редовно отправя препоръки към държавите членки в тази насока.

---

[74] *Препоръка Rec(98)7*, § 63.
[75] *Декларация от Малта*, § 4.
[76] Пак там, § 20.
[77] Пак там, § 21.
[78] CPT, *Extract from the 2nd General Report of the CPT*, CPT/Inf(92)3-part2, 1992, § 47.

Още от самото си създаване СМП поставят като императивно условие възможността всички затворници да прекарват минимум един час в упражнения на открито[79]. В допълнение, те изискват осигуряване и на други дейности за затворниците, включително труд и образование. Тази част от правилата бе разширена в последната им редакция от 2015 г. Това се отнася особено за частта, посветена на труда. СМП изискват предлагания на осъдените затворници труд да допринася за тяхната квалификация и да им дава възможност да си намират работа след освобождаването[80]. Препоръчително е трудът да се извършва в предприятия, които се управляват от затворническата система, а не от частни лица[81]. СМП изискват законодателството, свързано с безопасните условия на труд, работното време и почивката, да бъде същото като на свобода. Трудът на затворниците следва да се заплаща справедливо, а част от получените средства те трябва да имат възможност да изразходват за лични нужди по време на лишаването им от свобода[82]. Стандартът на ЕПЗ изисква условията на труд на затворниците „да съответства на стандартите и контрола, които се прилагат съм външната общност“[83]. В нито един от тези документи не се изисква изрично трудът на затворниците да бъде интегриран със системата на социално осигуряване. ЕПЗ обаче изискват „[д]околкото е възможно, работещите затворници да бъдат включени в националните социалноосигурителни системи“[84]. Сред „меките“ стандарти, посветени на затворническия труд, следва особено да се отбележат изискванията, свързани с използването на труда като наказание. СМП забраняват дисциплинарните наказания, свързани с извършване на работа „по обслужването на самото затворническо учреждение“, но правят изрична уговорка, че това правило не следва да препятства функционирането на системата на самоуправление, която предполага възлагане на определена работа и отговорности на затворниците[85]. В резолюцията си относно затворническите системи и условия Европейският парламент е още по-категоричен: „[…] никакъв труд, извършван от затворник, не следва да се смята като форма на наказание, а срещу потенциалните злоупотреби следва да се води борба“[86].

[79] СМП, Правило 23.
[80] СМП, Правило 98.
[81] СМП, Правило 100.1.
[82] СМП, Правило 103.
[83] ЕПЗ, Правило 105.3.
[84] ЕПЗ, Правило 26.17.
[85] СМП, Правило 40.
[86] European Parliament, *Prison systems and conditions*, § 65.

Относно образованието „меките“ стандарти разграничават задълженията на държавите членки по отношение на непълнолетните затворници, които са в училищна възраст, и пълнолетните. По отношение на непълнолетните *Правилата от Хавана* са категорични: „Всеки непълнолетен в задължителна училищна възраст има право на образование, подходящо за неговите потребности и способности и предназначено да го подготви за неговото връщане в обществото“[87]. Нещо повече, образованието следва да се организира във външни за затвора училища и във всички случаи – от квалифицирани учители и чрез програми, които са идентични с тези в общността. Те трябва да издават дипломи, от които да не личи, че непълнолетните са били институционализирани[88].

Стандартите на ЕПЗ и СМП по отношение на пълнолетните затворници не са толкова категорични, колкото по отношение на непълнолетните. ЕПЗ изискват всеки затвор да се стреми да предостави на всички затворници образователни програми в съответствие с техните потребности. Статутът на образованието, предлагано в затвора, следва да бъде като на труда[89]. По отношение на осъдените ЕПЗ изискват „систематична програма за образование“ да стане „ключова част“ от техния режим. Всички осъдени затворници следва да се окуражават да вземат участие в тези програми[90]. СМП предвижда разпоредби само за осъдените затворници. Според тях образованието за непълнолетните и за неграмотните затворници следва да е задължително[91].

Значително по-далеч от ЕПЗ и СМП отива *Препоръка Rec(89)12* за образованието в затвора. Тя изисква всички затворници да имат достъп до образование и то да бъде същото като това на съответните възрастови групи извън затвора[92]. Когато е възможно, на затворниците трябва да бъде разрешено да участват в образование извън затвора[93]. Препоръката също така изисква предлагане на разнообразни форми на образование, както и други съпътстващи образованието дейности в затвора.

[87] *Правила от Хавана*, Правило 38.
[88] Пак там, § 40.
[89] ЕПЗ, Правила 28.1 и 28.4.
[90] ЕПЗ, Правила 106.1 и 106.2.
[91] СМП, Правило 104.1.
[92] *Препоръка Rec(89)12*, §§ 1 и 2.
[93] Пак там, § 14.

2.5. Дисциплинарна практика

Дисциплинарната практика е свързана с налагане на наказания на затворниците с цел поддържане на реда в затвора и за защита на правата на затворниците и служителите. Стандартите в тази сфера са тясно преплетени със стандартите за изолиране и замяна на режима и в по-малка степен с тези за употреба на сила и помощни средства.

Както СМП, така и ЕПЗ изискват прибягването до дисциплинарни мерки да става в крайни случаи и след изчерпване на възможностите за възстановяване и медиация за разрешаване на конфликтите[94]. Ключово изискване и на двата документа е това за законност и за пропорционалност на санкциите[95]. ЕПЗ са по-конкретни в изискванията за справедлива процедура от СМП. Според тях националното законодателство следва да определи:

- действията и бездействията, които представляват дисциплинарни нарушения;
- приложимото към случая производство;
- видовете и продължителността на дисциплинарните наказания;
- органа, който е компетентен да наложи такива наказания;
- достъпа до обжалване и органа за обжалване.[96]

ЕПЗ също така изискват държавата да гарантира на затворника – обект на дисциплинарно производство, следните права:

- да бъде информиран незабавно и в детайли на език, който разбира, за характера на обвиненията срещу него;
- да има достатъчно време и възможности за подготовка на своята защита;
- да му бъде позволено да се защитава лично или чрез правна помощ, когато интересите на правосъдието изискват това;
- да му бъде позволено да разпитва свидетели;
- да се ползва от услугите на преводач, когато не разбира езика на производството.[97]

Тези права са много сходни с правата, гарантирани от член 6 от ЕКПЧ в неговия наказателноправен аспект. Въпреки това ЕПЗ не изисква

[94] СМП, Правило 38.1; ЕПЗ, Правило 56.2.

[95] СМП, Правило 39; ЕПЗ, Правила 60.1 и 60.2.

[96] ЕПЗ, Правило 57.2. Вж. също Правило 37 от СМП за подобен, макар и малко по-ограничен списък от гаранции.

[97] ЕПЗ, Правило 59.

органът, който разглежда дисциплинарното дело, да бъде съдебен. Те също така не изискват възможност за съдебен контрол над налагането на дисциплинарни наказания, макар да изискват възможност за обжалване пред „по-горен независим орган". Подобно изискване обаче се съдържа в СМП. Там изрично се определя, че „[з]атворниците трябва да имат възможност за съдебен контрол над дисциплинарните санкции, които са им наложени"[98].

СМП и ЕПЗ забраняват изрично налагането на повторно наказание за едно и също деяние,[99] както и на определени наказания. Тези забрани обаче са различни в двата документа (вж. таблица 2).

ТАБЛИЦА 2. **Забранени наказания според СМП и ЕПЗ**[100]

СМП	ЕПЗ
Работа по обслужването на затвора	Колективно наказание
Единична изолация за неопределен срок	Телесно наказание
Дългосрочна единична изолация, т.е. такава, която надвишава 15 поредни дни	Настаняване на затворника в тъмна килия и всякакви други нечовешки и унизителни наказания
Настаняване на затворника в килия без осветление или в постоянно осветена килия	Забрана на контакти със семейството
Телесно наказание или намаляване на дневната дажба храна или питейната вода	Помощни средства
Колективно наказание	
Помощни средства	
Забрана на контакти със семейството	

И двата документа забраняват единичната изолация като наказание на непълнолетни, бременни, кърмещи майки, родители с деца в затвора, както и на лица с психически и физически увреждания, когато изпълнението на такова наказание би влошило положението им[101]. В ЕПЗ обаче, за разлика от СМП, няма изрична забрана за единична изолация за неопределен срок и за дългосрочна единична изолация. Ограничение

[98] СМП, Правило 41.4.

[99] СМП, Правило 39.1; ЕПЗ, Правило 63.

[100] СМП, Правила 40, 43 и 44; ЕПЗ, Правила 60.3, 60.4 и 60.5.

[101] СМП, Правило 45.2; ЕПЗ, Правило 60.6a и 60.6b. Вж. също: *Правила от Хавана*, Правило 67; *Правила от Банкок*, Правило 22.

за налагане на единична изолация за не повече от 15 последователни дни се съдържа и в препоръката относно единичната изолация на Световната медицинска асоциация[102].

Новите СМП съдържат няколко важни разпоредби, свързани с ролята на медицинския персонал в дисциплинарните производства в затвора. Те забраняват неговото участие в такива производства. Но медицинските служители са длъжни да полагат специални медицински грижи за затворниците, които са наказани, особено за тези, наказани с изолация. Те също така трябва да следят и да съобщават на началника на затвора за всякакво негативно въздействие на наложените дисциплинарни мерки върху физическото и психическото състояние на затворника и да изискват тяхното прекратяване в такива случаи[103].

2.6. Използване на сила и помощни средства

СМП и ЕПЗ формулират по общо взето идентичен начин няколко правила за използване на сила и помощни средства. Първата група правила определя помощните средства, които не е допустимо да се използват. Те включват окови, вериги и други средства, които по самата си природа са унизителни за достойнството или болезнени[104].

Друга група правила определя ситуациите, в които използването на помощни средства е единствено допустимо. Те включват:

- за предотвратяване на бягство по време на трансфери, при условие че помощните средства се махнат, когато затворникът се изправи пред съдебен или административен орган;
- като крайно средство, за да се попречи на затворника да увреди други лица, себе си или да повреди сериозно собственост, при условие че други, по-малко рестриктивни мерки са използвани, но не са дали необходимия резултат.[105]

И най-сетне, третата група правила определя условията и начина на използването на сила и помощни средства. То е допустимо при условие, че:

- използваните средства са най-малко рестриктивният способ за контрол на движението на затворника;
- употребата на сила и средства за сдържане са само в течение на необходимото време, а тяхното използване се преустановява

[102] WMA, *Statement on Solitary Confinement*, 2015, with revisions.
[103] СМП, Правило 46.
[104] СМП, Правило 47.1; ЕПЗ, Правило 68.6.
[105] СМП, Правило 47.2; ЕПЗ, Правило 68.4.

веднага щом рисковете от неограниченото движение на затворника престанат да съществуват.[106]

Във всички случаи както ситуациите, така и условията и начинът на използване на сила и помощни средства следва да се определят в националното законодателство. А такива не могат да се използват при никакви обстоятелства спрямо жени преди и по време на раждане, както и веднага след раждане[107]. ЕПЗ също така забраняват носенето на огнестрелно оръжие от надзирателите вътре в затвора, както и на други нападателни средства, като например палки, освен когато това е необходимо от съображения за сигурност за справяне с възникнал инцидент[108]. На свой ред *Правилата от Хавана* забраняват всякакво носене на оръжие и нападателни средства на територията на затвори за непълнолетни[109].

2.7. Строг режим и изолации

През последните десет години „меките" международни стандарти, свързани със строгия режим, включващ отделяне на затворниците, които са подложени на него от останалите затворници, както и с единичната изолация, претърпяха значима еволюция. Тя започна с 21-вия общ доклад на КПИ от 2011 г., в който се обобщава подходът на Комитета към „единичната изолация". Това, което се обозначава с този термин в доклада, е с по-широко значение от това, което той придобива в стандартите на СМП и ЕПЗ през следващите години. Според определението на КПИ за „единична изолация" може да се говори „винаги когато на затворник се разпореди да бъде държан отделно от останалите затворници, например в резултат на съдебно решение, като дисциплинарно наказание, наложено в затворническата система, като превантивна административна мярка или за защита на съответния затворник"[110].

Във всички тези четири случая са налице увреждащи ефекти върху психичното и по-общо върху здравословното състояние на затворника. Поради това всякакъв вид мерки от подобен характер следва да се основават на принципите на пропорционалност, законност, отчетност, необходимост и недискриминация. За всеки от четирите типа изолация КПИ предвижда гаранции, които най-общо се състоят в използването им като крайна мярка, в поддържането на подробна документация за налагането

[106] СМП, Правило 48.1; ЕПЗ, Правила 68.2 и 68.3.
[107] СМП, Правило 48.3; ЕПЗ, Правило 68.7; *Правила от Банкок*, Правило 24.
[108] ЕПЗ, Правила 69.1 и 69.2.
[109] *Правила от Хавана*, Правило 65.
[110] CPT, *Extract from the 21st General Report of the CPT*, CPT/Inf(2011)28-part2, 2011, § 54.

на мярката, която може да бъде обект на външна проверка, в достъпа до правна помощ, във възможността за обжалване пред „независим орган“, в осигуряването на упражнения на открито и в поддържането на адекватни материални условия за изтърпяване на мярката. Само по отношение на единичната изолация като дисциплинарно наказание КПИ налага времево ограничение – тя не бива да продължава повече от 14 дни[111].

С ревизията на СМП от 2015 г. се въвежда дефиниция на „единична изолация“, която стеснява нейното значение. Според нея „единична изолация означава ограничение на свободата на затворниците в продължение на 22 часа и повече на ден без значим човешки контакт. Продължителна единична изолация означава единична изолация за период, надвишаващ 15 поредни дни“[112]. СМП третират единичната изолация основно в контекста на дисциплинарните наказания[113]. Извън единичната изолация те говорят за „ограничителни мерки“, но не ги дефинират и не формулират стандарти по отношение на тях.

В последната редакция на ЕПЗ е възприета дефиницията на единична изолация от СМП. ЕПЗ обаче ясно разграничават единичната изолация от другите мерки за изолация, които те наричат „отделяне“. „Отделянето“ на практика обозначава поставяне на затворника под специален режим, при който той има много ограничен контакт с други лица. ЕПЗ изискват „на затворниците, които са отделени, да бъде предоставен значим човешки контакт в продължение на най-малко два часа на ден“[114]. Така „два часа значим човешки контакт“ са ключовата разделителна линия между единичната изолация и режима на отделяне. Макар срокът да е фиксиран, понятието за „значим човешки контакт“ остава неясно. Според авторитетни интерпретации това означава контакт лице в лице, различен от този, възникващ в хода на рутинни комуникации между персонала и затворниците, в хода на наказателното производство или при необходими медицински дейности[115].

Освен продължителността, ЕПЗ определят и редица правила, приложими към отделянето, по-важните от които включват:

[111] Ibid., § 56.

[112] СМП, Правило 44.

[113] Вж. по-горе 2.5.

[114] ЕПЗ, Правило 53Аа.

[115] Van Zyl Smith, D. "Separation and solitary confinement in the revised 2020 European Prison Rules – First thoughts", 10 July 2020, at: https://www.penalreform.org/blog/separation-and-solitary-confinement-in-the-revised-2020/ (посетена на 22 ноември 2020 г).

- внимателна преценка на здравословното състояние на затворника, към когото се прилага подобна мярка, за да се избегнат нейните увреждащи ефекти;
- използване на отделянето за възможно най-кратко време до постигане на неговата цел и периодичен преглед на неговата необходимост;
- осигуряване на адекватни материални условия;
- осигуряване на максимум възможни контакти и дейности;
- осигуряване на материали за четене и минимум един час упражнения на открито;
- всекидневни посещения на изолираните от началника на затвора или от упълномощено от него лице;
- прекратяване на отделянето или замяната му с по-свободен режим, в случай че то окаже негативен ефект върху физическото и психическото здраве на затворника;
- осигуряване на правото на затворника да подава жалби по време на изтърпяването на мярката.[116]

Най-радикален подход към единичната изолация е възприел бившият специален докладчик по изтезанията Хуан Мендес. Той определя единичната изолация като физическа и социална изолация на лица, които са затворени в килиите си от 22 до 24 часа на ден, и препоръчва нейното премахване като наказание:

> Специалният докладчик призовава държавите да забранят налагането на единична изолация, било като част от наложено от съд наказание, или като дисциплинарна мярка. Той препоръчва на държавите да разработят и прилагат алтернативни дисциплинарни наказания, за да се избегне използването на единична изолация.[117]

2.8. Личен и семеен живот, контакти с външния свят и кореспонденция

„Меките“ стандарти, посветени на личния и семейния живот на затворниците, контактите с външния свят и кореспонденцията, са оскъдни. Както СМП, така и ЕПЗ изискват затворниците да имат право на достъп

[116] ЕПЗ, Правило 53А.

[117] GA, *Interim report of the Special Rapporteur of the Human Rights Council on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment,* A/66/268, 5 August 2011, § 84.

до данните, включително медицинските, които се съхраняват в техните лични досиета, с известни ограничения в интерес на сигурността и безопасността, и да получават копия от тези документи при поискване[118]. Наред с това затворите имат задължение да не разгласяват поверителна информация за затворниците на трети лица[119].

Друга група стандарти регулират обиските и претърсванията на затворниците, посетителите и персонала. Във всички случаи обиските следва да се провеждат при зачитане на достойнството на обискирания и при спазване на баланса между изискванията за сигурност и личната сфера[120]. СМП обръщат особено внимание на обиските с пълно съблачане. Те трябва да се провеждат само при крайна необходимост, при закрити врати, от подготвен персонал от същия пол, а документацията за тяхното провеждане трябва да е подробна[121]. Обиските, включващи изследване на телесните кухини, следва да се провеждат от медицинско лице, което не носи главната отговорност за лечението на затворниците, или от персонал, който е преминал медицинска подготовка[122]. ЕПЗ изискват всички обиски да се провеждат от лице от същия пол[123].

СМП и ЕПЗ предвиждат общо право на затворниците да поддържат контакти с близките си и с други лица, както и чрез свиждания. Разбира се, това право подлежи на законови ограничения за определени легитимни цели. Стандартите в двата документа обаче се различават. СМП предоставят право на писмена кореспонденция безусловно, а на такава чрез използване на телекомуникационни, електронни, цифрови и други средства – само „ако има такава възможност“, при това „на редовни интервали“ и само със „семействата и приятелите си“[124]. В ЕПЗ това право е формулирано по-широко. То не е ограничено от наличие на възможности за комуникация чрез използване на телекомуникационни, електронни, цифрови и други средства, а формулировката за честотата е по-щедра – възможността трябва да се предоставя „колкото е възможно по-често“. Няма ограничение и за адресатите – те са както семейството, така и „други лица и представители на външни организации“[125].

[118] ЕПЗ, Правило 16А.4. Това правило е въведено след ревизията на ЕПЗ от 2020 г. Вж. също по-малко прецизния текст на СМП в Правило 9.

[119] СМП, Правило 9; ЕПЗ, Правило 16А.3.

[120] СМП, Правило 50; ЕПЗ, Правила 54.3 и 54.9.

[121] СМП, Правила 51 и 52.

[122] СМП, Правило 52.2.

[123] ЕПЗ, Правило 54.5.

[124] СМП, Правило 58.

[125] ЕПЗ, Правило 24.1.

ЕПЗ отиват дори по-далеч, изисквайки затворническата администрация да подкрепя затворниците в поддържането на адекватни контакти с външния свят и да им предоставя социални помощи, за да ги осъществяват[126].

Както СМП, така и ЕПЗ предвиждат серия от задължения за уведомяване на близките на затворниците за факта на тяхното задържане, превод в друг затвор или болница, всякакви сериозни заболявания или телесни увреждания, както, разбира се, и за смъртта на затворника[127]. И двата документа изискват, „ако позволяват обстоятелствата", на затворника да се даде възможност да излезе от затвора, за да посети, под охрана или самостоятелно, болен близък, да присъства на погребение или по друга хуманитарна причина[128].

Правилата от Хавана предвиждат по-висок стандарт на контакти с външния свят за непълнолетните затворници. Те определят минимална честота за свиданията – по принцип веднъж седмично, но не по-рядко от веднъж месечно[129]. По подобен начин те предвиждат и възможност за комуникиране с писма или по телефона най-малко два пъти седмично[130].

2.9. Свобода на изразяване и изповядване на религия

Правото на свобода на изразяване на затворниците в СМП и в ЕПЗ е доста повърхностно засегнато. СМП изискват затворниците да имат достъп до новини, като им се даде възможност да четат вестници и списания, да слушат радио, да присъстват на лекции, както и „чрез всякакви други средства, допускани и контролирани от затворническата администрация"[131]. Подобно правило има и в ЕПЗ[132]. Тези разпоредби засягат много ограничен кръг интереси, свързани с правото на свобода на изразяване. В практиката си ЕСПЧ е разширил кръга на тези интереси.

Малко по-широки по обхват са стандартите, свързани с изповядването на религия. СМП и ЕПЗ са възприели различен подход към това основно човешко право. За СМП е от ключово значение достъпът до

[126] ЕПЗ, Правило 24.6. Подобно задължение на равнище стандарти на ООН се съдържа по отношение на жените затворнички в Правило 26 от *Правилата от Банкок*.

[127] СМП, Правила 68 и 69; ЕПЗ, Правила 24.8 и 24.9.

[128] СМП, Правило 70; ЕПЗ, Правило 24.7.

[129] *Правила от Хавана*, Правило 60.

[130] Пак там, Правило 61.

[131] СМП, Правило 64.

[132] ЕПЗ, Правило 24.10. Вж. също Правило 99с в още по-съкратен вид специално за неосъдените затворници.

представителите на вероизповеданията, към които принадлежат затворниците. Около този проблем са формулирани разпоредбите на Правило 65. Според него ако в затвора има достатъчно количество затворници, които принадлежат към едно и също вероизповедание, в него трябва да бъде назначен квалифициран служител на съответното вероизповедание, който да има достъп до тях, включително за провеждане на религиозни беседи насаме. Съответно затворниците, които принадлежат към други вероизповедания, също трябва да имат достъп до квалифициран техен представител, както и да откажат да се срещат с представител на което и да е вероизповедание[133]. С друга разпоредба се дава възможност на всеки затворник „в рамките на практическите възможности" да задоволява своите религиозни потребности чрез участие в религиозни служби вътре в затвора и имайки на разположение религиозни книги[134].

Подходът на ЕПЗ е по-общ. Той признава общото право на затворниците на уважение към тяхната религия и убеждения. Съществен аспект от него е приспособяването на режима към изискванията на тяхната религия. Част от това е възможността те да бъдат посещавани от представители на съответните религиозни вероизповедания и да притежават религиозни книги. ЕПЗ също защитават правото на затворниците да не бъдат принуждавани да участват в религиозни служби, срещи и практики или да бъдат посещавани от представители на което и да било вероизповедание[135].

2.10. Достъп до правосъдие

През последните години правото на затворниците на жалби и процедурите за разглеждане на техните жалби станаха обект на интензивно генериране на „меки" стандарти от различни международни организации. На това са посведени в немалка част последните ревизии както на СМП, така и на ЕПЗ. В допълнение, на механизмите за подаване и разглеждане на жалби е посветена част от годишния доклад на КПИ през 2018 г.

Жалбите на затворниците са често в основата на задействането на механизмите за защита на правата на човека. КПИ обаче отбелязва, че в много случаи механизмите за жалби на лишените от свобода са несъществуващи или белязани от сериозни недостатъци. Те включват недостатъчна законова база, непредоставяне на информация за механизмите, сериозни недостатъци в разследванията, образувани по жалби, липса

[133] СМП, Правило 65.
[134] СМП, Правило 66.
[135] ЕПЗ, Правило 29.

на независимост и безпристрастност на разследващите органи и недостатъчна защита срещу тормоз на жалбоподателите[136]. КПИ препоръчва всяка система на жалби в местата за лишаване от свобода да се основава на пет принципа:

- **Наличност** – системата трябва да е установена със закон, а лицата, които имат право да се оплакват, трябва да включват не само преките жертви, но и техни близки.
- **Достъпност** – на лишените от свобода следва да се предоставя подробна информация на език, който разбират, за механизма на системата. Добра практика е предоставянето на формуляри. Тези, които се нуждаят, следва да получат безплатни средства за комуникиране на жалбата и да бъдат защитени от репресии.
- **Поверителност** – жалбоподателите трябва да имат пряк и поверителен достъп до системата, например чрез заключени кутии.
- **Ефективност** – жалбите трябва да се разследват експедитивно и цялостно. Разследващите органи трябва да са независими и безпристрастни. Жалбоподателите следва да получат безплатна правна помощ, когато е необходимо. Процедурата на разследване трябва да е справедлива.
- **Проверимост** – системата трябва да поддържа регистър на жалбите и да установи система за събиране и обработване на статистическа информация за жалбите и техния резултат.[137]

СМП и ЕПЗ като цяло следват горните принципи и стандарти. И двата документа предвиждат възможност за обръщане към съдебен „или друг независим“ орган след разглеждане на жалбата по административен ред[138]. Макар по принцип да допускат и дори да насърчават неформалните и алтернативни методи за решаване на споровете, ЕПЗ изрично изключват прилагането на такива методи в случаи на малтретиране и други сериозни нарушения на правата на човека[139]. ЕПЗ също така препоръчват, освен близките, жалби от името на затворниците да могат да подават и „лица и организации, загрижени за благосъстоянието на затворниците“[140]. Подобна препоръка е формулирана и по отношение на непълнолетните затворници в *Правилата от Хавана*[141].

[136] CPT, *Extract from the 27th General Report of the CPT,* CPT/Inf(2018)4-part, 2018, § 69.
[137] Ibid., §§ 75–91.
[138] СМП, Правило 57.1; ЕПЗ, Правило 70.7.
[139] ЕПЗ, Правило 70.3.
[140] ЕПЗ, Правило 70.2.
[141] *Правила от Хавана*, Правило 78.

2.11. Инспекции и мониторинг

СМП и ЕПЗ изискват от държавите членки да установят ефективни инспекции и мониторинг на затворите. Според СМП инспекциите следва да са както вътрешни, осъществявани от централните органи за управление на затворите, така и външни, провеждани от независим от затворническата администрация орган, който може да бъде и международен. И в двата случая целта на инспекциите следва да бъде проверка на законосъобразността на управлението на затворите[142]. Правомощията на инспекторите, така както са очертани в СМП и в ЕПЗ, са много сходни с тези от *Факултативния протокол към Конвенцията против изтезанията* на ООН, формулирани за националните превантивни механизми: право на достъп до цялата информация, засягаща третирането на затворниците; възможност за безпрепятствен избор на учреждението, което желаят да посетят; право на беседи със затворниците насаме, възможност за формулиране на препоръки към затворническата администрация и към други компетентни органи, както и задължение на затворническата администрация да отговори на препоръките[143]. ЕПЗ изрично обръщат внимание на необходимостта от защита на лицата, които дават информация на инспекторите, срещу репресии.[144]

Нито СМП, нито ЕПЗ предвиждат възможност за мониторинг на затворите от неправителствени организации (НПО). Организациите, които най-последователно изискват това, са ОССЕ и КСИ. Още през 2002 г. на срещата по човешкото измерение, посветена на реформата в затворите, ОССЕ препоръча държавите членки да поощрят мониторинга на НПО на всички места за лишаване от свобода и да приемат солидна законова база, върху която той да се осъществява[145]. В редица заключителни препоръки по страни КСИ също препоръчва включване на НПО в мониторинг на местата за лишаване от свобода[146]. Извън европейската регионална система относително категорични в това отношение са *Указанията от Робин Айлънд*, подкрепени от Африканската комисия по правата на човека и народите от 2002 г. В техния член 42 държавите членки се призовават да „окуражават и улесняват посещенията на НПО в местата за задържане“[147].

---

[142] СМП, Правило 83.

[143] СМП, Правила 84 и 85; ЕПЗ, Правила 93.2, 93.5 и 93.6.

[144] ЕПЗ, Правило 93.3.

[145] OSCE, *Supplementary Human Dimension Meeting on Prison Reform: Final Report*, Vienna, 8-9 July 2002, достъпен на: https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/43115.pdf, посетена на 24 ноември 2020 г.

[146] Вж. например CAT, *Concluding observations on the sixth periodic report of Bulgaria,* CAT/C/BGR/CO/6, 15 December 2017, § 20b.

[147] ACHPR/APT, *Resolution on Guidelines and Measures for the Prohibition and Prevention of Torture, Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in Africa*, Geneva, May 2003, Article 42.

2.12. Защита на групите в положение на уязвимост

Както ЕСПЧ е приел в редица решения, затворниците, както и всички лица, които са задържани от държавен орган, са лица в уязвимо положение, а властите имат задължение да ги защитават[148]. Сред затворниците обаче има групи в ситуация на специфична уязвимост. Съществуващите международни стандарти признават като такива жените, децата, чужденците, етническите малцинства, кореннните народи и др. За някои от тези групи, като например жените и децата, са приети подробни документи с „меки" стандарти[149]. Част от стандартите, които тези документи съдържат, повтарят общоприложимите стандарти, но други формулират такива, като вземат предвид специфичната уязвимост на съответната група.

Правилата от Банкок признават специфичната уязвимост на жените поради преобладаващите джендърни стереотипи и тяхната изолация[150]. Тъй като има по-малко жени затворници, е по-малко вероятно жените да бъдат настанени в близост до семействата си[151]. Това, както и разпространението на джендърните стереотипи, води до по-бързо разпадане на техните семейства и по-голям социален остракизъм. *Правилата от Банкок* изискват разпределяне на жените затворнички в близост до домовете им, специална роля на женския персонал в затворите както на ръководни нива, така и при упражняване на ежедневни задачи, като обиски[152]. Те забраняват дискриминацията и изискват предприемането на позитивни мерки за справяне със съществуващите неравенства, включително в сфери като достъп до професионално обучение, здравеопазване и контакти със семействата. *Правилата от Банкок* предвиждат специфични за пола хигиена и здравни грижи за жените затворнички, еквивалентни на тези в общността[153]. Отделен набор от стандарти е фокусиран върху бременността, предродилните и следродилните грижи. Те изискват осигуряване на подходяща диета за бременните жени, подходящи меди-

---

[148] See e.g.: ECtHR, Trubnikov v. Russia, no. 49790/99, Judgment of 5 July 2005, § 68. See also: CEDH, *Berktay c. Turquie,* no. 22493/93, Arrêt du 1 mars 2001, § 167; CEDH, *Algür c. Turquie*, no. 32574/96, Arrêt du 22 octobre 2002, § 44; CEDH, *Mikadze c. Russie*, no. 52697/99, Arrêt du 7 June 2007, § 109; ECtHR, *Renolde v. France*, no. 5608/05, Judgment of 16 October 2008, § 83; CEDH, *Aliev c. Géorgie*, no. 522/04, Arrêt du 13 janvier 2009, § 97.

[149] Такива са например *Правилата от Банкок* за жените и *Правилата от Хавана* за децата. На европейско ниво по отношение на децата такъв документ е *Препоръка Rec(2008)11 относно европейските правила за малолетни и непълнолетни правонарушители, подлежащи на санкции или мерки* на Комитета на министрите на Съвета на Европа (Европейските правила).

[150] *Правила от Банкок*, Коментар към правила 45–47.

[151] SPT, *Prevention of torture and ill-treatment of women deprived of their liberty*, CAT/OP/27/1, 18 January 2016, § 35.

[152] *Правила от Банкок*, Правила 4, 10, 11 и 19.

[153] Пак там, Правило 10.

цински грижи по време на бременност и след раждане и осигуряване на адекватни контакти с децата им след раждането, като се вземе предвид и най-добрият интерес на детето при оценка на тяхната продължителност[154].

Стандартите относно непълнолетните затворници изхождат от тяхната специфична уязвимост поради неразбирането им на закона и правилата в затвора; трудният им достъп до правна помощ и механизмите за оплакване; липсата на средства за осигуряване на допълнителна храна, когато е необходимо; лишаването от необходимата семейна подкрепа; физическата им слабост и липсата на средства за защита срещу служебни злоупотреби. За справяне с тези уязвимости международните стандарти акцентират върху позитивните задължения на държавите да осигурят контакти на непълнолетните лишени от свобода със семействата им, включително уведомяване на членовете на семейството за задържане, свиданията, комуникацията и възможността членовете на семейството да придружават децата си в наказателното производство[155]. В допълнение към контактите със семейството, международните стандарти също предвиждат по уникален начин правото на децата да бъдат посещавани и подпомагани от външни организации[156]. Друга важна група стандарти за третиране на непълнолетните затворници са свързани с образованието и обучението. При децата в училищна възраст осигуряването на образование, за предпочитане в училища в общността, е задължително. То трябва да има приоритет пред труда[157].

Редица „меки" стандарти признават специфичната уязвимост на затворниците чужденци поради тяхната социална изолация, различия в езика, културата, обичаите и религията, липсата на семейни връзки и контакти с външния свят. Повечето документи, отнасящи се до третирането на чуждестранните затворници, се фокусират върху възможността за трансфера им в страните на произход за изпълнение на техните наказания[158]. Друга група стандарти се фокусира върху контактите с външния свят. Затворниците чужденци трябва да имат бърз достъп до своите дипломатически мисии, а тези, които са бежанци – до ООН и други инсти-

---

[154] Пак там, Правила 42, 48 и 49. Вж. също по-горе 2.6 за ограниченията при използване на сила и помощни средства по отношение на жени.

[155] *Директива (ЕС) 2016/800;* вж. също: European Parliament, *Prison systems and conditions*, § 34.

[156] *Правила от Хавана*, Правила 62 и 78; *Европейски правила,* Правило 83.

[157] *Правила от Хавана*, Правило 67; *Европейски правила*, Правило 95.3; European Parliament, *Prison systems and conditions*, § 40. Вж. също 2.4 по-горе.

[158] ЕПЗ, Правило 37.5; *Препоръка CM/Rec(2012)12,* § 15.3.

туции за тяхната защита[159]. На чуждестранните затворници трябва да се разрешат продължителни посещения и други контакти със семейството и близките. Националните власти трябва да улесняват такива контакти чрез предоставяне на информация и чрез съдействие за покриване на разходите за комуникация с външния свят[160]. За да се отговори на културните и религиозните потребности на чуждестранните затворници, редица стандарти изискват да се вземат предвид техните предпочитания при настаняване, хигиена, облекло, хранене и здравни грижи в затворите[161]. Техните езикови потребности трябва да бъдат удовлетворени чрез предоставяне на информация и превод в наказателни, административни и дисциплинарни производства[162].

Няколко документа на Съвета на Европа съдържат специфични „меки" стандарти за третиране на етническите и езикови малцинства в затворите. Те се фокусират върху вземане предвид на техните културни практики и езикови потребности. ЕПЗ изискват държавата да използва компетентни преводачи и да предоставя писмени материали на различни езици, използвани в затвора[163]. Тези стандарти са повторени в *Европейските правила за малолетни и непълнолетни правонарушители, подлежащи на санкции или мерки*. Освен това те предвиждат да се предприемат специални стъпки за предлагане на езикови курсове за непълнолетни, които не владеят официалния език[164].

[159] ЕПЗ, Правила 37.1 и 37.2.
[160] Препоръка CM/*Rec(2012)12*, раздел 22.
[161] Пак там, раздели 17, 18, 19, 20 и 31.
[162] Пак там, § 8.
[163] ЕПЗ, Правило 38.3.
[164] *Европейски правила*, Правило 106.4.

3 ПРАКТИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА ПО ДЕЛА, СВЪРЗАНИСПРАВАТАНАЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА ПО НАКАЗАТЕЛЕН РЕД

От всички международни органи по правата на човека ЕСПЧ е развил най-богата практика, свързана с правата на затворниците. ЕКПЧ, върху тълкуването на разпоредбите на която Съдът основава своята практика, говори за лишаване от свобода по наказателноправен ред в само две разпоредби на член 5 (право на лична свобода и сигурност) и в една разпоредба на член 4 (за забрана на робството и на принудителния труд)[165]. Въпреки това, прилагайки останалите разпоредби на Конвенцията към конкретната ситуация на жалбоподатели затворници, Съдът е генерирал широкообхватна практика, засягаща почти всички разпоредби на Конвенцията, както и на част от разпоредбите на протоколите към нея. Това се отнася и до практиката му по дела срещу България. Макар преобладаващата част от тях, включително пилотното решение по делото *Нешков и други срещу България* от 2015 г., да са свързани с материалните условия на лишаването от свобода, в други решения срещу България Съдът се е занимавал и с много други права, като например правото на достъп до съд, правото на личен и семеен живот, правото на кореспонденция, правото на образование, правото на свобода на изразяване, правото на затворниците да гласуват и наличието на ефективни средства за защита на национално ниво на тези и на други човешки права. В няколко решения ЕСПЧ приема, че „меките“ международни стандарти нямат задължителен характер и той не желае да ги следва. Въпреки това в редица решения Съдът възприема някои от тях, а в други създава свои собствени стандарти, които нямат аналог в документите на „мекото право“ на Съвета на Европа и на ООН. Сред решенията на Съда, за съжаление, има и такива,

[165] Вж. по-горе увода.

към съдържанието

които сериозно подронват „мекото право“, като с това слагат бариера пред по-нататъшното му развитие. През 2020 г. офисът на юрисконсулта на ЕСПЧ публикува ръководство по практиката на Конвенцията за правата на затворниците, което е отлична отправна точка за нейното изучаване[166].

3.1. Материални условия – пренаселеност

За пръв път в своята практика ЕСПЧ приема, че материалните условия в затворите попадат в обхвата на член 3 от Конвенцията (забрана за изтезание, нечовешко и унизително отнасяне и наказание) през октомври 2000 г. в решението на Голямата камара по делото *Кудла срещу Полша*. По това дело жалбоподателят, задържан под стража, се оплаква по член 3 основно от липсата на адекватно медицинско обслужване. Съдът не намира нарушение, но приема, че

> съгласно тази разпоредба държавата трябва да гарантира, че едно лице е задържано при условия, съвместими с уважението на човешкото му достойнство, че начинът и методът на изпълнение на мярката не го излагат на неприятности или затруднения с интензитет, надвишаващ неизбежното ниво на страдание, присъщо на задържането…[167]

Впоследствие Съдът ще утвърди този подход по много дела, засягащи най-различни аспекти на задържането, и няма да го ограничи до задържането под стража. Така например в пилотното решение по делото *Нешков и други срещу България* Съдът ще каже същото във връзка с условията за изтърпяване на наказанието на няколко осъдени затворници в различни затвори на България, включващи пренаселеност на килиите, лоша хигиена, използване на кофи за тоалетни нужди през нощта и лошо медицинско обслужване[168]. Преди *Нешков* Съдът прилага този подход по 25 предходни дела срещу България, засягащи лоши материални условия в различни затвори и следствени арести. Почти всички те са относително флагрантни случаи на несъответствие с „меките“ международни стан-

[166] ЕСПЧ, *Ръководство по практиката на Европейската конвенция за правата на човека: права на затворниците*, Страсбург, 2020 г., достъпно в български превод на: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Prisoners_rights_BUL.pdf.

[167] ECtHR, *Kudła v. Poland*, No. 30210/96, Grand Chamber judgment of 26 October 2000, § 94.

[168] ECtHR, *Neshkov and Others v. Bulgaria*, Nos. 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12 and 9717/13, Judgment of 27 January 2015, § 228.

дарти и както впрочем и делото *Нешков* не изправят ЕСПЧ пред сериозни предизвикателства.

По много дела ЕСПЧ намира нарушения на член 3 от Конвенцията единствено на основание на това, че жалбоподателите затворници са настанени и държани продължително време в пренаселени килии. Като цяло, до 2016 г. Съдът демонстрира несигурност относно това дали иска да възприеме „меките" стандарти на Съвета на Европа, и по-специално тези на КПИ, в своята практика. Когато намира нарушения на член 3 във връзка с пренаселеността, той често се позовава на докладите на КПИ. Нещо повече, той понякога дори отива отвъд тях. Така например, скоро след *Кудла*, по делото *Калашников срещу Русия* Съдът намира нарушение на член 3 поради пренаселеност, като се позовава на стандарта на КПИ, който според него е 7 кв.м на човек в обща килия[169]. Такъв стандарт на КПИ всъщност няма. В отпратката, която Съдът прави към Втория годишен доклад на КПИ, става дума за „желателен" стандарт на един затворник в единична, а не в обща килия[170]. ЕСПЧ впоследствие никога не използва този висок стандарт като отправна точка за оценка на пренаселеност за целите на член 3.

С решението на Голямата камара от 2016 г. по делото *Муршич срещу Хърватия* ЕСПЧ най-сетне установява свой устойчив стандарт за площ на затворник[171]. Това решение в значителна степен подронва стандартите в тази сфера на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията, тези, установени в предходната практика на Съда, както и националните стандарти на голям брой държави – членки на Съвета на Европа, включително България.

По това дело жалбоподателят е осъден на ефективно лишаване от свобода за грабеж и кражба на две години и 11 месеца лишаване от свобода. Той изтърпява наказанието си в два затвора. Вторият от тях, за който твърди, че материалните условия, в които той е изтърпявал наказанието си, са унизителни в нарушение на член 3, е районният затвор в Беловар.

Преди да направи преценка на конкретните условия на неговото задържане, Съдът определя своя подход. Според него по правило 3 кв.м „лично пространство" (включващо общата площ на килията минус площта на тоалетната, разделена на броя на обитателите) на един лишен от свобода в обща килия е граница, под която възниква силна презумпция

[169] ECtHR, *Kalashnikov v. Russia*, No. 47095/99, Judgment of 15 July 2002, § 97.

[170] Вж. по-горе за стандартите за площ на КПИ в 2.2.

[171] ECtHR, *Muršić v. Croatia*, No. 7334/13, Grand Chamber judgment of 20 October 2016.

за нарушение на член 3. Правителството ответник обаче може да я обори, като покаже, че е имало фактори, които адекватно компенсират липсата на пространство. Тези фактори могат да бъдат ситуации, в които престоят на лишения от свобода на по-малко от 3 кв.м лична площ е бил кратък, епизодичен, с прекъсвания, а разполагаемата лична площ се е отклонявала малко от тази норма; лишаването от свобода е придружено от достатъчна свобода на движение извън килията и от дейности извън килията; затворникът е настанен в учреждение, което обикновено може да се разглежда като осигуряващо му адекватни условия в други отношения.

Съдът допуска установяване на нарушение в случаите, когато личното пространство на затворника е между 3 и 4 кв.м, при условие че недостигът на жилищната площ се съпровожда с други незадоволителни условия (липса на упражнения на открито, лоша вентилация, липса на достъп до естествена светлина, ниска температура в килиите, лоша хигиена). ЕСПЧ не изключва възможността за установяване на нарушение дори когато разполагаемата площ на един затворник надхвърля 4 кв.м. В такива случаи нарушението ще бъде свързано с драстични дефицити по отношение на горните фактори.

Прилагайки този стандарт в конкретния случай, Съдът приема, че жалбоподателят е бил в условия, които са унизителни само 27 дни, когато е пребивавал в обща килия, в която са му били осигурени 2,62 кв.м лично пространство. Жалбоподателят е пребивавал на такава и дори по-малка площ и през значителна част от останалото време, но престоят му по това време е бил компенсиран от три фактора. На първо място, това е общият режим на изтърпяване на наказанието му, който е позволявал два часа на ден упражнения на открито и три часа на ден свободно придвижване на територията на затвора. На второ място, пребиваването на жалбоподателя на площ, по-малка от 3 кв.м, е било спорадично и кратковременно. На трето място, затворът в Беловар според Съда е предлагал като цяло адекватни материални условия[172]. През периодите, в които жалбоподателят е пребивавал на площ, надвишаваща 3 кв.м, за Съда в конкретните обстоятелства по това дело не възниква въпрос за нечовешко и унизително отнасяне по презумпция. За него също така не е от решаващо значение обстоятелството, че националното законодателство на Хърватия е предвиждало осигуряване на минимум 4 кв.м обща площ на лишен от свобода и че за продължителни периоди от време жалбоподателят е държан в условия, които са в нарушение на закона[173].

[172] ECtHR, *Muršić v. Croatia*, §§ 54–71.
[173] ECtHR, *Muršić v. Croatia*, § 111.

Този стандарт, който ЕСПЧ установява, и който ръководи практиката му впоследствие, на практика дава възможност за поставяне на лишения от свобода в условия, които са крайно неадекватни откъм площ. Ако от трите квадратни метра „лично пространство" се изключи площта на леглото, която е около 1,6 – 2 кв.м, както и площта на мебелите (маса, нощни шкафчета, столове), каквито нормално има във всяка килия, на практика на един лишен от свобода остава непокрита площ от по-малко от един квадратен метър, в случай че всички легла са разположени на пода, а не на етажи. На тази площ лишеният от свобода прекарва значителна част от живота си в затвора, основно, разбира се, в лежане на леглото, тъй като за друга поза просто няма възможност. В случая с конкретния жалбоподател става дума за 19 часа в денонощие (24 часа минус 2 часа упражнения на открито, минус 3 часа свободно придвижване на територията на затвора). Това са условия, категорично несъвместими с човешкото достойнство. Те не могат да бъдат стандарт за третиране на човешко същество в 21-ви век в едно демократично общество, което зачита достойнството и правата на всички, включително на лишените от свобода. „Компенсиращите критерии", които Съдът установява, са освен това доста обтекаеми. Те са формулирани много общо, не са измерими и дават възможност за значителен произвол при прилагането им.

3.2. Материални условия – други аспекти

В голяма част от случаите ЕСПЧ установява нарушение на член 3 от Конвенцията поради кумулативното действие на различни фактори, свързани с материалните условия. Най-често това са аспекти на материалните условия, които се надграждат над пренаселеността на килиите. В друго свое пилотно решение – *Ананиев и други срещу Русия* от 2012 г., Съдът в хода на анализа на материалните условия, при които жалбоподателите са били задържани, обособява два основни фактора – пренаселеността и „другите аспекти", сред които включва упражненията на открито, достъпа до естествена светлина и свеж въздух и достъпа до санитарните помещения и тяхната хигиена[174]. Съдът по това дело установява проблеми както по отношение на пренаселеността, така и по отношение на другите аспекти на материалните условия, но в края на краищата пренаселеността изиграва решаваща роля за установяване на нарушение на член 3[175].

[174] ECtHR, *Ananyev and Others v. Russia*, Nos. 42525/07 and 60800/08, Judgment of 10 January 2012, §§ 143–159.

[175] ECtHR, *Ananyev and Others v. Russia*, § 166.

По други дела обаче ЕСПЧ е склонен да установи нарушение на член 3 от Конвенцията, придавайки тежест на другите аспекти на материалните условия извън пренаселеността. Пример в това отношение е решението по делото *Пиърс срещу Гърция* от 2001 г. По това дело Съдът намира нарушение на член 3 заради третиране, което той изрично определя като унизително поради следните условия, в които жалбоподателят – лишен от свобода в затвора в Коридалос, е прекарал два месеца в края на лятото и началото на есента. Килията, която е обитавал затворникът, е била 4,5 х 2,5 м. В тази килия той е бил настанен с още един затворник. Тоест в този случай не може да става дума за пренаселеност и за липса на „лично пространство". В килията обаче е имало само един прозорец на покрива, който не се отварял и бил мръсен до степен почти да не позволява проникването на никаква светлина. В допълнение към това, на едната от двете врати на килията е имало малък отвор. Осветлението на килията се осигурявало от една електрическа крушка, светлината от която не е позволявала да се чете. В килията имало тоалетна от „азиатски тип", без преграда или завеса, която да отделя тоалетната от останалата част на килията. В килията нямало умивалник, а в цялото крило имало само един душ, който обслужвал девет килии с по двама-трима души във всяка. През лятото в килията ставало много горещо, което правело положението трудно поносимо поради лошата вентилация. Затворникът е трябвало да прекарва част от вечерта и цялата нощ в килията. През останалото време той е имал възможност да излиза в малък общ двор. Установявайки нарушение на член 3 по това дело, ЕСПЧ акцентира върху четири елемента на материалните условия: факта, че жалбоподателят е трябвало да прекара значителна част от времето си в килията, горещото време, липсата на достатъчно вентилация в килията и необходимостта да използва тоалетната в присъствието на своя съкилийник през част от денонощието[176].

По други дела, в това число срещу България, в които пренаселеността също не е била проблем, Съдът установява нарушения на член 3 от Конвенцията, вземайки предвид други аспекти на материалните условия: невъзможността за усамотяване при ползването на тоалетна (и особено когато вместо тоалетна трябва да се ползва кофа в килията), лошата храна, вентилацията, достъпа до естествена светлина и общата хигиена[177]. В някои случаи, но само като допълнителен фактор, Съдът взема под внимание също така продължителното излагане на цигарен

[176] ECHR, *Peers v. Greece*, No. 28524/95, Judgment of 19 April 2001, § 75.

[177] ECtHR, *Dobrev v. Bulgaria,* No. 55389/00, Judgment of 10 August 2006; ECtHR, *Malechkov v. Bulgaria*, No. 57830/00, Judgment of 28 June 2007.

дим в килията[178]. По редица дела Съдът подчертава, че неосигуряването на достатъчно храна на затворниците може само по себе си да повдигне въпрос по член 3 от Конвенцията, макар че на практика в тях Съдът установява и други несъответствия със стандартите за материални условия[179]. По делото *Ебедин Аби срещу Турция* от 2018 г. Съдът установява нарушение на член 3 поради това, че жалбоподателят, който страда от диабет и сърдечно заболяване, не е получавал предписаната му от лекар диетична храна. Съдът разглежда това дело през призмата на неизпълнение от страна на националните власти на техните позитивни задължения за защита на здравето и благосъстоянието на жалбоподателя[180].

По някои дела ЕСПЧ разглежда условията на лишаването от свобода през призмата на член 8 от Конвенцията (право на неприкосновеност на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията). Тази разпоредба, както и следващите я няколко допускат ограничения на гарантираното право, когато те са предвидени в закон, в интерес на една или няколко от посочените в нея легитимни цели и в съответствие с изискванията на едно демократично общество. Преди всичко, като се имат предвид доста ниските стандарти за „лично пространство", които Съдът установява и които са далеч под „меките" стандарти на другите органи на Съвета на Европа, навярно не би предизвикал учудване фактът, че липсата на настаняване на затворниците в индивидуални килии през нощта, както изискват ЕПЗ, не е довела до установяване от него на нарушение нито на член 3, нито на член 8 от Конвенцията. Може само да се гадае колко са жалбите от този характер, които са обявени за явно недопустими.

В други случаи обаче Съдът установява нарушение на член 8 във връзка с условията на лишаването от свобода. Такъв например е случаят по делото *Гишчак срещу Полша* от 2011 г., където на затворник не е била предоставена навременна и ясна информация за условията на отпуска му, за да присъства на погребението на дъщеря си, които включват той да носи затворническа униформа и вериги[181]. Съдът също така е установил нарушение на член 8 поради бланкетната забрана за носене на брада от затворници в затвора. Според Съда правителството не е показало, че

[178] ECtHR, *Ostrovar v. Moldova*, No. 35207/03, Judgment of 13 September 2005, § 89. Вж. също: CEDH, *Elefteriadis c. Roumanie*, no. 38427/05, Arrêt du 25 janvier 2011, §§ 49–55. Съдът понастоящем не е установил нарушение на Конвенцията на единственото основание, че затворникът е бил изложен на пасивно пушене.

[179] ECtHR, *Dudchenko v. Russia*, No. 37717/05, Judgment of 7 November 2017, § 130; CEDH, *Kadiķis c. Lettonie* (no. 2), No. 62393/00, Arrêt du 4 mai 2006, §§ 55-56; ECtHR, *Stepuleac v. Moldova*, No. 8207/06, Judgment of 6 November 2007, § 55; ECtHR, *Gyuliev v. Russia*, No. 24650/02, Judgment of 19 June 2008, § 62.

[180] ECtHR, *Ebedin Abi v. Turkey*, No. 10839/09, Judgment of 13 March 2018, § 53.

[181] ECtHR, *Giszczak v. Poland*, No. 40195/08, Judgment of 29 November 2011, § 39.

абсолютната забрана за поддържане на брада, без оглед на хигиенните, естетическите и други характеристики и без да се допускат никакви изключения, е била съразмерна[182].

От друга страна, Съдът е приел, че изискването затворниците да носят затворнически дрехи, въпреки че представлява намеса в тяхното право на личен живот, може да преследва легитимни цели (защита на обществената безопасност и предотвратяването на безредици и престъпления)[183]. Този подход, един доста куриозен анахронизъм, е в противоречие с подхода на Съда по отношение на други елементи на правото на личен живот по член 8 от Конвенцията.

3.3. Обиски и видеонаблюдение

ЕСПЧ е приел, че обиските на затворници и техните посетители попадат в обхвата на член 3 или на член 8 от Конвенцията. Сами по себе си, когато се провеждат по подходящ начин, те не водят до нарушения на тези разпоредби. В някои случаи обаче, особено когато се провеждат с пълно съблича̀не, те може да са в нарушение както на член 3, така и на член 8. Пример за нарушение на член 3 е делото *Валашинас срещу Литва* от 2001 г. По време на свиждане жалбоподателят, който е затворник, получава колет. След като свиждането приключва, той е подложен на обиск с пълно съблича̀не в присъствие на жена – администраторка. Освен това сътрудникът, който осъществява обиска, пипа половия му орган, включително тестисите, с голи ръце без ръкавици. След това, без да си измие ръцете, пипа храната от колета. Съдът намира, че това е унизително третиране в нарушение на член 3:

> Задължаването на жалбоподателя да се съблече гол в присъствие на жена и след това опипването на неговите полови органи и храна с голи ръце показват явна липса на уважение към жалбоподателя и в резултат подронват неговото човешко достойнство.[184]

[182] ECtHR, *Biržietis v. Lithuania*, No. 49304/09, Judgment of 14 June 2016, § 57.

[183] ECtHR, *Nazarenko v. Ukraine*, No. 39483/98, Judgment of 29 April 2003, § 139; ECmHR, *T.V. v. Finland*, No. 21780/93, Decision of 2 March 1994.

[184] ECHR, *Valašinas v. Lithuania*, No. 44558/98, Judgment of 24 July 2001, § 117. Виж също: ECHR, *Wiktorko v. Poland*, No. 14612/02, Judgment of 31 March 2009, където Съдът намира унизително третиране на жена, настанена в изтрезвител, която е съблечена принудително с участието на двама мъже и имобилизирана с колан в продължение на десет часа.

По подобен начин по делото *Иванчук срещу Полша* от 2001 г. Съдът установява нарушение на член 3 в случай на опит за обиск с пълно съблечане на затворник като условие да му бъде позволено да участва в парламентарни избори. След като отказва да се подложи на такъв обиск, на него не му е позволено да гласува. В този случай сътрудниците на затворническата администрация също така отправят към жалбоподателя унизителни подмятания за неговото тяло.[185]

ЕСПЧ е приел, че дори обисканите с пълно съблечане, когато са проведени по подходящ начин, не представляват нарушение на Конвенцията. Така по делото *С.Ж. срещу Люксембург* (№ 2) Съдът приема, че няма нарушение в случай, когато затворник е задължен да се съблече гол в кабина в присъствието на няколко надзиратели. Той взема предвид обстоятелството, че надзирателите са били от същия пол, държали са се уважително, а разположението на помещението, макар и не идеално, само по себе си не е фактор с такава тежест, която да доведе до нарушение на член 3 от Конвенцията[186].

Когато третирането не преминава минималния праг на суровост, за да попадне в обхвата на член 3, Съдът може да разгледа жалбата по член 8 от Конвенцията. Такъв например е случаят по делото *Дейнек срещу Полша* от 2017 г. Жалбоподателят затворник е подлаган неколкократно на обиски с пълно съблечане, но Съдът приема, че те не са били унизителни до степен да надхвърлят прага на суровост по член 3. Съдът обаче установява нарушение на член 8. Той приема, че намесата в това право е била законна и е преследвала легитимна цел, но не е била необходима в едно демократично общество поради това, че властите не са предоставили относими и достатъчни основания за обисканите[187].

Съдът разглежда видеонаблюдението на килиите на затворниците изключително през призмата на член 8. По делото *Горлов и други срещу Русия* от 2019 г. той намира нарушение на тази разпоредба в случай на постоянно денонощно видеонаблюдение на килиите на затворниците в няколко затвора на Русия. То е установено по силата на няколко нормативни акта. Съдът намира проблем със законността на мярката. Според него,

[185] ECHR, *Iwańczuk v. Poland*, No. 25196/94, Judgment of 15 November 2001.

[186] CEDH, *S.J. c. Luxembourg (no 2)*, No. 47229/12, Arrêt du 31 octobre 2013, §§ 59–60.

[187] ECtHR, *Dejnek v. Poland*, No. 9635/13, Judgment of 1 June 2017, § 75. За подобен подход с установяване на нарушение на член 8 в случай на обиск с пълно съблечане на майката и на брата на затворник по време на свиждане вж. ECtHR, *Wainwright v. the United Kingdom*, No. 12350/04, Judgment of 29 September 2006.

> въпреки че Съдът е готов да приеме, като се вземат предвид обичайните и разумни изисквания на задържането, че може да се наложи постоянно да се наблюдават определени зони на институциите за досъдебно задържане и наказателните институции, включително чрез система за видеонаблюдение, той намира, че съществуващата правна рамка в Русия не може да се счита за достатъчно ясна, точна и подробна, за да осигури подходяща защита срещу произволна намеса на властите в правото на жалбоподателите на зачитане на личния им живот[188].

3.4. Контакти с външния свят

ЕСПЧ разглежда контактите с външния свят основно по член 8 от Конвенцията. Те включват поддържане на контакти със семействата и близките на затворниците, с външни лица и организации, както и използването на различни средства за комуникация. Съдът определя, че поддържането на такива контакти е от значение както за упражняването на основно човешко право, така и за ресоциализацията на затворниците[189]. Той също така утвърждава правото на затворниците да развиват отношения с външния свят чрез сключване на брак[190].

Поддържането на контакти със семейството и близките включва честотата и характера на свиданията, надзора над тях, възможността на затворниците да създават потомство, отпуските във връзка със заболявания и смърт и използването на различни средства за комуникация с близките. Всички те според ЕСПЧ подлежат на ограничения. От една страна, според Съда самото лишаване от свобода съдържа „вътрешноприсъщи ограничения" върху личния и семейния живот[191]. Освен това някои ограничения могат да бъдат оправдани от естеството на престъплението, информацията за съществуване на конкретна заплаха за реда в затвора или правата и свободите на други лица, както и от специфичните индивидуални характеристики на лишения от свобода. Тези обстоятелства следва да бъдат съобразени във всеки конкретен случай. Автоматичните ограничения на честотата, условията и продължителността на свиданията, дори в случая на затворници с доживотни присъди, без оценка за пропорционалност, са неприемливи[192].

---

[188] ECtHR, *Gorlov and Others v. Russia,* Nos. 27057/06, 56443/09 and 25147/14, Judgment of 2 July 2019, § 98.
[189] ECtHR, *Khoroshenko v. Russia*, No. 41418/04, Grand Chamber judgment of 30 June 2015, §§ 106, 121.
[190] ECtHR, *Frasik v. Poland*, No. 22933/02, Judgment of 5 January 2010.
[191] ECtHR, *Hagyó v. Hungary*, No. 52624/10, Judgment of 24 April 2013, § 83.
[192] ECtHR, *Trosin v. Ukraine*, No. 39758/05, Judgment of 23 February 2012, § 42.

По отношение на интимните свиждания ЕСПЧ възприема твърде ограничителен подход. Макар да приветства реформирането на европейските наказателни системи по посока към все по-широко възприемане на тези свиждания от държаните членки, той се въздържа от налагане върху тях на позитивни задължения да предвидят такива посещения. В решението си по делото *Алиев срещу Украйна* от 2003 г. Съдът приема, че „забраната на такива свиждания може засега да се сметне за оправдана за целите на защитата от безредици и престъпления по смисъла на втория параграф на член 8 от Конвенцията“[193]. Той също така приема, че държавите членки имат широко право на преценка дали да допуснат интимните свиждания, или не. Това кратко и доста озадачаващо обяснение повдига повече въпроси, отколкото отговаря по смислен начин на въпроса как едно подобно бланкетно ограничение може да бъде необходимо в едно демократично общество, т.е. да е в отговор на належаща обществена нужда и да е пропорционално на преследваната цел. Впоследствие Съдът утвърждава този свой подход в редица следващи решения, в това число на Голямата камара[194].

По делото *Диксън срещу Обединеното кралство* от 2012 г. Голямата камара установява нарушение на член 8 в случай на отказ от страна на държавния секретар да разреши на двама затворници, съпруг и съпруга, достъп до съоръжения за изкуствено оплождане, което в Обединеното кралство по онова време е допустимо в подобни ситуации само в изключителни случаи. Съдът приема, че изискването за „изключителност“ е наложило необичайно висока тежест върху жалбоподателите. Освен това не е имало доказателства, че при определяне на политиката държавният секретар е имал намерение да претегли съответните конкуриращи се индивидуални и обществени интереси или да прецени пропорционалността на ограничението[195].

ЕСПЧ е разгледал и няколко дела, свързани с отказ на затворническите власти да разрешат посещения на затворници при болни роднини и да присъстват на погребения. Тези случаи според Съда попадат в обхвата на член 8. Той обаче не установява безусловно право на контакт на затворника с близките си в подобни ситуации. За да прецени дали е имало нарушения, Съдът изследва редица фактори, като етапа на наказателното производство срещу жалбоподателя, естеството на прес-

[193] ECtHR, *Aliev v. Ukraine*, No. 41220/98, Judgment of 29 April 2004, § 188.

[194] Вж. например ECtHR, *Dickson v. the United Kingdom*, No. 44362/04, Grand Chamber judgment of 4 December 2012, § 81; ECtHR, *Varnas v. Latvia*, No. 42615/06, Judgment of 9 July 2013, § 109.

[195] ECtHR, *Dickson v. the United Kingdom*, § 83.

тъплението, характера на жалбоподателя, тежестта на заболяването на роднината, степента на родство, възможността за придружаване при отпуск, отдалечеността на събитието от затвора и др. В различните случаи този анализ води до различни резултати[196].

Подходът на ЕСПЧ към използването на различни средства за комуникация за поддържане на контакти с външния свят е също ограничен. От една страна, Съдът е установил нееднократно нарушения на член 8, в това число срещу България, в случаи на безразборно следене на цялата кореспонденция на затворниците по силата на закон или друг нормативен акт, без оглед на това с кого те кореспондират[197]. Защитени по член 8 като адресати в това отношение са както близките, така и държавни органи, омбудсманът и НПО[198]. От друга страна, Съдът приема, че затворникът няма възможност за избор на начина, по който той комуникира. Според него „[ч]лен 8 от Конвенцията не може да се тълкува като гарантиращ на затворниците правото на телефонни разговори, по-специално когато възможностите за контакт чрез писма са налични и адекватни“[199]. Съдът утвърждава този странен и безсмислено рестриктивен подход и в по-късните си решения[200]. Нещо повече, той го възпроизвежда и по отношение на възможностите на затворниците да използват базирани върху интернет средства за комуникиране[201]. По тази причина затворниците нямат безусловно право на достъп до интернет.

Въпреки това ЕСПЧ е установил нарушения на член 10 от Конвенцията (право на свобода на изразяване) в случаи на отказ на затворническата администрация да предостави на затворници право на достъп до интернет. Такъв например е случаят по делото *Калда срещу Естония* от 2016 г. По това дело жалбоподателят затворник се оплаква от отказа на властите да му дадат достъп до три правни интернет сайта, поддържани от държавата и от Съвета на Европа, до информацията на които той няма достъп чрез други средства. Съдът приема, че държавите членки не

---

[196] ECtHR, *Płoski v. Poland*, No. 26761/95, Judgment of 12 November 2002; CEDH, *Schemkamper c. France*, no. 75833/01, Arrêt du 8 octobre 2005; ECtHR, *Lind v. Russia*, No. 25664/05, Judgment of 6 December 2007; CEDH, *Guimon c. France*, No. 48798/14, Arrêt du 11 avril 2019; CEDH, *Vetsev c. Bulgarie*, no. 54558/15, Arrêt du 2 mai 2019; ECtHR, *Razvozzhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*, Nos. 75734/12, 2695/15 and 55325/15.

[197] ECtHR, *Petrov v. Bulgaria*, No. 15197/02, Judgment of 22 May 2008.

[198] ECtHR, *Niedbała v. Poland*, No. 27915/95, Judgment of 4 July 2000; ECtHR, *Jankauskas v. Lithuania*, No. 59304/00, Judgment of 24 February 2005; CEDH, *Dimcho Dimov c. Bulgarie*, no. 57123/08, Arrêt du 16 décembre 2014.

[199] ECtHR, *A.B. v. the Netherlands*, No. 37328/97, Judgment of 29 January 2002, § 92.

[200] Вж. например ECtHR, *Nusret Kaya and Others v. Turkey*, Nos. 43750/06, 43752/06, 32054/08, 37753/08 and 60915/08, Judgment of 22 April 2014, § 36.

[201] ECtHR, *Ciupercescu v. Romania* (no. 3), Nos. 41995/14 and 50276/15, Judgment of 7 January 2020, § 105.

са задължени да предоставят достъп на затворниците до интернет. Ако обаче държавата е решила да разреши такъв достъп, какъвто е случаят с Естония, тя трябва да предостави основания за отказ на достъп до конкретните сайтове. В конкретните обстоятелства по делото предоставените основания, а именно последиците за сигурността и разходите, не са били достатъчни, за да оправдаят намесата в правото на жалбоподателя да получи информация. Националните съдилища не са извършили подробен анализ на възможните рискове за сигурността при достъпа до въпросните три сайта, като се има предвид, че те се поддържат от международна организация и от самата държава[202].

По делото *Янковскис срещу Литва* от 2017 г. Съдът също намира нарушение на член 10 от Конвенцията в случай, при който на затворник е отказан достъп до сайта на Министерството на образованието. В този случай Съдът аргументира подхода си с характера на информацията, която е била свързана със социалната реинтеграция на жалбоподателя[203].

3.5. Здравеопазване

ЕСПЧ е създал обемна практика, посветена на защитата на здравето на затворниците в най-различни контексти. Тя е свързана с три разпоредби на Конвенцията – член 2 (право на живот), член 3 и член 8. Съдът приема, че задълженията на държавата за защита на живота и физическото благополучие на затворниците предполагат задължения за предоставяне на необходима и адекватна медицинска помощ[204]. Трудният проблем е в това какво се включва в изискването за необходимост и адекватност на медицинското лечение, което се предоставя в местата за лишаване от свобода. От една страна, самият факт, че в тях има лекари и те извършват някакви прегледи, за Съда не е достатъчен, за да доведе до извод за адекватност на медицинската помощ[205]. От друга страна, той е приел, че Конвенцията не може да се тълкува като налагаща общо задължение за освобождаване на затворника или неговото преместване във външно за затвора лечебно заведение дори ако той страда от заболяване, което е трудно за лечение[206]. От трета страна, Съдът е приел, че отказът за преместване на затворник във външна болница с цел лече-

[202] ECtHR, *Kalda v. Estonia*, No. 17429/10, Judgment of 19 January 2016, § 53.

[203] ECtHR, *Jankovskis v. Lithuania*, No. 21575/08, Judgment of 17 January 2017.

[204] ECtHR, *Paladi v. Moldova*, No. 39806/05, Grand Chamber judgment of 10 March 2009, § 71; ECtHR, *Jasinskis v. Latvia*, No. 45744/08, Judgment of 21 December 2010, § 60.

[205] ECtHR, *Hummatov v. Azerbaijan*, Nos. 9852/03 and 13413/04, Judgment of 29 November 2007, § 116.

[206] ECtHR, *Grimailovs v. Latvia*, No. 6087/03, Judgment of 25 June 2013, § 150.

ние, когато здравните институции на пенитенциарната система не са в състояние да му помогнат, може да доведе до нарушение на член 3 от Конвенцията[207].

В решението на Голямата камара по делото *Блохин срещу Русия* от 2016 г. Съдът се опитва да даде отговор на въпроса за съдържанието на общите позитивни задължения на държавите по отношение на лечението. Според него

> [в]ластите трябва също така да гарантират, че се води изчерпателна документация относно здравословното състояние на задържания и лечението му по време на задържането [...], че диагностиката и грижите са бързи и точни [...] и че когато това се налага от естеството на здравословното състояние, надзорът е редовен и систематичен и включва цялостна терапевтична стратегия, насочена към адекватно лечение на здравословните проблеми на задържания или предотвратяване на тяхното влошаване, а не просто насочване към тях на симптоматична основа [...]. Властите трябва също така да покажат, че са били създадени необходимите условия, за да може действително да се спазва предписаното лечение [...]. Освен това медицинското лечение, предоставяно в затворническите институции, трябва да бъде подходящо, т.е. на ниво, сравнимо с това, което държавните органи са се ангажирали да осигурят на населението като цяло. Това обаче не означава, че на всеки задържан трябва да се гарантира същото ниво на медицинско лечение, което се предлага в най-добрите здравни заведения извън затворническите институции...[208]

С това ЕСПЧ инкорпорира в практиката си принципа за еквивалентност на здравната грижа и макар и като общи насоки, очертава обхвата на позитивните задължения на държавите за нейното осигуряване.

В обхвата на позитивните задължения на държавите, свързани със здравеопазването, влиза и грижата за лицата с увреждания, които попадат в затворите. Когато затворникът се нуждае от зъбни протези, но няма средства да заплати тази част от тях, която не е покрита от здравната му осигуровка, държавата има задължение да установи схема на

[207] ECtHR, *Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*, No. 11138/10, Grand Chamber judgment of 23 February 2016, § 179.

[208] ECtHR, *Blohin v. Russia*, No. 47152/06, Grand Chamber judgment of 23 March 2016, § 137.

осигуряване, която да вземе предвид тази конкретна ситуация. В противен случай е налице нарушение на член 3 от Конвенцията[209]. Подобен е подходът на Съда и в случай на конфискация на очилата на затворник[210], както и при липса на ортопедични обувки[211].

Един от трудните въпроси в практиката на Съда е този, свързан с несъвместимостта на задържането в затвор със здравословното състояние на затворника. Съдът е приел, че той следва да се решава въз основа на конкретните обстоятелства по делото. В един от случаите, в които е установил нарушение на член 3 от Конвенцията, Съдът приема:

> Съдът [...] счита, че да се задържа лице, приковано към инвалидна количка и страдащо от параплегия и сериозни дисфункции на уретралния и аналния сфинктер, в условия, при които то няма неограничено и непрекъснато снабдяване с подложки за инконтиненция и катетри и неограничен достъп до душ; когато то е оставено в ръцете на съкилийниците си за оказване на необходимата помощ и когато не е в състояние да поддържа чистота без големи затруднения, подобно третиране достига прага на суровост, изискван съгласно член 3 от Конвенцията, и представлява унизително и нечовешко отнасяне в нарушение на тази разпоредба.[212]

Напредналата възраст сама по себе си не е пречка за налагане на наказание ефективно лишаване от свобода, ако не е съчетана със сериозни здравословни проблеми и ако затворът е в състояние да отговори на потребностите на възрастния затворник[213]. Когато обаче напредналата възраст на затворника е съчетана с такива проблеми и когато здравната система на затвора не е в състояние да ги посрещне, продължаващото задържане на затворника води до нарушение на член 3 от Конвенцията[214].

Общите принципи на лечение в условията на лишаване от свобода са приложими и към специфичните проблеми при лечението на инфекциозните и на психичните заболявания. В допълнение към тях, по отношение на инфекциозните заболявания държавите имат също така задължение

[209] CEDH, *V.D. c. Roumanie*, no. 7078/02, Arrêt du 16 février 2010, § 96.
[210] ECtHR, *Slyusarev v. Russia,* No. 60333/00, Judgment of 20 April 2010.
[211] ECtHR, *Vladimir Vasilyev v. Russia*, No. 28370/05, Judgment of 10 January 2012.
[212] ECtHR, *D.G. v. Poland*, No. 45705/07, Judgment of 12 February 2012, § 177.
[213]CEDH, *Papon c. France*, no. 64666/01, Décision du 7 juin 2001.
[214] CEDH, *Farbtuhs c. Lettonie*, no. 4672/02, Arrêt du 2 décembre 2004.

за превенция. На затворниците следва да бъде предоставен безплатен достъп до скринингови тестове, които да установяват наличието на инфекциозно заболяване. Когато е налице неоправдано забавяне на достъпа до такива тестове, Съдът установява нарушение на член 3[215]. Що се отнася до психичните заболявания, по редица дела Съдът е приел, че затворниците с психични разстройства са специфична група в уязвимо положение и определени аспекти на живота в затвора представляват по-висок здравословен риск за тях, отколкото за другите затворници[216].

Реакцията на затворническата администрация на гладни стачки на затворници е повдигала различни въпроси пред Съда, включително този за принудителното хранене. Делата *Невмержитски срещу Украйна* от 2005 г. и *Чорап срещу Молдова* от 2007 г. се отнасят до принудително хранене на затворници, обявили гладна стачка. Мерките, чрез които те са принудени да приемат храна, са приложени на ранни етапи от техните гладни стачки и са лишени от валидни медицински основания[217]. Затворническата администрация осъществява принудителното хранене със средства, които причиняват на затворниците унижения и силни болки. Те са приковавани с белезници към стол, в устата им е напъхван разширител и по него в стомасите им са вкарвани маркучи или тръби, по които е вливана храната. Допълнително, заради съпротивата на жалбоподателя, са използвани метални щипци за изваждане на езика или палки за усмиряване. Тези интервенции, които са прилагани по няколко пъти на седмица в съответствие с норми на вътрешното право на страните, причиняват на жалбоподателите наранявания. И по двете дела Съдът установява изтезание, след като преценява, че лишено от валидни медицински основания, принудителното хранене цели по-скоро да ги принуди да се откажат от гладната стачка, като им причинява без необходимост силна болка и унижения[218].

Съдът обаче не отхвърля по принцип възможността за принудително хранене на затворник в гладна стачка. Когато то е основано на медицинска необходимост и е съпроводено с подходящи процесуални гаранции, такова може да бъде прилагано[219]. Практиката на Съда засега

---

[215] Вж. например ECHR, *Jeladze v. Georgia*, No. 1871/08, Judgment of 18 December 2012, § 46.

[216] ECtHR, *Rooman v. Belgium*, No. 18052/11, Grand Chamber judgment of 31 January 2019, § 145.

[217] В този пункт Съдът изхожда от стандартите за информирано съгласие, конфиденциалност и третиране в случай на гладни стачки, възприети в *Препоръка № R (98) 7* на Комитета на министрите на Съвета на Европа за етичните и организационни аспекти на здравеопазването в затвора.

[218] ECHR, *Nevmerzhitsky v Ukraine*, No. 54825/00, Judgment of 5 April 2005; ECHR, *Ciorap v Moldova*, No. 12066/02, Judgment of 19 June 2007.

[219] CEDH, *Rapaz c. Suisse*, no. 73175/10, Décision du 26 mars 2013.

обаче не дава възможност да се види какво е конкретното съдържание на понятието „медицинска необходимост“ за целите на принудителното хранене.

3.6. Дисциплинарна практика, използване на сила и помощни средства

ЕСПЧ е подчертавал нееднократно, че пенитенциарните институции имат потенциал за насилие, което може да ескалира много бързо[220]. Той също така приема, че използването на сила може понякога да бъде необходимо. Условията и ограниченията за нейното използване в затвора са същите, каквито са и в случаите на контакт с правоприлагащите органи на лица, които не са затворници. И в двата случая според Съда „всяко прибягване до физическа сила, което не е било строго необходимо в отговор на поведението на лицето, срещу което тя се употребява, принизява човешкото достойнство и по принцип е нарушение на правото, гарантирано в член 3 от Конвенцията“[221]. Другото основно изискване при използването на сила е за ефективно официално разследване, в случай че дадено лице направи заслужаващо доверие твърдение, че е било жертва на насилие. В решението на Голямата камара по делото *Буид срещу Белгия* от 2015 г. Съдът обобщава изискванията към такова разследване:

> Най-общо казано, за да бъде разследването ефективно, институциите и лицата, отговорни за провеждането му, трябва да бъдат независими от тези, към които то е насочено. Това означава не само липса на някаква йерархична или институционална връзка, но и практическа независимост. Каквато и процедура да се използва, властите трябва да действат служебно. Освен това, за да бъде ефективно разследването, то трябва да може да доведе до установяване и наказване на виновните. То също така трябва да бъде достатъчно обхватно, за да позволи на разследващите органи да вземат предвид не само действията на представителите на държавата, които пряко са използвали сила, но и всички съпътстващи обстоятелства. Въпреки че това не е задължение за постигане на резултат, а за използване на средства, всеки недостатък в разследването, който подкопава

[220] CEDH, *Gömi et autres c. Turquie,* no. 35962/97, Arrêt du 21 décembre 2006, § 77; ECtHR, *Tali v. Estonia*, No. 66393/10, Judgment of 13 February 2014, § 59.

[221] ECtHR, *Bouyid v. Belgium*, No. 23380/09, Grand Chamber judgment of 28 September 2015, § 100.

> способността му да установи причината за нараняванията или самоличността на отговорните лица, ще рискува да наруши изисквания стандарт за ефективност. В този контекст се подразбира и изискването за бързина и разумна експедитивност. Въпреки че може да има препятствия или трудности, които пречат на напредъка в разследването в конкретната ситуация, бързата реакция на властите при разследване на твърдения за малтретиране като цяло може да се счита за съществена за поддържане на общественото доверие в спазването от тяхна страна на принципите на върховенството на правото и за предотвратяване на впечатлението за наговаряне или толериране на незаконни действия. Жертвата трябва да може да участва ефективно в разследването. И накрая, разследването трябва да бъде задълбочено, което означава, че властите винаги трябва да правят сериозен опит да разберат какво се е случило, и не трябва да разчитат на прибързани или необосновани заключения, за да приключат разследването си.[222]

ЕСПЧ е установил нарушения както на материалното, така и на процесуалното задължение по член 3 в случаи на незаконна или непропорционална употреба на сила и помощни средства срещу много държави. Те включват незаконно, безразборно или непропорционално използване на палки, юмруци, ритници, огнестрелно оръжие, лютив спрей, както и поради неадекватното разследване на тези инциденти.

Използването на белезници като помощни средства при арест или конвоиране на затворници обикновено не води до нарушение на Конвенцията. Но ЕСПЧ е приел, че използването им в определени ситуации е довело до нарушение на член 3. Такъв например е случаят с поставянето на белезници и вериги на бременна затворничка по време на гинекологичен преглед и при раждане[223]; поставянето на белезници на затворник в болница, докато чака операция[224]; поставянето на белезници на затворник, който е болен от рак, на леглото му в болница[225]; законовото задължение за поставяне на белезници на затворничка по време на гинекологичен преглед, довело до отказ на затворничката от прегледа[226]; приковаването на затворник с психично разстройство за леглото за ня-

[222] ECtHR, *Bouyid v. Belgium*, §§ 118–123.
[223] ECtHR, *Korneykova and Korneykov v. Ukraine*, No. 56660/12, Judgment of 24 March 2016.
[224] ECtHR, *Hénaf v. France,* No. 65436/01, Judgment of 27 November 2003.
[225] ECtHR, *Okhrimenko v. Ukraine*, No. 53896/07, Judgment of 15 October 2009.
[226] ECtHR, *Filiz Uyan v. Turkey*, No. 7496/03, Judgment of 8 January 2009.

колко дни[227]. Във всички тези случаи Съдът намира, че използването на помощни средства е било несъразмерно дори когато е провокирано от поведението на затворника. Тежестта на наложеното или на предвиденото по закон наказание според него само по себе си не може да бъде основание за използване на помощни средства без преценка на необходимостта от тях в конкретната ситуация. В едно доста спорно откъм основателност решение по делото *Казакова срещу България* от 2006 г. Съдът приема, че краткото приковаване с белезници за радиатора в полицейското управление на жалбоподателката след нейното арестуване, въпреки че не е било обосновано от нейното поведение, поради кратката си продължителност и липсата на публичност не надхвърля прага на суровост на третирането, изискуем от член 3[228].

ЕСПЧ приема, че поставянето на белезници на затворник в публично изслушване, когато е изправен пред съд, без такава мярка да е била разумно необходима за обществената безопасност или правилното правораздаване, представлява унизително отнасяне по смисъла на член 3 от Конвенцията[229]. Остава обаче да се види как Съдът ще изпълни със съдържание понятието „разумна необходимост", за да оправдае изправянето на затворник с белезници или с други помощни средства пред съдия.

В практиката на ЕСПЧ дисциплинарните мерки и наказания се разглеждат през призмата на член 3 и на член 6 от Конвенцията. Те попадат в обхвата на член 3, когато по своята природа са нечовешки или унизителни. Според Съда наказването на затворника с наказателна килия само по себе си не е в нарушение на член 3. То попада в обхвата на тази разпоредба, когато условията на неговото изтърпяване са нечовешки и унизителни. Така по делото *Рамишвили и Кохреидзе* от 2009 г. ЕСПЧ установява нарушение на член 3 поради условията в наказателната килия, в която единият от жалбоподателите е настанен, след като му е наложено дисциплинарно наказание за използване на мобилен телефон. Килията е била с площ 5,65 кв.м и жалбоподателят, който е пребивавал в нея с още един наказан затворник, се оплаква, че в нея е имало хлебарки и плъхове, тя не е имала прозорец или друга вентилация и е била много влажна, тъй като водата от чешмата е течала непрекъснато и шумно 24 часа в денонощието. Тясна тръба в ъгъла на килията е служела за тоалетна, която не е била отделена от останалата част на килията, а миризмата от нея

[227] CEDH, *Dimcho Dimov c. Bulgarie*.
[228] CEDH, *Kazakova c. Bulgarie*, no. 55061/00, Arrêt du 22 juin 2006, § 53.
[229] CEDH, *Gorodnitchev c. Russie*, no. 52058/99, Arrêt du 24 mai 2007, § 108.

постоянно се е носела във въздуха. Единственото легло, по което е имало паразити, не е било достатъчно широко, за да побере двама души. И макар жалбоподателят да прекарва в тази килия само четири дни, Съдът приема, че условията там са съставлявали нечовешко и унизително отнасяне в нарушение на член 3[230]. По друго дело Съдът установява нарушение на член 3 поради настаняване на затворник с психично разстройство за 45 дни в наказателна килия[231]. По делото *Янков срещу България* от 2003 г. Съдът приема, че остригването на косата на затворник преди настаняването му в наказателна килия е нечовешко и унизително отнасяне в нарушение на член 3[232].

Макар понякога да подчертава, че дисциплинарните производства в затвора може да попаднат в обхвата на член 6 от Конвенцията (право на достъп до съд и на справедлив процес), в практиката си ЕСПЧ е стеснил силно приложното поле на тази разпоредба. В по-старата си практика Съдът е приел, че член 6 не се прилага по принцип към дисциплинарните производства в затвора, освен ако те не представляват „наказателни обвинения" според автономния смисъл, който това понятие е придобило в тази практика[233]. За да определи дали едно обвинение е „наказателно", Съдът обръща внимание на квалификацията на правонарушението според националното право, естеството на правонарушението и естеството и тежестта на наказанието[234]. Така наказание, което може да доведе до изтърпяване на допълнителни дни от очакваната на практика продължителност на наказанието лишаване от свобода, представлява „наказателно обвинение", по отношение на което се прилагат гаранциите на член 6[235].

Този подход дава на затворническата администрация широки възможности за упражняване на произвол в дисциплинарната практика, без никакъв външен за системата контрол. Той е отживелица от остарелия подход към затвора като сфера на абсолютната и безконтролна власт на държавата и е изцяло несъответен на принципите на едно съвременно демократично общество, основано на върховенството на правото. В по-късната си практика ЕСПЧ допуска приложимост на член 6 в неговия гражданскоправен аспект в две хипотези – когато самото национално

[230] ECtHR, *Ramishvili and Kokhreidze v. Georgia*, No. 1704/06, Judgment of 27 January 2009, § 88.

[231] ECtHR, *Renolde v. France*, No. 5608/05, Judgment of 16 October 2008, § 129.

[232] ECtHR, *Yankov v. Bulgaria*, No. 39084/97, Judgment of 11 December 2003, § 120.

[233] ECtHR, *Štitić v. Croatia*, No. 29660/03, Judgment of 8 November 2007, § 51.

[234] ECtHR, *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, Nos. 7819/77 and 7878/77, Judgment of 28 June 1984, §§ 70–72.

[235] ECtHR, *Ezeh and Connors v. the United Kingdom*, Nos. 39665/98 and 40086/98, Grand Chamber judgment of 9 October 2003, §§ 128–130.

законодателство е признало наличието и е дало възможност за оспорване пред съд на засегнатите чрез дисциплинарното наказание граждански права и задължения[236] и когато, в по-общ план, чрез него са засегнати индивидуални граждански права, като например ограничаването на свижданията, проверката на кореспонденцията или подслушването на телефонните обаждания[237]. В последния случай Съдът не поставя изискване тези права да са признати като такива от националното законодателство. По делото *Булоа срещу Люксембург* от 2012 г. Съдът приема, че едно такова право следва да е признато или от националното законодателство, или от Конвенцията[238]. Това е разширяване на приложното поле на член 6, но дори с него практиката на Съда относно неговата приложимост остава твърде рестриктивна.

3.7. Строг режим и изолации

По редица дела ЕСПЧ е приел, че строгият режим, съпроводен с изолации, не е сам по себе си в противоречие с член 3 и че той може да бъде легитимно наложен на опасни затворници в интерес на обществения ред и да е съпроводен с отделяне на затворниците на строг режим от останалите затворници и подлагането им на по-строг контрол. Целта е да се намали рискът от бягство, нападения и всяване на смут сред затворниците. Въпреки това

> държавата трябва да гарантира, че лицето е задържано при условия, съвместими с уважението към човешкото му достойнство, че начинът и методът на изпълнение на мярката не му причиняват притеснения или трудности с интензитет, надвишаващ неизбежното ниво на страдание, присъщо на задържането, и че предвид практическите изисквания на лишаването от свобода, здравето и благосъстоянието му са адекватно обезпечени[239].

По подобен начин обтекаем е и стандартът на Съда за единичната изолация. Според него единичната изолация сама по себе си не води до нарушение на член 3. Още в най-ранната си практика по делото *Енслин, Баадер и Распе срещу ФРГ* от 1978 г. Комисията признава, че „пълната сензорна изолация, съчетана с пълна социална изолация, може без

[236] ECtHR, *Gülmez v. Turkey*, No. 16330/02, Judgment of 20 May 2008, §§ 28–29.
[237] ECtHR, *Enea v. Italy*, No. 74912/01, Grand Chamber judgment of 17 September 2009, § 106.
[238] ECtHR, *Boulois v. Luxembourg*, No. 37575/04, Grand Chamber judgment of 3 April 2012, §§ 102–104.
[239] ECtHR, *Piechowicz v. Poland*, No. 20071/07, Judgment of 17 April 2012, §§ 161–162.

съмнение в края на краищата да разруши личността; така че тя представлява форма на нечовешко отнасяне, което не може да бъде обосновано от изискванията за сигурност, при положение че забраната за изтезания и нечовешко отнасяне е абсолютна по своя характер"[240]. Съдът впоследствие неоднократно се солидаризира с тази теза. Нито той обаче, нито преди него Комисията не определят точно какво представлява единичната изолация. Вместо това те правят преценка в зависимост от конкретните обстоятелства по делото и въз основа на различни фактори дали тя е била прекомерно продължителна и дали е имала унищожителен ефект върху личността на жалбоподателите. Така по делото *Енслин, Баадер и Распе* Комисията приема, че жалбоподателите не са били поставени в единична изолация и поради това жалбата им по член 3 от Конвенцията е явно необоснована. Макар да са били затворени за повече от пет години в единични килии и да са били изолирани от социални контакти с останалите затворници, те са имали на разположение радио, а по-късно и телевизор и грамофон, които са можели да използват през цялото време. Посещавали са ги неоднократно техните адвокати и членове на техните семейства. За известни периоди от време те са имали възможност да прекарват част от времето си (няколко часа) заедно или с други затворници. Тази възможност е била отнемана на няколко пъти заради нарушения на правилата на затвора или във връзка с атентати на техни съратници от Фракция „Червена армия" извън затвора. И макар подходът на Комисията към единичната изолация да се разминава с този в СМП и в ЕПЗ, впоследствие Съдът не изглежда да отстъпва от него.

Доста проблемни от тази гледна точка са решенията на Голямата камара на ЕСПЧ по делата *Йоджалан срещу Турция* от 2005 г. и Р*амирес Санчес срещу Франция* от 2006 г. И в двата случая става дума за затворници, смятани за опасни терористи. При преценката на съответствието на единичната изолация със стандартите по член 3 по тези дела Съдът взема изрично предвид многообразните рискове, които затворниците представляват като опасни терористи. По делото *Йоджалан срещу Турция* ЕСПЧ отказва да установи нарушение на член 3 от Конвенцията в случай на единична изолация на жалбоподателя в продължение на повече от шест години. Абдула Йоджалан, лидерът на терористичната Кюрдска работническа партия, е единственият затворник в затвор, разположен на остров Имралъ, достъпът до който е затруднен, особено в лошо време. Според Съда материалните условия, в които той изтърпява нака-

[240] ECmHR, *Ensslin, Baader and Raspe v. the FRG*, No. 7572/76, 7586/76 and 7587/76, Decision of 8 July 1978, DR 14, p. 109–110.

занието си доживотен затвор, не предизвикват проблем от гледна точка на член 3. Съдът повтаря тезата си за деструктивните ефекти от пълната сензорна изолация, но приема, че жалбоподателят не е държан в такава изолация. Той е имал контакт с персонала на затвора, както и достъп до книги, вестници и радио. Не е имал достъп до телевизия и телефон. Преглеждан е от лекар всеки ден, а веднъж в седмицата е имал свиждане с адвокатите си и с членове на своето семейство. Освен това е имал право на неограничена кореспонденция. Макар да приема, че занапред той следва да получи възможност за повече контакти, Съдът установява, че шестгодишната му изолация при тези условия не е достигнала минималната степен на суровост, за да попадне в приложното поле на член 3[241]. Съдът приема аргументите на турското правителство за необходимостта и условията на единичната изолация на жалбоподателя предвид рисковете, които съществуват за това негови съратници да направят опити за организиране на бягство, както и за посегателства над неговия живот от други затворници.

По подобен начин през юли 2006 г. Голямата камара на ЕСПЧ по делото *Рамирес Санчес срещу Франция* приема, че по отношение на известния терорист Илич Рамирес Санчес, познат още като Карлос Чакала, който е държан в единична изолация от френските власти в продължение на осем години и два месеца, третирането не е достигнало „минималната степен на суровост", за да е налице нарушение на член 3 от ЕКПЧ. В този случай режимът включва 22-часово пребиваване в килия от 6,84 кв.м, в която има легло, маса и условия за тоалет. Жалбоподателят няма възможност за контакт с другите затворници и със затворническата администрация. Два часа на ден е извеждан на разходка, но без присъствието на други лица. Има възможност да чете вестник и да гледа телевизия. Единствените посетители, с които общува, са неговите адвокати и веднъж месечно – свещеник. Между октомври 2002 г. и март 2004 г. жалбоподателят е поставен на общ режим, но след телевизионно интервю, в което отказва да се разкае, е поставен обратно на режим на единична изолация, на какъвто пребивава от март 2004 г. до 5 януари 2006 г.[242]

По редица дела Съдът установява нарушения на член 3 заради изолацията на затворници, която е била прекомерна или прекомерно продължителна. Така по делото *Харакчиев и Толумов срещу България* от 2014 г. Съдът установява нарушение на член 3 поради това, че двама-

[241] ECHR, *Öcalan v. Turkey*, No. 46221/99, Grand Chamber Judgment of 12 May 2005, §§ 194, 196.
[242] ECHR, *Ramirez Sanchez v. France*, No.59450/00, Grand Chamber judgment of 4 July 2006, §§ 131–135.

та жалбоподатели, които са осъдени на доживотен затвор, са държани в изолация, произтичаща от изискванията на техния режим, която, макар и да не е пълна, е продължила съответно 12 и 14 години. Според Съда

> [п]ри такива обстоятелства, изолацията трябва да бъде обоснована чрез конкретни съображения за сигурност, съществуващи за цялото времетраене на прилагане на тази мярка. Трудно би могло да се приеме, че това автоматично е необходимо единствено поради присъдите доживотен затвор на жалбоподателите, съответно със и без право на замяна, като неразделна част от тези наказания поне за първоначалния петгодишен период на тяхната присъда[243].

Съдът също така е установил нарушения на член 3 по делото *Онуфриу срещу Кипър* от 2010 г. в случай със затворник, настанен за 47 дни в единична изолация в килия от близо 6 кв.м. Макар да е бил извеждан от нея седем пъти за конвоиране до съда и обратно, през останалото време жалбоподателят е имал възможност да я напуска ежедневно за много кратко време. Неговите контакти са били ограничени до персонала на затвора и съда. През този период той не е имал свиждания с близки, макар да е можел да им пише писма. Във връзка с това Съдът установява отделно нарушение на член 8[244]. По това дело от значение за установяване на нарушенията е също така липсата на процесуални гаранции за защита от произвол при налагането на единичната изолация.

По друго дело – *Чульог срещу Унгария* от 2011 г., Съдът също установява нарушение на член 3 поради продължителната единична изолация на жалбоподателя, изтърпяващ наказанието си в специално крило на затвор, в което се настаняват опасни затворници. Той е прекарал в това крило общо две години и един месец. Държан е в единична килия и са му слагани белезници всеки път, когато е извеждан извън нея. В килията е имало само изкуствена светлина, недостатъчна вентилация, тоалетна без седалка или покривало. Бил е обискиран с пълно събличане ежедневно. Можел е да получава свиждания, да държи в килията си книги, да гледа телевизия и да има достъп до свещеник. Съдът приема, че не може да се счита, че жалбоподателят е бил в пълна сензорна изолация, а че изолацията му е била частична и относителна. Въпреки това строгият режим, наложен за продължителен период и съпътстван от сериозни

[243] ECtHR, *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria*, Nos. 15018/11 and 61199/12, Judgment of 8 July 2017, § 204.
[244] ECtHR, *Onoufriou v. Cyprus*, No. 24407/04, Judgment of 7 January 2010, §§ 57–97.

ограничения и притеснения, е надхвърлил прага на суровост по член 3 от Конвенцията[245].

Очевидно е, че в практиката си, свързана със специалните режими и единичната изолация, ЕСПЧ разграничава затворниците, осъдени за терористични престъпления, от останалите затворници. И докато за последните той е склонен да установява нарушения на член 3 поради прекомерната и прекомерно продължителната изолация, в случаите със затворниците, осъдени за терористични престъпления, в практиката си Съдът е твърде рестриктивен и сериозно подронва „меките" международни стандарти в тази сфера.

3.8. Достъп до правосъдие

Практиката на ЕСПЧ относно достъпа до правосъдие засяга ограничен кръг проблеми, свързани с достъпа до адвокатска защита и с ефективното участие в съдебни производства, в това число в производството пред самия Съд. Достъпът до адвокатска защита за целите на наказателното производство е обхватна тема, която засяга както затворниците, така и тези, които участват в такива производства, без да са задържани. Директивите и препоръките от *Пътната карта за укрепване на процесуалните права на заподозрени лица или на обвиняеми/подсъдими в рамките на наказателното производство* на ЕС създават цялостна нормативна рамка както на правото на достъп до адвокатска защита и подпомагане, така и на съпътстващите го права[246]. Стандартът, който ЕСПЧ установява в практиката си, е по-нисък от този в Стокхолмските директиви. За разлика от тях, Съдът поставя преценката на адекватността на достъпа до адвокатска защита в зависимост от справедливостта на производството като цяло, след като то е приключило[247].

Важна линия на определяне на стандарти в достъпа до адвокатка защита в практиката на Съда е поверителността на комуникациите между задържания и адвоката, както и поверителността на тяхната кореспонденция. По принцип кореспонденцията между задържания и адвоката следва да бъде привилегирована[248]. Това означава, че тя може да бъде проверявана само в много крайни случаи, например ако писмото застра-

[245] ECtHR, *Csüllög v. Hungary*, No. 30042/08, Judgment of 7 June 2011, §§ 32–38.

[246] Вж. Кънев, К. *Международни стандарти за правото на правна защита и подпомагане на заподозрени, обвиняеми и подсъдими в наказателния процес*. София, БХК, 2018 г., достъпна на: https://www.bghelsinki.org/media/uploads/bg_international_standards_legal_defense.pdf (посетена на 9 декември 2020 г.).

[247] Вж. например ECtHR, *Simeonovi v. Bulgaria*, No. 21980/04, Grand Chamber judgment of 12 May 2017.

[248] ECtHR, *Yefimenko v. Russia*, No. 152/04, Judgment of 12 February 2013, § 144.

шава сигурността в затвора или безопасността на други хора, при това при спазване на необходимите предпазни мерки срещу произвол.

Друг аспект на ефективния достъп до адвокатска защита е възможността на адвоката и задържания да поддържат ефективна комуникация по време на съдебното производство. По делото *Инсанов срещу Азербайджан* от 2013 г. такава не е могла да се осъществи поради това, че задържаният е бил затворен в метална клетка по време на процеса, при което комуникацията му с адвоката е била чувана от другите участници в него. Поради това Съдът установява нарушение на член 6 от Конвенцията[249]. Затварянето в метална клетка по време на съдебното заседание се отразява не само върху комуникацията на подсъдимия с адвоката, но препятства възможността за самостоятелното му ефективно участие в процеса[250].

По няколко дела ЕСПЧ е приел, че по граждански дела е допустимо установяване на опростени процедури за затворници, включително възможност за провеждане на писмено производство, при условие че то съответства на принципите на справедлив процес по член 6, § 1 от Конвенцията. При такава процедура страните трябва да имат възможност да поискат публично изслушване[251]. Във всички случаи следва да се проучи дали личното явяване е „важна част от представянето на делото от ищеца и на практика единственият начин да се осигури състезателен процес“[252].

Правото на затворниците да подадат жалба в ЕСПЧ и да комуникират свободно със Съда е интегрална част от достъпа им до правосъдие. Член 34 от Конвенцията налага ангажимент на страните членки да не създават по никакъв начин пречки за ефективното упражняване на правото на индивидуална жалба. По редица дела Съдът е установил нарушения на тази разпоредба, когато затворническата администрация или други държавни органи са сплашвали или са извършвали други противозаконни действия с цел да разубедят или да обезкуражат затворниците жалбоподатели да упражняват правото си на жалба. Това се отнася не само за случаи на пряк натиск спрямо жалбоподатели, но и за такъв спрямо трети лица, които са им помагали да подадат жалби[253]. Нещо по-

[249] ECtHR, *Insanov v. Azerbaijan*, No. 16133/08, Judgment of 14 March 2013, §§ 168–171.

[250] ECtHR, *Svinarenko and Slyadnev v. Russia*, Nos. 32541/08 and 43441/08, Grand Chamber judgment of 17 July 2014, § 134.

[251] ECtHR, *Altay v. Turkey* (no. 2), No. 11236/09, Judgment of 9 April 2019, § 77.

[252] ECtHR, *Kovalev v. Russia*, No. 78145/01, Judgment of 10 May 2007, § 37; ECtHR, *Margaretić v. Croatia*, No. 16115/13, Judgment of 5 June 2014, § 128.

[253] Вж. например ECtHR, *Şarlı v. Turkey*, No. 24490/94, Judgment of 22 May 2001, §§ 85–86.

вече, самото отваряне от затворническата администрация на писма, адресирани до Съда, което може да има сплашващ ефект върху жалбоподателите, представлява нарушение на член 34[254].

Според Съда задължението да не се възпрепятства правото на индивидуална жалба не означава автоматично, че държавата е длъжна да предостави на жалбоподателите копия на всякакви документи или да им предостави техническите средства, за да си направят копия. Въпреки това член 34 от Конвенцията може да наложи на държавните органи да предоставят копия на документи на жалбоподатели, които попадат в ситуации на особена уязвимост и зависимост и които не могат да получат документите, необходими за техните дела, без държавна подкрепа[255].

3.9. Свобода на изповядване на религия и свобода на изразяване

Принципите, ръководещи практиката на ЕСПЧ във връзка със свободата на изповядване на религия по член 9 и свободата на изразяване по член 10 от Конвенцията, са същите като при хората на свобода. Затворниците имат право да упражняват и двете основни права, подлежащи на ограничения, които са необходими в едно демократично общество в интерес на една или няколко от изрично посочените в съответните разпоредби легитимни цели. В условията на затвора обаче Съдът е възприел подходи, които дават възможност за по-големи ограничения на тези права от тези, допустими извън затвора.

Така по делото *Доналдсън срещу Обединеното кралство* от 2011 г. Съдът приема по отношение на възможността за ограничаване на правото на свобода на изразяване в затвора, че „[в]сяко ограничение на това или на всяко друго право трябва да бъде оправдано, въпреки че такова оправдание може да се намери в съображенията за сигурност, по-специално за предотвратяването на престъпления и безредици, които неизбежно произтичат от обстоятелствата за лишаване от свобода“[256]. Подобно обобщение не изглежда оправдано и дава възможност за бланкетно „оправдаване“ в условията на затвора на всякакви ограничения на правата по Конвенцията.

Съдът е установил нарушения на член 9 от Конвенцията в случаи, когато затворници не са имали възможност да проведат среща с пред-

[254] ECtHR, *Klyakhin v. Russia*, No. 46082/99, Judgment of 30 November 2004, §§ 116–123.
[255] ECtHR, *Cano Moya v. Spain*, No. 3142/11, Judgment of 11 October 2016, § 50.
[256] ECtHR, *Donaldson v. the United Kingdom*, No. 56975/09, Decision of 25 January 2011, § 18.

ставители на своята религиозна деноминация, които не са били допуснати до тях от затворническата администрация[257]; когато на затворници е отказан достъп до религиозни служби и им е конфискувана религиозна литература[258]; когато на затворник е отказана хранителна диета, съобразена с религиозните му потребности[259].

ЕСПЧ е установил и нарушения на член 10 по редица дела на затворници, включително срещу България. По делото *Янков срещу България* от 2003 г. Съдът приема, че наказването на затворник със седем дни изолиране в наказателна килия заради съдържанието на ръкопис, съдържащ обидни изявления за съдебната и пенитенциарната система в България, не е било необходимо в едно демократично общество по смисъла на член 10, § 2 от Конвенцията. Според Съда

> не може да се приеме, че е постигнат справедлив баланс между конкуриращите се права и интереси: правото на жалбоподателя на свобода на изразяване, от една страна, и необходимостта да се запази авторитетът на съдебната власт и да се защити репутацията на държавните служители. Чрез наказването на жалбоподателя затворник с изолиране за седем дни в наказателна килия за това, че е включил умерено обидни забележки в частен ръкопис, критикуващ правосъдната система, който не е бил разпространен сред затворниците, властите са превишили свободата си на преценка[260].

Съдът е установил нарушения на член 10 по делото *Марин Костов срещу България* от 2012 г., както и по делото *Шахънов и Полфрийман* срещу България от 2016 г. И по двете дела става дума за налагане на дисциплинарни наказания на жалбоподателите заради жалби, които те са писали до прокурора, до началника на затвора и до министъра на правосъдието, свързани с твърдени нарушения на служители в затворите. Според Съда дисциплинарните наказания не са били необходими в едно демократично общество[261].

---

[257] ECtHR, *Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*, No. 11138/10, Grand Chamber judgment of 23 February 2016, §§ 197–199; ECtHR, *Poltoratskiy v. Ukraine*, No. 38812/97, Judgment of 29 April 2003, §§ 163–171.

[258] ECtHR, *Kuznetsov v. Ukraine*, No. 39042/97, Judgment of 29 April 2003, §§ 143–151; ECtHR, *Moroz v. Ukraine*, No. 5187/07, Judgment of 2 March 2017, §§ 104–109.

[259] ECtHR, *Jakóbski v. Poland*, No. 18429, Judgment of 7 December 2010, § 48–55.

[260] ECtHR, *Yankov v. Bulgaria*, 143.

[261] ECtHR, *Marin Kostov v. Bulgaria*, No. 13801/07, Judgment of 24 July 2012; ECtHR, *Shahanov and Palfreeman v. Bulgaria*, Nos. 35365/12 and 69125/12, Judgment of 21 July 2016.

По няколко дела на затворници ЕСПЧ е установил, че не е налице нарушение на член 10. Така по делото *Нилсен срещу Обединеното кралство* от 2008 г. Съдът приема, че конфискацията на ръкопис на затворник, в който той описва престъпленията си, е била оправдана за опазване на здравето или морала и защитата на репутацията или правата на другите[262]. По подобен начин той приема за оправдана забраната на затворник да показва в общите части на затвора върху облеклото си великденска лилия – символа на убитите в Северна Ирландия републиканци през 1916 г. Според Съда „по време на конфликт затворите се характеризират с висок риск от безредици, а емблемите, които е по-вероятно да се считат за обидни, е също по-вероятно да предизвикат насилие и безредици, ако се носят публично"[263]. По делото *Бидар срещу Франция* от 2015 г. Съдът не установява нарушение на член 10 във връзка със забраната като част от условията за предсрочно освобождаване на затворник да разпространява информация за терористичното престъпление, за което е бил осъден[264].

3.10. Образование и труд

Член 4 от Конвенцията забранява робството и принудителния и задължителен труд. Той обаче прави изрична уговорка: „За целите на този член не представлява „принудителен или задължителен труд" […] всеки труд, който обикновено е задължителен за лицата, лишени от свобода в съответствие с член 5 на тази Конвенция, или по време на условно освобождаване от такова лишаване от свобода". Няколко други международни договора съдържат подобни разпоредби. В тази си обща формулировка разпоредбата очевидно отива далеч, давайки възможност да се принуждават към полагане на труд всички категории лишени от свобода по член 5, включително например инфекциозно болните и чужденците, задържани за експулсиране. Оттук идва и известна трудност при тълкуването. Какъв труд има предвид тази разпоредба: почистването на килиите и на общите помещения в мястото за задържане; работа вътре в затвора, организирана и ръководена от затворническата администрация; отдаване на затворници да работят за частни лица и компании? Това са различни хипотези, към които очевидно следва да се прилагат различни изисквания. Тези изисквания засягат продължителността, заплащането, условията на труд, осигуряването за безработица, пенсионното осигуряване и пр.

[262] ECtHR, *Nilsen v. the United Kingdom*, No. 36882/05, Decision of 9 March 2010.

[263] ECtHR, *Donaldson v. the United Kingdom*, § 29.

[264] CEDH, *Bidart c. France*, no. 52363/11, Arrêt du 12 novembre 2015.

Едно от основанията за изключението от забраната за принудителен и задължителен труд по отношение на осъдените затворници е, че производителният труд, който те полагат, се различава от труда на свобода по това, че има преди всичко поправителна и ресоциализационна цел. И доколкото целта на наказанието е тъкмо поправянето и ресоциализацията на осъдения, някаква форма на неговото задължаване да полага такъв труд се смята за приемливо. Само по себе си обаче това оправдание не е задоволително, тъй като член 4 забранява принуждаването към труд на осъдени лица, които не са лишавани от свобода, за които поправянето и ресоциализацията също са цели на наказанието.

Още в ранната си практика ЕСПЧ е приел, че затворниците могат да бъдат принуждавани да извършват производителен труд. Нещо повече, тяхното условно освобождаване може да бъде обусловено от натрупването на определена сума срещу положения труд[265]. В разрез със стандарта на СМП и ЕПЗ Съдът е приел и продължава да поддържа подхода на Комисията още от 1968 г. според който не съществува „безусловно задължение по член 4 от Конвенцията да се заплаща трудът на всички задържани при всички случаи“[266]. Той също така е отхвърлял жалби на затворници, които се оплакват от ниското заплащане. Съдът също така е приел, че държавата е длъжна да защити затворника срещу евентуални трудови злополуки[267].

Що се отнася до задължението на държавите членки да включат работещите затворници в системата на социалното осигуряване, Съдът е възприел един относително нисък стандарт в решението на Голямата камара по делото *Щумер срещу Австрия* от 2011 г. По това дело става дума за затворник, който е прекарал около 28 години от живота си в затвора, където за продължителни периоди от време е работил в кухнята или в пекарната. Но той не е включен в системата на пенсионно осигуряване, тъй като законодателството на Австрия не допуска това. Поради това не е могъл да вземе пенсия след освобождаването си, макар да е получил ежемесечно някакво социално подпомагане, възлизащо на малко по-малко от минималната пенсия в страната. ЕСПЧ разглежда това дело основно през призмата на член 14 (забрана за дискриминация) във връзка с член 4 от Конвенцията и отделно по член 4. Той не намира нарушение, приемайки, че изключването на затворниците от системата на пенсионно осигуряване в Австрия има някаква „разумна основа“ и е в обхвата на

[265] ECtHR, *Van Droogenbroeck v. Belgium*, No. 7906/77, Judgment of 24 June 1982, § 59.
[266] ECtHR, *Zhelyazkov v. Bulgaria*, No. 11332/04, Judgment of 9 October 2012, § 36.
[267] ECtHR, *Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, No. 26984/05, Judgment of 19 April 2012, § 68.

свободата на преценка на държавата[268]. За Съда не е достатъчно това, че повече от половината държави – членки на Съвета на Европа, в законодателствата си включват затворниците в системите на пенсионно осигуряване за старост. Той придава особено значение на факта, че макар да не е могъл да получи пенсия, жалбоподателят все пак е получавал ежемесечно някакво социално подпомагане.

По отношение на образованието в затвора, стандартите, които ЕСПЧ установява, са също доста ниски. Те са значително по-ниски от изискванията на *Препоръка Rec(89)12 за образованието в затвора*[269]. Практиката на Съда е основана на член 2 от Протокол № 1 от Конвенцията, регламентиращ правото на образование. Съдът приема, че тази разпоредба не налага на държавите членки да създадат образователни институции за затворници там, където такива не съществуват. Когато обаче властите са създали такива, те не могат да откажат достъп до тях на затворник без конкретна преценка дали ограничението преследва законна цел и дали е пропорционално на тази цел. Така по делото *Вельо Велев срещу България* от 2014 г. Съдът е установил нарушение на член 2 от Протокол № 1 поради това, че на подсъдим, който е задържан в Старозагорския затвор, е отказан достъп до образование в училището на затвора без никаква преценка на законността и пропорционалността на отказа[270].

ЕСПЧ установява нарушение на член 2 от Протокол № 1 и по делото *Мехмет Решит Арслан и Орхан Бингьол срещу Турция* от 2019 г. Жалбоподателите са двама затворници, осъдени на доживотен затвор, които са решили да продължат висшето си образование, прекъснато от тяхната присъда. Вътрешното законодателство на Турция допуска това и дори дава възможност затворниците да ползват интернет за тази цел, когато това е необходимо. На жалбоподателите е отказана такава възможност поради това, че единият от тях е бил наказван многократно, а за другия са съществували подозрения, че той ще поддържа контакти с терористична организация. Преценявайки конкретните обстоятелства по делото, Съдът стига до извода, че националните съдилища не са постигнали справедлив баланс между правото на жалбоподателите на образование, от една страна, и необходимостта от поддържане на обществения ред, от друга[271].

---

[268] ECtHR, *Stummer v. Austria*, No. 37452/02, Grand Chamber judgment of 7 July 2011, §§ 109–110.

[269] Вж. 2.4. по-горе.

[270] ECtHR, *Velyo Velev v. Bulgaria*, No. 16032/07, Judgment of 27 May 2015.

[271] CEDH, *Mehmet Reşit Arslan et Orhan Bingöl c. Turquie*, nos. 47121/06, 13988/07 et 34750/07, Arrêt du 18 juin 2019, § 72.

Като цяло отказът на Съда да наложи на държавите членки позитивни задължения да поддържат образователни институции в затворите в значителна степен подронва самата идея за право на образование. Нищо в текста на член 2 от Протокол № 1 не налага на Съда такова самоограничение, то е изцяло въпрос на практика, която в случая е рестриктивна до степен да обезсмисли това основно човешко право, което е от ключово значение също така за реабилитацията и ресоциализацията на лишените от свобода по наказателен ред.

3.11. Право на гласуване

За разлика от правото на образование, правото на гласуване на затворниците е утвърдено в практиката на ЕСПЧ чрез прогресивно еволютивно тълкуване на разпоредбата на член 3 от Протокол № 1 от Конвенцията. Тази разпоредба изисква от високодоговарящите се страни да провеждат свободни избори през разумни интервали с тайно гласуване и при условия, осигуряващи свободно изразяване на мнението на народа при избиране на законодателно тяло. Член 3 от Протокол № 1 следователно е приложим за избор на органи, които са законодателни. Той не е приложим за избори на местни органи на власт и за други органи, които нямат правомощия да създават норми, имащи статут на закони (като например изборите за президент в България).

Правото на затворниците да гласуват на законодателни избори се утвърждава в практиката на ЕСПЧ сравнително късно. Това става с решението на Голямата камара по делото *Хърст срещу Обединеното кралство № 2* от 2005 г. По това дело става дума за лишаването на осъдени лица, които изтърпяват ефективни наказания лишаване от свобода в Обединеното кралство, от право да гласуват на парламентарни избори по силата на закона. Според Съда в системата на Конвенцията, където толерантността и широтата на кръгозора са отличителни белези на демократичното общество, няма място за автоматично изключване от правото на гласуване, независимо колко това би засегнало общественото мнение[272]. По това дело Съдът се позовава на *Кодекса на добрите изборни практики* на Венецианската комисия от 2002 г., според който лишаването на лица от правото да избират и да бъдат избирани следва да става само при наличието на четири кумулативни предпоставки: лишаването да бъде предвидено в закон; да се спазва принципът на пропорционалност, а условията за лишаване на лицата от право да бъдат избирани да бъдат по-малко строги, отколкото лишаването им от право да избират; лиша-

[272] ECtHR, *Hirst v. the United Kingdom (no. 2)*, § 70.

ването да се основава на липса на дееспособност или на наказателна присъда за тежко престъпление; отнемането на политически права или констатирането на недееспособност да бъде наложено само с изрично решение на съд[273]. ЕСПЧ прави опит да установи наличието на „Европейски консенсус" по въпроса и установява, че към датата на решението 18 държави членки дават безусловно право на затворниците да гласуват; в други 13 то е ограничено по силата на закон, а в други 12 то може да бъде ограничено по един или друг начин.

След *Хърст* ЕСПЧ установява нарушения на член 3 от Протокол № 1 на аналогични основания срещу няколко други държави членки. По делото *Кулински и Събев срещу България* от 2016 г. той установява такова нарушение и срещу България заради бланкетната забрана за гласуване на изтърпяващите наказание лишаване от свобода в член 42, ал. 1 от *Конституцията на Република България*[274].

В по-късната си практика Съдът донякъде ревизира своя подход от Хърст. Това става по делото *Скопола срещу Италия № 3* от 2012 г. По това дело Голямата камара не установява нарушение на член 3 от Протокол № 1, въпреки че италианското законодателство предвижда забрана на лишените от свобода да гласуват, когато са осъдени на ефективно лишаване от свобода за определени престъпления срещу държавата и срещу съдебната система, както и за престъпления, наказуеми с лишаване от свобода от три години или повече. Според Съда подобни законодателни разпоредби показват загрижеността на законодателя да адаптира прилагането на мярката към конкретните обстоятелства на всеки случай, като взема предвид такива фактори, като тежестта на извършеното престъпление и поведението на правонарушителя. В резултат на това не може да се каже, че италианската система възприема общ автоматичен и безразборен подход и следователно италианските власти не са надхвърлили свободата на преценка, предоставена им в тази сфера[275]. С това обаче Съдът загърбва изискването на Венецианската комисия отнемането на политически права да бъде наложено само с изрично решение на съд.

3.12. Забрана за дискриминация

Разделното настаняване и третиране на различните групи затворници, както и необходимостта от позитивни мерки в интерес на групите

[273] ECtHR, *Hirst v. the United Kingdom* (no. 2), §§ 32, 71.
[274] ECtHR, *Kulinski and Sabev v. Bulgaria*, No. 63849/09, Judgment of 21 July 2016.
[275] ECtHR, *Scoppola v. Italy (no. 3)*, No. 126/05, Grand Chamber judgment of 22 May 2012, §§ 106–109.

и лицата в ситуация на уязвимост в затворите са дали възможност пред ЕСПЧ да бъдат повдигнати редица въпроси, свързани с дискриминация. Съдът е разгледал тези въпроси по член 14 от Конвенцията, който забранява дискриминацията при упражняването на правата и свободите, гарантирани в нея, на основата на редица признаци, сред които и „друг някакъв признак". В практиката си, когато решава дела за дискриминация, Съдът прилага двустепенен анализ в отговор на следните въпроси:

1. Налице ли е разлика в третирането на лица в аналогични или относимо подобни ситуации, или отказ да се третират по различен начин лица в относимо различни ситуации?
2. Ако да, такава разлика или липса на разлика оправдана ли е обективно? По-специално,
   а) преследва ли тя легитимна цел?
   б) използваните средства разумно пропорционални ли са на преследваната цел?[276]

Ключово в практиката на ЕСПЧ за защита от дискриминация е решението на Голямата камара по делото *Хамтоху и Аксенчик срещу Русия* от 2017 г. Жалбоподателите, които са съответно на 47 и на 32 години, са осъдени на доживотен затвор. Те се оплакват, че са дискриминирани по признак възраст и пол, тъй като непълнолетните, лицата над 65 години и жените не могат да бъдат осъждани на доживотен затвор по закон. ЕСПЧ не установява нарушение на член 14 във връзка с член 5 от Конвенцията. Той приема, че е налице разлика в третирането на жалбоподателите в сравнение с други затворници в аналогична или относимо подобна ситуация, но тази разлика преследва легитимна цел – вземане под внимание на възрастта и „психологическите характеристики" на различните категории правонарушители, а използваните средства са разумно пропорционални на преследваната цел. Съдът отбелязва, че е налице „европейски консенсус" сред всички държави членки на непълнолетните да не се налага наказание доживотен затвор. В някои държави членки режимът на налагане на наказания на възрастни правонарушители е различен от този на по-младите пълнолетни. В по-редки случаи такива разлики са налице и в режима на налагане на наказание на някои категории жени и на жените изобщо. В тази ситуация руските власти имат широка свобода на преценка, която те не са надвишили в конкретния случай.

[276] ECtHR, *Molla Sali v. Greece*, No. 20452/14, Grand Chamber judgment of 19 December 2018, § 135.

> Следователно изглежда трудно да се критикува руският законодател, че е регламентирал по начин, който отразява развитието на обществото в тази сфера, освобождаването на определени групи правонарушители от наказване с доживотен затвор. Такова освобождаване представлява като цяло социален прогрес в пенологичната сфера.[277]

В унисон със стандарта по *Хамтоху и Аксенчик*, по делото *Александру Енаке срещу Румъния* от 2017 г. ЕСПЧ приема, че установената със закон разлика в третирането между мъжете и жените, която позволява отлагане изпълнението на наказание лишаване от свобода за майки с малки бебета, но не и за бащи, не е в нарушение на член 14 във връзка с член 8 от Конвенцията. Тази разлика според Съда е оправдана със специфичните причини, свързани с бременността и първите месеци от живота на детето, както и предвид „специалните връзки" между майката и детето през този период[278].

Макар според *Хамтоху и Аксенчик* важни различия в режима на лишаване от свобода между мъжете и жените да са оправдани, Съдът е приел, че разликата в третирането следва да се преценява конкретно от гледна точка на целта и пропорционалността на средствата за нейното постигане. По делото *Ецис срещу Латвия* от 2019 г. той установява нарушение на член 14 във връзка с член 8 от Конвенцията във връзка с бланкетната забрана за отпуск от затвора с цел присъствие на погребение на близък за определена категория мъже, които могат да представляват заплаха за безопасността, в сравнение с жените затворнички, за които тя не се отнася. Съдът споделя доводите на правителството, че няма обективна необходимост жените затворнички да бъдат подлагани на условия, които са по-строги от необходимото. Той обаче подчертава, че този принцип е еднакво приложим и към затворниците от мъжки пол по случай, свързан с упражняване на право, за гарантирането на което властите имат позитивно задължение да направят преценка на всички специфични обстоятелства[279]. На фона на широката свобода на преценка за различно третиране на мъжете и жените, която Съдът предоставя на националните власти по *Хамтоху и Аксенчик*, подходът, който той възприема по *Ецис*, изглежда отстъпление от този стандарт. Бланкетната забрана на определена категория мъже затворници да присъстват на

[277] ECtHR, *Khamtokhu and Aksenchik v. Russia*, No. 60367/08, Grand Chamber judgment of 24 January 2017, § 86.

[278] ECtHR, *Alexandru Enache v. Romania*, No. 16986/12, Judgment of 3 October 2017, § 76.

[279] ECtHR, *Ēcis v. Latvia*, No. 12879/09, Judgment of 10 January 2019, § 91.

погребения на близки е недопустима, но тя следва да е предмет на разглеждане по-скоро по член 8, а не по член 14 от Конвенцията, където свободата на преценка, която Съдът допуска, изглежда по-широка.

По делото *Клифт срещу Обединеното кралство* от 2010 г. ЕСПЧ установява нарушение на член 14 във връзка с член 5 от Конвенцията поради това, че не успява да установи обективно оправдание на разликата в третирането за целите на предсрочното освобождаване между затворници с различна продължителност на наказанията. По-специално жалбоподателят, който е изтърпявал наказание лишаване от свобода повече от 15 години, е имал нужда да получи допълнително одобрение за своето предсрочно освобождаване от държавния секретар, към когото тези, които са изтърпявали по-краткосрочни наказания, не е имало нужда да се обръщат. За Съда оценката на риска за всеки отделен затворник при прилагането на публично оповестени критерии е задача, лишена от всякакво политическо съдържание, за която държавният секретар не е могъл да претендира, че притежава експертиза[280].

Освен по делото *Клифт*, Съдът е установил дискриминация и по няколко други дела, свързани с „друг признак“. Те засягат неоправданото различно и по-ограничително третиране по отношение на свиданията на задържаните в следствените арести в сравнение с тези в затворите[281]; неоправданото различно и по-ограничително третиране на неосъдените затворници в сравнение с осъдените по отношение на съпружеските посещения[282]; неоправданото различно третиране на неосъдените затворници в сравнение с осъдените по отношение на възможността за предсрочно освобождаване, когато страдат от терминално заболяване[283]; отделянето и настаняването в психиатричното крило на затвора на ХИВ-позитивни затворници[284]; държането на хомосексуален затворник в изолация в продължение на осем месеца, за да бъде предпазен от другите затворници[285].

3.13. Право на вътрешноправно средство за защита

Член 13 от Конвенцията изисква всеки, чиито права и свободи, провъзгласени в нея, са нарушени, да има право на ефикасни вътрешноправ-

[280] ECtHR, *Clift v. the United Kingdom*, No. 7205/07, Judgment of 13 July 2010, §§ 77–78.
[281] CEDH, *Chaldayev c. Russie*, no. 33172/16, Arrêt du 28 mai 2019.
[282] ECtHR, *Varnas v. Lithuania*, No. 42615/06, Judgment of 9 July 2013.
[283] CEDH, *Gülay Çetin c. Turquie*, no. 44084/10, Arrêt du 5 mars 2013.
[284] CEDH, *Martzaklis et autres c. Grèce*, no. 20378/13, Arrêt du 9 juillet 2015.
[285] CEDH, *X c. Turquie*, no. 24626/09, Arrêt du 9 octobre 2012.

ни средства за тяхната защита пред съответните национални власти. Тази разпоредба, както и член 14 се прилагат само във връзка с други материалноправни разпоредби на Конвенцията. ЕСПЧ приема, че различните правни средства следва да са налични и приложими в зависимост от характера на нарушението. Когато става дума за насилия, за които националното законодателство предвижда наказателноправна санкция, гражданскоправният ред за обезщетяване на жертвата по принцип не е ефективно средство[286]. За много от нарушенията на гарантирани от Конвенцията права затворниците използват правните средства, предвидени по общия ред.

В специфичната ситуация на лишаването от свобода в практиката си Съдът е обърнал особено внимание на правните средства срещу материални условия на задържане, които са в противоречие с член 3 от Конвенцията. В пилотното решение по делото *Нешков и други срещу България*, наред с нарушение на член 3, Съдът установява и нарушение на член 13 от Конвенцията. Според него българската правна система не осигурява правни средства за защита срещу нарушаването на това право, а там, където някакви средства са използвани, те са се оказали неефективни. Следвайки своята установена практика по редица дела, Съдът подчертава, че обхватът на задължението по член 13 по отношение на лошите материални условия изисква два вида обезвреда: подобряване на условията, в които пребивава затворникът (превантивно средство), и присъждане на справедливо обезщетение за претърпените от това вреди (компенсаторно средство). За да са ефективни, тези две средства трябва да се допълват[287]. Не е необходимо те да са съдебни – защитата, реализирана пред административен орган, също отговаря на тези условия. Средствата трябва да са насочени към превенция и обезщетяване на затворника заради конкретните условия, в които той е пребивавал, а не към търсене на отговорност от конкретни длъжностни лица, ангажирани в неправомерно поведение[288]. Процедурата трябва да бъде достъпна за затворника и лишена от излишен формализъм, а тежестта на доказване не следва да се прехвърля непропорционално върху ищеца. Съдът приема, че макар исковете по българския *Закон за отговорността на държавата и общините за вреди* (ЗОДОВ) да са по принцип в състояние да предоставят обезщетение, това на практика става рядко поради формализма и други дефекти на процедурата. Що се отнася до превантивното средство, Съдът констатира неговата пълна липса в българската система.

[286] Вж. 1.1. по-горе.

[287] ECtHR, *Neshkov and Others v. Bulgaria*, § 181.

[288] ECtHR, Neshkov and Others v. Bulgaria, § 184.

Веднага след въвеждането на превантивно и компенсаторно средство с реформата на законодателството от 2017 г. в България, по делото *Атанасов и Апостолов срещу България* от 2017 г. ЕСПЧ прие, че новоизведеното компенсаторно средство, чрез което затворниците могат да поискат обезщетение пред административния съд, е ефективно[289]. В по-късната си практика обаче Съдът установи, че в редица случаи присъжданите обезщетения са с твърде малък размер, което оставя жалбоподателите жертви на твърдените нарушения по член 3[290].

Не е необходимо компенсаторното средство да предлага непременно само парично обезщетение. ЕСПЧ е приел, че средство, което може да доведе до намаляване на присъдата или присъждане на обезщетение, удовлетворява изискването за ефективно средство[291]. Съдът също така е приел, че предходната употреба на превантивното средство като условие за използване на компенсаторното средство, както и определянето на шестмесечен срок за неговото използване, след като са престанали да съществуват лошите материални условия, не са пречки пред достъпността на компенсаторното средство[292].

[289] ECtHR, *Atanasov and Apostolov v. Bulgaria*, Nos. 65540/16 and 22368/17, Decision of 27 July 2017.

[290] ECtHR, *Yordanov and Dzhelebov v. Bulgaria*, Nos. 31820/18 and 31826/18, Judgment of 4 June 2020; ECtHR, *Ivanov and Others v. Bulgaria*, Nos. 2727/19 et al., Judgment of 4 June 2020.

[291] ECtHR, *Draniceru c. République de Moldova*, no. 31975/15, Décision du 12 février 2019.

[292] ECtHR, *Domján v. Hungary,* No. 5433/17, Decision of 14 November 2017.

4 ПРЕПОРЪКИ НА МЕЖДУНАРОДНИ ОРГАНИ, СВЪРЗАНИ С ПРАВАТА НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА ПО НАКАЗАТЕЛЕН РЕД В БЪЛГАРИЯ

Правата на лишените от свобода по наказателен ред в България са били многократно обсъждани от международни органи по правата на човека. България е една от малкото страни в Европа, за които КПИ е направил публично изявление във връзка с положението в затворите. Пълен обзор на препоръките на всички международни органи за целия период на членството на България в тях би бил безсмислен, тъй като голяма част от старите препоръки не са актуални. Тук ще се ограничим до препоръките на органите по правата на човека на ООН и на Съвета на Европа, направени през последните 10 години.

4.1. Препоръки на органи на ООН

Положението в българските затвори е станало предмет на обсъждане и препоръки най-вече в КСИ, създаден по силата на *Конвенцията против изтезанията и другите форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание*. КСИ, както и другите договорни органи на ООН, прави своите заключителни наблюдения и препоръки след периодичните прегледи на правителствените доклади, които са публични. Освен КСИ, препоръки, свързани с положението в българските затвори, са правили и Комитетът по правата на човека (КПЧ), създаден по силата на *Международния пакт за граждански и политически права*, както и Комитетът за премахване на расовата дискриминация (КПРД), създаден по силата на *Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация*. Въпросът за положението в българските затвори бе засегнат и във втория цикъл на Универсалния периодичен преглед на Съвета по правата на човека.

Заключителните препоръки на КСИ към България от 2011 г. относно местата за лишаване от свобода по наказателен ред обхващат четири сфери: условията в затворите, условията в следствените арести, насилието между затворниците и единичната изолация. По отношение на условията в затворите КСИ отбелязва амортизираната материална база, липсата на елементарна хигиена, пренаселеността, както и сериозните проблеми с достъпа на затворниците до питейна вода, храна, електричество, отопление и вентилация на килиите. Отбелязва и необходимостта от психосоциална подкрепа и лечение на затворниците. Комитетът препоръчва увеличаване на финансирането на затворите, изграждане на нови затвори и по-често използване на алтернативите на лишаването от свобода[293].

По отношение на следствените арести КСИ отбелязва още по-лоши материални условия: използването на подземни арести, пренаселеност, при което в някои арести се пада по-малко от 1 кв.м жилищна площ на задържан, липса на прозорци, липса на възможности за упражнения на открито. Във връзка с това КСИ засяга и положението в местата за задържане в полицията и обръща внимание на недопустимата практика за приковаване с белезници за недвижими предмети на задържани в някои от тях. По отношение на следствените арести той също препоръчва премахване на подземните, строителство на нови и ремонт на съществуващите, както и снабдяването им с чисти дюшеци и одеяла, адекватно отопление, вентилация и осветление[294].

За справянето с насилието между затворниците КСИ препоръчва увеличаване на персонала на пенитенциарните институции и засилване на надзора. КСИ обръща внимание на необходимостта от специална защита на затворниците ЛГБТИ. Паралелно с това той препоръчва подобряване на материалните условия, включително решаване на проблема с пренаселеността и предоставянето на повече занимания. Комитетът изразява загриженост за големия брой смъртни случаи в българските затвори и настоява за тяхното бързо, цялостно и безпристрастно разследване[295].

В препоръките от 2011 г. КСИ обръща особено внимание на единичната изолация. Той изразява загриженост, че действащото законодателство определя прекомерно строг първоначален режим на затворниците, които изтърпяват доживотни наказания, за дълъг петгодишен период от

[293] CAT, *Concluding observations on Bulgaria*, CAT/C/BGR/CO/4-5, 14 December 2011, § 21.
[294] Ibid., § 22.
[295] Ibid., § 23.

време, и препоръчва неговото изменение. Комитетът също така препоръчва на България да обърне внимание на препоръката на специалния докладчик по изтезанията за единичната изолация с наказателна цел[296] и да въведе алтернативни дисциплинарни наказания[297].

Забележителното в препоръките на КСИ от 2011 г. е особената загриженост, която се изразява относно ограниченията за мониторинг на местата за лишаване от свобода от представители на гражданското общество. Отбелязват се възможностите за мониторинг, които българските власти са предоставили на БХК, но се препоръчва те да се разширят както по отношение на обхвата, така и по отношение на свободата да се беседва със задържани лица, без да е необходимо да се иска разрешение за това от прокуратурата[298].

КСИ се връща към някои от препоръките от 2011 г. в своите заключителни препоръки от 2017 г., но добавя и някои нови. Лошите материални условия в затворите и особено в Софийския, Бургаския и Варненския затвор продължават да стоят остро на вниманието на КСИ и да предизвикват сериозна загриженост. Комитетът отбелязва лошото състояние на сградите, пренаселеността, лошата хигиена, липсата на достъп до тоалетна през нощта, недостатъчния достъп до топла вода и душ, неадекватното отопление, водоснабдяване, електроснабдяване, вентилация, снабдяване с постелни принадлежности, лошата храна, липсата на занимания и лошото медицинско обслужване. Съответно той препоръчва увеличаване на бюджетите на институциите за задържане, строителство на нови, ремонт и модернизиране на съществуващите институции, както и за осигуряване на достъп до битови удобства като отопление, осветление, вода, тоалетни и др.[299]

В заключителните препоръки от 2017 г. КСИ повтаря препоръките си от 2011 г. относно насилието между затворниците и необходимостта от цялостно и ефективно разследване на смъртните случаи в затворите, включващо публикуване на резултатите[300]. Друга повтаряща се препоръка е за допускане на независим мониторинг на местата за лишаване от свобода както от омбудсмана, действащ като Национален превантивен механизъм, така и от гражданските организации[301].

---

[296] Вж. по-горе 2.7.

[297] CAT, Concluding observations on Bulgaria – 2011, § 24.

[298] Ibid., § 11.

[299] CAT, *Concluding observations on Bulgaria*, CAT/C/BGR/CO/6, 15 December 2017, §§ 13–14.

[300] Ibid., § 14.h.

[301] Ibid., § 14.e.

Една нова тема, която се появява в заключителните препоръки от 2017 г., е свръхупотребата на сила от страна на персонала на затворите „по преднамерен начин" спрямо затворниците[302]. КСИ отбелязва такива практики по-специално в Софийския и в Бургаския затвор, но прави препоръки, които са общи за цялата система. Комитетът призовава държавните органи да направят публично заявление, че подобни актове няма да бъдат толерирани, а извършителите им ще бъдат разследвани и наказвани. Наред с това той препоръчва организиране на обучения за служителите в полицията и в затворите върху *Основните принципи на ООН за използване на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи* и *Принципите на ООН за защита на всички лица под каквато и да е форма на задържане или лишаване от свобода*.

Нов акцент в заключителните препоръки от 2017 г. е и медицинското обслужване в българските затвори. Те включват обща препоръка за подобряване на качеството на медицинските услуги, предоставяни на затворниците, както и редица специфични препоръки: провеждане на медицински скрининг при приемане и след преместване; наемане на квалифицирани лекари; адекватно водене и поддържане на медицинските досиета, както и на регистрите, използвани за регистриране на наранявания; улесняване насочването към външни специализирани медицински заведения; слагане край на използването на белезниците за обездвижване на затворници[303].

КПЧ засяга положението в българските затвори в заключителните си препоръки към България от 2011 г. и от 2018 г. Комитетът като цяло следва наблюденията и препоръките на КСИ. В заключителните препоръки от 2011 г. той обръща внимание на пренаселеността на затворите и на лошите материални условия в следствените арести, както и на неадекватното медицинско обслужване. Загриженост предизвиква и корупцията в българските пенитенциарни институции, „чрез която някои задържани имат достъп до привилегии"[304]. КПЧ също препоръчва строителство на нови затвори, разследване на случаите на корупция и засилено използване на алтернативи на задържането и лишаването от свобода.

В заключителните си препоръки от 2018 г. КПЧ отново обръща внимание на лошите условия дори в тези затвори, които са наскоро ремонтирани, на насилието между затворниците и на недостъпността на практика на предсрочното освобождаване за доживотно осъдените. Комитетът

[302] Ibid., § 11.a.
[303] Ibid., § 14.i.
[304] HRC, *Concluding observations on Bulgaria*, CCPR/C/BGR/CO/3, 19 August 2011, § 18.

препоръчва привеждане на материалните условия в затворите в съответствие със СМП, обучение на затворническия персонал за справяне с насилието и реформа на системата на предсрочно освобождаване[305].

В заключителните препоръки на КПРД от 2017 г. е засегната съвсем бегло темата за етническия състав на затворниците. Комитетът изразява загриженост, че подобни данни в България не се събират, и препоръчва тяхното събиране, както и докладването им на следващия преглед на задълженията пред този орган на ООН[306].

В рамките на Универсалния периодичен преглед темата за положението в българските затвори е засегната във въпросите и препоръките на Норвегия и Обединеното кралство по време на втория цикъл през 2015 г. Те включват предприемане на мерки за борба с малтретирането на затворници и задържани и подобряване на материалните условия в затворите. И двете препоръки са възприети от българското правителство в неговия отговор на доклада на работната група[307].

4.2. Препоръки на органи на Съвета на Европа

Правата на лишените от свобода по наказателен ред в България са обсъждани в редица органи на Съвета на Европа. Това в най-голяма степен се отнася за Европейския комитет против изтезанията и нечовешкото или унизително отнасяне или наказание. Освен КПИ по-обстойно с тази тема са се занимавали ЕСПЧ и Комитетът на министрите на Съвета на Европа в изпълнение на правомощията си по контрол над изпълнението на решенията на ЕСПЧ. В настоящото изложение ще бъдат засегнати препоръките на два органа на Съвета на Европа – КПИ и Комитета на министрите.

4.2.1. Препоръки на Европейския комитет против изтезанията

На 26 март 2015 г. КПИ направи публично изявление относно България. Към тази дата това бе седмото поред публично изявление в историята на КПИ. Три от тези публични изявления засягат Русия, две – Турция и едно – Гърция. След публичното изявление относно България Комитетът е направил още само две такива изявления – едно относно Белгия през 2017 г. и още едно относно Русия през 2019 г.

---

[305] Ibid., §§ 27–28.

[306] CERD, *Concluding observations on Bulgaria*, CERD/C/BGR/CO/20-22, 31 May 2017, §§ 7–8.

[307] Всички документи от Универсалния периодичен преглед за България са достъпни на: https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/BGIndex.aspx.

Очевидно е, че публичните изявления не са обичайна практика за КПИ. Обичайната практика е отправянето на препоръки в докладите, които Комитетът подготвя след посещенията си или непосредствено в хода на посещенията. Такива доклади с препоръки досега той е публикувал стотици за всички държави – членки на Съвета на Европа. Публичните изявления са крайно средство, към което КПИ прибягва в случай на системна липса на сътрудничество или на отказ от страна на държавата членка да подобри ситуацията в светлината на неговите препоръки в съответствие с член 10.2 от *Европейската конвенция против изтезанията*. Публичното изявление относно България следователно е важен жалон в сътрудничеството на страната с органите на Съвета на Европа не само във връзка с изпълнението на препоръките на КПИ, но и по-общо във връзка с върховенството на правото.

Публичното изявление на КПИ бе предшествано от десет посещения в България между 1995 г. и 2015 г. В рамките на тези посещения делегации на КПИ са посетили всички български затвори с изключение на един, много следствени арести и полицейски управления. Самото публично изявление е предшествано от посещение през февруари 2015 г., в хода на което делегация на Комитета посещава затворите в София, Варна и Бургас, следствения арест на бул. „Г. М. Димитров“ в София и няколко полицейски управления[308]. Поради това в изявлението в частта му, посветена на институциите под ръководството на Министерството на правосъдието, се визира положението в тези четири институции, като основно внимание е обърнато на трите затвора. В някои части изявлението отпраща и към доклади на КПИ от посещения през 2012 и 2014 г.

Изявлението се състои от две части. Първата засяга малтретирането от страна на полицията, а втората – условията на лишаване от свобода в институциите под ръководството на Министерството на правосъдието, свързани с лишаване от свобода по наказателен ред. В тази втора част КПИ се фокусира върху девет проблема, за чието незабавно решаване той призовава. Те включват[309]:

[308] CPT, *Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 13 to 20 February 2015*, CPT/Inf(2015) 36, Strasbourg, 12 November 2015.

[309] CPT, *Public statement concerning Bulgaria*, CPT/Inf (2015) 17, Strasbourg, 26 March 2015. По-долу след всеки проблем следват цитати от съответните части на публичното изявление с обозначаване на номера на параграфа.

- **Физическо малтретиране на затворници от служители на затворите**

„8. Що се отнася до физическото малтретиране на затворници от страна на надзиратели, положението остава тревожно и в трите затвора, посетени през 2015 г. В затворите в София и в Бургас отново бяха получени много твърдения за умишлено физическо малтретиране (плесници, удари с юмруци, ритници, удари с палки), а във Варненския затвор делегацията на Комитета просто беше залята от подобни твърдения. В редица случаи делегацията откри медицински доказателства, съответстващи на получените от нея твърдения."

- **Физическо малтретиране на задържани от служители на следствените арести**

„9. В следствения арест в София бе констатирано влошаване на ситуацията поради значителното увеличаване на броя на получените твърдения за умишлено физическо малтретиране (плесници, удари с юмруци и ритници) на задържани лица, включително непълнолетни, от страна на персонала."

- **Насилие между затворници**

„10. Съгласно констатациите от посещенията на КПИ през 2012 и 2014 г. насилието между затворници продължава да се шири в затворите в София и в Бургас. Делегацията отново стана свидетел на подобни епизоди по време на посещението си през 2015 г. Във Варненския затвор също бяха сигнализирани чести случаи на насилие между затворници."

- **Корупция в затворите**

„11. Докладите от посещенията, проведени през 2012 и 2014 г., сочат, че корупцията продължава да бъде ендемична в българската система на затворите, и това се признава от българските власти. В трите затвора, посетени през 2015 г., делегацията на Комитета отново беше затрупана с твърдения за отправени към затворници искания да плащат на надзирателите, административния и/или медицинския персонал за много услуги, предвидени по закон (например прехвърляне в затворнически общежития, предсрочно освобождаване, достъп до медицински грижи, прехвърляне в болница, осигуряване на стоки, достъп до образование/професионална квалификация, работа и пр.), или за получаване на различни привилегии (като отпуск, допълнителни или удължени свиждания). Това положение води до дискриминация, насилие, несигурност и в крайна сметка – загуба на уважение към властта."

- **Пренаселеност в затворите**

„12. Пренаселеността остава крайно проблематичен въпрос в българската система на затворите. Например в Бургаския затвор преобладаващата част от лишените от свобода разполагат с по-малко от 2 кв.м пространство в общите спални помещения, с изключение на групата за обвиняеми и подсъдими. Положението в Софийския затвор също не се е променило, като повечето от лишените от свобода разполагат с малко повече от 2 кв.м пространство на човек."

- **Лоши материални условия в затворите**

„13. Материалните условия в затворите в София, Бургас и Варна продължават да се характеризират с постоянно влошаващо се състояние на разруха. Повечето санитарни възли в тези три затвора са безнадеждно остарели и нехигиенични, а отоплението работи само по няколко часа дневно. По-голямата част от лишените от свобода нямат достъп до тоалетна през нощта и са принудени да удовлетворяват физиологичните си нужди в кофи или бутилки в килиите. Кухните в затворите в Бургас и Варна, както и столовата във Варненския затвор продължават да са мръсни и нехигиенични, заразени с вредители, с протекли и запушващи се канализационни тръби и покрити с плесен стени и тавани. Повечето помещения в посетените учреждения са неподходящи за настаняване на хора и представляват сериозен здравен риск както за затворниците, така и за персонала. В обобщение, по мнение на Комитета, сами по себе си материалните условия в трите посетени затвора могат да се разглеждат като равняващи се на нечовешко и унизително отнасяне."

- **Липса на занимания в затворите**

„14. По-голямата част от лишените от свобода (включително почти всички обвиняеми и подсъдими) в трите затвора, посетени през 2015 г., продължават да нямат достъп до организирани дейности и прекарват до 23 часа в денонощие затворени в килиите без занимания."

- **Лошо качество и недостъпност на здравните грижи в затворите и в следствените арести**

„15. По отношение на здравните грижи, достъпността и качеството на медицинските услуги във всички посетени затвори, както и в следствения арест в София, са също толкова лоши, както е било отчитано и в миналото, а качеството на медицинската документация дори се е влошило. В тази връзка трябва да се отбележи, че воденето на регистър за травматичните наранявания е прекратено в затворите в София и в Бургас скоро след посе-

щението на КПИ през 2014 г. Поверителността на медицинските прегледи и документация не се спазва. Освен това в затворите първоначалният медицински преглед почти никога не е провеждан през първите 24 часа след постъпването на лишените от свобода, както се препоръчва от Комитета. Такъв преглед е от основно значение, особено за превенцията на заразни болести и самоубийства, както и за своевременното регистриране на наранявания."

- **Други проблеми**

„16. Трябва да се добави, че при посещението през 2015 г. не е отбелязан напредък, що се отнася и до други въпроси, по които КПИ е изказал безпокойство в миналото, като например броя на персонала в затворите, дисциплинарната практика и изолацията, както и контактите на лишените от свобода с външния свят."

Докладите на КПИ от посещенията преди 2015 г. хвърлят повече светлина върху проблемите, обозначени като „други", както и върху такива, които не са упоменати там. Докладът от посещението през 2012 г. в допълнение към проблемите, обозначени сравнително подробно в публичното изявление, се фокусира върху още четири други проблема. Единият от тях е фиксирането на затворници с психични проблеми за продължителен период от време с белезници за рамките на леглата без надзор от страна на лекар, а понякога и на какъвто и да е затворнически персонал. Комитетът квалифицира подобно третиране като „изцяло недопустимо" и изисква то да бъде колкото е възможно по-кратко, прилагането му да бъде под надзора на лекар, а фиксираното лице да бъде под непрекъснат надзор на персонала на затвора[310].

Другият проблем в доклада от посещението през 2012 г. е свързан с третирането на затворниците с доживотни присъди. КПИ отбелязва лошите материални условия в някои от техните килии, прекомерната изолация и липсата на занимания и на възможност за предсрочно освобождаване. Комитетът препоръчва изменение на законодателството за предсрочното освобождаване и за изолирането на доживотните затворници, разнообразяване на дейностите, както и подобряване на условията в техните килии[311].

---

[310] CPT, *Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 10 May 2012*, Strasbourg, 4 December 2012, § 20. Две години по-късно ЕСПЧ установи нарушение на член 3 при подобен случай във Варненския затвор по делото *Димчо Димов срещу България.*

[311] Ibid., §§ 32–39.

Третият проблем в доклада от посещението през 2012 г. е с недостига на персонал. Той според КПИ се отразява на риска от повишаване на насилието между затворниците поради недостатъчния надзор, както и върху невъзможността за организиране на програми за дейности. Съответно Комитетът препоръчва предприемане на спешни стъпки към увеличаване на броя на персонала[312].

В доклада от посещението през 2012 г. КПИ засяга и въпроса за честотата на свижданията на затворниците. Те според Комитета са незадоволително нарядко. Поради това той препоръчва увеличаване на честотата на свижданията за всички затворници до най-малко веднъж седмично[313].

Докладът от посещението през 2014 г., който засяга относително голям брой места за лишаване от свобода по наказателен ред, в голяма степен повдига проблемите, които се съдържат в публичното изявление една година по-късно, но съдържа и някои препоръки, които не са обхванати от него. Една от тях е общата препоръка за постепенното премахване на следствените арести и постепенното прехвърляне на задържаните в тях в затворите с цел да се осигурят по-добри възможности за занимания и по-добри материални условия[314]. Други две препоръки включват закриването на затвора в Белене поради големите инвестиции, които са необходими за неговото преустройство в съответствие с препоръките на КПИ и преместването на поправителния дом в Бойчиновци в по-малка институция на място, което е по-достъпно[315]. Важна препоръка в този доклад е свързана с дисциплинарните санкции спрямо непълнолетните затворници. Комитетът намира, че изолирането в наказателна килия на непълнолетни се използва прекалено често в България и е с прекомерна продължителност. Той препоръчва такава мярка да се прилага в изключителни случаи, а самото изолиране да не надвишава три дни[316]. КПИ също така повтаря препоръките си за третирането на затворниците с доживотни присъди и недостига на персонал от доклада за посещението през 2012 г.[317]

След публичното изявление, до лятото на 2020 г. КПИ е направил три посещения в България. Само едно от тях обаче е в институции за лиша-

[312] Ibid., § 52.

[313] Ibid., § 60.

[314] CPT, *Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 24 March to 3 April 2014, Strasbourg, 29 January 2015,* § 48.

[315] Ibid., § 71.

[316] Ibid., § 112.

[317] Ibid., §§ 84–93, 106.

ване от свобода по наказателен ред. То включва затворите в Бургас, Варна и София, затворническите общежития в Дебелт и Разделна, както и три следствени ареста. Посещението се провежда две години и половина след публичното изявление и след пилотното решение на ЕСПЧ по делото *Нешков и други срещу България*. В този период българското правителство предприе серия от законодателни, организационни и финансови мерки, за да изпълни препоръките на КПИ, както и тези, постановени с пилотното решение. Мерките бяха съпътствани от намаляване на броя на затворниците в България в резултат от редица демографски, икономически и миграционни фактори.

В доклада от посещението през 2017 г. КПИ установи подобрения на положението с правата на затворниците в редица сфери, както и продължаващи проблеми. Комитетът е получил значително по-малко оплаквания за физическо малтретиране от страна на надзирателите в трите посетени затвора. Но насилието между затворниците е останало сериозен проблем в затвора във Варна и в следствения арест на бул. „Г. М. Димитров“ в София. Подобряване е отбелязано и в материалните условия след ремонтите в няколко от посетените затвори. В следствения арест в Сливен и в някои части на затвора в София обаче положението остава крайно незадоволително. Незадоволително е и положението със съотношението между персонала и затворниците, което остава много високо поради малкия брой на персонала.

Макар да отчита подобрение в предлагането на работа и образование, в доклада за посещението през 2017 г. КПИ отбелязва, че то все още обхваща малка част от затворниците. В това отношение препоръките по отношение на неосъдените затворници като цяло остават неизпълнени. Неизпълнена остава и препоръката за премахване от *Наказателния кодекс* на наказанието „доживотен затвор без замяна“. В още две други сфери – здравеопазването и корупцията, КПИ също не отчита подобрения[318].

4.2.2. Препоръки на Комитета на министрите на Съвета на Европа

Решенията на ЕСПЧ, свързани с нарушения на правата на лишените от свобода по наказателен ред, понастоящем се разглеждат от Комитета на министрите на Съвета на Европа (КМ) за изпълнение на индивидуалните и общите мерки, произтичащи от тях, по усилената процедура. Най-голямата група дела, която се разглежда от този орган, е *Кехайов*

[318] *CPT, Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 25 September to 6 October 2017*, Strasbourg, 4 May 2018, §§ 35–56.

срещу България, по името на първото решение на Съда, постановено през януари 2005 г. Към март 2018 г., когато е нейното последно разглеждане от КМ, в тази група фигурират общо 31 дела. Сред тях е и пилотното дело *Нешков и други срещу България*. Решенията на ЕСПЧ по тези дела включват основно нарушения на член 3 от Конвенцията поради лошите материални условия, на които жалбоподателите са били изложени (пренаселеност, лоша хигиена, липса на занимания, ограничени възможности за упражнения на открито); неадекватния достъп до здравни грижи; продължителното прилагане на ограничителен режим на изолации и липсата на ефективни правни средства за защита срещу тези нарушения.

След постановяването на пилотното решение по делото *Нешков и други срещу България* от януари 2015 г. и публичното изявление на КПИ от март 2015 г. българското правителство предприе серия от законодателни, организационни и финансови мерки за изпълнение на препоръките в тях. КМ отчита и приветства тази активност, както и резултатите от нея. На сесията си през март 2018 г. той прие решение, с което резюмира постиженията и очертава препоръките за по-нататъшна работа по изпълнението на решенията от тази група[319].

По отношение на индивидуалните мерки КМ решава да прекрати наблюдението на 19 от делата в групата. По оставащите дела той изисква допълнителна информация за конкретните жалбоподатели. По отношение на общите мерки КМ:

- Приветства усилията, предприетите мерки и постигнатите резултати от правителството след пилотното решение и публичното изявление и препоръчва осигуряване на необходимата политическа и финансова подкрепа за тяхното продължаване.
- Макар ЕСПЧ да е преценил, че вътрешноправните средства, въведени през 2017 г., могат да бъдат ефективни, КМ изисква повече информация за начина, по който те функционират. За да е ефективно превантивното средство, е необходимо също така да се подобрят условията на задържане.
- Приветства прогреса към намаляване на пренаселеността в затворите, но изисква информация за положението в следствените арести.
- Насърчава правителството да приключи с проектите за подобряване на материалните условия във всички места за задържане

[319] Решението, както и резюме от прегледа на изпълнението на групата решения *Кехайов срещу България* са налични на: https://hudoc.exec.coe.int/eng#{%22EXECIdentifier%22:[%22004-3589%22]} (последно проверена на 21 декември 2020 г.).

и да направи оценка на постигнатите резултати. Заедно с това приканва правителството да приеме и да изпълни национална стратегия и план за действие за подобряване на медицинското обслужване в затворите.

- Приканва правителството да предостави информация за практиката на прилагане, изменение и съдебен контрол над „специалния режим“, както и за мерките, предприети с цел да се избегне прекомерната изолация и нейното автоматично прилагане към задържани в досъдебното производство.

Друга група дела на усилено наблюдение, включваща нарушения на правото на затворниците, изтърпяващи ефективни наказания лишаване от свобода, е *Кулински и Събев срещу България*. След постановяването на решението през 2016 г. това дело не е било разглеждано от КМ. През 2017 г. правителството е изпратило „план за действие“ от една страница, който не предвижда никакви мерки. КМ е изпратил коментари същата година, но не е получил никакъв отговор на тях, нито ревизиран план за действие[320]. Решението е свързано с конституционна забрана за гласуване във всякакви избори на лица, които изтърпяват ефективни наказания лишаване от свобода. Тази конституционна разпоредба не е изменяна, а през декември 2019 г. ЕСПЧ комуникира втора жалба на затворници с оплаквания, че не са могли да гласуват на изборите за парламент на България и за Европейски парламент съответно през 2017 и 2019 г.[321]

[320] Кратко резюме на прегледа на изпълнението на това решение е налично на: https://hudoc.exec.coe.int/eng#{%22EXECIdentifier%22:[%22004-39505%22]} (последно проверена на 21 декември 2020 г.).

[321] ECtHR, *Dimcho Yordanov Dimov and Others against Bulgaria*, No. 45660/17.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ОТНОСНО СЪОТВЕТСТВИЕТО НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО И ПРАКТИКАТА В БЪЛГАРИЯ С МЕЖДУНАРОДНИТЕ СТАНДАРТИ

За дълъг период системата на наказателното изпълнение в България се намираше и в много сфери продължава да се намира в драстично противоречие с редица международни стандарти за защита на правата на лишените от свобода по наказателен ред. Несъответствията са както на законодателно равнище, така и в правоприлагането. Те са в материалните условия, употребата на сила и помощни средства, правото на личен и семеен живот и кореспонденция, изолациите и дисциплинарните мерки, здравеопазването, труда, образованието и заниманията, свободата на изразяване, доживотния затвор без замяна, политическите права на затворниците.

С реформата на ЗИНЗС от 2017 г. и с мерките, които бяха взети за изпълнение на препоръките, произтичащи от пилотното решение *Нешков и други срещу България*, както и тези на КПИ, бяха постигнати видими резултати основно в подобряване на материалните условия в затворите. Въведените вътрешноправни средства за защита срещу нечовешко и унизително отнасяне създават законодателна рамка, която може да бъде използвана за подобряване на положението на затворниците, изложени на такива условия. Реформирано бе и законодателството, регулиращо изолациите и налагането на строги мерки на затворници на тежък режим.

Остават обаче още много проблеми, чието решение предстои. Материалните условия в много от следствените арести са толкова лоши, колкото са били преди десет години. Изолациите, заниманията и контактите с външния свят в тях продължават да са сериозен проблем. Проблем има също с функционирането и на двете вътрешноправни средства – превантивното и компенсаторното. Той бе вече установен в скорошни осъдителни решения на ЕСПЧ.

Много от проблемите със законодателството и правоприлагането са установени от години, без да се предприемат мерки за тяхното решаване. Може би най-драстичният пример на несъобразяване е с решението на ЕСПЧ по делото *Кулински и Събев срещу България*, засягащо правото на затворниците да гласуват. В тази сфера е вероятно да се натрупа критична маса осъдителни решения в следващите години. В степента, в която затворниците и техните адвокати усвояват международните стандарти за третиране на лишените от свобода, е вероятно такива решения да се постановят и в много други сфери.

ЧАСТ II

Анализ на практическите промени в местата за лишаване от свобода след пилотното решение на ЕСПЧ по делото „Нешков и други срещу България“

ЗАТВОРИ

1 ОБЩИ ДАННИ И ПРЕНАСЕЛЕНОСТ

Лишените от свобода в България са настанени в 12 затвора, от които един е за жени. В края на 2021 г. към затворите функционират седем затворнически общежития от закрит тип, 18 затворнически общежития от открит тип и два поправителни дома за непълнолетни лица – Поправителен дом за непълнолетни девойки (ПДНД) към Затвора – Сливен и Поправителен дом за непълнолетни младежи (ПДНМ) към Затвора – Враца.

Десет затвора се намират в областни градове – Бургас, Варна, Враца, Ловеч, Пазарджик, Плевен, Пловдив, Сливен, Стара Загора и София, и два – в общински центрове: Белене и Бобов дол. Голяма част от затворническите общежития се намират в села или малки градове. Исторически, възникването им е свързано с работни обекти – производствени предприятия, цехове и селски стопанства, които настанените в тях затворници са обслужвали. Към днешна дата повечето от тези работни обекти са закрити.

Нормативно разлика в режима на изтърпяване на наказанията в затворите и затворническите общежития няма. На практика наблюденията показват, че условията в ЗОЗТ са по-лоши, отколкото в затворите, поради тяхната географска изолация и съсредоточаването на медицинските, ресоциализационните и други услуги в корпусите на институциите.

Всеки затвор и затворническите общежития към него обслужват определена територия от страната, като водещият законов принцип е осъдените лица да се разпределят най-близо до постоянния си адрес. От 2017 г. е въведено и изискване, според което при разпределението се взема предвид и възможността за спазване на минималната жилищна площ от 4 кв.м на затворник. Най-малко затворнически заведения има

в Североизточна България, което често налага постъпващи за изтърпяване на наказанието от тази част на страната да се разпределят сравнително далеч от постоянното им местожителство. В най-тежко положение обаче са осъдените на лишаване от свобода жени и непълнолетни момичета и момчета. За тях съществува само по една пенитенциарна институция, в която могат да изтърпяват наказание лишаване от свобода, и вероятността тя да се намира далеч от обичайната им среда и семейството им е голяма.

1.1. Капацитет

По официални данни, към 8 юни 2021 г. капацитетът на пенитенциарната система в България (затвори, затворнически общежития и поправителни домове) е 8161 места.[1] В това изчисление е включен и капацитетът на лечебните заведения към местата за лишаване от свобода, на части от сгради, които са извън експлоатация (например етаж от сградата на ЗОЗТ и ЗООТ – Враца), и на местата за настаняване към някои външни работни обекти (например към Затвора – Белене).

ТАБЛИЦА 1. **Капацитет на затворите и затворническите общежития към 8 юни 2021 г.**

Затворническо заведение	Капацитет, изчислен на база 4 кв.м на човек
Затвор – Белене	336
ЗООТ „Белене“	64
Външни обекти към Затвор – Белене	102
Затвор – Бобов дол	549
ЗООТ „Самораново“	179
Затвор – Бургас	263
ЗОЗТ „Дебелт“	261
ЗООТ „Дебелт“	82
ЗООТ „Строител“	61
ЗООТ „Житарово“	79

[1] 1411th meeting (September 2021) (DH) – Action plan (07/07/2021) – Communication from Bulgaria concerning the case of Kehayov v. Bulgaria (Application No. 41035/98) and Neshkov and Others v. Bulgaria (Application No. 36925/10), Annex 1, достъпно на: https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2021)698revE.

Затворническо заведение	Капацитет, изчислен на база 4 кв.м на човек
Затвор – Варна	262
ЗООТ „Варна“	65
ЗОЗТ „Разделна“	92
ЗООТ „Разделна“	180
Затвор – Враца	335
ПДНМ „Враца“	35
ЗОЗТ „Враца“ („Бойчиновци“) и ЗООТ „Враца“ („Бойчиновци“)	217
Затвор – Ловеч	541
ЗОЗТ „Атлант“	217
ЗООТ „Велико Търново“	83
ЗООТ „Полигона“	110
Затвор – Пазарджик	401
ЗООТ „Пазарджик“	64
Затвор – Плевен	245
ЗОЗТ „Вит“	39
ЗООТ „Плевен“	81
Затвор – Пловдив“	359
ЗООТ „Хеброс“	78
ЗООТ „Смолян“	153
Затвор – Сливен	278
ПДНМ „Сливен“ и ЗООТ „Сливен“	62
ЗООТ „Рамануша“	38
Затвор – Стара Загора	406
ЗОЗТ „Черна гора“	92
ЗООТ „Стара Загора“	89
ЗООТ „Верея“	54
Затвор – София	789
ЗОЗТ „Кремиковци“	379
ЗООТ „Казичене“	441
Общо	**8161**

Източник: Комитет на министрите на Съвета на Европа

В сравнение с периода 2014–2015 г., когато капацитетът на пенитенциарната система е бил 8763, през 2021 г. той е с около 7% по-малък. Може да се предположи, че в най-голяма степен тази разлика се дължи на преизчисляването на капацитета на местата за лишаване от свобода на база 4 кв.м съгласно новата императивна разпоредба на чл. 43, ал. 4 от ЗИНЗС. В миналото методология за определяне на максималния допустим брой лишени от свобода, които могат да бъдат настанени в едно затворническо заведение, нямаше, а капацитетът се определяше по-скоро въз основа на броя легла в една институция. Според направените наблюдения, при изчисляване на капацитета на база 4 кв.м на човек от площта на килията се изважда квадратурата на санитарния възел, но се оставя тази, която е заета с непреместваеми предмети.

Наред с това през последните години повечето затвори са претърпели ремонт и съществуващите дотогава големи спални помещения за групово настаняване на по десет и повече лишени от свобода са преустроени в по няколко по-малки килии; обособени са санитарни възли в килиите; спални помещения са реорганизирани в кухненски и други помещения за групови занимания и т.н. Всичко това води до намаляване на капацитета за настаняване.

На следващо място, след 2014 г. са закрити три общежития от открит тип с лоши материални условия или с трудности при управлението им, с общ капацитет около 300 лишени от свобода: ЗООТ „Керамична фабрика“ (Затвор – Враца), ЗООТ „Средна гора“ (Затвор – Пазарджик) и ЗООТ „Гълъбово“ (Затвор – Стара Загора). След посещението си в България през 2021 г. КПИ препоръчва ЗОЗТ „Кремиковци“ да бъде закрито поради „ужасяващи“ условия, които противоречат на забраната за нечовешко и унизително отнасяне[2], но към края на 2020 г. общежитието продължава да функционира.

От друга страна, с бюджетни средства и с финансовата подкрепа на Норвежкия финансов механизъм (НФМ) през последните години са открити нови затворнически заведения: общежитията от открит и закрит тип „Дебелт“, ЗОЗТ „Разделна“, ЗООТ „Белене“, ЗООТ „Верея“; разкрита е нова сграда към ЗООТ „Плевен“; бившият ПДНМ „Бойчиновци“ е преобразуван в общежитие от открит и закрит тип, а към Затвора – Враца е разкрит нов ПДНМ. Въпреки това новооткритите институции и части от институции не са довели формално до увеличаване на цялостния капацитет на пенитенциарната система.

[2] European Committee for the Prevention of Torture, Inhumane and Degrading Treatment. *Report to the Bulgarian Government on the periodic visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 13 October 2021*, CPT/Inf (2022) 20, para. 36, достъпно на: https://rm.coe.int/1680a88ec1.

1.2. Брой на лишените от свобода и пренаселеност

Безспорно положително развитие в системата на затворите у нас от последните години е намаляването на затворническата популация. Данните показват, че средносписъчният брой на лишените от свобода в затворите и затворническите общежития през 2021 г. е бил 6192[3], или с 37% по-малко, отколкото през 2011 г., и с 18% по-малко, отколкото през 2015 г.[4]

ГРАФИКА 1. **Средносписъчен брой на лишените от свобода в затворническите заведения в България в периода 2011–2021 г.**

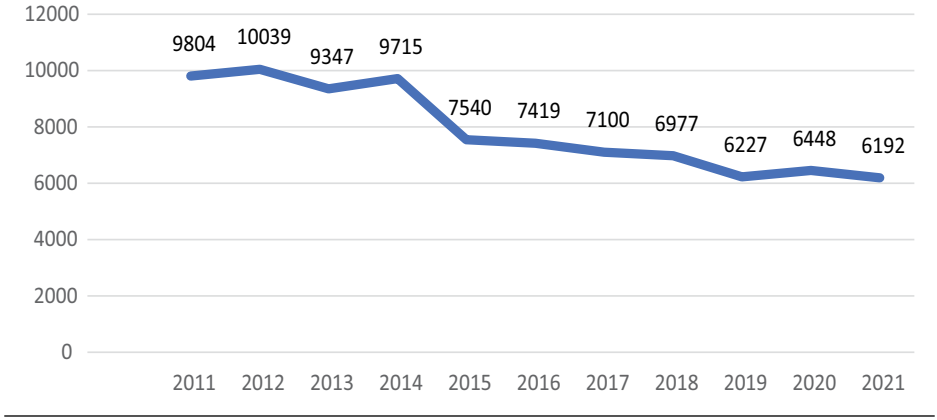

Източник: ГДИН

Съответно намалява и броят на лишените от свобода в затворническите заведения към 31 декември – от 7345 в края на 2016 г.[5] до 5873 в края на 2021 г.[6]

Кои са причините за това явление? На първо място, тенденцията е в затворническите институции да постъпват по-малък брой лишени от свобода, както и броят на освободените на годишна база да надвишава броя на постъпилите.

[3] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с изх. №Л-186/18.01.2022 г.

[4] БХК. *Правата на човека в България през 2020 г.*, с. 88, достъпен на: www.bghelsinki.org/web/files/reports/147/files/BHC-Human-Rights-in-Bulgaria-in-2020-bg_issn-2367-6930.pdf.

[5] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2016 г.*, с. 5.

[6] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 7.

ГРАФИКА 2. **Брой постъпили и освободени лица в затворите и затворническите общежития в периода 2016–2021 г.**

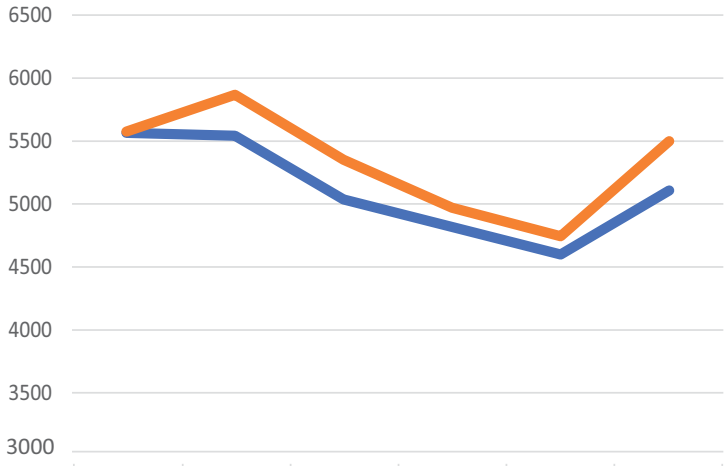

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Постъпили в местата за лишаване от свобода	5564	5542	5036	4818	4598	5107
Освободени от местата за лишаване от свобода	5576	5868	5352	4969	4745	5500

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2016–2021 г.

Тенденциите, свързани с намаляване броя на лицата, постъпващи в местата за лишаване от свобода, не са плод на целенасочени наказателни политики или промени в наказателното законодателство, като декриминализация на отделни деяния или въвеждане на нови наказания без лишаване от свобода. Основните причини за намаляването са три. На първо място, това е намаляващата раждаемост в България, която засегна сериозно възрастовата група 18–40 г., при която делът на лицата, които по традиция са обект на наказателно преследване, е най-висок. На второ място, това е емиграцията, която засегна същата възрастова група и която допълнително намали относителния дял на лицата в нея към общия брой на населението. И на трето място, това е икономическият ръст, който даде възможност на част от бедните хора да осигуряват прехраната си чрез труд, без да прибягват към извършване на престъпления.

През 2016 г. е въведена възможност за електронно наблюдение на лицата с мярка за неотклонение домашен арест и с наложени някои от видовете пробационни мерки. Все още използването на тази мярка е

много ограничено и не може да се каже, че е довело до отклоняване на значителен брой лица от местата за лишаване от свобода.

В периода 2016–2021 г. най-драстичен спад при изтърпяващите наказание лишаване от свобода по видове престъпления има при осъдените за кражба – с 46% (от 2409 в края на 2016 г. до 1302 в края на 2021 г.), и грабеж – с 38% (от 1146 в края на 2016 г. до 713 в края на 2021 г.).[7] Същевременно обаче с промени в Наказателния кодекс от 2015 г. бе въведен специален минимум от една година лишаване от свобода за повторно осъждане за шофиране след употреба на алкохол или наркотици[8], което доведе до рязко повишаване на броя на изтърпяващите наказание за това престъпление. Наблюденията са, че сроковете на лишаване от свобода по тези присъди са кратки – 3–6 месеца, което допринася за динамичността при постъпващите и освобождаваните лица в общежитията от открит тип.

На следващо място, със законодателните реформи от 2017 г. бе разширен кръгът на осъдените лица, които първоначално се настаняват за изтърпяване на наказанието в общежитията от открит тип вместо в корпусите на затворите и общежитията от закрит тип. Също така по отношение на условията за прекатегоризиране на осъдените от закрит в открит тип отпадна изискването остатъкът от присъдата да е не повече от 5 години и това позволи на лишени от свобода с по-дълги присъди да изтърпяват наказание в общежития от открит тип. Тези мерки бяха предприети с оглед по-балансирано разпределяне на затворниците от пренаселените преди 2017 г. затвори и затворнически общежития от закрит тип към предлагащите повече свободни места общежития от отрит тип. Също така режимът в общежитията от открит тип дава повече възможности за работа, а оттам – и за намаляване на срока на присъдите.

В края на 2021 г. процентът на настанените лишени от свобода в ЗООТ спрямо общата затворническа популация е 26%, в сравнение с 18% през 2016 г., непосредствено преди измененията в нормативната уредба.[9]

---

[7] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2016 г., с. 6; ГДИН. Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 9.

[8] Наказателен кодекс, чл. 343, ал. 2, т. б.

[9] БХК. *Правата на човека в България през 2016 г.*, с. 91, достъпен на: https://bghelsinki.org/web/files/reports/34/files/BHC-Human-Rights-in-Bulgaria-in-2016-bg_issn-2367-6930.pdf.

ГРАФИКА 3. **Процент на лишените от свобода, настанени в общежития от открит тип, спрямо общата затворническа популация към 31 януари в периода 2012–2021 г.**

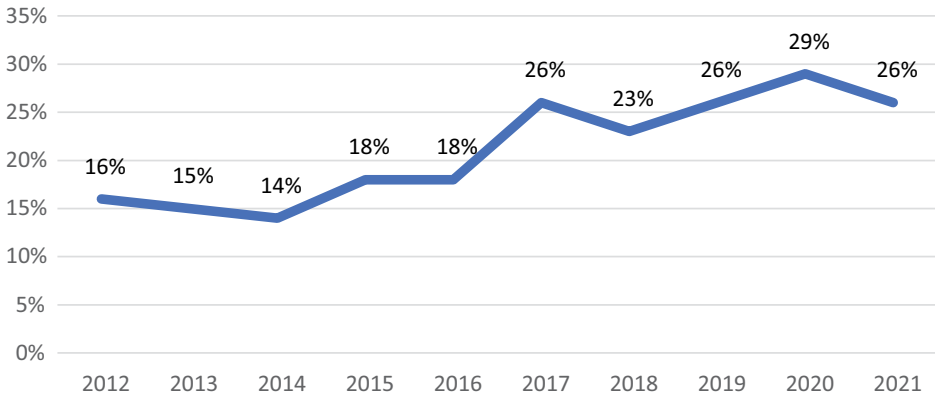

Източник: БХК

Дългосрочната тенденция при броя на настанените обвиняеми и подсъдими лица в затворите към края на годината е той също да намалява.

ГРАФИКА 4. **Брой обвиняеми и подсъдими лица, настанени в затворите към 31 декември в периода 2013–2021 г.**

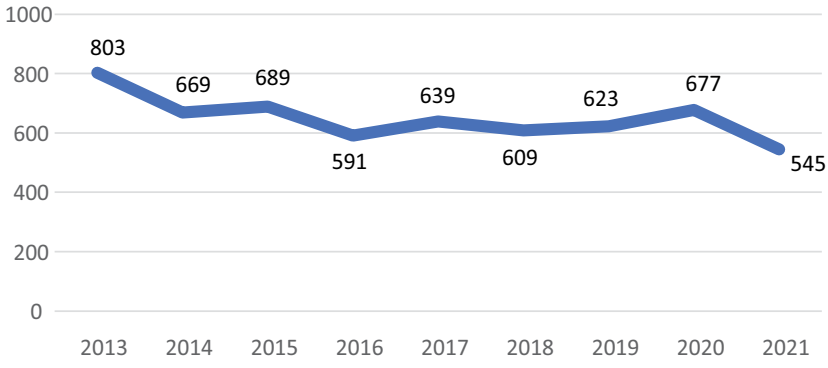

Източник: ГДИН

Ежегодно има случаи на неоснователно задържани лица в пенитенциарните институции, най-често за по-кратки периоди, но има и такива, които „надлежават“ наказанията си с месеци и дори години. През 2021 г.

тези случаи са 36 по причини като несвоевременно зачетен предварителен арест, късно получени присъди и определения, определено от съда наказание в по-голям размер от предварителното задържане и др.[10]

През 2017 г. бяха направени промени в процедурата по условно предсрочно освобождаване, като се предвиди възможност осъдените сами да сезират съда с искане за по-ранно освобождаване. Допреди законодателната реформа единствено началникът на затвора и окръжният прокурор можеха да се обръщат към съда с предложение за предсрочно освобождаване. Проследявайки данните в графика 5, може да заключим, че промяната в закона не е довела до ръст на предсрочно освободените лица. Тъкмо обратното, с изключение на 2017 г., делът на предсрочно освободените спрямо всички освободени за съответната година намалява, като през 2021 г. той е бил най-нисък на 10-годишна база. По-специално, през 2021 г. от института на предсрочното освобождаване са се възползвали 652 лишени от свобода, което съставлява 12% от всички освободени през годината[11], докато десет години по-рано те са били 1229, или 20% от освободените на всички основания през годината.[12]

ГРАФИКА 5. **Процент на предсрочно условно освободените затворници спрямо всички освободени през годината, 2011–2021 г.**

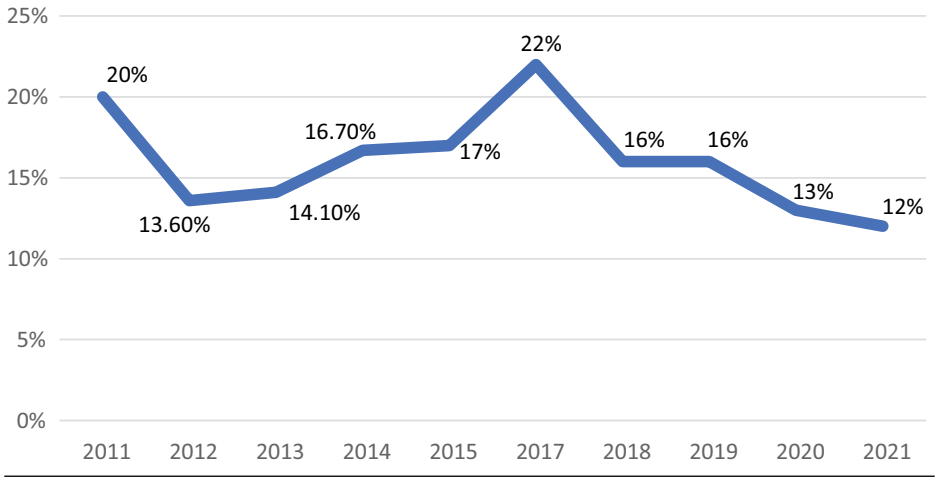

Източник: Пенитенциарна статистика на Съвета на Европа, SPACE I, 2011–2021

[10] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 14.

[11] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с изх. №Л-186/18.01.2022 г.

[12] Council of Europe (2011). *Annual Penal Statistics – SPACE I – 2010*, p. 109, достъпна на: https://wp.unil.ch/space/files/2014/04/SPACE1_2010_English.pdf.

Общите наблюдения сочат, че по-рано се освобождават най-вече затворници с малки остатъци от наказанията, чието освобождаване е предложено или подкрепено от началника за затвора. Въпреки това е възможно да е настъпило увеличение и на дела на предсрочно освободените лица с по-големи остатъци поради самата нововъзникнала възможност тази категория затворници да сезира по своя инициатива съда, докато практиката сред началниците на затворите и прокурорите е да предлагат за освобождаване на съда единствено лица с малки остатъци.

Така, в резултат основно на по-малкия средносписъчен брой лишени от свобода и преразпределението на затворниците от затворническите заведения от закрит тип в такива от открит тип, дългогодишният проблем с пренаселеността в заведенията от закрит тип изглежда почти решен. С интерес може да отбележим, че докато в края на 2012 г. всички затвори и повечето ЗОЗТ в страната са пренаселени, някои от които, като Затвора – Бургас, два и половина пъти над установения тогава капацитет[13], през лятото на 2015 г. пренаселеност е отчетена в корпусите на половината затвори в страната и в едно общежитие от закрит тип, а към 8 юни 2021 г. пренаселени са само Затворът – Пловдив и ЗОЗТ „Дебелт".[14] Понастоящем пренаселени са само някои „анклави" в корпусите на затворите и в общежитията от закрит тип.

Същевременно обаче направените в хода на изследването наблюдения и официалните данни разкриват пренаселеност в голяма част от общежитията от открит тип. Официалните данни сочат, че към 8 юни 2021 г. пренаселени са били шест от 16-те ЗООТ в страната – ЗООТ „Белене", ЗООТ „Дебелт", ЗООТ „Строител", ЗООТ „Пазарджик", ЗООТ „Плевен", ЗООТ „Стара Загора".[15]

Липсата на капацитет в общежитията от открит тип се отразява негативно най-вече върху възможността за прекатегоризация на изтърпяващите наказания от закрит тип в открит тип. Тенденция за увеличаване на броя на лишените от свобода, които изтърпяват присъди на общ режим в затворническо заведение от закрит тип, се наблюдава например в Затвора – Пазарджик. Капацитетът на единственото общежитие от открит тип към затвора не е достатъчен да поеме първоначално разпределените там от съда и тези, които са придобили право на прекатегори-

[13] 1236 meeting (22-24 September 2015) (DH) – Action plan (06/07/2015) – Communication from Bulgaria concerning the case of Neshkov and Others and the Kehayov group of cases against Bulgaria (Applications No. 36925/10, 41035/98), Annex 2, достъпно на: https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2015)755E.

[14] 1411th meeting (September 2021) (DH) – Action plan (07/07/2021) – Communication from Bulgaria concerning the case of Kehayov v. Bulgaria (Application No. 41035/98) and Neshkov and Others v. Bulgaria (Application No. 36925/10), Annex No 1.

[15] Ibid.

зация от закрит в открит тип. Също така към затвора има запитвания за отдаване на труд на външни фирми – за автомивки, морга, фуражни цехове и др., но настанените в корпуса затворници на общ режим не могат да бъдат извеждани на работа на външни обекти, за разлика от тези, които са в открит тип. Според ръководството се налага да се увеличи капацитетът на общежитието от открит тип или да се търси възможност да се разкрие ново общежитие, в което да се настанят лишените от свобода на общ режим от корпуса на затвора.

Във връзка с увеличението на постъпващите лица, категоризирани в открит тип, капацитетът на ЗООТ „Плевен“ е разширен с откриването на втора сграда. Пак по същата причина в Затворническо общежитие (ЗО) „Разделна“ се е наложило на един от етажите, където са били настанени само лишени от свобода от ЗОЗТ, да бъдат настанени и такива от ЗООТ а в района за ЗОЗТ „Вит“ е обособено помещение за настаняване на затворници от ЗООТ, за които се смята, че има висок риск от вреди.

Все по-често се наблюдават и институции, в които се съчетават затворническо заведение от закрит и от открит тип. Такива са общежитията в Бойчиновци и Разделна. При тях разделението по тип затворническо заведение е на база коридор, а както беше посочено по-рано, в случая на ЗО „Разделна“ дори е допуснато настаняване на лишени от свобода от двата типа заведения в един коридор. Това води до практическа невъзможност за диференциран подход на поправителното въздействие по отношение на настанените в тях отделни категории осъдени. Лишените от свобода, категоризирани в открит тип, не могат да се придвижват свободно в района на институциите, каквото право имат по закон, и тези, които не работят на външни обекти, са в идентична ситуация с лишените от свобода, които изтърпяват наказанието си в условията на затворническо заведение от закрит тип.

2 МАТЕРИАЛНИ УСЛОВИЯ

2.1. Ремонтни дейности и строеж на нови институции

През последните десет години бяха положени значителни усилия за подобряване на материалните условия в местата за лишаване от свобода у нас, както и за съобразяването им с международните стандарти за хуманно третиране на затворниците. Това става след десетилетия на бездействие от страна на държавата, оправдавано с липсата на финансови средства и довело до повсеместно занемаряване и разруха на материалната база. Отделно, липсата на тоалетни и течаща вода в килиите беше проблем, за решаването на който се изискваха сериозни инвестиции.

Основният източник на финансиране е НФМ, който от 2013 г. насам отпуска средства за строеж на нови затворнически заведения, както и за ремонт и реконструкция на вече съществуващи, за закупуване на обзавеждане, оборудване, съоръжения и др.

В периода 2013–2017 г. ГДИН със средства на НФМ изпълнява проекта „Подобряване на стандартите в затворите и арестите чрез ремонтиране на инфраструктурата, за да се осигури зачитане на човешките права“. Финансираните дейности по този проект включват:

- изграждане на нови затворнически общежития от закрит и открит тип „Дебелт“ към Затвора – Бургас;
- обновяване на ЗО „Разделна“ към Затвора – Варна;
- основен ремонт на психиатричното отделение на болницата и кухненския блок при Затвора – Ловеч;
- ремонт на Затвора – Стара Загора;

- ремонт на части от ЗОЗТ „Атлант“;
- изграждане на нов арест в Шумен;
- ремонт и преустройство на учебния център на ГДИН в Плевен;
- ремонт, медицинско оборудване и обзавеждане за медицинския център и детската ясла към Затвора – Сливен.

В периода 2020–2024 г. за финансиране по НФМ са одобрени други два големи проекта. Първият е „Повишаване капацитета на персонала в затворите, изграждане на пилотен затвор, свързан с учебен център, за подобряване на рехабилитацията на правонарушителите“ с обща стойност около 45 млн. лв. Ключовата дейност по проекта е изграждането на нов „пилотен“ затвор с капацитет 400 души, свързан с център за обучение на персонала, и изграждане на преходно отделение *(halfway house)*.

> Структурата на затвора ще се състои от следните основни блокове: административен блок с главен вход; приемно-разпределителен блок за първоначална обработка на лишените от свобода, място за свиждане, както и основни помещения за охранителния персонал с централния пост; жилищен блок, в който са обособени самостоятелни жилищни групи до 60 лишени от свобода; училище, спортно игрище, търговски магазин, параклис, складови помещения, служебен паркинг и гараж за моторните превозни средства на затвора и други помещения, необходими за процесите в затвора. Корпусът ще се състои от нов жилищен блок, нов административен блок, контролно-разпределителен блок с медицински кабинет и контролно-пропускателен пункт с място за чакащи посетители. Жилищният блок ще бъде с капацитет до 400 затворнически места. Спалните помещения за лишените от свобода ще бъдат със самостоятелен санитарен възел, с жилищна площ 6 кв.м на човек и около 2 кв.м за санитарен възел. Разпределението на жилищния блок ще включва още специализирано отделение с повишена сигурност, отделение за уязвими групи, приемно отделение, зали за корекционна работа, столови, библиотека и кабинети за служители.[16]

[16] Описание на проект „Повишаване на капацитета на персонала, изграждане на пилотен затвор, свързан с учебен център, и подобряване на рехабилитацията на лишените от свобода“ с бенефициер ГДИН, достъпно на: https://2020.eufunds.bg/bg/8010592/0/Project/BasicData?contractId=1BrqQ%2FjNUY3Z4C82NCJICQ%3D%3D&isHistoric=False.

Мястото, избрано за строеж на пилотния затвор, е с. Самораново, община Дупница, където затворническото заведение от открит тип към Затвора – Бобов дол е с около една трета свободен капацитет. Съгласно проектното задание новата пенитенциарна институция трябва да „разтовари" Затвора – София, което вероятно означава, че там ще бъдат настанявани затворници от София-град и област София. Идеята новото пенитенциарно заведение да бъде построено на 70 км от града, чийто район ще обслужва, е продиктувана най-вече от институционални съображения, без да се отчитат негативните ефекти, които новата локация ще има върху основните права и възможностите за рехабилитация на лишените от свобода, включително затрудненията при осъществяването на семейни и адвокатски свиждания.

Опитът до момента показва, че изграждането на затворнически институции извън големите градове, без градски транспорт, без възможности за лишените от свобода да работят и далеч от услугите в общността, съд, адвокатура и НПО, не е в полза на лишените от свобода и на наказателното изпълнение като цяло. Ярък пример в това отношение е случаят със ЗО „Дебелт" към Затвора – Бургас, което беше открито през 2017 г. в малко населено място. Теренният мониторинг установи, че макар и в нова сграда, тази институция е с изключително лош микроклимат поради липсата на дейности, работа, качествени медицински грижи, невъзможност за редовни свиждания; дисциплинарните наказания са три пъти повече от наградите, а сигналите за самонаранявания, междузатворническо насилие и малтретиране от страна на служителите са над средното ниво за системата. Наблюденията на изследователския екип съвпадат напълно с отчетеното в доклада за дейността на институцията за 2020 г.:

> Броят на лишените от свобода в ЗО „Дебелт 1" и ЗО „Дебелт 2" през 2020 г. е около 350 души. Минималните възможности за трудова ангажираност на лишените от свобода и съответно за намаляване срока на присъдите водят до желанието им за преместване в корпуса на Затвора в гр. Бургас, изразено чрез голямо количество молби до началника. Понякога неудовлетворяването на тези молби трупа напрежение у осъдените, което се изразява в обявяване на отказ от прием на храна и други деструктивни прояви. Формално посочените причини са невъзможност близките им да ги посещават, както и че са разделени от техните близки и роднини в затвора.[17]

[17] Затвор – Бургас. *Отчет за дейността на Затвора – Бургас, I категория за 2020 г.*, с. 15.

Вторият проект, финансиран от НФМ в периода 2020–2024 г. – „Осигуряване на сигурна и безопасна материална среда в затворите и арестите“, на стойност близо 13 млн. лв., обхваща дейности по ремонт и преустройство на различни съществуващи затворнически заведения и помощни сгради, включително следните:

- реконструкция на ЗООТ „Хеброс“ към Затвора – Бургас с обособяване на преходно отделение;
- подобряване на материалните условията в корпуса на Затвора – Пловдив;
- реновиране на ЗООТ „Самораново“ към Затвора – Бобов дол с обособяване на преходно отделение и изграждане на арест;
- преустройство на сграда за ЗООТ към Затвора – Враца;
- преустройство на сграда за обособяване на арест и пробационна служба в Петрич;
- реконструкция на ЗООТ „Строител“ към Затвора – Бургас с обособяване на преходно отделение.

Затворнически заведения с наименованието „общежития от преходен тип“ у нас съществуваха при действието на отменения през 2009 г. Закон за изпълнение на наказанията, като в тях можеше да се настаняват осъдени с добро поведение, изтърпели най-малко шест месеца от наложеното наказание в затвор или в ЗОЗТ и остатък от наказанието не по-голям от пет години. Залегналата в проекта концепция за новите преходни общежития е различна, но тяхното съществуване тепърва предстои да бъде уредено по законодателен ред.

> Чрез обособяването на преходно отделение (halfway house) ще бъде въведена нова социално-интеграционна концепция за подготовка на лишените от свобода за адаптиране и включване в обществото след освобождаване. Ще бъдат създадени условия за придобиване на необходимите умения за справяне, по-добра подкрепа и грижа за себе си. Този модел ще се приложи за лишени от свобода, за да продължат процеса на реинтеграция в периода, в който те все още се нуждаят от супервизия. По този начин ще се допринесе за намаляване на риска от рецидив, за разлика от случаите, когато лишените от свобода биват освобождавани директно.[18]

[18] Описание на проект „Осигуряване на сигурна и безопасна материална среда в затворите и арестите“ с бенефициер ГДИН, достъпно на: https://2020.eufunds.bg/bg/8010592/0/Project/BasicData?contractId=oAypAmpEH6oKomBSGxL6LA%3D%3D&isHistoric=False.

Същевременно някои затворнически заведения претърпяват основен ремонт със средства, осигурени от държавния бюджет, например ремонтите на ЗОЗТ „Черна гора“ и Затвора – Бобов дол. С държавни средства е изграден например и новият арест към Затвора – Стара Загора.

Ремонтът на спалните помещения обикновено включва изграждане на санитарни възли с течаща вода към килиите и прилежащите им водопроводна и канализационна система, подмяна на прозорците и подовата настилка, боядисване, ремонт на общите части. Подменят се и някои мебели в килиите.

Наблюденията, направени в хода на мониторинга са, че строително-ремонтните дейности се отличават с ниско качество на вложените материали и лошо изпълнение. В голяма част от ремонтите като общи работници се включват лишени от свобода, но дори там, където се ангажират професионални изпълнители, резултатите често са крайно незадоволителни. Забелязва се също, че за оборудването на санитарните възли се използват мивки, кранове, тоалетни казанчета и теракотни плочки, които са за домашна, а не за индустриална употреба. Това води до бързата им амортизация и необходимост от замяна, за която обаче няма предвидени средства. Повечето новоизградени санитарни възли са проектирани без вентилационна система или прозорци за проветрение, което води до поява на влага и мухъл, а също така създава дискомфорт за настанените от проникващата в килиите миризма.

Показателно в това отношение е новооткритото ЗО „Дебелт“. Според доклада на КПИ от посещението му в ЗО „Дебелт“ през 2017 г., няколко месеца след откриването на общежитието, делегацията е „поразена от ниското качество на използваните материали и извършената работа, както и от вече видимите признаци на износване“[19]. Ръководството на затвора също е отбелязало некачественото строителство и ниското качество на използваните материали. По време на посещението покривът на библиотеката и училището са били в ремонт, тъй като е конструиран напълно плосък и в него като в басейн се е събирала вода, която след това е протичала в помещенията. Оплаквания от течове и мухъл е имало и в килиите.

Друг пример е основният ремонт на ЗОЗТ „Черна гора“ на стойност над 1 млн. лв., завършен през 2019 г. В рамките на ремонта, в който като общи работници са полагали труд и лишени от свобода, са ремонтирани

[19] *Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 25 September to 6 October 2017*, CPT/Inf (2018) 15, para. 72, достъпен на: https://rm.coe.int/16807c4b74.

спалните помещения и в тях са изградени санитарни възли. По думите на ръководството на общежитието, ремонтът е бил „грандиозен“, но некачествен и към настоящия момент трябва да се прави „ремонт на ремонта“. Част от проблемите, забелязани по време на посещението, са течовете и мухълът в общите бани на етажите.

Подобен е и случаят с ПДНМ, който през 2018 г. е прехвърлен от гр. Бойчиновци в изцяло ремонтирана сграда към Затвора – Враца. В деня на посещението, само три години след ремонта, спалните помещения вече са в амортизирано състояние: стените – олющени, оборудването – счупено и изкъртено, дограмата – издраскана, телевизорите – счупени.

По-качествен ремонт е направен в корпуса на Затвора – Сливен. С бюджетно финансиране на стойност около 1 млн. лв. през 2017 г. в затвора са напълно обновени шест коридора, включващи 76 жилищни помещения с новообособени санитарни възли. Подновено е и обзавеждането. В хода на наблюдението се забелязва, че условията там остават добри.

Огромен недостатък на всички места за лишаване от свобода, включително и на новоизградените, е, че не отговарят на изискванията за достъпна физическа среда за хора с двигателни или други увреждания.

2.2. Състояние и обзавеждане в килиите

Както вече беше посочено, през изминалите десетина години килията с най-голям капацитет, документирана в рамките на изследването, е в приемно отделение на Затвора – София. През март 2021 г. в нея бяха монтирани 29 легла, а през октомври същата година – 25. При максимална заетост на килията жилищната площ на лишен от свобода би била под гарантираните по закон 4 кв.м. С най-много на брой големи килии са корпус „Стопанството“ на Затвора – Ловеч, където 11 килии са с капацитет между 11 и 16 лишени от свобода, и ЗОЗТ „Атлант“, където от общо 20 килии 11 са с капацитет между 13 и 16 души. Освен в зоните с повишена сигурност, килиите за единично настаняване са изключение. Най-голям брой килии с двойно и тройно настаняване беше констатиран в Затвора – Сливен. Макар и не масово, има килии, които са пренаселени.

В повечето случаи подовата настилка в килиите, които са ремонтирани, е теракот; в Затвора – Сливен тя е саморазливна епоксидна смола, за която имаше добри отзиви. В най-лошо състояние беше подът в Затвора – Ловеч, където килиите бяха застлани с парчета скъсан балатум или оставени голи, на циментова замазка, което ги прави практически невъзможни за хигиенизиране.

Леглата са метални, стари и амортизирани, от модулен тип и може да се монтират едно над друго. С намаляване на пренаселеността, сред положителните промени в условията на настаняване в българските затвори е отпадането от употреба на легла на три етажа, каквато практика в миналото имаше в най-пренаселените затвори в Бургас, Плевен и Пловдив например. В много институции леглата имат монтиран втори етаж, но напоследък отпада нуждата от ползването му по предназначение и той по-скоро служи за складиране на багаж.

Килиите са оборудвани с еднотипни метални шкафчета, като почти навсякъде вече броят на шкафчетата отговаря на капацитета на настаняване на помещението, което е сериозен напредък. В институциите, които са ремонтирани, шкафчетата са подменени или пребоядисани и изглеждат сравнително добре; на други места, като Затвора – Ловеч и определени групи в Затвора – София, те бяха в окаяно състояние. При едно от посещенията в приемно отделение на Затвора – София вместо с шкафчета затворниците разполагаха с пластмасови щайги. Като изключение в някои килии могат да бъдат намерени и метални гардероби. Повсеместно вещи се складират и под леглата или върху незаетите легла.

Обикновено в килиите има по една дървена маса и няколко стола, чийто брой обаче не отговаря на броя на обитателите. В Затвора – Плевен вместо с маса спалните помещения са оборудвани с ученически чинове. В Затвора – Пазарджик метални шкафове и маса са монтирани неподвижно за пода.

Освен базовото обзавеждане, което се осигурява от затвора – легла, шкафчета, маси и столове, затворниците се обзавеждат за своя сметка най-често с телевизори, кани за затопляне, вентилатори, посуда за готвене, на някои места – и котлони.

През нощта електричеството в килиите се изключва, в диапазона най-често между 22:00 и 6:00 ч., но се правят изключения – за спортни мачове или през лятото, когато е горещо и има нужда от вентилация. Ранното спиране на електричеството се използва като форма на групово наказание за нарушение, при което не е установен извършителят – например намерена заготовка за алкохол в общите части на групата.

По-долу е направено цялостно описание на някои от посетените килии.

Затвор – Враца

Във всеки коридор, в който, с едно изключение, се помещаваше една група, имаше около 22–23 килии. Като изключим коридора на специален режим, във всички останали коридори килиите бяха два типа – т.нар. общи килии от едната страна на коридора и т.нар. преходни килии от другата страна на коридора. Общите килии са с размер около 20 кв.м. В тях е преградено помещение с размер около 2–3 кв.м за санитарен възел. Това помещение е изцяло изолирано от килията, изградено е с тухли до тавана и се затваря плътно. В килиите има по четири легла. Така е постигнат стандартът от 4 кв.м на затворник, когато килията е пълна. Преходните килии са дълги и тесни. Те са обособени в две, три или четири спални секции, всяка от тях по около 6 кв.м площ, в общия случай с по едно легло. В някои от спалните секции имаше по две заети легла и в този случай те бяха препълнени, липсваха 4 кв.м на лишен от свобода. Спалните секции не са преградени с врати една от друга, а със завеси. В средата на преходните килии има малък санитарен възел. Той е изцяло изолиран от спалните помещения. В преходните килии с повече спални секции затворниците от крайните секции трябва да преминават през секциите на други затворници, за да ползват санитарния възел.

Всички килии са с прозорци, които позволяват проникване на достатъчно слънчева светлина. В някои от килиите прозорците бяха затъмнени с пердета или с други прегради от затворниците. Затъмняването е с цел да не прониква светлина сутрин, когато затворниците спят след закуска. Заварихме няколко такива затворници по време на обиколката. Прозорците са с пластмасова дограма, която уплътнява добре. Обзавеждането на килиите обаче варира в различните групи и при различните обитатели. Стандартното обзавеждане на килиите е с 2–4 телевизора, шкафчета за лични вещи, маса, няколко стола и легла. Масово леглата са на едно ниво, но в няколко общи килии самите лишени от свобода бяха поставили някои от леглата си едно върху друго (т.нар. вишки), за да освободят повече площ. В най-лошо състояние са килиите на обвиняемите и подсъдимите. Те са оскъдно обзаведени, мръсни, с влага, с окъртени санитарни части и повредени кранове. Обитателите им очевидно не инвестират в тяхното обзавеждане, тъй като са там временно. Те очакват да бъдат настанени в останалите групи, след като бъдат окончателно осъдени. На другия полюс са отлично обзаведени килии на затворници, които са допринесли за това със собствени средства и труд. В тези килии нямаше никаква влага и мухъл по стените, те бяха прясно боядисани, декорирани с картини. На пода имаше нов балатум със специално подбран цвят. Леглата бяха бояди-

сани, застлани с чисти постелки и бельо, което затворниците са си купили или им е доставено от близките. Нощните шкафчета, масите и столовете също бяха боядисани, а по тях, както и на специално изработени полици, закрепени за стените на килията, имаше много лични вещи, телевизори с добро качество и други уреди. Голяма част такива килии имаше в коридора на група 9 и група 10, където са настанени затворниците от домакинското обслужване.

Някои от килиите на осъдените имаха нужда от сериозен ремонт. По тях се виждаше мухъл по стените, имаше течове от повредени водопроводи, балатумът на пода бе прокъсан, а санитарните помещения бяха с очукани, а в някои случаи с изкъртени плочки на стените и на пода.

Осма група, Затвор – София

В осма група на Затвора – София се настаняват следните групи лишени от свобода: новопостъпващи обвиняеми, подсъдими и осъдени лица, включително чужди граждани, както и осъдени затворници, конвоирани от затвори и общежития.

Осма група се помещава на третия етаж в една от сградите в двора на основния корпус на затвора. В миналото сградата е имала стопанско-производствена функция, като впоследствие е пригодена за жилищни цели. Сградата е стара и видимо амортизирана. От входната врата на сградата се влиза в широко помещение, което наподобява просторен хамбар с покрив, с една отчасти срутена стена и с рушаща се мазилка. Това пространство се използва за престой на открито. До третия етаж се стига по тесни стъпала, като няма изграден асансьор или друго съоръжение за хора с двигателни затруднения.

По време на престоя си в осма група лишените от свобода остават заключени в килиите през деня и през нощта, с изключение на времето за престой на открито – час и половина на ден, и времето, в което се извеждат да пазаруват от затворническия магазин и да ползват общата баня за къпане. Ако се наложи да бъде извикан надзирател в останалото време на денонощието, трябва да се чука по вратата на килията и да се вика. За разлика от останалите групи в Затвора – София, настанените в осма група нямат право на престой и разходка в коридора на групата. Лишените от свобода от осма група нямат право на достъп до библиотека, фитнес, религиозни мероприятия, образование, други колективни дейности в затвора. Храненето се осъществява в килиите, като в тях няма предвидени кухненски кътове. Във всички килии се пуши; няма обособени килии за непушачи.

Килия 2А е най-голямата килия в Затвора – София, с площ около 90 кв.м. При посещението през октомври 2021 г. леглата бяха 25, от които 12 двуетажни легла и едно единично. При максимална заетост на килията жилищната площ на лишен от свобода би била под гарантираните по закон 4 кв.м. Подът е застлан с теракотни плочки, които на места са счупени. Стаята разполага с големи прозорци, от външната страна на които има монтирани метални плоскости, чиято цел е да ограничат видимостта. Изкуственото осветление за цялото помещение се осигурява от три луминесцентни лампи. Обзавеждането в килията е оскъдно. Освен легла то включва една маса с две пейки, няколко стола и две-три амортизирани метални шкафчета за лични вещи. През март 2021 г. вместо шкафчета повечето лишени от свобода имаха пластмасови щайги. Като цяло, личният багаж, включително храната, се складира около, под и върху леглата в килията. Към килия 2А има санитарно помещение, което включва преддверие с две мивки, тоалетна с една тоалетна със седалка и една – клекало, и баня, оборудвана с един работещ и един счупен душ.

В килия 1А се настаняват лица, конвоирани от ЗОЗТ „Кремиковци". При посещението през март 2021 г. килията беше оборудвана с осем двойни легла и в нея бяха настанени девет лица. Обзавеждането се състоеше от маса и пейки, но липсваха шкафчета за съхранение на лични вещи. При посещението през октомври 2021 г. леглата бяха намалели до шест двойни и настанените в килията бяха десет. Към килията има обособена самостоятелна тоалетна, вратата на която е без брава и не се затваря добре. Стените на помещението са мръсни и със следи от разбиване, за което затворниците поясниха, че при претърсване за забранени вещи надзирателите разбиват стените с чукове. Подовата настилка в килията е от теракотни плочки. На едната стена има четири прозореца, два от които се отварят. Цялото помещение се осветява от едно осветително тяло, разположено на висок таван.

В последното спално се настаняват лишени от свобода, конвоирани от ЗООТ „Казичене". То е в най-лошо материално и хигиенно състояние от всички килии в осма група. При наблюдението килията беше претъпкана с легла – в нея имаше 16 легла и една маса без столове. Почти нямаше място да се минава покрай тях. Настанените лица бяха седем. Стените и подът бяха мръсни, на места мазилката се ронеше; на други места пяната, която е била използвана за запълване на пространството между дограмата на прозорците и стените, се беше изронила и зееха дупки. Към килията има санитарен възел в лошо материално състояние, с чешма и тоалетна, но без душ. Лишените се оплакаха от хлебарки и в по-малка степен – от дървеници.

Четвърти етаж, Затвор – София

На последния, четвърти етаж в Затвора – София са разположени два коридора, единият от които през 2020 г. е изцяло ремонтиран. Към момента на посещението през октомври 2021 г. коридорът беше необитаем, като от ръководството на затвора заявиха, че все още не са решили коя група лишени от свобода ще бъде настанена там. Килиите бяха боядисани с бял латекс; обзавеждането в тях включваше метална маса и малки метални табуретки, закрепени към пода, които се отварят от едната страна и служат за съхранение на вещи. Табуретките бяха единствените места за складиране на вещи в килиите – липсваха допълнителни шкафове или гардероби. Върху леглата имаше поставени нови дюшеци. Килиите бяха с капацитет трима и четирима души, като в тази за четирима души имаше 4 легла и е с размери около 3,50 х 4,40 м – около 15,4 кв.м, което е по-малко от 4 кв.м на човек. Леглата бяха стари, метални, но пребоядисани в сиво. В санитарния възел имаше тоалетна чиния с казанче и мивка, а на етажа беше обособена обща баня с шест душа. Предвидено бе помещение за кухня, което все още бе празно.

2.3. Осветеност

В зависимост от броя и размера на прозорците, формата на помещенията и разположението на мебелите в тях, достъпът до естествена светлина в килиите е различен. Няма нормативно определени стандарти за минималните нива на осветеност в спалните помещения в местата за лишаване от свобода. По оценка на изследователите в повечето килии е осигурен достъп до достатъчно количество естествена дневна светлина. Изключение в това отношение правят част от килиите в корпуса на Затвора – София. Те се състоят от две стаи с по двама настанени, малък коридор между тях, който се ползва като кухненски бокс, и санитарен възел с тоалетна. В една от двете стаи има прозорец с размери около 50 х 50 см. В другата стая няма външен прозорец. Тя има обща стена със санирания възел, в горната част на която е монтирано стъкло. През това стъкло прониква слаба дневна светлина, идваща от прозореца на санитарния възел. Без включена допълнителна светлина помещението остава мрачно. Също така килиите в приемното отделение на Затвора – Плевен са дълги и тесни, а леглата са разположени в най-отдалечената точка от прозореца, който е с малки размери. Така по време на посещението там естествената светлина, проникваща в помещението, беше много слаба; настанен в нея затворник се опитваше да чете книга, но каза, че от напрежението в очите главата го заболява и заспива рано.

Изкуственото осветление в килиите се осигурява от едно или повече осветителни тела, най-често луминесцентни лампи, тип пура. Настаненията в по-големи килии затворници се оплакват, че осветлението вечер не обезпечава достатъчно светлина за четене. Към момента на посещението в Затвора – Плевен имаше наложен режим на осветлението, което се пускаше само между 17:00 и 22:00 ч., въпреки че в следобедните часове на ноемврийския ден на наблюдението помещенията вече бяха сумрачни. Осветителните тела не са включени в списъка с разрешени за ползване вещи и такива не могат да бъдат внасяни отвън.

2.4. Тоалетна

Предходно изследване на БХК, документиращо ситуацията в затворите през 2008 г., отчита, че в осем от затворите в страната килиите не разполагат с тоалетни, което принуждава затворниците през нощта да използват кофи за физиологични нужди.[20] Към 2021 г. този сериозен проблем е почти напълно преодолян. Наблюдението сочи, че всички килии в общите затворнически групи в заведенията от закрит тип с изключение на ЗОЗТ „Вит“ към Затвора – Плевен са с обособен санитарен възел с тоалетна, изцяло отделен със стени от останалата част на спалното помещение.

В обичайния случай санитарните възли са изградени в един от ъглите на килията и са с размери около 1 х 1,5 м. Тоалетните са керамични, метални или от азиатски тип (клекало). Освен тях при изграждането на санитарните възли в килиите е прокарана и течаща студена вода. Новообособените санитарни възли на много места обаче са без каквато и да е вентилация или отварящ се прозорец, тръбите за студена вода не са скрити или изолирани и се получава обилен конденз. Всичко това прави помещенията влажни, по стените и таваните се появява мухъл, а също така се създават неудобства поради мириса от тоалетната, който се пренася в спалните помещения. Освен това на много места има и течове от тръбите.

В Затвора – Плевен санитарните възли са обособени в един от ъглите на стаята чрез монтирането на две метални плоскости с размери 1 х 1,5 м. Санитарният възел няма отдушник, нито вентилация. Има прозорец, който е част от един от прозорците в килията, но не се отваря. Бравата на вратата на тоалетната липсваше; вместо брава за затваря-

[20] Петров, С., Банков, Г. *Затворите в България. Изследване на системата на затворите в България*. София: БХК, 2008, с. 23, достъпно на: https://prisonreform.bg/zatvorite-v-bulgaria-izsledvane-na-sistemata-v-bulgaria-bhk-2008/.

не на вратата се ползваше вече. В санитарните възли няма предвидена възможност за снабдяване с топла вода. По една от стените в килията, по която минават тръби, се забелязва влага. Студена вода се пуска вечер от 20:00 до 22:00 ч.

В килиите в Затвора – Пазарджик са изградени самостоятелни санитарни възли с тоалетна, тип клекало, с казанче и мивка, на която е монтиран подвижен душ. Всяка тоалетна разполага с прозорец с размери 50 х 50 см. В повечето от разгледаните санитарни възли в 4-то отделение имаше течове в таваните и паднала мазилка.

В Затвора – Ловеч санитарните възли са отделени до тавана от килията, с площ около 2 кв.м, миризма в килиите не се усеща; тоалетната е от азиатски тип, налична е и мивка. Таваните към момента на посещението са с мухъл.

В санитарния възел в килиите в Затвора – Стара Загора има метална тоалетна с мивка над нея, напълно самостоятелен от килията, със стени и врата. Проблем е, че мивката в него е много малка – 25 х 50 см. Затворник се оплака и от това, че мивките над тоалетните седалки са много малки, нямат сифон и реално не позволяват измиване дори на ръцете (доста основателно).

Килии без тоалетна или без изцяло оградена тоалетна има в някои зони с повишена сигурност.[21] В килиите в затворническите общежития от открит тип към Затвора – Сливен няма санитарни възли, но вратите на помещенията не се заключват и лишените от свобода могат да ги ползват по всяко време на денонощието. Подобно е положението и в други затворнически заведения от открит тип.

2.5. Лична хигиена и вода за битови нужди

С монтирането на мивки и прокарването на студена вода в почти всички килии в местата за лишаване от свобода, условията за поддържането на лична хигиена на затворниците значително се подобриха. В други аспекти обаче, като осигуряване на хигиенни материали, достъп до топла вода и време за баня, ситуацията остава незадоволителна.

За хигиенни нужди на лишените от свобода ежемесечно се закупуват и предоставят сапун и прах за пране със средства от държавния бюджет.[22] Месечната норма е следната: два тоалетни сапуна за къпане

[21] За повече по този въпрос вж. глава „Зони с повишена сигурност".

[22] ГДИН. Заповед №Л-1811/21.04.2020 г., утвърждаваща Таблица №6 за полагащите се перилни, миещи и дезинфекциращи препарати в местата за лишаване от свобода за един месец.

и миене, един сапун за пране и 400 г прах за пране за лишен от свобода мъж и 500 г – за лишена от свобода жена. На работещите затворници се полага и по 100 мл миещ препарат. Съгласно разчетите за почистване на спални, столови и коридори се осигурява по 10 мл веро или друг почистващ препарат за 1 кв.м площ. На някои места този препарат се разлива в пластмасови чашки и се раздава по килиите, но по-често се съхранява при груповия отговорник по хигиената и се използва за хигиенизиране единствено на общите части. Така повечето интервюирани затворници използват прах за пране или настърган сапун за почистване на санитарните възли, тоалетната и пода в килията, а тези, които имат възможност, се снабдяват допълнително с препарати от лавката. В някои общи бани бяха забелязани бидони с хлорен разтвор за дезинфекция на помещенията.

Жените и момичетата получават по 20 дамски превръзки на месец. Включването на дамските превръзки в списъка на закупуваните със средства от държавния бюджет консумативи е положително развитие. Поне до 2016 г. в този списък присъстваше само лигнин.[23]

Други средства за поддържане на хигиената, като четка и паста за зъби, шампоан, самобръсначки и тоалетна хартия, не са предвидени в бюджета и не се полагат на лишените от свобода по право. Такива консумативи може да се предоставят на лишени от свобода, които нямат никакви средства и които не са получавали парични преводи през последните шест месеца. За целта затворниците подават молба до **инспектор** СДВР, който прави проверка по личната партида и одобрява или отхвърля молбата.

На повечето места са обособени общи бани, в които затворниците може да се къпят един, два или три пъти в седмицата на групи. Материалното състояние на общите бани се различава значително. Там, където е имало цялостен ремонт на затворническата институция, помещенията са ремонтирани и в добро състояние. Например в Затвора – Стара Загора във всеки коридор е налична обща баня с по 6–7 душа, 4–5 мивки, огледала, закачалки. Подовете са с теракотни плочки, прозорците са с ПВЦ дограма, има луминесцентно осветление. С общите бани се извършва пране на лични дрехи и бельо, бръснене, къпане. Топла вода е налична два пъти седмично за по няколко часа и според настаненте в затвора времето е достатъчно за хигиенните им нужди. В ЗООТ „Хеброс“ банята е

[23] Ангелова, Д., Станев, К. *Жените в затвора. Специален доклад за ситуацията на лишените от свобода в единствения женски затвор в България, с акцент върху правото на семеен живот, бременността, раждането и отглеждането на деца в затвора*, БХК, 2016, с. 31, достъпно на: https://prisonreform.bg/zhenite-v-zatvora-bhk-2016/.

отделна постройка на около 30 м от спалните. При теренния мониторинг тя изглежда в добро състояние – облепена е с теракотни плочки, има помещение за съблекалня от около 6 кв.м със закачалки и баня от около 10 кв.м с 6 душа и два малки прозореца. Общите в бани в ЗОЗТ „Черна гора“, въпреки че наскоро са били ремонтирани, са с много влага и мухъл поради лоша аспирация. В ЗОЗТ „Вит“ общата баня на етажа е в много лошо състояние – с олющени стени, падаща мазилка, мухъл по стените, изпочупен теракот на умивалниците. Общата баня в групата за обвиняеми и подсъдими лица към Затвора – София, която е оборудвана с 3 душа, 3 умивалника и 3 тоалетни клетки, също изглежда крайно занемарена – с падаща мазилка, следи от течове и изкъртени плочки. Най-често помещенията на общите бани не се отоплявят. Често те се използват и за събиране на боклука от килиите на етажа, преди да бъде изнесен в контейнери извън сградата.

На някои места, като Затвора – Белене, Затвора – София, Затвора – Пазарджик и ЗОЗТ „Кремиковци“, душове са монтирани в санитарните възли към килиите.

Основните оплаквания са свързани с недостатъчната честота на достъпа до баня и топла вода, ограниченото време за къпане, малкия брой работещи душове, слабото налягане на водата. Например в Затвора – Пловдив достъп до общата баня се осигурява два пъти седмично, за по 20–30 минути на група, което се определя от настанените там като крайно недостатъчно. Масова практика във всички затвори е да се затопля вода в кофи с бързовар и извън дните за баня и часовете за топла вода затворниците да се къпят в санитарния възел към килиите.

Затворник разказва, че общата баня в затвора не е ремонтирана от 2013–2014 г. и съблекалнята е в тежко материално състояние, но вече никой не се занимава с поддръжка на тези помещения, както е било в миналото. Налягането на водата е слабо. 30–40 лишени от свобода влизат да се къпят едновременно за около 30 минути, чакат водата и затова времето за душ е недостатъчно. Също така не всички 11 душа работят. Времето за къпане е и време за ръчно пране.

В ЗООТ „Плевен“ достъп до топла вода в общата баня се осигурява в понеделник от 8:00 до 17:00 ч. – по един час на килия. В ЗОЗТ „Кремиковци“ топла вода има три пъти дневно – сутрин, обед и вечер, за по един час, но оплакванията са, че тя не достига да се изкъпят всички желаещи. В Затвора – Сливен има топла вода сутрин и вечер за по половин час.

Жените в ЗООТ „Рамануша“ се къпят по два пъти на седмица, по график, в обща баня. Недоумение буди наложеното ограничение, за което

разказват интервюирани там жени – имат право да си мият косата и да се обезкосмяват само в събота.

Топла вода в Затвора – Пазарджик е налична в санитарния възел на килията два пъти в седмицата – във вторник и събота, за по един час, като всеки лишен от свобода разполага два пъти седмично с по 12–15 минути за къпане, пране, бръснене. За работещите затворници има възможност за къпане и извън килията и им се полага топла вода още един час на седмица.

В няколко затворнически институции достъпът до студена вода за битови нужди е сериозно затруднен. В ЗО „Разделна“ през последните години и най-вече от лятото на 2020 г. има проблем с осигуряването на вода. Захранването е от собствен водоизточник и поради намаляването на водата в него се налага да се въведе режим, като водата се спира в интервалите от 12:30 до 15:00 ч. и през нощта от 22:00 до 5:00 ч. Недостигът на вода е значително по-голям през летните месеци и се обяснява с понижаване на нивото на водата във водоизточника, както и с изграждането на самостоятелни санитарни възли в спалните помещения, което е довело до по-голям разход. До 2016 г. в цялото общежитие е имало 20 точки, от които се е ползвала вода. След ремонта и прокарването на вода в мивки и санитарни възли в помещенията се черпи вода от 150 точки. Поради тази причина се обмислят варианти за включване към алтернативно захранване, което обаче би било скъпо, и е необходимо да се осигури целево финансиране. За да има вода, когато е наложен режим, в общежитието се осигуряват водоноски, а самите лишени от свобода се запасяват, като пълнят различни бутилки и съдове, които съхраняват в спалните помещения.

В Затвора – Бобов дол също има проблем с водоснабдяването – водоподаването е слабо и недостатъчно; често има аварии. Водата не достига до последния етаж на затвора и лишените от свобода там си наливат вода за къпане и миене от водоноска. В деня на посещението в килиите в корпуса на затвора нямаше вода. Забелязваха се затворници, които пренасяха до килиите си 10-литрови туби с вода, напълнена от мазето.

Основен проблем с материалните условия в Затвора – Враца също е достъпът до вода през лятото. В групите, разположени на последния етаж на затвора, често няма вода. Интервюиран обяснява, че в летните месеци от юни до септември има вода само от 3:00 до 5:00 ч. сутринта. В дните за баня има топла, но не и студена вода и поради това не могат да се къпят. Режимът на водата е проблем, който генерира многобройни конфликти с администрацията на затвора. Причината е остарелият во-

допровод на затвора, но и това, че лишените от свобода използват водата през лятото за охлаждане на храна и напитки.

Студена вода в Затвора – Плевен се пуска вечер от 20:00 до 22:00 ч. Затворът не изпитва затруднения при осигуряването на вода, а режимът, по думите на ръководството, е наложен с цел ограничаване на разхищението ѝ през лятото, когато затворниците ползват студената вода за охлаждане на храни и напитки. Изследователите посетиха затвора през ноември и нормалният режим на водоснабдяването все още не беше възстановен. Липсата на течаща вода в килиите е сериозен проблем за всички лишени от свобода най-вече поради невъзможността да пускат водата в тоалетната през деня. Във всички посетени килии се забелязваха кофи с вода, които се използваха за миене и почистване през деня.

2.6. Постелъчен инвентар и дрехи

При постъпване в мястото за лишаване от свобода затворниците по правило получават постелъчен инвентар – дюшек, чаршафи и одеяло. Дюшеците са стари – платнени, с пълнеж от пресовани парцали, в лошо състояние – мръсни, разпокъсани и инфестирани с дървеници. Институционалните чаршафи са също в лошо състояния и масово затворниците ползват спално бельо, донесено им от близките. Одеялата са тип казармени. Олекотени завивки и възглавница може да се купят единствено от лавката на затвора, но има недоволство, че цената им там е завишена в сравнение с цените извън затвора. Не е разрешено тези артикули да бъдат осигурявани и предавани от близките по време на свиждане.

В затворите в България няма въведени униформи и затворниците носят собствени дрехи, които близките им предоставят. Видът и броят на дрехите и обувките, които са допустими в местата за лишаване от свобода, са уредени в списъците с разрешени вещи. Лишените от свобода, които нямат собствено облекло и обувки, имат право на безплатни, закупени с бюджетни средства и предоставени от затвора, съгласно таблици, които са утвърдени от министъра на правосъдието. Актуалните таблици съдържат подробни списъци със зимно и лятно облекло (връхни дрехи, спортни екипи, панталони, тениски, пуловери и др.), няколко вида обувки, чорапи, бельо и хавлии, които се полагат на затворниците.[24] Такива обаче не се предоставят на затворниците, тъй като реално пенитенциарните институции не разполагат с тях или не разполагат в пълен обем.

[24] Копия на актуалните към 2020 г. таблици могат да бъдат намерени на: https://prisonreform.bg/zapoved-ls-04-161-tablica-1-2-mp-polagastho-se-bezplatno-obleklo-i-obuvki-na-lishenite-ot-svoboda.

Разчита се най-вече на употребявани дрехи, получени като дарения от религиозни и неправителствени организации. Във вещеви склад на Затвора – Плевен към момента на посещението например бяха подредени нови спортни екипи и спортни обувки, но други артикули от таблиците не бяха налични. Имаше също така и голямо количество военни обувки, тип кубинки – дарение от Швейцарската армия, които се раздаваха основно на работещите затворници. Интервюирани в хода на изследването бедни затворници признаваха, че разполагат само с по един чифт дрехи и бельо, но не получават помощ от държавата, а спорадично от дарения на външни организации.

2.7. Пране

Почти всички затворнически институции разполагат със служебни перални машини и сушилни, но обичайно това, което може да се пере в тях, е ограничено до спалните принадлежности. Дрехите и бельото затворниците си перат на ръка в дните, в които се пуска централно топлата вода, или топлят вода и перат в мивката на санитарния възел в килиите.

В Затвора – Белене правилото е, че дрехите се перат на ръка, а в пералнята – единствено чаршафи. Същото е положението и в Затвора – Сливен, като интервюирана лишена от свобода уточнява, че в институционалната пералня се перат и дрехите на болни затворнички. Затворът – Бургас разполага с нова пералня, но в нея се перат само работни облекла и спално бельо, а личните дрехи се перат на ръка. Общата пералня и сушилня в Затвора – Плевен, които се намират в мазето на затвора, може да се ползват от лишените от свобода два пъти в месеца по график. Там е допустимо да се пере всичко без бельо и чорапи. На три месеца веднъж може да се перат одеялата. В двора на затвора има стар военен камион, за който беше посочено, че служи за изпарител на дюшеци и се ползва през летните месеци. Прането в Затвора – Пловдив се извършва главно по килиите и в общите помещения на етажа. Има обща пералня, но тя не работи според лишен от свобода, защото не са запълнени щатовете за перачи. При посещението в ЗОЗТ „Кремиковци“ през 2021 г. пералнята не работеше вече от 4–5 месеца и всичко се переше на ръка, включително чаршафи и хавлии.

Обичайна практика е по време на свиждане лишените от свобода, които имат възможност, да предават дрехите и спалното си бельо на близките за изпиране в домашни условия. Има и затворници, които перат в замяна на цигари, кафе или храна.

Простира се основно в килиите, което води до висока влажност и дискомфорт за настанените. Прострени дрехи върху опънати от единия до другия край на килиите въжета бяха честа гледка в хода на посещенията. Затворник в ЗООТ „Хеброс“ сподели, че сушенето на дрехи е много мъчително в тези малки килии, особено за него, защото има астма. Само в две затворнически заведения бяха забелязани места за простиране на открито – в ЗООТ „Дебелт“ и пред бараката на групата за болни затворници в ЗОЗТ „Кремиковци“.

2.8. Отопление и охлаждане

Отоплението на повечето места се осигурява от локално парно. С цел икономия на гориво, в студените месеци отоплението не работи постоянно, а се пуска по график. Например в Затвора – Враца парното се пуска по един час сутрин и вечер и само понякога по още един час по обяд. Това според интервюиран затворник е недостатъчно за отоплението на килиите. Интервюирани от ЗОЗТ „Черна гора“ и Затвора – Ловеч също се оплакват от ниски температури в помещенията през зимата поради неадекватно отопление. В деня на посещението в Затвора – София валеше дъжд и беше студено, но отоплението в институцията не беше включено. В една от килиите лишените от свобода ползваха самоделно направено отоплително тяло, което представлява тухла с вграден в нея реотан. Лишените от свобода криеха отоплителното тяло под леглото. Споделиха, че внасяне и ползване на печка (духалка) е допустимо само за затворниците с медицински проблеми. Същевременно кабинетите на администрацията се отопляваха с климатици.

Килиите в ЗООТ „Раманyша“, ЗООТ „Стара Загора“ и част от спалните помещения в ЗОЗТ „Кремиковци“ се отопляват с печки на твърдо гориво – въглища и дърва. По данни на лишените от свобода в ЗОЗТ „Кремиковци“, за всяко помещение се осигуряват една тенекиена кофа въглища и три дървени трупчета, които трябва да стигнат за отопление, докато дадат следващото гориво, но когато навън е студено, въглищата и дървата не са достатъчно и в помещенията е много студено. За да се поддържа топлината, в печките се горят и други материали – дрехи, пластмаса. Двама затворници споменават, че са горили собствени дрехи и одеяла, за да се стоплят. Затворник от ЗОЗТ „Кремиковци“ е отправил питане към Столичната община за замяна на печките на твърдо гориво с екологични отоплителни уреди и е получил отговор, от който става ясно, че Министерството на правосъдието, респективно ГДИН, може да инициира такава процедура.

В нито един затвор, включително в новооткритите, няма изградена вентилационна система. Охлаждане с климатици има единствено в някои кабинети на служителите. В деня на посещението в ЗООТ „Пазарджик“ температурата беше 37–38°C и се проветряваше само с отваряне на прозорци и врати. Бяха подадени множество молби до началника от лишени от свобода за допускане на вентилатори. Те се купуват от близките отвън и се получават при свиждане. Проблем с високи температури в спалните помещения през лятото има в Бобов дол. Навсякъде електричеството се спира през нощта и затворниците не могат да използват вентилатори там, където такива уреди са били допуснати.

2.9. Насекоми и гризачи

Неконтролируемото нашествие на дървеници и хлебарки в местата за лишаване от свобода остава един от най-дългогодишните, масови и трудни за решаване проблеми, свързани с материалните условия в пенитенциарната система у нас. Местата за лишаване от свобода имат сключени договори за дезинсекция и дератизация с външни фирми и съответните пръскания се извършват по график – веднъж на няколко месеца. Въпреки това ситуацията не се подобрява.

От една страна, затворниците смятат, че външните фирми не изпълняват задълженията си съвестно и техните посещения нямат никакъв ефект върху разпространението на хлебарките и дървениците: пестят и разреждат препаратите, с които работят; не пръскат навсякъде; не се разместват предметите в килиите и не се вади багаж изпод леглата и от шкафовете, а предимно се пръска по пода. Широко разпространено е убеждението, че след пръскане се появяват повече хлебарки и дървеници. От друга страна, дюшеците са стари, амортизирани и пълни с дървеници; единици са местата, на които има т.нар. изпарители за дюшеци, които се използват за елиминиране на насекомите. В ЗОЗТ „Черна гора“ затворник твърди, че дървениците са голям проблем и се разпространяват чрез старите дюшеци, които не били сменени. По време на ремонта сменили само половината от дюшеците на леглата, но в другата половина имало много дървеници. Затворниците допълнително купуват и пръскат с препарати срещу паразити и насекоми; на някои места периодично извършват мероприятия по заливане на цялото обзавеждане в килията с вряла вода; на други места бяха забелязани консервни кутии, поставени под краката на леглата, в опит да се спре достъпът на дървениците до дюшека на леглото.

> *В неделя вадим леглата и ги поливаме с гореща вода и до две седмици се живее, после пак отначало – продължаваме битката с дървениците.*

Следи от кръв от убити дървеници изследователите наблюдаваха по стените и чаршафите на повечето затворнически заведения.

На септември 2020 г. екип на БХК посети килия 2А в осма група по няколко сигнала на лишени от свобода, включително и за обявена гладна стачка. Причина за оплакванията беше нашествие на дървеници в групата. При посещението много от затворниците, с които беше разговаряно, бяха с видими белези от ухапвания, тревожни, с оплаквания от безсъние. Бяха ни показани местата, където се крият вредителите – в рамките на леглата, дюшеците, стените, пукнатините на прозорците. Показаха ни и дървеници, събрани за унищожаване в метална кутия. Един затворник сподели, че през първата нощ на престой в килията е спал на масата, за да избегне нахапванията от дървеници. Друг затворник разказа, че заедно с дрехите и спалното си бельо, които е дал на близки за пране извън затвора, е пренесъл в техния дом и дървеници, с които те сега не могат да се справят. Споделено беше мнението, че дървеници има и в останалите затвори в страната, но ситуацията в осма група е много по-тежка. След сигнал на БХК до централната затворническа администрация беше заявено, че са предприети мерки по дезинсекция, смяна на дюшеци и ремонт на килията.

Положението с хлебарките в местата за лишаване от свобода също е критично. Масови оплаквания бяха получени например в Затвора – Бургас. Там на изследователския екип бяха показани саморъчно направени капани за хлебарки – кутии с маргарин и хляб, които привличат хлебарките. Хлебарките освен това нанасят материални щети, тъй като влизат в кутиите на телевизорите, което води до изгаряне на апаратите.

Получени бяха оплаквания от дървеници и хлебарки и в Затвора – Плевен; хлебарки бяха видени и от изследователите на БХК както в спалните помещения, така и в кухнята на затвора. Може да се каже, че оплакванията от дървеници не бяха толкова много, колкото в други посетени затвори. В ЗОЗТ „Вит“ към Затвора – Плевен казват, че няма нито хлебарки, нито дървеници. Два пъти в месеца се обезпаразитява от служители на затвора и веднъж в месеца идва външна фирма. По думите на интервюирани лишени от свобода в ЗО „Разделна“, положението с дър-

вениците при тях не е толкова лошо, колкото е в корпуса на Затвора – Варна, и е възможно да има дървеници само в помещения, в които не се поддържа необходимата хигиена.

КПИ повдига проблема за дървениците пред националните власти при всяко посещение на затворите в България. След последната си визита през 2021 г. КПИ отбелязва, че „посетените места за лишаване от свобода продължават (в различна степен) да са гъмжащи от хлебарки и дървеници, като лишените от свобода са задължени да използват стари, мръсни и скъсани матраци, одеяла и възглавници, които представляват риск за тяхното здраве. Ясно е, че усилията, положени досега за изтребление на гореспоменатите вредители, не са донесли реално подобрение. Комитетът призовава българските власти да предприемат спешни стъпки за подмяна на всички матраци в затворническата система (включително и в арестите) с почистващи се, херметично затворени и устойчиви на скъсване матраци и старателно да дезинфекцират всички помещения за настаняване на затворници, заедно с всички мебели и постелки“[25].

Нито една посетена в хода на изследването килия не беше оборудвана с противокомарни мрежи на прозорците. Конкретно оплаквания от комари имаше в Затвора – Бургас и ЗОЗТ „Троян“.

Плъхове също има на много места. Плъх беше видян от изследователите в кухнята на Затвора – София. За нашествие от плъхове се говореше и в Затвора – Варна. В ЗОЗТ „Кремиковци“ беше посочено, че плъхове излизат от канализацията и нападат храната на лишените от свобода.

2.10. Престой на открито и спорт

Законоустановеният минимум от време на ден, през което затворниците могат да прекарат на открито, извън сградата на затвора, и да правят физически упражнения или просто да се раздвижат, е един час за пълнолетните и два часа за непълнолетните. Към 2021 г. времето за престой на открито за пълнолетните затворници в цялата страна е удължено до 1 час и 30 мин. Затворниците в местата от открит тип се настаняват в коридори, които се заключват единствено през нощта, и техният престой на открито е неограничен в рамките на деня.

[25] European Committee for the Prevention of Torture, Inhumane and Degrading Treatment. *Report to the Bulgarian Government on the periodic visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 13 October 2021*, CPT/Inf (2022) 20, para. 44.

Всяка затворническа група провежда престоя на открито по график, в общия случай в рамките на циментирани и оградени площадки във вътрешните дворове на затворническите заведения – т.нар. карета. Повечето площадки са просторни и оборудвани със спортни уреди – лежанки, щанги и други спортни съоръжения, но те често са много стари, амортизирани, счупени и опасни за употреба. Времето за престой на открито се ползва за пазаруване от лавката; на площадките са монтирани и телефонни апарати.

Основните оплаквания, свързани с престоя на открито, са лошото състояние и недостатъчният брой на спортните уреди, липсата на навеси, които да осигуряват защита от слънце и дъжд; това, че няма питейна вода и тоалетна на площадките.

В Затвора – Стара Загора престоят на открито се осъществява в две карета. Едното е около 1 декар и в него се намират: закрита фитнес зала с около 12–13 модерни уреда в добро състояние, в която могат да тренират около 10 души едновременно; библиотека; лавка; 5–6 маси и пейки под няколко големи дървета; успоредка, лост, маса за тенис на маса и игрище за баскетбол, волейбол и футбол; 4–5 писоара, които са разделени с прегради от около 1,70 м височина; чешма. Другото каре за престой на открито е свързано с първото. То е около 300 кв.м и също има писоар, няколко фитнес уреда на открито, малка градинка. Там правят престой на открито по-възрастните лишени от свобода и доживотните затворници, които имат достъп и до голямото каре по график.

В Затвора – Плевен са обособени три места за престой на открито. Две от тях са по-малки, без спортни уреди и телефонен апарат. Лишените от свобода, които видяхме да се разхождат там по време на посещението, вървяха в кръг. Третото място е до затворническата лавка и в него има поставени мрежа за волейбол, баскетболен кош, спортни съоръжения – лостове, тежести, лежанки и някои стари фитнес уреди, повечето от които бяха извън употреба, пейки. На местата за престой на открито няма санитарен възел.

На площадката на открито в Затвора – Пловдив няма монтирани фитнес уреди. Карето за престой на открито в ЗОЗТ „Атлант“ е малко – около 300 кв.м, с много неравности и неприятно за ходене – обградено е от сгради и не дава усещане за открито пространство. Там няма фитнес уреди. Мястото за престой на открито на лишените от свобода от открит тип в ЗО „Дебелт“ е малко вътрешно дворче, в което са разположени две маси и столчета, както и място за простиране. В основния двор на обще-

житието са обособени други две места за разходка за затворниците от закрит тип. Те представляват циментови площадки с лостове за гимнастика и пейки. Има и една маса за тенис. Няма растителност около тях и по време на посещението площадките бяха силно напечени от слънцето. В каретата няма също така вода за пиене, нито тоалетна. Времето за престой на открито осма група, приемно отделение на Затвора – София, прекарва в закрито помещение, което наподобява хамбар, с една отчасти срутена стена и с рушаща се мазилка.

Законът указва на всеки лишен от свобода по възможност да се осигуряват условия за участие в спортни игри и упражнения по един час на ден, извън времето, определено за престой на открито. За целта в повечето затворнически заведения има оборудвани фитнес зали, които обаче затворниците не посещават ежедневно, а веднъж или два пъти в седмицата, по график. В Затвора – Бургас и в ЗОЗТ „Черна гора“ няма фитнес зали на закрито, а през 2021 г. спортната зала в Затвора – Сливен беше извън употреба. Фитнес залата в ЗОЗТ „Кремиковци“ е привилегия, която ползват само работещите затворници. В ЗО „Дебелт“ има малък фитнес с щанги и лежанки, но според някои затворници той може да се ползва само от затворници, които са специално подбрани от ръководството. На много места фитнес уредите са износени или счупени. В повечето институции са осигурени тенис маси. Спорадично се организират и спортни турнири по футбол, волейбол и др.

Като затруднение за провеждането на спортни мероприятия се отчита липсата на финансови средства за закупуване на спортни пособия.

> Сериозно затруднение за провеждането на спортните дейности създаваше липсата на елементарни средства за закупуване на топки за футбол, волейбол и баскетбол. Трудност бе и липсата на хилки и топчета за тенис на маса. Това налагаше лишените от свобода да закупуват за своя сметка спортни пособия, които са разрешени.[26]

Добра организация на спорта има в Затвора – София. Извън времето за престой на открито, всеки ден от понеделник до петък затворниците имат право да посещават и една от трите спортни зали – боксова зала, фитнес и зала за тенис на маса. За организирането на спортните мероприятия е отговорен един от социалните инспектори на затвора. От 2019 г. затворът разполага с боксова зала, намираща се в подземието на

[26] Затвор – Белене. *Отчет за дейността на Затвора в гр. Белене, II категория, през 2020 г.*, с. 44.

затворническия корпус. Тя е оборудвана с боксови круши и фитнес уреди с дарения от Федерацията по бокс. Веднъж в седмицата залата се посещава от външен треньор. В местата за лишаване от свобода ежегодно се организира боксов турнир, в който участват затворници от цялата страна. Фитнес залата е просторна и добре оборудвана. В двора на затвора има и футболно игрище, на което два пъти в годината се провежда турнир между затворническите групи.

3 ХРАНА, ПИТЕЙНА ВОДА И ЗАТВОРНИЧЕСКА ЛАВКА

3.1. Дневна дажба храна

С най-голямо значение за лишените от свобода е храната, която се осигурява от затвора. Съгласно нормативната уредба лишените от свобода имат право на безплатна храна, която следва да е „достатъчна по химически и калориен състав", съгласно таблици, утвърдени от министъра на правосъдието съгласувано с министъра на здравеопазването и министъра на финансите.[27] Сега действащите таблици са утвърдени през 2007 г. и определят състава на дневната дажба и полагаемите се хранителни продукти на един лишен от свобода, отделно за възрастни и за непълнолетни. Съставът на дажбата е определен в калории, като за пълнолетните затворници той е 2622 калории на ден, а за непълнолетните – 3108 калории. На работещите затворници се полага добавка.

В таблиците фигурират основните хранителни продукти – хляб, бобови храни, месо, риба, млечни храни, яйца, плодове, зеленчуци, както и някои по-необичайни, но висококалорични, като свинска мас и халва. Дневната дажба хляб на един пълнолетен затворник е 400 г. Липсват минимални изисквания за дневната дажба от гледна точка на съдържанието на хранителни вещества – белтъци, протеини, мазнини, както и на витамини и минерали. Този съществен нормативен пропуск допуска затворническата диета да е небалансирана – с високо съдържание на въглехидрати и мазнини и ниско съдържание на белтъци, витамини и минерали.

[27] ЗИНЗС, чл. 84, ал. 2, т. 1.

ТАБЛИЦА 1. **За състава на дневната дажба и полагаемите се хранителни продукти на 1 (един) лишен от свобода – възрастен**

№	Наименование на продуктите	Количество в г	Калории
1.	Хляб „Добруджа“	400	1000
2.	Брашно за запръжка	10	35
3.	Фасул	30	110
4.	Ориз	20	71
5.	Тестени изделия	20	72
6.	Сирене краве	30	90
7.	Олио	20	185
8.	Свинска мас	10	92
9.	Захар	30	123
10.	Месо с кости	110	220
11.	Птиче месо	20	25
12.	Риба	30	23
13.	Яйца – брой	0,625	49
14.	Халва	10	54
15.	Мармалад (конфитюр)	10	28
16.	Картофи	100	71
17.	Зеленчуци (пресни и консервирани)	300	90
18.	Плодове (пресни и консервирани)	200	108
19.	Чай	0,4	-
20.	Доматено пюре	10	8
21.	Червен пипер	3	-
22.	Сол	5	-
23.	Оцет	8	-
24.	Подправки (даф. л., бахар)	0,07	-
25.	Прясно мляко	100	61
26.	Кисело мляко	100	61
27.	Краве масло	5	37
	ВСИЧКО		2622

Наред с това е утвърдена и заменителна таблица, която допуска по заповед на началника на затвора замяна на основните хранителни продукти, когато те не са налични, с техни алтернативи. Например пресните плодове може да се заменят с компот, конфитюр или мармалад; прясната риба – с рибни консерви или колбаси и т.н. Някои замени на хранителни продукти обаче се допускат без условия и ограничения – такива например са замяната на олио с маргарин, на пресните зеленчуци с консервирани и др. Според свидетелствата на лишените от свобода и наблюденията на изследователите замяната на пресните плодове и зеленчуци с консервирани е по-скоро правило, отколкото изключение. Зеленчуците, които се сервират в пресен вид, са основно зеле и лук, а от плодовете – ябълки (поради лошия зъбен статус много затворници имат затруднения да консумират ябълки). Лишени от свобода от всички краища на страната негодуваха от консервирания зелен фасул, който присъства често в менюто им, заместващи пресните зеленчуци. Това по всяка вероятност се дължи на начина, по който е формулиран договорът за доставка на хранителни продукти, даващ право на доставчика да заменя пресните продукти (риба, плодове, зеленчуци) с консервирани неограничено, както и да избира какви точно плодове и зеленчуци да закупува, приоритизирайки по-трайните за сметка да сезонните например. Хранителните продукти за цялата система на затворите се предоставя от един доставчик, определен след провеждане на обществена поръчка.

Сезирана от Министерството на правосъдието, през 2021 г. Агенцията за държавна финансова инспекция извършва проверки на обществените поръчки, проведени от ГДИН в периода 2018–2020 г.[28] Сред тях са и две поръчки за доставка на хранителни продукти за териториалните поделения на ГДИН. При проверката се констатира, че в първата процедура за доставка на хранителни продукти в затворите за срок от 48 месеца, обявена през 2018 г., оферти са подали пет кандидата, една оферта е класирана и съответният кандидат е предложен за изпълнител на обществената поръчка. Офертата на фирмата, която към онзи момент е доставяла хранителни продукти в затворите, е била отстранена поради несъответствие на техническото предложение с минималните изисквания за 36 от хранителните продукти, включени в техническото задание. Въпреки че има класирана оферта, служителката от ГДИН, упълномощена да сключи договора, е отказала с мотива, че липсва конкуренция и е налице риск от сключване на договор при неизгодни условия. Втората процедура, която стартира в

[28] Министър на финансите, Агенция за държавна финансова инспекция. *Доклад №ДИД2-СФ-30/19.08.2021 г. за извършена финансова инспекция на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието, гр. София, ул. „Генерал Столетов“ №21.*

края на 2019 г., е със същия предмет, но вече за срок от 60 месеца. В нея се състезава само един участник – фирмата, която и към онзи момент продължава да доставя храни за местата за лишаване от свобода и която е била отстранена при процедурата от 2018 г. Този път служителката на ГДИН е приела, че е осигурена необходимата конкуренция, няма риск от сключване на договор при неизгодни условия, публичният интерес е защитен, и възлага обществената поръчка на единствения кандидат.

През 2020 средната стойност на един храноден в затворите варира между 4 и 6 лв., като в Затвора – Враца тя е 4,26 лв., в Затвора – Бобов дол – 4,48 лв.[29], в Затвора – Стара Загора – 4,62 лв.[30], в Затвора – Бургас – 4,75 лв.[31], а в Затвора – Варна – 5,50 лв.[32]

3.2. Меню

Ястията в затворническите кухни се приготвят съгласно рецептурник на заведенията за обществено хранене, като ежедневното хранене се регламентира на база на изготвено за седмицата меню. На всички места са осигурени три хранения на ден – закуска, обяд и вечеря. При посещенията си на терен БХК имаше възможност да се запознае със съдържанието на дневното меню и в някои случаи да наблюдава процеса на сервиране и хранене.

В Затвора – Стара Загора в деня на посещението закуската беше компле – маргарин, маслини, салам, хляб. За обяд се предлагаше салата с домати и краставици и по три парчета наденица, ¼ хляб и ябълка, а менюто за вечеря беше таратор, боб и ¼ хляб. Месо се предлага всеки ден за обяд и всеки втори ден – и за вечеря, докато риба се осигурява един път седмично. Два пъти седмично се приготвя десерт от типа мляко с ориз или бисквитена торта. Обичайно десертът е сезонен плод – предимно ябълки, праскови, диня. Банани не са позволени. При посещението храната вече беше сервирана и имаше и няколко порции картофи за лишени от свобода, които се хранят с веган храна. В деня на посещението в Затвора – Враца на всички затворници, с изключение на тези, които бяха на диета, се сервираше яхния с колбас, който изглеждаше доста наситен със сланина. Към това бе добавено голямо парче хляб. Нямаше салата, нито плодове. В Затвора – Плевен менюто за деня на посеще-

[29] Затвор – Бобов дол. *Годишен отчет за дейността на Затвора – гр. Бобов дол през 2020 г.*, с. 63.
[30] Затвор – Стара Загора. *Отчет за служебната дейност в Затвора в гр. Стара Загора през 2020 г.*, с. 44.
[31] Затвор – Бургас. *Отчет за дейността на Затвор – Бургас, I категория, за 2020 г.*, с. 34.
[32] Затвор – Варна. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Варна за 2020 г.*, с. 83.

нието включваше: закуска – чай, колбас и мармалад; обяд – пиле с червени домати, мляко с грис; вечеря – грах яхния. Менюто за следващия ден беше: закуска – чай, сирене, яйце и маслини, хляб; обяд – супа пиле и наденица с гарнитура; вечеря – зеле на фурна. Към момента на посещението на БХК лишените от свобода правеха заготовки за менюто на следващия ден – режеха се картофи и тиква (собствено производство от градината на затвора), а вечерята за същия ден беше приготвена – грах яхния. В Затвора – Сливен в деня на посещението на БХК наред с други неща се приготвяше и домашно кьопоолу, а за десерт беше подсигурена диня. Лишена от свобода, с която БХК разговаря, предположи, че динята е включена в менюто във връзка с посещението ни, тъй като се случвало за пръв път.

В кухненския блок в една от затворническите групи на Затвора – София изследователите на БХК се натъкнаха на изоставени големи количества маргарин, опакован в найлон, чийто състав беше 80% палмово масло и 20% вода, и калъп мармалад. Затворниците поясниха, че това е храната, която са получили за закуска в групата, но поради лошото ѝ качество тя не се консумира от почти никого.

Затворниците, които работят извън затвора или са конвоирани по други причини извън мястото за лишаване от свобода, получават суха храна, например консерва русенско варено и хляб.

На някои места установихме, че се предлага вегетарианско и веганско хранене, както и „мюсюлманско“ меню – без свинско месо. По предписание на медицински специалист в затворите се осигурява и диетично хранене. Например при посещението на БХК в Затвора – Бобов дол на диетично хранене бяха 65 души. През 2020 г. на диетично хранене в Затвора – Враца са били 89 лишени от свобода.[33]

3.3. Затворнически кухни

Храната във всички затвори в страната се приготвя на място – в затворническите кухни. В някои затворнически общежития също има обособени кухни (например ЗОЗТ „Кремиковци“, ЗООТ „Рамануша“, ЗОЗТ „Дебелт“, ЗОЗТ „Черна гора“), а в други, които са в непосредствена близост до затворите, храната се доставя от затвора (например ЗООТ „Пазарджик“) или затворниците се хранят в столовата на самия затвор (ЗООТ „Сливен“, ЗОЗТ „Вит“). В поправителните домове за непълнолетни няма самостоятелни места за приготвяне на храна.

[33] Затвор – Враца. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Враца през 2020 г.*, с. 46.

Контролът по организацията на храненето се извършва от длъжностни лица, които регистрират направените констатации в кухненския журнал. Други документи, които са свързани с прехраната и се съхраняват в кухните, са дневни листове на получените и вложените в храната продукти, тетрадка за заменки, тетрадка за дежурен кухня, тетрадка за състава на лишените от свобода, тетрадка за надбавки.

С финансиране по НФМ през последните седем години е извършена модернизация и обновяване на кухните в някои затвори, например в Ловеч и Бургас. Кухнята в Затвора – Стара Загора също е отлично оборудвана с множество нови уреди. Оборудването се състои от скари за печене на месо, 8 фурни, 16 котлона, няколко казана за варене и пържене.

Други кухни остават в тежко материално състояние. Кухнята на Затвора – Плевен разполага с доста стара и амортизирана техника и посуда. Готварските печки, модел „Пауталия 3“, бяха много стари, ръждясали, вратите на фурните не се затваряха добре и по всяка вероятност бяха високоенергоемки. На места в кухнята теракотните плочки бяха изпочупени или изцяло липсваха, а подът беше гол цимент – повърхност, която не може да се дезинфекцира. По стените на миялното помещение имаше много влага. Изглеждаше, че хигиената в кухнята не се поддържа особено добре. С много остаряло оборудване и с необходимост от ремонт беше и кухнята в Затвора – Сливен.

Кухнята в Затвора – София е разположена под земята. При посещението на изследователския екип през октомври 2021 г. кухненските помещения бяха в много лошо материално състояние и с амортизирано оборудване. Хигиената също беше на ниско ниво – по пода и по касетките за хляб лазеха хлебарки; притича и плъх, като работещите отбелязаха, че това е нормално явление. В Затвора – Пазарджик лишен от свобода се оплака от хигиената в столовата и от това, че от тавана пада мазилка върху храната. Много от интервюираните в Затвора – Варна се оплакаха от плъхове в кухнята. За хигиената в кухнята в ЗОЗТ „Кремиковци“ интервюиран съобщава, че е на много ниско ниво, в нея се разхождали котки, а при транспортирането на храната се използвали мръсни щайги за хляб.

3.4. Кухненски персонал

Кухненският персонал на повечето места се състои от един професионален цивилен готвач/готвачка и помощници – лишени от свобода. В момента на посещението в кухнята на Затвора – Стара Загора работеха

25 лишени от свобода. През лятото на 2021 г. в ЗООТ „Рамануша“ нямаше нает външен готвач и храната се приготвяше от затворничка, като имаше множество оплаквания във връзка с качеството на ястията. Готвачът в ЗО „Разделна“ също е лишен от свобода, който притежава необходимото за позицията образование и там оплаквания от храната не бяха регистрирани. В Пловдив беше споделено мнението, че качеството на храната не е добро, защото в кухнята работят затворници, които нямат подходящо образование, но са приближени до ръководството. На някои места беше посочено, че помощниците в затворническата кухня крадат продукти за собствена консумация или за да ги продават на други лишени от свобода. По информация на интервюиран от Затвора – Варна например едно сготвено пиле работниците в затвора разменят срещу три кутии цигари.

3.5. Организация на храненето

Храненето е организирано по график за всяка затворническа група. Закуската се провежда около 7:00 ч., обядът обикновено е между 11:00 и 12:00 ч., а вечерята – между 16:00 и 17:00 ч. Няма единен подход по отношение на организирането на самите хранения – на някои места храната се раздава и консумира в обща столова, на други – в обособени помещения в групите, на трети – в килиите. Без значение от пенитенциарната институция, лишените от свобода, настанени в зоните с повишена сигурност (осъдени на доживотен затвор, изолирани по реда на чл. 248 или в наказателни килии и др.), се хранят килийно.

В Затвора – Плевен повечето лишени от свобода се хранят в столовата на затвора. Тя е голямо и наскоро ремонтирано помещение с около 40 метални маси (неподвижно закрепени за пода) и табуретки (закрепени за масата на модулен принцип). Има отопление и луминесцентно осветление, а хигиената е сравнително добра. На разположение е само една мивка и около нея не се забелязваха препарати за дезинфекция. В обща столова се хранят и затворничките в Затвора – Сливен. В Затвора – Стара Загора столовата е приземна, сравнително добре осветена, с около 30 маси с по 4 стола, без покривки на масите, а хигиената е добра. Столовата на ЗОЗТ „Атлант“ е ремонтирана, отоплява се, добре осветена е, видът ѝ е приветлив и чист. Храната в ЗООТ „Пазарджик“ се доставя от кухнята на Затвора – Пазарджик три пъти дневно. В общежитието има голяма столова с много стари маси и столове. Има и разливочна, където е осигурена работа на двама лишени от свобода, които носят и разпределят доставената храна.

В други затвори храненето се организира в килиите, като храната се пренася от кухнята до затворническите групи от лишени от свобода. В Затвора – Враца в някои групи храната се внася в коридора или в „клубовете“ (общи помещения за групова работа) и оттам се разпределя по килиите. В Затвора – Бургас храненето се извършва в няколко обособени за целта помещения в затворническите групи. Столовата в шеста група например е с размери около 7 кв.м, с три маси без покривки и дървени пейки. Към нея има разливочно помещение – около 2,5 кв.м, с плот за поставяне на посудата. В Затвора – Белене към почти всяка затворническа група има обособено помещение с маси и столове, където храната се разпределя индивидуално на всеки затворник, но самото хранене се извършва по килиите. Храненето в поправителния дом във Враца е организирано в няколко кухни трапезарии, всяка от които се споделя от настанените в 2–3 стаи момчета. В ЗО „Дебелт“ храната се сервира и консумира в малки столови към всяка група.

При теренното наблюдение в групата на чужденците в Затвора – София, във всяка от килиите върху две или три метални шкафчета имаше поставени плотове, върху които бяха обособени кухненски кътове. В тях имаше малки печки с фурни, котлони, кухненски съдове, включително поставени на различни етажерки и рафтове над плотовете, както и различни продукти – плодове, зеленчуци, варива, колбаси и др. Храненето се извършваше по килиите, в които имаше маси и столове. По време на посещението дежурен разносвач на храна буташе по коридора количка, натоварена с храна за обяд, и пред всяка от килиите лишените от свобода подаваха чинии или други съдове, в които им се сипваше храната. Няколко от лишените от свобода отказаха да получат храна и очевидно сами си подготвяха менюто за обяд. Наличието на кухненски кътове във всички килии дава основание да се направи извод, че част от лишените от свобода предпочитат сами да си готвят, като или не консумират храната от затвора, или допълват менюто си с това, които си готвят сами.

В Затвора – Плевен имаше масово оплакване, че надзирателите използват физическа сила – шамари, удари, като наказание за пренасяне на хляб от столовата в килиите, въпреки че няма формална забрана за внасяне на хранителни продукти в спалните помещения. Проблемът за много затворници е, че времето за хранене в столовата е ограничено, а те са с изключително лош зъбен статус, не могат да дъвчат бързо и поради това им се налага да си дояждат в спалните помещения. В Затвора – Пазарджик лишени от свобода са били дисциплинарно наказвани за това, че са внасяли в килиите си храна от столовата.

3.6. Качество на затворническата храна

В повечето посетени от БХК затворнически институции бяха документирани оплаквания от храната, като недоволството е свързано основно с качеството на използваните продукти, вкуса на приготвените ястия, липсата на разнообразие в менюто, недостатъчното количество на порциите и липсата на пресни плодове, зеленчуци, млечни храни и яйца. Независимо от това, има и мнение, че качеството на храната се е подобрило в сравнение с миналото. Имаше институции, в които не бяха констатирани оплаквания от храната, например в Затвора – Стара Загора, ЗО „Разделна“ и поправителния дом към Затвора – Враца.

Интервюиран лишен от свобода от Затвора – Пазарджик заяви пред БХК, че когато има възможност, се храни само с продукти от свиждане и от лавката и не ползва столовата храна. Според него столовата храна е с лошо качество и в крайно недостатъчно количество. Спорил е с надзирателите за грамажа, както и за това, че когато от определена група не всички се хранят в стола, би могло да се даде оставащата храна на други лишени от свобода от същата група, които не получават свиждания и са в тежко социално положение. Друг затворник, пак от Пазарджик, също споделя, че се храни предимно с продукти от лавката, които готви с бързовар в килията, тъй като котлонът не е разрешена вещ. И той е имал спор относно грамажа на порциите, като в един случай претеглили месото в порцията му и се оказало, че грамажът е по-малък от необходимия. Така влязъл в конфликт с персонала и престанал да ползва редовно стола. Трети лишен от свобода, който се храни в столовата на затвора, разказва, че от 2016 г. насам в менюто не са били включвани домати и краставици; салатата била от зеле, плодовете се свеждали до ябълки; месо имало всеки ден, но с лошо качество. От млечните продукти се сервирало сирене и един път седмично – кисело мляко или айрян. Веднъж в седмицата за обяд имало и трето ястие – супа. Вечер се давали предимно каши. Ползвал лавката, когато близките му изпратели паричен запис, но цените били двойно по-високи от тези в търговските вериги извън затвора. Друг затворник, който работи в кухнята на затвора, имаше доста позитивни отзиви за храната (количество и качество). Той също потвърди, че всеки ден в менюто е включено месо, а в петък винаги има риба за обяд.

Лишен от свобода от Затвора – София, посочвайки храната, получена за обяд – боб и кренвирш, заяви: „Тези кренвирши и котките не ги ядат“. Оплака се, че порциите са много малки: „Ако разчитам само на тези порции, ще умра от глад“. Сравнявайки ситуацията с тази в гръцките затвори, каза, че там дори остава храна, както и че се осигурява прясно

мляко на всяко хранене. Друго оплакване беше, че на празниците не сервират по-различна храна и не включват нови продукти в менюто. Друг интервюиран от Затвора – София беше недоволен, че рибата в менюто винаги е от консерва. Трети нямаше оплаквания относно качеството и количеството на храната, като подчерта, че храната тук била по-добра от тази в други затвори.

Преценката за храната в Затвора – Пловдив варира от „относително добра" до „отвратителна", като всички интервюирани обаче изказват мнение, че продуктите, които се използват в кухнята, са с много лошо качество. Един интервюиран посочи, че храната е „горе-долу", но няма избор и въпреки че понякога не я харесва, пак е принуден да яде. Друг се оплака от храната, която била „под всякаква критика". Той е работещ и му се полага добавка, която често е под форма на парче сирене с големина на кибритена кутия. Казва още, че не се осигуряват плодове и зеленчуци. Лишени от свобода, които познаваха храната отпреди години, обаче подчертаха, че към настоящия момент тя била по-добра, след редица оплаквания до институции и медии.

При посещение на НПМ в Затвора – Ловеч през февруари 2022 г. са получени оплаквания от вкусовите качества на храната и грамажа на порциите, но е установено, че се готви по диети с калориен баланс, определен от ГДИН. Проверените хранителни стоки – тип консерви, са били в срок на годност, но при отваряне на консерва „пиле с ориз", са били установени тежка миризма на развалено и съдържание, което не е било годно за консумация.[34]

В Затвора – Плевен лишените от свобода се оплакаха от количеството и качеството на храната, от липсата на качествено месо и пресни зеленчуци и плодове и от това, че се редуват най-често зеле и варива: боб, грах, леща. Добавката за диабетици и работещи е подобна и се редуват парче кашкавал, сирене или салам, кисело мляко и хляб. Интервюиран от Затвора – Бургас сподели, че плодовете, които се осигуряват – ябълки и праскови, не са подходящи за затворниците, защото повечето нямат зъби, за да ги сдъвкват.

И в ЗОЗТ „Кремиковци" осъдените лица споделяха недоволство от лошото качество на храната и на използваните хранителни продукти. Според един затворник ястията са прекалено мазни и не се използва-

[34] Омбудсман на Република България. *Доклад на Националния превантивен механизъм за извършена проверка в Затвора в град Ловеч*, с. 2, достъпен на: https://www.ombudsman.bg/pictures/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%9B%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%87%202022%D0%B3_(3).pdf.

ло олио, а някакъв по-евтин продукт. Друг изтъква, че храната в общежитието е еднообразна, с лошо качество и „не се яде“. Според трети интервюиран храната в общежитието все пак се е подобрила в сравнение с предишни периоди и по скалата от едно до пет ѝ дава оценка три. Той обаче посочва, че основният проблем е ниското качество на използваните продукти – олио, меса, варива. Повечето лишени от свобода, които имат финансови възможности и си купуват храна от лавката или получават хранителни пратки, изхвърлят голяма част от порциите си от затворническата кухня. Други „надграждат“ затворническата храна със закупено от лавката. Лишен от свобода разказва, че е искал да се откаже от храната, която му се осигурява от затвора, и за сметка на това да му бъде увеличен лимитът на парите, които получава отвън, за да може да пазарува повече в лавката, но не му е било позволено.

За храната в Затвора – Бобов дол интервюиран сподели, че сега, за разлика от миналото, готвят добре и количеството е достатъчно. Друг затворник обаче се оплака, че работещите в кухнята крадат за себе си, както и че в събота и неделя, когато няма „началници“, храната е по-лоша.

В ЗО „Разделна“ не бяха констатирани оплаквания от храната. Интервюираните непълнолетни от поправителния дом към Затвора – Враца също бяха доволни от храната. Освен основните три хранения, за тях са предвидени и две междинни закуски, като най-често се дават ябълки или хляб с пастет или лютеница.

3.7. Приготвяне на храна от затворниците

С изменения в нормативната уредба през 2017 г. е уредена възможност да се обособяват места, в които затворниците могат да приготвят сами храната си. Такива вече са изградени в някои затвори – или като самостоятелни помещения, често на мястото на килия или на стая за групова работа, или като кухненски кътове вътре в спалните помещения. И преди законовите изменения в килиите се приготвяха храни и напитки, например посредством бързовари и кани за загряване на вода – вещи, разрешени за ползване в спалните помещения. Притежанието на котлони обаче не беше ясно уредено, като на някои места се толерираше от затвора, но с риск във всеки момент вещта да бъде иззета като неразрешена и собственикът ѝ да бъде дисциплинарно наказан. Регламентирането на възможност и предоставянето на условия за готвене са важни придобивки за много лишени от свобода. Това им позволява да подобряват и разнообразяват менюто си, дава им определено ниво на автоном-

ност и нормализация на условията, при които изтърпяват наказанието си. Много затворници обаче нямат финансовата възможност да купуват продукти от лавката и да си приготвят храна сами.

Оборудването в кухните не е унифицирано – обикновено включва кухненски плот, облепен с теракотни плочки, мивка, една или две малки фурни и котлони. В някои пенитенциарни заведения имаше хладилници, микровълнови печки и тостери. На места уредите бяха закупени от затвора, на други бяха лично притежание на лишени от свобода. В нито една кухня нямаше монтиран абсорбатор, а в някои помещения нямаше и прозорци за проветряване, което се изтъкваше като проблем при готвенето. В Затвора – Плевен на етажите със спални помещения имаше по едно кухненско помещение, което разполагаше с плот за готвене, микровълнова или електрическа печка, хладилник и оскъдна посуда. Тези помещения не изглеждаха добре, уредите бяха занемарени, един хладилник беше затворен с верига. На вратата на кухнята имаше поставен график за ползването ѝ от настанените в групата, но не стана ясно как той се спазва, защото за някои лишени от свобода времето за готвене съвпадаше с престоя на открито или с други дейности. В Затвора – Стара Загора във всеки коридор са обособени общи помещения от около 50 кв.м, с маси и няколко стола, два-три котлона и мивка, където лишените от свобода могат да общуват и да готвят. В Затвора – Враца в края на всеки коридор т.нар. „клубове“ са оборудвани и превърнати в кухни. Това са помещения, малко по-големи от една „обща“ килия, в която има няколко котлона, печки с фурни, кафеварки и заключващи се шкафчета, в които се съхраняват продукти. По време на огледа надзиратели казаха, че уредите са за общо ползване, а за лично ползване са само шкафчетата и продуктите в тях. Впоследствие обаче при интервютата с лишените от свобода стана ясно, че уредите също са лична собственост на някои затворници, а останалите имат достъп до тях само ако им разрешат собствениците.

Не са малко на брой пенитенциарните заведения, в които няма обособени кухни за лишените от свобода. Такива например към момента на теренното наблюдение са Затворът – Сливен и общежитията към него, Затворът – Бургас, Затворът – Варна, ЗО „Дебел“. Това поражда сериозно недоволство у лишените от свобода, настанени там. Освен това на тези места не се допуска и използването на котлони за готвене в килиите.

До януари 2022 г. съдовете за готвене – тенджера, тиган и тава, не фигурираха в списъците за разрешени вещи, което водеше до абсурдната ситуация затворниците да имат право да ползват котлон, но не и съдове,

в които да обработват топлинно храната си. Такива съдове се въведоха с актуализацията на списък, в сила от началото на 2022 г.[35]

В някои пенитенциарни заведения, но не навсякъде, котлони и други уреди за готвене се допускат в килиите на доживотните затворници с изричното разрешение на началника на затвора. Тяхното внасяне и употреба се допуска и в килиите в общежитията от открит тип.

През лятото, а и през другите сезони лишени от свобода използват основно водата в санитарните възли за изстудяване на напитки и храна в кофи със студена вода или под течаща вода в мивките. Това е забранено, създава сериозни конфликти с администрацията и може да доведе до прилагане на дисциплинарни мерки. С изменение в списъка за разрешените вещи, в сила от 1 януари 2022 г., затворниците вече може да купуват и държат при себе си електрически хладилни чанти, но поради високите цени на оборудването малко осъдени биха могли да си ги позволят. Друг проблем по отношение на тяхното ползване е, че електрическото захранване в затворите се изключва през нощта. В Затвора – Белене в помещенията за разпределяне на храната към някои групи имаше минихладилници, заключени с катинари. Не беше изяснено кой и при какви условия има право да ги ползва. Подобно беше положението и в Затвора – Плевен. Някои столови към спалните помещения в поправителния дом за момчета са оборудвани с хладилници. Там, където нямаше хладилник, интервюиран сподели, че използват кофа със студена вода за изстудяване на храната.

3.8. Отглеждане на животни и растения за храна в затворите

Една добра, но не много популярна практика в затворите у нас е развитието на земеделие и животновъдство, продукцията от които се използва за задоволяване на част от нуждите на лишените от свобода от пресни плодове, зеленчуци, млечни продукти, яйца и др. В действителност лишените от свобода на много места полагат доброволен, незаплатен труд в овощни и зеленчукови градини, собственост на ДПФЗД или на самите затвори, но продукцията не влиза в тяхното меню, а се продава на трети лица. Например поделението в Бургас разполага със 70 декара

[35] Министерство на правосъдието. *Заповед №ЛС-04-2021/08.12.2021 г., утвърждаваща списък за личните вещи, предмети, хранителни продукти, които могат да получават, ползват и държат при себе си или на определени за целта места лишените от свобода и задържаните под стража в затворите, затворническите общежития, поправителните домове и арестите в затворите,* достъпна на: https://prisonreform.bg/zapoved-za-razreshenite-vesthi-predmeti-i-hrani-za-lishenite-ot-svoboda-i-zadarzhanite-pod-strazha-v-zatvori-i-arestite-kum-zatvorite-2022-g/.

овощни насаждения от сливи и кайсии, като продукцията се предлага в магазина на ДПФЗД и се продава на юридически и физически лица.[36] В поделението на ДПФЗД в Ловеч се отглеждат оранжерийни зеленчуци, които също се продават на физически лица.[37] В двора на ЗООТ „Рамануша“ лишените от свобода жени поддържат градина със зеленчуци и билки, която е собственост на затвора. Полагащите там труд жени обясниха, че консумацията на зеленчуци от затворничките е забранена, като нарушителките са заплашени от дисциплинарно наказание. Билките от градината се сушат и ползват в кухнята на общежитието и затвора. В двора на ЗООТ „Сливен“ в миналото са се отглеждали ягоди и други, но поради конфликти между лишените от свобода за това кой има право да ги консумира, практиката е преустановена. При посещението си в Затвора – Плевен БХК видя зеленчуковата градина на открито, намираща се между корпуса на затвора и механичния цех, където лишени от свобода полагаха доброволен труд в полза на ДПФЗД. В градината се отглеждат домати, краставици, пипер, лук. Добитата продукция е собственост на ДПФЗД и се продава на частни лица, а също така се предлага в затворническата лавка.

Животновъдство се развива в три поделения на ДПФЗД към местата за лишаване от свобода – Белене, Враца и Пловдив (ЗООТ „Смолян“). През 2021 г. общо 32 затворници са полагали заплатен труд за отглеждането на крави, овце и кози. Животинската продукция – живо месо и млечни продукти, се продава на трети лица или се предлага в търговската мрежа.

3.9. Хранителни пратки

Лишените от свобода имат право на една хранителна пратка месечно, която получават по време на свиждане. Допълнителни хранителни пратки са предвидени за новогодишните, коледните и великденските празници, както и за празниците на регистрираните в Република България религиозни общности. Чуждите граждани може да получават хранителни пратки и с колети. По време на удължени свиждания се разрешава внасянето и консумацията на домашно приготвена храна.

Хранителната пратка може да съдържа до 5 кг хранителни продукти и до 5 кг сурови плодове и зеленчуци.[38] Тенденцията в последните годи-

[36] ДПФЗД. *Доклад за дейността и финансовото състояние на Държавно предприятие „Фонд затворно дело“ през 2021 г.*, с. 38.

[37] Пак там, с. 39.

[38] Правилник за прилагане на Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража, чл. 82, ал. 5.

ни е асортиментът на храните, които могат да бъдат внесени по време на свиждане, да бъде постоянно ограничаван. Това стана посредством изменения в списъка за разрешените вещи, предмети и хранителни продукти, които лишените от свобода могат получават, ползват и държат при себе, като изрично беше предвидено, че някои видове храна могат да бъдат купувани единствено от лавките към затворите. Към 1 януари 2022 г. по време на свиждане може да се внасят само трайни месни продукти, опаковани във фабрична опаковка, плодове и зеленчуци. Забраната за достъп до по-качествени и по-евтини храни от тези, които се предлагат в лавките на затвора, е повод за всеобщо недоволство в местата за лишаване от свобода. Формалната причина за тези ограничения е пресичането на опитите за внасяне на неразрешени вещи, включително наркотици. Според някои интервюирани лишени от свобода действителната цел е да се осигурят по-високи приходи на лавките и да се печели „на гърба на затворниците“. Лишените от свобода се оплакват още, че при проверка на внасяната храна продуктите често се отварят или нарязват и така се на намалява трайността им, особено като се има предвид липсата на хладилници в затворите.

3.10. Лавка

Затворническите магазини, или както е общоприето да се наричат – лавките, са търговски обекти към териториалните поделения на ДПФЗД. Лавки има към всички затвори и ЗОЗТ с изключение на ЗОЗТ „Вит“, както и в някои общежития от открит тип (например ЗООТ „Казичене“). Затворническите заведения от открит тип, в които няма магазини, обикновено са разположени в непосредствена близост до корпусите на затворите и за настанените в тях се осигурява два или повече пъти в седмицата достъп до лавките или до служебните барчета на територията на затворите (например ЗООТ „Белене“, ЗООТ „Пазарджик“, ЗООТ „Плевен“). В ЗООТ „Рамануша“, което се намира в покрайнините на Сливен, няма лавка и лишените от свобода си поръчват какво да им бъде купено от магазина в затвора, без да го посещават.

В корпусите на затворите в преобладаващия брой случаи лавките са разположени на мястото за престой на открито (например в Затвора – София, Затвора – Сливен, Затвора – Плевен, ЗО „Дебелт“, ЗОЗТ „Черна гора“), но може да бъдат и на други места в затворите, например вътре в сградата (Затвор – Бобов дол) или в двора (Затвор – Белене, ЗОЗТ „Кремиковци“). Лавката в Затвора – Враца е едноетажна сграда с площ от около 100 кв.м, разположена в двора на корпуса на затвора. Лишените от

свобода в заведенията от закрит тип могат да пазаруват от понеделник до петък, в рамките на времето за престой на открито, определено им по график. В Затвора – Плевен има обособена втора лавка – на входа на институцията, която отваря врати във времето за свиждане.

В затворническите магазини се продават хранителни стоки, хигиенни материали, цигари, карти за телефон, пощенски марки и други вещи, които са разрешени за ползване в местата за лишаване от свобода. Съгласно сега действащите правила, на територията на затворите и затворническите общежития лавките имат установен монопол по отношение на голяма част от предлаганите в тях стоки – захарни изделия, малотрайни колбаси, консерви, млечни продукти, хигиенни консумативи, олекотени одеяла и възглавници, телевизори и мн.др., които е забранено да бъдат получавани по време на свиждане. Поради тази причина лишените от свобода са особено чувствителни към цените, качеството и разнообразието на предлаганите в лавките стоки.

> **Как се определят цените, качеството и асортиментът на стоките в лавката?**
>
> Снабдяването на лавките не се осъществява директно от ДПФЗД, а за целта се избират доставчици с обществена поръчка по критерия „най-ниска цена“ на офертата. За отделните категории продукти – хранителни продукти, тютюневи изделия, хигиенни материали, електрически уреди и др. – се организират отделни тръжни процедури. ДПФЗД определя продуктовата листа от артикули, които доставчикът следва да бъде в състояние да осигури при направена заявка, като артикулите в нея са определени посредством разфасовка, вид опаковка, технически и други характеристики, например „Шампоан, хидратиращ, за ежедневна употреба, ПВЦ опаковка, 400 мл“.

В повечето случаи доставните цени на артикулите се фиксират с договора, който ДПФЗД сключва с доставчика. Ценообразуването при храните е по-сложно. Единичните цени на хранителните продукти, предлагани в лавките, се изчисляват на база цените на едро за страната, отразени в периодичните бюлетини на „Системата за агропазарна информация“ ЕООД към Министерството на земеделието и храните (САПИ), коригирани със съответния процент отстъпка или надценка, предложен от изпълнителя с ценовото предложение. Изпълнителите актуализират цените на хранителните стоки ежемесечно, а на плодовете и зеленчуците – на все-

ки 15 дни съобразно отразеното в бюлетина на САПИ. Държавното предприятие начислява 7% надценка върху доставните цени на всички стоки, с изключение на онези, които са със законово фиксирани цени (цигари, пощенски марки).

Всички лишени от свобода, с които беше разговаряно по темата, бяха единодушни, че цените в лавките са осезаемо и необосновано по-високи от тези в търговската мрежа навън и това за тях е проблем от първостепенно значение. В ЗОЗТ „Кремиковци“ лишен от свобода беше възмутен от високите цени на продуктите в затворническия магазин, твърдейки, че понякога те са два пъти по-високи от цените в големите вериги магазини. При посещението в Затвора – Пазарджик през лятото на 2021 г. лишен от свобода също се оплака от завишените цени на храните, като посочи, че доматите са 3,40 лв., три вакуумирани кренвирша – 2,40–3,00 лв., картофите – 1,20 лв. на килограм, сапун за пране, най-обикновен и неопакован – 1,29 лв.

Изследователите също сравниха цените на дребно на някои продукти, предлагани в затворническите лавки и в обект от верига хранителни магазини, и констатираха драстични разлики (таблица 2).

ТАБЛИЦА 2. **Цени на стоки, предлагани в лавката в Затвора – Плевен и в супермаркет през седмицата 23–30.11.2021 г.**

Продукти	Затворническа лавка	Хипермаркет
Банани	2,87 лв.	1,79 лв.
Ябълки	2,67 лв.	0,99 лв.
Лимони	4,21 лв.	0,95 лв.
Домати	3,17 лв.	2,49 лв.
Мляно кафе на определена марка, 100 г	2,01 лв.	1,29 лв.

> Какво трябва да е качеството на продуктите, предлагани в затворническите лавки, невинаги е ясно определено в техническите спецификации към договорите за доставка. Съществено разминаване между качество и цена има например при плодовете и зеленчуците. По отношение на тези продукти ДПФЗД поставя условия на доставчиците единствено да отговарят на изискванията за качество, определени в съответните стандарти за предлагане на пазара, съгласно Приложение 1 на Регламент

> (ЕО) 543/2011 на Комисията и Наредба №16, игнорирайки факта, че в тези нормативни документи са предвидени различни класове качество на плодовете и зеленчуците – от екстра до III качество. Така се допуска доставчиците да зареждат с възможно най-нискокачествените продукти, но да ги продават на средните за пазара цени за съответния вид плод или зеленчук. Наблюденията на изследователите са, че качеството на предлаганите в лавките плодове и зеленчуци е ниско.

През 2021 г. приходите от лавките в страната възлизат на 10 394 810 лв., като финансовият резултат за ДПФЗД е около 330 000 лв.[39]

Продуктовата листа, включена в обществена поръчка на ДПФЗД за доставка на хранителни стоки в затворническите лавки и бюфети от началото на 2022 г., обхваща голям асортимент от артикули: 83 вида захарни изделия; 38 вида мляко и млечни продукти; 44 вида малотрайни, трайни и деликатесни колбаси и други готови продукти; 21 вида хляб и тестени изделия; 26 вида пресни плодове и зеленчуци; 58 вида напитки; 129 вида варива, мазнини, подправки, месни консерви и други хранителни продукти, невключени в останалите групи храни. Далеч не всички артикули обаче реално стигат до магазините. Зареждането на лавките се прави ежеседмично от магазинера и с цел да не се застоява и разваля продукция се поръчват само основните, най-търсени стоки. Например в лавката в Затвора – Плевен пресни плодове и зеленчуци се предлагат само по заявка на лишените от свобода. Пак там през 2021 г. не се зареждаха продукти като картофи, ориз и брашно и затворниците се оплакаха, че не могат да си готвят в обособените за целта кухненски кътове. По-късно стана ясно, че доставката на тези продукти е спряна със заповед на началника. В Затвора – Пазарджик лишени от свобода също коментираха, че зареждането на продукти като картофи и спагети е било спряно по неизвестни за тях причини. В лавката към Затвора – Стара Загора зеленчуци като домати и краставици се набавят по предварителна заявка от лишените от свобода. Картофи също не се продават, освен бланширани, във вакуумирано състояние.

3.11. Питейна вода

Водоснабдяването с питейна вода в местата за лишаване от свобода се осигурява от съответното ВиК дружество, което обслужва района

[39] ДПФЗД. Доклад за дейността и финансовото състояние на Държавно предприятие „Фонд затворно дело" през 2021 г., с. 59.

на затвора или затворническото общежитие. Някои пенитенциарни заведения, като Затвора – Белене и ЗО „Разделна“, са със собствени водоизточници. Водата от чешмите в килиите или там, където няма такива, от умивалниците в общите санитарни помещения в затворите и затворническите общежития като цяло е годна за пиене. В рамките на настоящото изследване обаче бяха констатирани поне четири пенитенциарни институции, в които достъпът до питейна вода за затворниците беше съпроводен с проблеми.

През лятото на 2021 г. в Затвора – Бобов дол, както и в останалата част на града имаше проблеми със снабдяването с питейна вода, предизвикани от аварии на водопровода. При посещението в Бобов дол подаването на вода в затворническите килии беше преустановено. Вода за питейни и други нужди можеше да се налива от приземния етаж на корпуса на затвора. Вода за непитейни нужди се доставяше и от водоноски. Имаше и оплаквания от качеството на водата. Лишен от свобода обясни, че когато вали, „водата става отвратителна, има трева в нея“. В тези случаи затворниците филтрирали водата, като слагали марли на крановете на чешмите. Друг интервюиран също споделя, че „от лошата вода много хора останаха без жлъчки“.

Масово недоволство сред затворническата общност в Белене предизвиква наличието на пясък, утайки и други неустановени примеси във водата. Водата за питейно-битови нужди в затворническите обекти на остров Персин, където е разположен Затворът – Белене, се добива от собствен подземен водоизточник. По време на посещението си БХК наблюдава, че в голям брой от спалните помещения затворниците филтрират течащата от чешмите вода през мокри кърпички, парцали или други подръчни материали, които те овързват около крановете на чешмите. При сваляне на „филтрите“ от крановете в някои килии изследователите констатират наличие на фини черни частици и пясък. Проблемът с качеството на водата в Затвора – Белене съществува от дълги години. Той е отбелязан в доклада от посещението на КПИ в затвора през 2014 г., на което българските власти отговарят, че на водата периодично се прави микробиологичен и физикохимичен анализ, резултатите от който са добри.[40] През 2018 г. Басейнова дирекция „Дунавски район“ – Плевен прави изпитване на проба, взета директно от водоизточника. Резултатите показват, че няма превишаване на стандартите за качество на подземни-

[40] *Response of the Bulgarian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Bulgaria from 24 March to 3 April 2014,* CPT/Inf (2015) 13, p. 24, достъпно на: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806940c5.

те води, съгласно нормативната уредба. Същевременно още през 2014 г. властите признават за съществуването на стари азбестоциментови тръби, които към онзи момент са имали нужда от подмяна[41], но няма информация тя да е осъществена. През 2020 г. от затвора отчитат, че „[с]ъстоянието на водоснабдителните съоръжения и водоснабдителната мрежа е такова, че изисква извършването на чести разходи“[42].

Проблеми с водоснабдяването има и в ЗООТ „Разделна“, където то се осигурява от собствен водоизточник. Поради намален дебит от влошени климатични условия и повишена консумация на вода, през 2020 г. се наложило въвеждане на режим на водоподаването.[43]

В продължение на много години водоподаването към ЗОЗТ „Кремиковци“ е било ограничено и лишените от свобода са имали достъп до вода само за по няколко часа на ден. През 2019–2020 г. този проблем е решен. В хода на теренното изследване обаче бяха получени множество оплаквания от качеството на водата. Интервюирани лишени от свобода смятаха, че тя не е годна за пиене, споделяха, че има утайка, мазни петна, миризма на застояло и блатен вкус и че след като водата се налее в съдове, на дъното им се образува тиня.

[41] Пак там.

[42] Затвор – Белене. *Отчет за дейността на Затвора в гр. Белене, II категория, през 2020 г.*, с. 51.

[43] Затвор – Варна. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Варна за 2020 г.*, с. 104., ЗИНЗС, чл. 56, с. 104.

4 МАТЕРИАЛНО ПОЛОЖЕНИЕ НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА

4.1. Лични средства и вещи

Имайки предвид, че работещите срещу възнаграждение затворници са между 10 и 20%, можем да кажем, че финансовото бреме да осигурят това, което не се покрива от бюджета на Министерството на правосъдието, пада основно на близките на лишените от свобода.

Затворниците имат право да разполагат с парични суми за задоволяване на лични нужди в размер на една минимална работна заплата на месец.[44] По отношение на настанените в заведенията от закрит тип и арестите съществува нормативна забрана да внасят и държат у себе си пари и как точно могат да „разполагат" с пари, не е нормативно уредено. Възможно е да са издадени вътрешни актове, регулиращи тази материя, но те не са публично достъпни. Практиката, която ние наблюдаваме по отношение на ползването на парични средства в затворите и ЗОЗТ е следната. Лишените от свобода могат да получават парични суми от близки посредством банков превод по банковата сметка на затвора или чрез пощенски превод. Постъпилите отвън пари и заработените от трудова дейност се зачисляват в лична партида на затворника. За да могат да ползват парите си в лавката, на лишените от свобода се издават карти с уникален номер и тяхна снимка. При пазаруване в лавката картата се сканира от четец, който е свързан със софтуер, отчита наличната по партидата сума и регистрира направените покупки. Когато се налага да направят плащания извън затвора, например да заплатят държавна такса за образуване на съдебно дело, практиката е лишените от свобода

[44] ЗИНЗС, чл. 56, ал. 2.

да подават молба до администрацията на затвора с искане съответният превод да бъде осъществен от тяхно име.

На настанените в ЗООТ е разрешено да разполагат с пари, с които да пазаруват от лавката, а работещите на външни обекти може да пазаруват и от търговските обекти извън местата за лишаване от свобода.

Затворниците може да получават, да държат при себе си и да ползват само вещи, предмети и хранителни продукти, които са включени в нарочен списък, утвърден от министъра на правосъдието.[45] Актуалният към момента на написването на този доклад списък е одобрен със Заповед №ЛС-04-746/08.12.2021 г. на министъра на правосъдието и е в сила от 1 януари 2022 г. Списъкът е организиран в четири части. В първата са изброени дрехите, вещите и хранителните продукти, които затворниците може да държат в спалните помещения. Втората част включва хранителните продукти, които може да се държат на места, специално определени от администрацията на затвора. Третата част съдържа списък на вещите, които може да се ползват само с разрешение на началника на затвора. Четвъртата част допуска по отношение на лишените от свобода жени и непълнолетни, както и на настанените в ЗООТ да бъдат издавани допълнителни разширени списъци с разрешени вещи.

През последните години списъкът беше актуализиран неколкократно, като бяха добавени нови вещи и предмети, например уреди и посуда за готвене, хладилни чанти за съхранение на хранителни продукти и др. Заедно с това обаче беше въведено задължение повечето неща да се купуват единствено от затворническата лавка, вместо да могат да бъдат осигурявани от близките по време на свиждане. Към днешна дата единствено от затворническия магазин е допустимо да бъдат купувани например всички видове тоалетни принадлежности: сапун и паста за бръснене, четка за бръснене, четка за зъби, дезодорант, шампоан, прах за пране, тоалетна хартия, дамски превръзки; олекотени завивки и възглавници; телевизори, настолни вентилатори и машинки за подстригване; всички видове храни и напитки с изключение на трайни месни продукти, плодове и зеленчуци. Като причина за ограничаване на възможността за получаване на вещи и храни отвън се изтъква рискът от укриване на наркотици, SIM карти и други неразрешени вещи в донесеното от близките. Лишените приемат тази мярка като крайно несправедлива, понеже ги задължава да пазаруват от лавката, където стоките са по-скъпи и с по-ниско качество от това, което е налично на пазара извън затвора.

[45] ЗИНЗС, чл. 122, ал. 1.

След влизане в сила на Заповед №ЛС-04-746/08.12.2021 г. на министъра на правосъдието, телевизорите, антените и декодерите вече могат да бъдат купувани единствено от лавката на съответния затвор, без възможност за осигуряване от близките на затворниците, какъвто беше редът допреди това. Промяната предизвика вълна от недоволство сред затворниците, за които гледането на телевизия е неизменна част от ежедневието поради липсата на работа и други смислени дейности. Недоволството е свързано с това, че телевизорите, които може да се купят от лавката, са по-скъпи от предлаганите в големите магазини за техника в страната. Заповедта гласи още, че освен LCD, телевизорът може да бъде и кинескопен, до 19 инча, но такива телевизори вече не се произвеждат и може да се купят само на старо, което на практика означава, че лишените от свобода не биха могли да се сдобият с такава техника по определения ред. Оплаквания бяха получени и по отношение на mp3 плейърите, които с новия списък за разрешени вещи също може да се купуват единствено от лавката, но това означава, че те ще са празни, а в затвора няма възможност да се прехвърли музика на тях.

4.2. Запори

Ситуацията се усложнява още повече от засилващата се практика съдебните изпълнители да налагат запори върху личните партиди на затворниците, по които техните близки им превеждат парични суми. Разпоредбата на чл. 78, ал. 3 от ЗИНЗС допуска на лишените от свобода да се правят удръжки съгласно действащите закони, но не повече от две трети от полагащото им се възнаграждение, освен в случаите, когато задължението е за издръжка.[46] Тази разпоредба е пренесена в сега действащото законодателство от отменения Закон за изпълнение на наказанията от 1969 г. и е била актуална в период, в който всички парични суми, с които са разполагали лишените от свобода, са били от възнаграждение. Преобладаващата съдебна практика е, че сумите, които не са получени като възнаграждение, са изцяло секвестируеми. Съдът приема, че законодателят е предвидил определен доход като несеквестируем, за да се гарантира възможността на лицето да задоволи минималните си месечни нужди от подслон, храна, облекло и др., докато издръжката на лишените от свобода е изцяло поета от държавата и съответно те нямат необходимост да разполагат с лични средства

[46] ЗИНЗС, чл. 78, ал. 3.

за покриване на жизнените си потребности.[47] Длъжниците разполагат с възможността по чл. 435, ал. 2, т. 2 от Гражданскопроцесуалния кодекс да обжалват насочването на изпълнението върху имущество, което смятат за несеквестируемо. Жалбата се разглежда от окръжния съд по мястото на изпълнението, който е компетентен да прецени дали се касае за секвестируемо, или несеквестируемо имущество. Поради липса на достъп до правна информация и правна помощ лишените от свобода не оспорват изпълнителните действия и те влизат в сила.

При посещенията в затворите през 2021 г. разпространението на проблема със запорираните лични партиди беше изключително масово. Запорират се включително дребни суми, предназначени за купуването на базисни хигиенни консумативи и други стоки от първа необходимост, които затворът принципно не осигурява – шампоан, самобръсначки, тоалетна хартия, карти за телефон. Така се стига до ситуация, в която затворниците нито могат да получат тези вещи по време на свиждане, нито разполагат със средства за купуването им от лавката. Лишен от свобода от Стара Загора например сподели, че партидата му е запорирана и няма как да си купува шампоан и паста за зъби, а тези вещи не са разрешени за внасяне по време на свиждане. Същевременно не му е осигурена работа в затвора, за да може да се ползва от несеквестируемата една трета от възнаграждението. Друг затворник от Стара Загора, осъден на доживотен затвор, получава средно по 20–30 лв. на месец от майка си за купуване на тоалетни принадлежности, но през 2021 г. затворническата му сметка е била запорирана и всички постъпващи по нея средства се насочват към съдебния изпълнител. Той се оплака, че няма възможност да си купи самобръсначка, за да се обръсне.

В хода на наблюдението стана ясно, че в някои случаи лишените от свобода, на които е наложен запор, получават парични суми от близките си, като парите се превеждат по личната партида на затворници, които нямат финансова поддръжка отвън.

[47] Решение №6 от 19.01.2022 г. по в.гр.д. №7/2022 г. на Окръжен съд – Русе; Решение №141 от 04.04.2022 г. по к.адм.д. №736/2021 г. на Административен съд – Стара Загора.

5 МЕДИЦИНСКО ОБСЛУЖВАНЕ

5.1. Обща картина

Медицинското обслужване в местата за лишаване от свобода е в колапс. Проблемите засягат всеки аспект от дължимите здравни грижи: повърхностни първоначални прегледи, липса на профилактика и достъп до стоматологични услуги, големи забавяния при насочването към външни специалисти и външни болнични заведения, ниско качество на предоставяните услуги, критично състояние на пенитенциарните болнични грижи.

Причините се коренят в дългогодишната административна, финансова, методологическа и информационна изолация на пенитенциарното здравеопазване от гражданската здравна система и произтичащите от това недостиг на квалифициран медицински персонал, лоши медицински практики, оскъдно и амортизирано оборудване и тежки битови условия. В затворите няма специализирана лекарска помощ, а достъпът до външни специалисти не е добре координиран и се реализира с големи забавяния. Масова практика е да се разчита на родините на затворниците да организират и заплащат изследванията, диагностиката и лечението във външни лечебни заведения, както и да купуват предписаните лекарства със свои средства. За пациентите без финансови възможности достъпът до медицински услуги, които не се заплащат или се заплащат само частично от Националната здравноосигурителна каса (НЗОК), е особено затруднен или невъзможен. В арестите и затворите има голям брой хора с психични проблеми и зависимости, но малка част получават необходимата им специализирана грижа и медикаменти. През 2021 г. е

отчетена невъзможност за издаване на електронни рецепти на хронично болните пациенти в затворите, като се отбелязва, че изолираността на пенитенциарните лекари от НЗОК „прави невъзможно осигуряването на жизненоважни продукти за хронично болни пациенти“[48]. През 2022 г. влязоха в употреба и други електронни медицински документи – електронните направления за специалист и за изследвания. Не е ясно дали към настоящия момент проблемите с ползването на електронните документи от медицинските специалисти в затворите са преодолени.

У нас принципът на професионалната независимост на медицинските специалисти от органите по изпълнение на наказанията също не е спазен. Медицинските специалисти са наети по трудово или гражданско правоотношение от ГДИН и са йерархично подчинени на пенитенциарното ръководство. Тяхната принадлежност към органите по изпълнение на наказанията не гарантира, че медицинските решения не са продиктувани от институционални съображения, а се вземат единствено в интерес на здравето на лишените от свобода. Това е най-видно от начина, по който медицинските специалисти водят регистрите за травматични увреждания, в които години наред не е отразяван случай на нараняване, причинено от употреба на сила или помощни средства от страна на надзорно-охранителния състав. В рамките на теренния мониторинг наблюдателите неведнъж са разговаряли с лишени от свобода, които свидетелстват за получени наранявания от упражнено насилие спрямо тях от страна на надзиратели, както и за това, че не са били извеждани незабавно за преглед от медицинското лице на затвора, чиято роля е да направи първичното освидетелстване и отразяване в регистъра; не им е било предлагано нараняванията им да бъдат фотографирани, нито са били извеждани за освидетелстване от външен лекар, както законът допуска.

5.2. Медицински центрове

Медицинските центрове са звена за първично медицинско обслужване на лишените от свобода. В тях се осъществяват спешна медицинска и стоматологична помощ, първична медицинска помощ и специализирана психиатрична помощ, като се извършват и някои други дейности (медицинско освидетелстване и определяне на неработоспособност на лишените от свобода).[49] Медицински центрове са разкрити във всички 11 затвора, като те обслужват и затворническите общежития към тях.

---

[48] Министерство на правосъдието. *Отчет за дейността на Министерството на правосъдието от 12.05 до 10.08.2021 г.*, с. 10, достъпно на: https://portal.justice.government.bg/home/index/d8e9ca25-2cf4-46bc-8537-03b6344b5e96.

[49] Пак там, чл. 9.

От гледна точка на физическата среда в типичния случай медицинският център се намира в корпуса на затвора и се състои от кабинет за амбулаторни прегледи, манипулационна (превързочна), стоматологичен кабинет, стационар за краткосрочно настаняване с легла (от 2 до 14) и медицински изолатор. Материалните условия варират: има медицински центрове, които са силно амортизирани и занемарени, с неприветливи помещения и недостъпна среда за лежащо болните, а на други места, като Затвора – Сливен, медицинският център е изцяло ремонтиран и съвременно обзаведен.

> В периода 2013–2014 г. по Норвежкия финансов механизъм NFM-2013-BG15-1 – „Подобряване на стандартите в затворите и арестите чрез ремонтиране на инфраструктурата, за да се осигури зачитане на човешките права“, е осъществен проект „Рехабилитация на медицински център и детска ясла в Затвора в гр. Сливен". Към медицинския център са обособени четири консултативно-приемни кабинета, кабинет по дентална медицина, гинекологичен кабинет, амбулатория, аптека, изолатор със самостоятелен санитарен възел, стационар с две болнични легла за краткотрайно лечение, сервизно помещение със стерилизационна, чакалня с асептизатор.[50]

Апаратурата в медицинските центрове е оскъдна – най-често са налични апарат за измерване на кръвно налягане, електрокардиографски апарат, апарат за обдишване и глюкомери. По този повод КПИ отбелязва следното в доклада си от посещението в няколко затворнически заведения през 2021 г.:

> Както помещенията, така и оборудването на здравните звена на посетените заведения бяха много лоши и по-специално животоспасяващо/спешно оборудване (като кислород и автоматизирани външни дефибрилатори) системно липсваше.[51]

Някои затворнически институции разполагат и с линейки, с които се извършва транспортът до външни лечебни заведения.

---

[50] Информация, публикувана на: https://justice.government.bg/home/index/80675c1e-67d5-49e4-9157-40e283ff9e74.

[51] European Committee for the Prevention of Torture, Inhumane and Degrading Treatment. *Report to the Bulgarian Government on the periodic visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 13 October 2021*, CPT/Inf (2022) 20, para. 53.

5.3. Медицински персонал

Щатното длъжностно разписание на медицинския персонал в затворите включва следните длъжности: директор на медицински център (лекар), лекар ординатор, лекар по дентална медицина, психиатър, фелдшер, медицинска сестра. Поради липса на желаещи да заемат тези позиции на трудов договор практиката е те да се предлагат и на граждански договор, което обикновено означава редуцирани часове на работа и възможност за упражняване на професията и извън местата за лишаване от свобода. През 2021 г. за подпомагане на извънболничните услуги в местата за лишаване от свобода са сключени 21 граждански договора с медицински специалисти – общопрактикуващи лекари, фелдшери, лекари по дентална медицина и медицински сестри, а също така е направен служебен избор на 15 общопрактикуващи лекари по реда на националните рамкови договори за медицинските и денталните дейности.[52]

При направените посещения най-пълно комплектуван беше медицинският център в Затвора – Сливен. Медицинското обслужване там се осигурява от четири медицински специалисти на пълен щат: директор на медицинския център, двама медицински фелдшери и стоматолог; гинеколог, нает на половин щат. Един път в седмицата институцията се посещава от психиатър, работещ по граждански договор. От друга страна, сериозен дефицит на медицински кадри имаше в Затвора – Варна, където беше ангажиран само един лекар. Обслужването по реда на НЗОК се осъществяваше от служебно назначен общопрактикуващ лекар. Медицинското обслужване в Затвора – Бобов дол се извършва от медицинска сестра на пълен щат, фелдшер, който е на граждански договор и посещава затвора три дни в седмицата, по осем часа на ден, и личен лекар, който е служебно разпределен от Лекарския съюз и посещава затвора два пъти в седмицата за по два часа.

Нормативно на директорите на медицинските центрове е отредена изключително важна роля: те организират и ръководят цялостната дейност по медицинско обслужване на лишените от свобода в съответната институция; правят предложения за лечение на затворници във външни лечебни заведения и предложения за прекъсване по медицински причини; организират и контролират дейността по снабдяване с лекарства; организират, координират и контролират всички санитарно-хигиенни и противоепидемични дейности. В преобладаващия брой институции обаче тази позиция остава трайно овакантена, което, естествено, дава отражение върху организацията и качеството на услугите.

[52] ГДИН. *Отчет за дейността на ГДИН към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 55.

Лишените от свобода имат статут на здравноосигурени лица с непрекъснати здравноосигурителни права от момента на задържането, без значение дали са били осигурени до този момент. Съгласно Националния рамков договор за медицинските дейности между Националната здравноосигурителна каса и Българския лекарски съюз за 2020–2022 г. директорът на районната здравноосигурителна каса и председателите на съответните районни комисии на Българския лекарски съюз, съгласувано с директора на съответното заведение осъществяват служебен избор на общопрактикуващ лекар за лишените от свобода лица.[53] Техният ангажимент към затворниците обикновено е по няколко часа на седмицата, което се оценява като недостатъчно. Например графикът на общопрактикуващия лекар в Затвора – Бургас е вторник и четвъртък от 8:00 до 10:00 ч.; в Затвора – Бобов дол – вторник и четвъртък от 10:00 до 12:00 ч. Практиката е да приемат пациенти единствено в корпусите на затворите, а настанените в затворнически общежития следва да се конвоират в дните за преглед. Тяхната основна роля е да предоставят услугите, които се полагат на здравноосигурените лица – най-вече направления за консултация с външни медицински специалисти и хоспитализация. До един месец отнема включването на лишените от свобода в пациентската листа на личния лекар. В този период не могат да им бъдат издавани направления за специалисти и да ползват други услуги като здравноосигурени лица.

Лекарите, които са назначени да обслужват местата за лишаване от свобода, също могат да издават направления за консултация със специалист и направления за медико-диагностична дейност, както и да предписват лекарствени продукти, финансирани от НЗОК.[54] Това не важи за фелдшерите и медицинските сестри.

В една значителна част от затворническите общежития в страната, включително ЗОЗТ „Черна гора“, ЗО „Разделна“, ЗООТ „Самораново“, ЗООТ „Рамануша“, няма постоянно действащи медицински центрове, нито персонал, обучен да предоставя първа помощ. Обикновено се посещават веднъж в седмицата от медицински лица от съответния затвор, но има случаи, в които посещения не се правят поради отсъствие, заетост на медицинския персонал или по други причини. В определени дни лишените от свобода могат да се конвоират до медицинския център на съответния затвор, а при неотложни случаи се вика „Спешна помощ“. Там, където има медицински специалисти, те обикновено са медицинска сестра

[53] *Национален рамков договор №РД-НС-01-4 от 23 декември 2019 г. за медицинските дейности между Националната здравноосигурителна каса и Българския лекарски съюз за 2020 – 2022 г.*, чл. 129, ал. 1, т. 1.

[54] Пак там, чл. 45, ал. 1, т. 2 и чл. 144, ал. 11.

и/или фелдшер, а не лекар. При посещението си през 2017 г. КПИ оценява ситуацията в здравната служба на ЗО „Дебелт" като една от най-лошите: „Затворническо общежитие „Дебелт" де факто нямаше лекар, което означава, че здравната служба се управлява от фелдшер и медицинска сестра; освен това достъпът до зъболекар изглеждаше проблематичен (затворниците трябваше да бъдат откарани в Затвора – Бургас)"[55].

Законодателството позволява настанените в общежития от открит тип да ползват медицинска помощ в лечебните заведения извън местата за лишаване от свобода, включително стационарно лечение без охрана. Наблюденията на изследователския екип са, че тази възможност като цяло не се прилага, въпреки че тя би могла да облекчи в значителна степен надзорно-охранителния състав и да гарантира по-бърз достъп до медицински специалисти и лечение за пациентите.

Към всички медицински центрове полагат труд и санитари – лишени от свобода. Формално трудовите им задължения са свързани с поддържането на хигиената, но има множество свидетелства, че на практика се включват в редица по същество медицински дейности, като попълване на медицинска документация, присъствие по време на прегледи на лишени от свобода, раздаване на лекарства, превързване на рани и други, в остро противоречие с международните стандарти и националното законодателство. По време на посещение в един от затворите изследователите разговаряха с лишен от свобода, който два дни преди това се бе самонаранил и в действителност за интервюто бе изведен от болнична стая на стационара на медицинския център към затвора. Интервюираният съобщи, че след инцидента не е видял медицинско лице. Раната му е била промита и превързана от санитаря, който също е лишен от свобода и няма необходимите умения да извършва подобен вид дейности. След като продължава да кърви обилно, е закаран с линейка в града, където са му поставени 4 шева.

При разговор с екипа на проекта през 2021 г. началникът на Затвора – Пловдив споделя, че медицинското обслужване е сериозен проблем поради липса на лекари, желаещи да работят в затвора, особено след пенсионирането на предишните медицински лица, които са работили при други условия – били са назначени като служители на МВР и условията за заплащане и пенсиониране са били далеч по-благоприятни от настоящите. С доста лични усилия началникът е стигнал до варианта да изиска

[55] European Committee for the Prevention of Torture, Inhumane and Degrading Treatment. *Report to the Bulgarian Government on the periodic visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 25 September to 6 October 2017*, CPT/Inf (2018) 15, para. 89, достъпно на: https://rm.coe.int/16807c4b74.

служебно да бъде назначен лекар. През 2022 г. от доклад за посещение на НПМ в Затвора – Пловдив научаваме, че в медицинския център работи само един лекар по дентална медицина, а общопрактикуващият лекар, определен от районната здравноосигурителна каса на граждански договор, е освободен поради установени нарушения.[56] Стоматологът обаче не е можел да изпълнява задълженията на личен лекар в пълен обем (да издава направления за специалист и хоспитализация) „поради технически пречки и според екипа на НПМ главно поради незаинтересованост от страна на всички отговорни лица в системата на затворите". Другият лекар в медицинския център на Затвора – Пловдив е бил лишен от свобода, който с разпореждане на началника на затвора и в присъствие на служители на затвора е подпомагал лечебната дейност.[57]

Ето част от Анализа на затворническата общност за първото полугодие на Затвора – Плевен за 2021 г.:

> Решаването на проблема със здравното обслужване е извън компетенциите на администрацията на затвора, тъй като се касае за окомплектоване на вакантни щатни бройки за всички длъжности в Медицински център – „лекар" и „медицински фелдшер". Обслужването на лишените от свобода и задържаните лица от медицинско лице е по договорни отношение със Здравна каса. Специалистите, ангажирани с медицинското обслужване на лицата, настанени в Затвора в гр. Плевен, посещават затвора по график два дни от седмицата – сряда и четвъртък. Затворът ежедневно се посещава и от медицински фелдшер, но той също не е служител по щата на затвора.
>
> Предвид изложеното съществува перманентно вероятност да възникне ескалация на напрежението в затворническата общност във връзка с осигуряването на медицинско обслужване и обезпечаване на здравния статус на лишените от свобода и задържаните лица.[58]

[56] Омбудсман на Република България. *Доклад на Националния превантивен механизъм за извършена проверка в затвора в град Пловдив, затворнически общежития от открит тип „Хеброс" и „Смолян", арест – гр. Смолян и ОДМВР – гр. Пловдив*, с. 10.

[57] Пак там, с. 11.

[58] Затвор – Плевен. *Анализ на затворническата общност в Затвора – Плевен за периода 01.01.2021–01.07.2021 г.*, с. 12.

По-късно през същата година, по време на посещението на изследователския екип в Затвора – Плевен, на граждански договор по няколко часа на седмица работеше и втора общопрактикуваща лекарка.

Проблемите с липсата на медицински персонал са обект на особено внимание и в Отчета за дейността на Затвора – Варна за 2020 г.:

> Съществен проблем през изтеклия период е липсата на медицински лица, които да обслужват лишените от свобода в затвора и в подразделенията му. За кратки периоди от време са назначени медици на граждански договори или служебно избрани по Здравна осигурителна каса, като същите са извършвали медицински прегледи и консулти по определен график. Няма медицинско лице и фелдшер, които да са назначени на щат и да обслужват ежедневно Затвора – гр. Варна, като в края на годината е назначен директор лечебно заведение в Затвора – гр. Варна.
>
> Това е предпоставка, която затруднява всекидневната работа на надзорно-охранителния състав. [...] Малкият брой надзиратели на смяна понякога поставя под съмнение възможността адекватно да бъдат покрити всички постове. Многократно са провеждани конвои на лишени от свобода до външни лечебни заведения за консулти с лекари специалисти, стоматолози. Системно са викани екипи на спешна медицинска помощ.[59]

5.4. Първоначален преглед

Новопостъпващите затворници следва да се подложат на обстоен първоначален преглед за установяване на общото физическо и психическо здравословно състояние; ако има следи от наранявания, лицето се освидетелства; извършва се скрининг за туберкулоза и др. При този преглед се завежда и личен здравен картон на лишения от свобода.

Впечатленията на мнозинството от интервюираните лишени от свобода е, че прегледите са повърхностни, формални: задават се въпроси за минали и настоящи заболявания, алергии, прием на лекарства; мери се кръвно налягане. Не се правят други измервания или изследвания. По отношение на времето на провеждане на прегледа, за някои лица той е бил в деня след постъпването, за други – седмица по-късно. Същевременно според затворник от ЗОЗТ „Кремиковци“, ако не носиш медицин-

[59] Затвор – Варна. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Варна за 2020 г.*, с. 6–7.

ски документи със себе си, лекарите не приемат, че имаш дадено заболяване.

Някои лишени от свобода заявяват, че изобщо не са били преглеждани при прием в затвора. Интервюиран от Затвора – Белене си обяснява пропуска с това, че в миналото е изтърпявал присъда и вече има издаден медицински картон.

Лишен от свобода от Затвора – Бобов дол разказва, че медицинско лице е дошло в приемната на затвора едва на втората седмица от престоя му там. Не е бил проведен формален преглед – медицинското лице минавало през приемното отделение на затвора, където бил настанен той, с табла с лекарства и питало кой от какво има нужда.

Най-пълен и обстоен преглед на новопостъпилите се прави в Затвора – Сливен. По думите на един от фелдшерите там, още в първия ден се извършва медицински преглед за определяне на здравния статус на новоприетите, който включва диагностика на основни органи, кръвно налягане, регистриране на белези и татуировки, кръвни проби за сифилис и ХИВ, откриване на водеща диагноза и придружаващи заболявания, идентифициране на необходимост от диетично хранене. Интервюирана затворничка потвърди, че при приемането ѝ в затвора е преминала включително през гинекологичен преглед и са ѝ направени изследвания за ХИВ и сифилис; поради заболяванията ѝ е била насочена към сърдечносъдов специалист и ендокринолог.

5.5. Амбулаторен прием

В общия случай приемът в медицинския център се извършва по график, като за всяка затворническа група има определен ден и време в седмица. Освен това, за да бъдат изведени на преглед в определения по график ден, лишените от свобода трябва да се запишат предварително в дневника за прегледи на групата, който се съхранява при постовите надзиратели. Бяха получени оплаквания, че дори след записване е възможно лишените от свобода да не бъдат извикани за преглед или лекарите да откажат да ги приемат. Извън този график лишените от свобода могат да бъдат приети в медицинския кабинет по спешност. Затворници, с които разговаряхме, се оплакват, че ако възникне проблем извън дните по графика, е много трудно да получат достъп до каквато и да било медицинска помощ. Един от тях разказва, че е ходил да се моли да бъде прегледан, но не в деня за неговата група, и въпреки че е имал сериозен проблем, му е било отказано. За Затвора – Пловдив получихме свидетелства, че системата за записване за лекар

в книга и по график по групи вече не се прилага: обикновено се казва на надзирател за здравословен проблем, той прави връзка с лекарката и ако тя реши, приема лишения от свобода, но често не го правела. Пак там лишен от свобода заяви, че достъпът до медицинския център „зависи от старшините" и че има лоша смяна, при която, дори да имат сериозни проблеми, всички се страхуват да посетят центъра. Медицинска сестра от медицинския център на Затвора – Враца ежедневно посещава ПДНМ. Получени бяха оплаквания, че учащите трябва да пропускат часове, за да бъдат прегледани. По правило прегледите се извършват в присъствието на надзирател, което е в противоречие с международните стандарти за конфиденциалност на комуникацията с медицинските специалисти.

Общият брой амбулаторни прегледи, направени в лечебните заведения към местата за лишаване от свобода, през 2020 г. са 149 038, а през 2021 г. – 141 481.[60] Според лекаря и медицинската сестра в Затвора – София на ден през медицинския център минават около 90 души – 50 за преглед и 40 за приемане на терапия, което говори за висока натовареност. По преценка на фелдшерката в Затвора – Пазарджик лишените от свобода, които влизат в медицинския център за преглед дневно, са около 30.

За спешни случаи в извънработно време или там, където по една или друга причина няма медицински специалист или случаят не е от компетентността на наличните, местата за лишаване от свобода разчитат на центровете за спешна медицинска помощ. В извънработно време преценката за спешността се прави от дежурен надзирател. Ако случаят не е спешен, самите надзиратели дават обезболяващи или превързочни материали например.

5.6. Консултация със специалист и медико-диагностична дейност

Достъпът на затворниците до консултации с медицински специалисти и медико-диагностични дейности е особено затруднен. За много лишени от свобода това означава месеци наред чакане за преглед и изследвания, забавена диагностика и лечение, и като резултат – влошаване на здравословния проблем.

Поначало лечебните заведения към местата за лишаване от свобода нямат необходимия капацитет и апаратура за провеждане на консултативни прегледи и специализирана диагностика и при необходимост

[60] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 55.

пациентите следва да се насочват към външни специалисти и външни лечебни заведения. Както вече беше уточнено, медицинските направления за тези дейности се издават от работещите в местата за лишаване от свобода лекари или от служебно назначените общопрактикуващи лекари и в зависимост от това дали и колко често затворът се посещава от лекар, този процес може да бъде много времеемък. На следващо място, прегледите се организират по два начина – с конвоиране на пациентите извън затвора или с посещение на медицинските специалисти в мястото за лишаване от свобода. При първия вариант прегледът при специалист се организира от медицинските служители на затвора, а охраната и транспортирането до лечебните заведения извън местата за лишаване от свобода са под ръководството на началника на затвора. Недостигът на служители от надзорно-охранителния състав обаче оказва влияние върху своевременността на извеждането. В доклада за дейността на Затвора – София за 2020 г. се отчита, че "[з]аболеваемостта и броят на необходимите извеждания нараства неимоверно, като дори при пределна мобилизация трудно успяваме да осъществим всички необходими. За един ТЕЛК например са необходими две или повече извеждания. През настоящата година сме направили 22 ТЕЛК-а".[61]

Там, където е възможно, предпочитаният от затворническата администрация вариант за организация на прегледите поради по-лесната логистика е на място в затвора. За целта се изготвя списък с пациенти, които имат нужда от преглед при лекар от определена специалност, съответният специалист, с когото затворът работи, уточнява удобна за себе си дата и прегледите се извършват в затвора. Този вариант също крие рискове от забавяне на консултацията. В Затвора – Ловеч беше съобщено, че специалистите трудно идват в затвора, тъй като реално в града няма функционираща болница и заетостта им е голяма. Медицинският център към Затвора – Пазарджик традиционно работи с очен лекар, специалист УНГ, кожен лекар, хирург, ортопед, онколог, психиатър, които при изготвен списък с оплаквания преглеждат няколко лишени от свобода, а при единични и спешни случаи пациентите се извеждат във външен кабинет. Лекарите към Затвора – Стара Загора подчертават, че имат добри отношения със свои колеги в града и изградени връзки със специалисти – кардиолог, гастроентеролог, очен лекар, коремен хирург, психиатър – и при нужда се издава направление за специалист и се оказва необходимата помощ.

[61] Затвор – София. *Отчет за дейността на Затвора – гр. София и териториалните поделения за 2020 г.*, с. 85.

ТАБЛИЦА 3. **Прегледи в лечебни заведения извън местата за лишаване от свобода в периода 2017–2021 г.**

2017	2018	2019	2020	2021
3991	3881	4596	3363	4007

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2017–2021 г.

При посещенията в затворите бяха получени множество оплаквания от липса на достъп до външни лекари. Лишен от свобода от Затвора – Пловдив разказва, че макар да има кожен проблем, посещавал е медицинския център и е станало ясно, че трябва да бъде прегледан от специалист, вече шест месеца не го извеждат за преглед от дерматолог и състоянието му се влошава. „Едва ли не някой трябва да се влоши, здравословното му състояние да е критично, за да повикат по спешност „Спешна помощ“ и да му се обърне внимание.“

5.7. Лекарства и медицински изделия

Съгласно нормативната уредба, на лишените от свобода се осигуряват необходимите лекарства, като за снабдяването им е отговорен директорът на медицинския център. В действителност медицинските центрове към затворите са снабдени с някои базисни лекарства, които се закупуват със средства от бюджета на Министерството на правосъдието и при нужда се предоставят на затворниците без заплащане. Свидетелства на лишени от свобода от цялата страна сочат, че затворническите лекари най-често ги лекуват главно с обезболяващи, като аналгин, аспирин и парацетамол. В някои случаи липсват основни медикаменти. В един наблюдаван от изследователите казус лишен от свобода посещава медицинския кабинет в Затвора – София с проблем с отворена рана на стъпалото. На момента раната е обработена, но е издадена и рецепта, която лишеният от свобода да предаде на майка си, за да купи гентамицин за третиране на раната в бъдеще, вместо това да бъде ангажимент на медицинския център. При последното си посещение в България през 2021 г. КПИ констатира и проблем с наличието в медицинските центрове на лекарства с изтекъл срок на годност, включително антибиотици.[62]

Лекари, работещи в лечебните заведения към Министерството на правосъдието, имат право да предписват лекарствени продукти, меди-

[62] European Committee for the Prevention of Torture, Inhumane and Degrading Treatment. *Report to the Bulgarian Government on the periodic visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 13 October 2021*, CPT/Inf (2022) 20, para. 53.

цински изделия и диетични храни за специални медицински цели. Хронично болните затворници имат право на лекарства, които се заплащат частично или изцяло от НЗОК. Лекарствата се осигуряват от медицинския център, но там, където има нужда от доплащане, то е за сметка на пациентите. През 2021 г. възниква проблем с диспансеризацията и изписването на лекарства за хронично болните. От 1 юли 2021 г. е въведена електронна рецептурна книжка за лицата, диагностицирани с хронични заболявания, въз основа на която се изписват и отпускат необходимите им лекарствени продукти, медицински изделия и диетични храни, заплащани изцяло или частично от НЗОК. Възможност да регистрират електронни рецептурни книжки и да издават електронни рецепти обаче съществува единствено за общопрактикуващите лекари, които са договорни партньори на НЗОК. Лекарите, наети по трудов договор в медицинските центрове към пенитенциарните институции, нямат сключени договори с НЗОК и нямат достъп до техния софтуер. Още по-малко това е възможно за останалите медицински специалисти, работещи в арестите и затворите – медицинските сестри и фелдшерите. Коментирайки този случай, от Министерството на правосъдието признават, че изолираността на пенитенциарните лекари от НЗОК прави „невъзможно осигуряването на жизненоважни продукти за хронично болни пациенти“[63].

За всички останали лекарства, които са предписани от затворническите лекари или от външни специалисти, но не са налични по списъка на медицинския център и не се покриват изцяло от НЗОК, се изисква да бъдат заплатени от лишените от свобода. Изключение се прави по отношение на лицата, които не са получавали парични постъпления през предходните шест месеца, като в тези случаи лекарствата са за сметка на бюджета на затвора. Нито изискването за закупуване на лекарства с лични средства, нито изключението от това правило при липса на финансови средства са предвидени в нормативната уредба. Те са въведени със заповеди на затворническите власти и тяхната законосъобразност е под въпрос. На закупуване с лични средства подлежи например медикаментът клонарекс, който е предписан за голяма част от лишените от свобода с психични заболявания и наркотична зависимост.

Получени бяха много оплаквания за назначена медикаментозна терапия, която не се изпълнява поради липса на финансова възможност у лишените от свобода. В един от случаите лишен от свобода страда от тежка форма на псориазис; кожата му видимо се бели. Разказва, че има

[63] Министерство на правосъдието. *Отчет за дейността на Министерството на правосъдието от 12.05. до 10.08.2021 г.*, с. 10, достъпен на: https://portal.justice.government.bg/home/index/d8e9ca25-2cf4-46bc-8537-03b6344b5e96.

нощи, в които не може да спре да крещи от болка и е изпадал в безсъзнание. Пие лекарства, но те не му помагат. Има крем, който го успокоява, когато е много зле, но той не се покрива от НЗОК и затворът не може да му осигури достатъчно количество. Самият лишен от свобода е сирак и няма никакви близки, които биха могли да му помогнат за осигуряване на лекарството. Други лишени от свобода са му събирали пари и са му купували този крем два пъти, но няма възможност това да се прави регулярно. В друг случай, регистриран от НПМ, лишен от свобода е с тромбофлебит на долните крайници. Той показа рецепта, която не е изпълнена, и е бил оставен без лекарства. Лишеният от свобода няма пари, а затворническата администрация не желае да купи лекарствата.[64] Проверката в администрацията показва, че той няма трансфер по сметка в последните три месеца, а за купуване на лекарствата за сметка на затвора трябва средства да не са получавани през последните шест месеца.

За някои лекарства се изисква да бъдат купувани и предоставяни в медицинския център от близките на пациента. За хора, чиито близки не живеят по местонахождението на затвора, както и за чуждите граждани това може да се окаже невъзможно. Наскоро е било забранено внасянето на хранителни добавки, вероятно като мярка срещу разпространението на наркотици.

За лицата на постоянна терапия лекарите подготвят пликовете с медикаменти за деня, които предават на надзирателите, а те – на лишените от свобода.

Затворниците, които имат нужда от медицински изделия, също срещат трудности. Лишен от свобода, с когото разговаряхме, се нуждае от слухов апарат, който му се полага безплатно. Тъй като процедурата е сложна и изисква координация с външни организации, е необходимо съдействието на затворническите власти, което той не получава. Също така местата за лишаване от свобода не закупуват диоптрични очила за нуждаещите се. В хода на изследването бяха установени поне два случая (един от Затвора – Белене и един от Затвора – Бургас) на лишени от свобода с проблеми със зрението, които са били изведени на преглед при офталмолог и са им изписани диоптрични очила, но не са имали финансова възможност да си ги купят. Очилата са били осигурени по-късно от дарения.

В национален план сред диспансеризираните лишени от свобода преобладават страдащите от заболявания на сърдечносъдовата сис-

[64] Омбудсман на Република България. *Доклад на Националния превантивен механизъм за извършена проверка в затвора в град Пловдив, затворнически общежития от открит тип „Хеброс“ и „Смолян“, арест – гр. Смолян и ОДМВР – гр. Пловдив*, с. 11.

тема, храносмилателната система и нервната система, от дихателни и психиатрични заболявания. В таблица 4 са представени данни за диспансерното наблюдение в три затвора през 2020 г. Впечатление прави значително по-малкият брой диспансеризирани болни в Затвора – Враца и поправителния дом към него в сравнение с другите две институции, което по-скоро може да се отдаде на непълно регистриране на случаите, а не на по-ниска заболеваемост.

ТАБЛИЦА 4. **Диспансеризирани болни в медицинските центрове към затворите в Белене, София и Враца по групи болести през 2020 г.**

Групи болести	Затвор – Белене[65]	Затвор – София[66]	Затвор – Враца и поправителен дом[67]
Болести на сърдечносъдовата система	72	59	2
Болести на храносмилателната система	69	30	1
Болести на пикочо-половата система	17	15	0
Болести на кръвта и кръвоносните органи	2	2	0
Болести на дихателната система	13	58	0
Болести на ендокринните жлези	21	26	2
Алергични заболявания	2	0	0
Професионални заболявания	0	0	0
Хирургични заболявания	22	12	0
Болести на нервната система	28	66	3
Болести на ухото и мастоидния израстък	8	3	0
Болести на окото и придатъците му	6	10	0
Акушеро-гинекологични заболявания	0	0	0
Онкологични заболявания	3	3	1
Кожно-венерологични заболявания	9	72	2
Пневмофтизиатрични заболявания	0	0	0
Психиатрични заболявания	19	76	5
Общо	291	423	16

[65] Затвор – Белене. *Отчет за дейността на Затвора в гр. Белене, II категория, през 2020 г.*, с. 67.

[66] Затвор – София. *Отчет за дейността на Затвора – гр. София и териториалните поделения за 2020 г.*, с. 79.

[67] Затвор – Враца. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Враца през 2020 г.*, с. 43–44.

5.8. Специализирани болници за активно лечение на лишени от свобода

В България функционират две специализирани болници за активно лечение на лишени от свобода – към затворите в София и Ловеч. В тях се приемат за лечение лишени от свобода от цялата страна. През последните години хоспитализациите в затворническите болници постоянно намаляват, като през 2021 г. броят на приетите в тях пациенти е близо два пъти по-малък, отколкото през 2013 г. Тенденцията може да се свърже както с намаляването на средносписъчния брой лишени от свобода в този период, така и със свиването на обема на дейностите в болничните заведения.

ГРАФИКА 6. **Брой хоспитализации на лишени от свобода в затворническите болници в периода 2013–2021 г.**

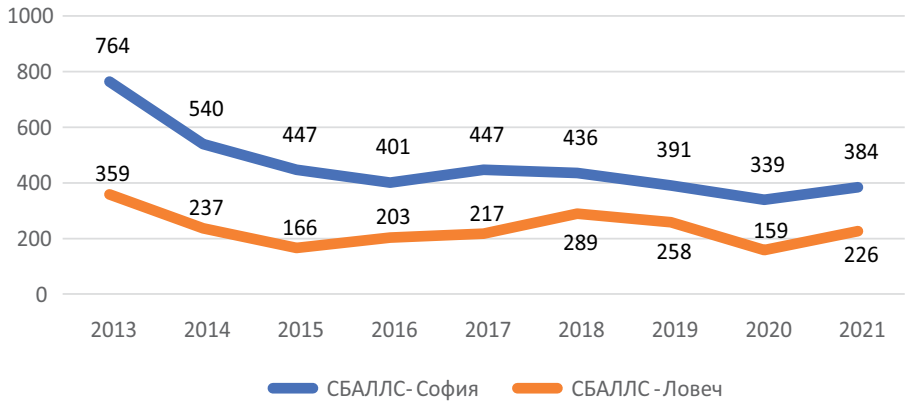

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2013–2021 г.

Проверки в Специализираната болница за активно лечение на лишени от свобода към Затвора – София (СБАЛЛС – София), направени от Изпълнителна агенция „Медицински одит“ към министъра на здравеопазването[68] и омбудсмана[69] неколкократно от 2015 г. насам, установяват,

[68] Министерство на здравеопазването, Изпълнителна агенция „Медицински одит“. *Констативен протокол за извършена проверка с №КП-27-61/21.03.2015 г.; Министерство на здравеопазването, Изпълнителна агенция „Медицински надзор“.* Констативен протокол от извършена проверка №КП-631/20.08.2021 г.

[69] Омбудсман на Република България. *Доклад на Националния превантивен механизъм за проверка на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“; Затвор в град София, общежитията „Кремиковци“ и „Казичене“, арестите на бул. „Г. М. Димитров“ и ул. „М-р Векилски“,* 2019, с. 42, достъпен на: https://www.ombudsman.bg/pictures/file/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%20%D0%93%D0%94%D0%98%D0%9D%202019.pdf.

че лечебното заведение не отговаря на законовите изисквания за болница, а медицинските услуги, доколкото такива се предлагат, са със силно занижено качество. Противно на законовата дефиниция на „болница за активно лечение", там липсват необходимите условия за лечение на лица с остри заболявания, травми, изострени хронични болести и състояния, изискващи оперативно лечение в болнични условия. Като основна причина за критичното състояние на лечебното заведение се откроява цялостната и дългогодишна изолация в административно, финансово, методологично и информационно отношение на пенитенциарното здравеопазване от гражданската здравна система и произтичащите от тази изолация недостиг на квалифициран медицински персонал, лоши медицински практики, оскъдно и амортизирано оборудване и тежки битови условия. СБАЛСС – София служи най-вече като междинно звено, където пациентите изчакват да бъдат насочени за изследвания, консултации или лечение в системата на гражданското здравеопазване. Достъпът до външни лечебни заведения обаче не е добре координиран и се осъществява с големи забавяния. Диагностиката и лечението в гражданските болници са особено затруднени, когато медицинските услуги не се заплащат или се заплащат само частично от НЗОК.

По отношение на Специализираната болница за активно лечение на лишени от свобода към Затвора – Ловеч (СБАЛЛС – Ловеч), която следва да осигурява лечение на затворници с психиатрични и белодробни заболявания, проверка на омбудсмана от 2019 г. разкрива, че болницата не разполага нито с психиатър, нито със специалист по белодробни заболявания.[70]

5.9. Дентална помощ

Ситуацията със стоматологичната грижа в затворите също може да се определи като критична. Основните проблеми са свързани с ограничения обем стоматологични услуги, които се заплащат от НЗОК, и липсата на финансови средства у лишените от свобода сами да си заплащат лечението, лошото качество на услугите.

Както и при общопрактикуващите лекари, посещаващите някои затвори стоматолози са служебен избор, направен по реда на Националния рамков договор за 2020–2022 г. по дентална медицина.[71]

---

[70] Омбудсман на Република България. *Годишен доклад на омбудсмана като Национален превантивен механизъм за 2019 г.*, с. 19, достъпен на: https://www.ombudsman.bg/pictures/file/Annual%20Report%20NPM%202019%20(1).pdf.

[71] Министерство на здравеопазването. *Национален рамков договор №РД-НС-01-3 от 23 декември 2019 г. за денталните дейности между Националната здравноосигурителна каса и Българския зъболекарски съюз за 2020–2022 г.*, чл. 85.

В Затвора – Белене има зъболекарски кабинет с ново оборудване. Стоматологът е служебен избор, като от затвора се доплащат още 500 лв. месечно за извършването на допълнителни услуги. Стоматолог идва през седмица или две. При спешни случаи лишените от свобода се извеждат в същата лекарска практика, която се намира в гр. Белене.

Стоматологът, който посещава Затвора – Ловеч, няма договорни отношения с него. Той се е съгласил да извършва манипулации поради липса на други желаещи и го прави срещу заплащане от самите лишени от свобода. Работи в понеделник и сряда от 13:00 до 17:00 ч. По време на посещението бяха получени много оплаквания за липса на достъп до стоматологична помощ там – записват се по график в тетрадката, но не биват викани за преглед и лечение. Затворник разказа, че се е оплаквал от липсата на стоматологична помощ и е пращал жалби до началничката на затвора, а тя е отговорила, че не може да контролира дейността на стоматолога, защото не му е работодател. Друг затворник споделя, че е бил при зъболекаря за лечение на зъб, но поради липса на средства лечението е останало недовършено.

При теренния мониторинг в Затвора – Пловдив имаше много чакащи лишени от свобода пред стоматологичния кабинет в медицинския център. Те се оплакаха, че дълго време не е имало лекар и сега се „надпреварват“ за лечение. Лекарят по дентална медицина е отсъствал продължително време по болест. Той съобщи, че поради липса на други медицински специалисти на щат в медицинския център на него е възложено да изпълнява дейността по здравен контрол в затвора.

През 2020 г. в Затвора – Плевен няма дентален специалист и денталната помощ се осъществява от мобилен кабинет един път седмично, но след обявяването на извънредно положение през месец март заради COVID–19 посещенията в кабинета са преустановени. Лишените от свобода и задържаните лица се извеждат за дентално лечение в гр. Плевен, но тази практика ограничава много желаещите за оказване на дентална помощ и натоварва надзорно-охранителния състав откъм допълнителни конвойни дейности. При посещението през 2021 г. в затвора вече е организиран стоматологичен кабинет, в който е инсталиран нов стоматологичен стол. Очакваше се набавяне на стерилизатори и консумативи, за да заработи стоматоложката в този кабинет. Тя посещава затвора два пъти седмично, но не стана ясно кои са дните, в които го прави. По време на посещението лишен от свобода се оплака от зъбобол, за който не му беше дадено обезболяващо. Причината беше, че фелдшерът не можел да дава дори аналгин без предписание от стоматолог, а специалистката се очакваше да дойде евентуално на следващия ден.

По данни на лишените от свобода стоматологичната помощ в Затвора – Враца е незадоволителна – беше посочено, че стоматолозите на граждански договор (син и майка) неглижират ангажимента си в затвора за сметка на своята частна практика: стоматологичната помощ е с ниско качество, обслужването се извършва набързо, често лечението се проточва с месеци въпреки необходимостта от смяна на лекарство или предприемане на планирана интервенция. Затворник, запитан за стоматологичните грижи в затвора, се оплаква, че от шест месеца има болки в зъбите, но не може да се вреди при стоматолозите. Той заяви, че имало лишени от свобода, които прекарвали с лекарство в зъбите седмици наред, без зъбите да бъдат пломбирани след това.

Немалка част от затворниците са с лош зъбен статус, включително частично или изцяло обеззъбени, но изработката на зъбни протези, включена в пакета услуги на НЗОК, се заплаща 200 лв., което затворниците не могат да си позволят. Лишен от свобода от Затвора – Бургас, който беше интервюиран, е изцяло обеззъбен, но няма пари за протези; храни се с попара или друга кашеста храна. Друг затворник разказва, че не му е била довършена пломбата поради липса на средства. В ЗО „Дебелт“ затворник се оплаква, че е имал болки в зъба и са му дали множество болкоуспокояващи, но не са го закарали при лекар в Бургас, защото договорът със стоматолога, който затворът бил сключил, бил изтекъл.

5.10. ХИВ, хепатит С и туберкулоза

Традиционно делът на хората с ХИВ, хепатит С и туберкулоза сред затворниците е много по-висок, отколкото при хората, живеещи на свобода, което налага постоянна и целенасочена работа по диагностициране, лечение и профилактика на разпространението на тези заболявания в местата за лишаване от свобода. В актуалните национални стратегически документи за превенция и на трите заболявания затворниците са идентифицирани като специфични целеви групи и са предвидени съответните интервенции.[72] Същевременно през последните години реализацията на тези интервенции е възпрепятствана от различни фактори, сред които недостиг на медицински кадри в затворите, ограничено финансиране и изолация на пенитенциарната здравна система от НЗОК.

[72] Министерство на здравеопазването. *Национална програма за превенция и контрол на ХИВ и сексуално предавани инфекции в Република България 2021–2025 г.*, с. 23–26; Министерство на здравеопазването. *Национална програма за превенция и контрол на вирусните хепатити в Република България 2021 – 2025 г.*, с. 27–30; Министерство на здравеопазването. *Национална програма за превенция и контрол на туберкулозата в Република България за периода 2021–2025 г.*, с. 42–43.

На всички новопостъпващи лица в местата за лишаване от свобода следва да се предлага изследване за ХИВ, а по време на изтърпяване на наказанието скринингово изследване за ХИВ се извършва на лица, попадащи в рискови групи, като употребяващите наркотици, болните от туберкулоза, бременните и родилките и др. На практика пенитенциарните лечебни заведения към местата за лишаване от свобода не предлагат и не извършват изследвания за ХИВ поради липса на капацитет за това. През 2006 г. е подписана съвместна заповед на министъра на здравеопазването и министъра на правосъдието, според която кабинетите за анонимно и безплатно консултиране и изследване за ХИВ/СПИН към регионалните здравни инспекции ще посещават веднъж в седмицата 12-те затвора в страната. Ако съдим по драматично намалелия през последните години брой на извършваните серологични изследвания за ХИВ, можем да заключим, че тези посещения на практика се извършват много по-рядко от веднъж седмично и не във всички затвори. През 2021 г. едва 6,2% от средносписъчния брой на лишените от свобода е бил тестван.[73] От медицинския център на Затвора – Стара Загора съобщават, че скрининг за ХИВ не се прави и няма открити случаи. Преди обявяване на извънредното положение поради COVID-19 през 2020 г. е било получено писмо от Министерството на здравеопазването за предстоящ скрининг, но поради пандемията не се е състоял. По данни на здравните служители в Затвора – Плевен скрининг за ХИВ не е провеждан през 2020 и 2021 г. Динамиката на изследванията за ХИВ е представена в таблица 5.

ТАБЛИЦА 5. **Динамика на изследванията за ХИВ в периода 2015–2021 г.**

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Брой серологични изследвания за ХИВ	4406	1751	781	875	731	261	365
Брой позитивни изследвания за ХИВ	5	2	3	3	3	0	3
Брой лишени от свобода	7408	7345	6988	6651	6448	6251	5873
% тествани	59,9%	28,8%	11,2%	13,2%	11,3%	4,2%	6,2%

Източник: Национален център за наркотици и наркомании, цитиращ ГДИН

През 2019 г. омбудсманът на Република България поставя пред министъра на здравеопазването въпроса за намалелия брой изследвания

[73] Национален фокусен център за наркотици и наркомании. *Годишен доклад по проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България, 2021*, с. 157.

за ХИВ, извършвани от регионалните здравни инспекции.[74] В публикувания отговор на ръководството на Министерството на здравеопазването се изтъква, че една от причините за проблема е липсата на щатни медицински специалисти в повече от половината от местата за лишаване от свобода.[75] Препоръчва се засилване на координацията и сътрудничеството между местата за лишаване от свобода и регионалните здравни инспекции.

Изключение от общата ситуация в това отношение прави Затворът – Сливен, където интервюираните затворнички и персоналът на медицинския център потвърдиха, че първоначалният преглед включва изследване за ХИВ.

В посетените институции ХИВ позитивните лицата са най-често до три. Съвместно със специализираните лечебни заведения за лечение на ХИВ инфекции в градовете София, Стара Загора, Пловдив, Варна и Плевен, за тях се осигуряват специализирани лабораторни изследвания и антиретровирусно лечение, които се заплащат от държавния бюджет. В хода на изследването бяха регистрирани проблеми с навременното осигуряване на антиретровирусната терапия на новопостъпващите в затворите лица и с конвоирането за периодични специализирани изследвания, особено по отношение на лицата, които изтърпяват наказание в населено място, в което няма инфекциозна болница.

Години наред лишените от свобода с хроничен хепатит С практически нямаха достъп до лечение въпреки статута им на здравноосигурени лица. Причината беше, че за отпускането на терапия по реда на НЗОК се налагаше продължителен престой във външно медицинско заведение за извършване на чернодробна биопсия. През 2019 г. протоколът за диагностика на хепатит С беше променен и биопсията отпадна като условие за отпускане на скъпоструващите медикаменти. Приблизително от този момент нататък се наблюдава активизация на провеждането на скрининг на хепатит С в местата за лишаване от свобода.

От медицинския център на Затвора – Стара Загора разказват, че масов скрининг за хепатит С се прави от 2019 г. насам с тестове, дарени от американска фармацевтична компания. Тестът се изпраща в болница „Св. Иван Рилски“ в София. Медицинският протокол в миналото е изисквал извършването и на чернодробна биопсия, но сега се прави само еластография в рамките на няколко часа престой в болницата. При положителни резултати НЗОК отпуска (след около 4–5 месеца) скъпостру-

[74] Омбудсман на Република България. Писмо с изх. №0404-12/20.08.2019 г.

[75] Заместник-министър на здравеопазването, Писмо с изх. №35-ОМ-75/18.09.2019 г.

ващо лекарство за провеждане на терапия в продължение на 8 седмици. По тази процедура през 2020 г. са били излекувани 12 лишени от свобода. Беше изтъкнато, че към момента на посещението отново се прави скрининг на доброволни начала и са открити нови 6–7 случая на хепатит С, за 5 е установено наличие на заболяването и се върви по същата схема към отпускане на терапия.

По данни на ГДИН, през 2021 г. със съдействието на НПО скринингови изследвания за хепатит С са проведени в затворите в Белене, Бобов дол, Бургас, Варна, Враца, Ловеч, Пазарджик, Плевен, Пловдив и София.[76] С бързи тестове са изследвани 1858 души, новооткрити са 223 случая; с потвърдена инфекция подлежащи на лечение са 117, за които са издадени протоколи за лечение.[77]

За проблем при издаването на протоколи за лечение ни сигнализираха от Затвора – Сливен. През 2021 г. медицински екип от Стара Загора е провел изследване за хепатит С на всички желаещи лишени от свобода жени в Затвора – Сливен. Диагностицирани са 12 случая, които могат да бъдат лекувани по реда на НЗОК, но директорът на медицинския център съобщи, че диспансеризация на лишените от свобода, каквато е необходима за назначаването на терапията, не може да бъде направена. Съгласно промени в законодателството от 2021 г. се изисква рецептите и рецептурните книжки на диспансеризираните лица да бъдат издавани в специална електронна форма, но директорите на медицинските центрове не са обхванати от измененията, те не са оторизиран партньор на НЗОК, а и нямат достъп до софтуера на НЗОК, за да издават електронните документи. За преодоляване на проблема към момента на посещението от затвора бяха направили искане до Районната здравноосигурителна каса по отношение на 12-те жени, за които се иска лечение за хепатит С по програма на НЗОК, да им бъде определен друг общопрактикуващ лекар. Не е ясно как се процедира по отношение на останалите хронично болни затворнички, за които е необходима диспансеризация.

Лишен от свобода от Затвора – София споделя, че през 2020 г. е преминал тримесечно медикаментозно лечение на хепатит С, но не знаеше какви са резултатите от него. От Затвора – Варна интервюиран затворник се оплака, че е с диагноза хепатит С, но не е получил лечение.

Местата за лишаване от свобода са особено уязвими за възникване на случаи на туберкулоза и към тях са насочени специални мерки за

[76] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието за 2021 г.*, с. 57–58.

[77] Пак там, с. 58.

превенция и контрол. Съгласно нормативната уредба, при първоначалния медицински преглед на всеки новопостъпил в местата за лишаване от свобода се провежда и анкета за скрининг на риска от туберкулоза. Официалните данни показват, че това задължение не се спазва стриктно, като през 2020 и 2021 г. скринингът е направен по отношение на едва една четвърт от новопостъпилите затворници.

ГРАФИКА 7. **Брой новопостъпили в затворите и брой анкети за скрининг на риска от туберкулоза за периода 2017–2021**

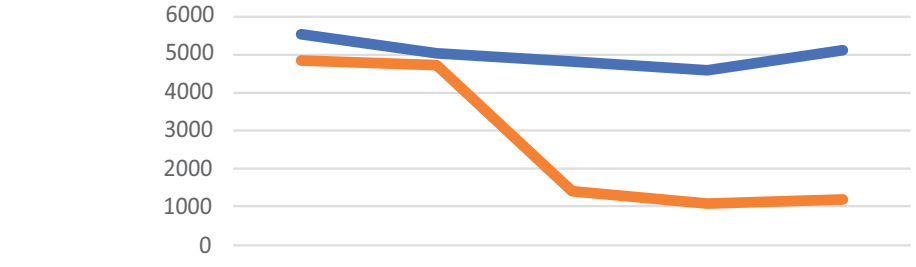

	2017	2018	2019	2020	2021
новопостъпили затворници	5542	5036	4818	4598	5120
анкетирани за туберкулоза	4854	4723	1403	1076	1189

Източник: ГДИН

Флуорографски скрининг за туберкулоза се прави спорадично от външни организации. През 2018 г. с мобилен флуорограф в местата за лишаване от свобода са проведени 3360 флуорографски прегледа, финансирани по програма „Укрепване на Националната програма по туберкулоза в Република България“ на Министерството на здравеопазването, и са открити 9 лица с диагноза туберкулоза. През 2021 г. флуорографски преглед са преминали 1883 лишени от свобода, като няма диагностицирани случаи на туберкулоза.[78] Медицинският персонал на Затвора – София сподели, че към момента на посещението 4–5 лишени от свобода се водят на отчет с туберкулоза. Втора градска болница в София е осигурила машина за преглед за туберкулоза на 300 затворници и 40–50 души от персонала на затвора. Установени са 3–4 случая, които са изследвани допълнително и само при един е установена находка, за което е предприето лечение. В Затвора – Враца беше съобщено за един новорегистриран

[78] ГДИН. *Доклад за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието за 2021 г.*, с. 57.

случай на туберкулозно болен, а в Затвора – Пловдив в стационара беше изолирано едно лице със съмнения за заболяването.

Нивата на заболеваемост от туберкулоза сред затворниците се отчитат като ниски и постоянно намаляващи. Като се има предвид липсата на регулярност при извършването на скрининг, реалната ситуация може да е по-различна. Болните от туберкулоза се лекуват безплатно в отделението по белодробни болести на СБАЛЛС – Ловеч.

ГРАФИКА 8. **Брой заболели от туберкулоза лишени от свобода за периода 2012–2021 г.**

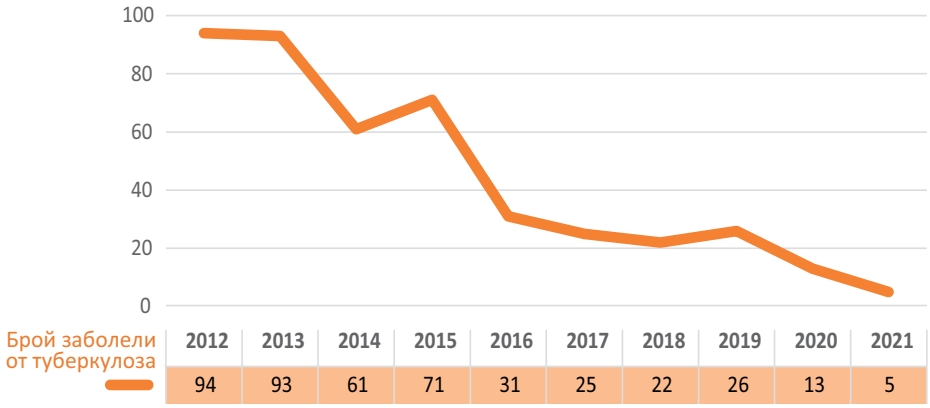

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Брой заболели от туберкулоза	94	93	61	71	31	25	22	26	13	5

Източник: Отчет за дейността на ГДИН през 2021 г.

5.11. COVID-19

През 2020 и 2021 г. медицинското обслужване в местата за лишаване от свобода се изправя пред нови и екстремни предизвикателства, свързани с пандемията от COVID-19. Въпреки това разпространението на новия вирус в затворите се оказва по-ограничено в сравнение с други затворени институции в страната. Между 13 март и 31 декември 2020 г. в местата за лишаване от свобода с PCR или антигенни тестове са тествани 266 затворници, от които 53 са били с положителни резултати за COVID-19[79], но по данни на лишените от свобода, лицата със симптоми на заболяването са били много повече. През 2020 г. от COVID-19 са почи-

[79] ГДИН. *Доклад за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието през 2020 г.*, с. 59.

нали трима лишени от свобода[80], а през 2021 г. – седем[81].

Мерките по ограничаване на разпространение на вируса включват карантиниране на новопостъпващите затворници за определен срок – 10–14 дни, изолация на болните в стационара към медицинските центрове или други обособени килии, дезинфекция с хлорна вар, проветряване. Маски на лишените от свобода се раздават служебно при извеждането им от затвора на дела или други места, а в затворническите лавки се продават маски, произведени в шивашкия цех към Затвора – Сливен. Беше съобщено, че в разгара на пандемията всички медицински специалисти в Затвора – Ловеч са работили в карантинната зона на институцията, но не са им били дадени предпазни ръкавици и облекло, нито са получили заплащане за извънредните дежурства и венозни манипулации, които са извършвали.

През 2021 г. в местата за лишаване от свобода се провеждат активни кампании по ваксиниране на затворниците срещу COVID-19. Броят на ваксинираните лица варираще от институция до институция, например в Затвора – Пазарджик ваксинираните бяха 54, в Затвора – Стара Загора – 117, а в Затвора – София – 400.

Въведените противоепидемични мерки водят до ограничаване на извеждането за прегледи и лечение във външни лечебни заведения, като хоспитализациите през 2020 г. са намалели наполовина спрямо предходната година.[82] Преустановяват се и други здравни мероприятия, като скрининг на ХИВ и хепатит С.

5.12. Смъртни случаи

Статистиката за смъртността в местата за лишаване от свобода е алармираща, но предвид влошаващото се състояние на медицинските грижи не е изненадваща. Въпреки намаляващия брой на пребиваващите в пенитенциарните институции, смъртните случаи през последните години растат, като през 2021 г. е отбелязан най-високият брой починали в затворите и арестите от 2003 г. насам – 55 лишени от свобода.[83] През 2021 г. коефициентът на смъртност в местата за лишаване от свобода е

[80] Пак там.

[81] ГДИН. *Доклад за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 58.

[82] ГДИН. *Доклад за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието през 2020 г.*, с. 58.

[83] Пак там, с. 60.

изчислен на 86,1 промила, което е най-високият в Съвета на Европа[84], а съпоставен с общия коефициент на смъртност в България, той е четири пъти по-висок.[85]

ГРАФИКА 9. **Брой починали в местата за лишаване от свобода в периода 2011–2021 г.**

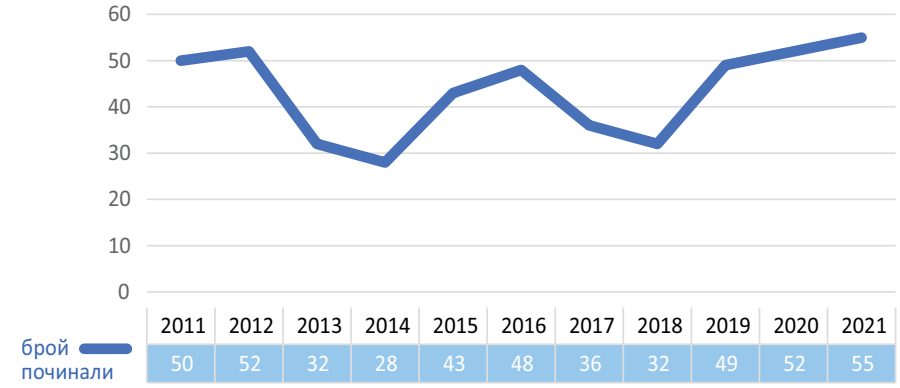

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
брой починали	50	52	32	28	43	48	36	32	49	52	55

Източник: ГДИН

През 2021 г. при 41% от починалите смъртта е настъпила в пенитенциарно болнично заведение, при 44% – в място за лишаване от свобода, а в останалите случаи – в условията на прекъсване на изтърпяване на наказанието. Отбелязвайки високия брой на починалите лица извън лечебно заведение, в отчета за дейността на ГДИН за 2021 г. се коментира, че е „необходима работа в посока провеждане на профилактични прегледи с цел оказване на навременна адекватна медицинска помощ“[86].

Най-честите причини за смърт съгласно официалната справка на затворническите власти са сърдечносъдови заболявания, онкологични заболявания, мозъчни болести, заболявания на черния дроб, суицид.

[84] Council of Europe Annual Penal Statistics – SPACE I 2022, p. 115, достъпно на: https://wp.unil.ch/space/files/2023/06/230626_SPACE-I_2022_FinalReport.pdf.

[85] Национален статистически институт. Умирания в България в периода 2015–2023 г. – коефициенти (таблица с данни), достъпно на: https://www.nsi.bg/bg/content/18121/basic-page/%D1%83%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D0%BE-%D1%81%D0%B5%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D1%86%D0%B8.

[86] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 58.

5.13. Регистър на травматичните наранявания

В отговор на многогодишните препоръки за превенция на малтретирането в местата за лишаване от свобода на КПИ, първоначално със заповед на министъра на правосъдието от 2016 г., а по-късно и с изменения в Правилника за прилагането на Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража (ППЗИНЗС) от 2017 г. бяха установени подробни правила за медицинско освидетелстване и регистриране на всички постъпващи оплаквания от лишени от свобода за упражнено насилие, констатирани видими следи от насилие и в случаите на употреба на физическа сила или помощни средства. Според нововъведената уредба, на лицата с оплаквания или следи от насилие следва незабавно да се осигури достъп до медицинския специалист за преглед, който да се извърши в условията на конфиденциалност; нараняванията да бъдат подробно документирани и със съгласието на лишените от свобода – фотографирани; да има възможност за преглед и освидетелстване от независим външен медицински специалист и задължение за незабавно уведомяване за инцидентите и изпращане на документите и снимките до съответната прокуратура. В медицинските центрове следва да се водят и регистри за травматичните увреждания на лишените от свобода, в който се вписват всички постъпили оплаквания за упражнено насилие и установени травматични наранявания и който включва анамнестични данни, диагноза на травмата и предписано лечение.

Прегледът на докладите на ГДИН относно регистрираните случаи на травматични увреждания показва, че най-голям брой вписвания има в затворите в София, Сливен и Ловеч; като най-чести причини за наранявания се посочват свързаните с непредпазливост (падане, подхлъзване, при работа, при спортни мероприятия), самонаранявания при афект и при сбивания. Това се потвърждава и от регистрите, прегледани в хода на теренното наблюдение.

ТАБЛИЦА 6. **Брой регистрирани травматични увреждания в местата за лишаване от свобода (арести и затвори) в периода 2018–2020 г.**

	2018	2019	2020
Регистрирани случаи на травматични увреждания	704	541	553

Източник: Тримесечни доклади на ГДИН за случаите, вписани в Регистъра за травматични увреждания на лишените от свобода и задържаните под стража за периода 2018–2020 г.

Като цяло липсват записи на травматични увреждания, получени при употреба на сила и помощни средства от страна на служители, което е учудващо и поставя достоверността на тези записи под въпрос. Нещо повече, във всеки от тримесечните доклади на ГДИН за вписаните случаи в регистрите за травматични увреждания за периода февруари 2017 – март 2021 г. се повтаря една и съща констатация:

> Положителен е фактът, че при всички случаи на употреба на сила и помощни средства от страна на служители не са констатирани травматични увреждания на лишените от свобода и задържаните лица и не е накърнявано човешкото им достойнство.[87]

Въз основа на събраните в хода на изследването данни и свидетелства този резултат може да бъде обяснен най-вече със сериозните недостатъци на самия механизъм за освидетелстване и регистрация на насилието, които компрометират неговите превантивни функции, а не с липсата на случаи на травматични увреждания при употреба на сила и помощни средства.

Един от очевидните проблеми е ограниченото до няколко часа на ден присъствие на медицински служители в затворите и затворническите общежития, като част от местата се посещават от лекар или фелдшер не повече от веднъж в седмицата. Не са известни примери за извеждане за преглед при външни специалисти на пострадали от насилие или с други наранявания, когато инцидентите са настъпили в извънработно за пенитенциарните лекари време.

На второ място, получихме редица сигнали от лишени от свобода, че дори в институцията да има медицинско лице, когато нараняванията са причинени от надзирател, пострадалите умишлено не се извеждат веднага за преглед. Самото извеждане и конвоиране до медицинския кабинет е задължение на надзорно-охранителния състав, срещу който най-често се отправят обвинения за физическо малтретиране. Интервюиран в Затвора – Плевен споделя, че след като е бит от надзиратели с ритници, юмруци и палки и са му причинени видими наранявания по тялото, е отведен в килията си и е свален за медицински преглед едва на следващия ден. В доклада относно инцидента от надзорния състав се посочва, че спрямо лишения от свобода са употребени сила и помощни средства, тъй

[87] Например в: ГДИН. *Доклад относно случаите, вписани в „Регистъра за травматични увреждания на лишените от свобода и задържаните под стража“ и в „Дневниците за употреба на сила и помощни средства“, за месеците октомври, ноември и декември 2018 г.*, с. 5.

като той не се е подчинил на устна заповед; след това му е предложена медицинска помощ, но той е заявил, че не желае, тъй като „няма наранявания и се чувства добре“. При друг случай от Затвора – Плевен затворник разказва, че при побой от надзиратели е получил наранявания по гърба, ребрата и едното око. Веднага след това е бил върнат в килията си и едва на втория ден е заведен на лекар в медицинския кабинет и е освидетелстван. Лишен от свобода от Затвора – Бобов дол свидетелства, че не е отведен за медицински преглед след нанесен побой от надзиратели. В резултат от причинените му наранявания се е почувствал замаян и силно неразположен, изпитвал е болки в главата, поради което един-два дни след инцидента се е наложило да бъде извикана „Спешна помощ“; лекарите са го прегледали и са си тръгнали. Състоянието му обаче не се е подобрило и линейка е викана втори път. Въпреки това пострадалият не е бил прегледан от медицинското лице в затвора. Данни за сериозни нередности в работата на медицинските лица по регистрация на травматичните увреждания намираме и в докладите на НПМ.

> През 2021 г., при внезапна проверка на екипа на НПМ в Затвора – гр. Ловеч, бяха установени нарушения на медицинския фелдшер във връзка с регистрация на случай на лишен от свобода с видими белези от нанесен побой от надзорно-охранителния състав. Бяха проверени регистърът за травматични увреждания, регистърът за употреба на сила и помощни средства и изготвените докладни от служителите на затвора. Бяха изпратени писма до ГДИН и Министерството на правосъдието, в които след посочване на констатациите на проверяващия екип на НПМ беше отправено искане за проверка. След извършеното разследване и установените нарушения служителите от НОС [надзорно-охранителния състав] и медицинския фелдшер бяха дисциплинарно наказани.88

Много съществен дефицит на механизма за освидетелстване и регистрация на нараняванията е, че прегледите се извършват от медицински лица, служители на местата за лишаване от свобода или наети от тях по граждански договор, които са дисциплинарно подчинени на началника на затвора и колегиално обвързани с надзорния състав. Когато трябва да освидетелстват и докладват на прокуратурата случаи на постра-

[88] Омбудсман на Република България. *Доклад на Националния превантивен механизъм за извършена проверка в Затвора в град Ловеч*, с. 5, достъпен на: https://www.ombudsman.bg/pictures/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%9B%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%87%202022%D0%B3_(3).pdf.

дали от насилие, причинено от служители на затворите, поради липсата на независимост медицинските специалисти изпадат в конфликтна ситуация. Това рефлектира върху задълженията им за пълно и обективно регистриране на следите от насилие и употреба на помощни средства. Показателен в това отношение пример се съдържа в разказа на лишен от свобода, който твърди, че медицинският служител в затвора е станал свидетел на това как надзиратели са му нанасяли побой, но не е реагирал, както и че не е бил прегледан и при преустановяване на насилието. Няколко дни по-късно, след като е започнал да уринира кръв, пострадалият е бил прегледан от същия служител на медицинския център, който му заявил: „Нищо ти няма, има си началници за тая работа“. Куриозен случай е констатиран от НПМ при посещението му в Затвора – Пловдив през 2022 г., където вписванията в регистъра за травматични увреждания, а по всяка вероятност и прегледите на пострадалите лица се правят от лишен от свобода, който е лекар.[89] НПМ намира тази практика за неприемлива. Възможността за извеждане за преглед и освидетелстване от външен независим лекар се осъществява по изричното искане на пострадалия, което в практиката е изключение. Дори да бъдат информирани за възможността, възпираща за лишените от свобода се явява таксата от 30–50 лв., която трябва сами да заплатят на външния специалист.

Описанията на травматичните увреждания, с които изследователите се запознаха, често бяха лаконични и непълни. Например в регистъра на Затвора – Пловдив прегледаните записи съдържат само името на лишения от свобода, който е потърсил помощ, и вида травма. Спорадично записът съдържа и отразяване, че травмата е била нанесена след сбиване с друг лишен от свобода. Няма записи за удар, нанесен от надзорно-охранителния състав. В самата книга се съхранява и формуляр с рисунка на човешко тяло, на който се отразява къде точно е травмата, придружен от лист за преглед от лекарката, в който също така лаконично и доста нечетливо се отразяват с по една-две думи видът травма и видът обработка на раната.

На следващо място, медицинските специалисти не изпълняват стриктно задължението си да уведомяват прокуратурата за всеки случай на регистрирано травматично увреждане. Така например в докладите на ГДИН за случаите, вписани в регистрите за травматични ув-

[89] Омбудсман на Република България. *Доклад на Националния превантивен механизъм за извършена проверка в Затвора в град Пловдив, затворнически общежития от открит тип „Хеброс“ и „Смолян“, арест – гр. Смолян и ОДМВР – гр. Пловдив*, с. 11, достъпен на: https://www.ombudsman.bg/pictures/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%9F%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B4%D0%B8%D0%B2%202022%D0%B3_-%20%D1%82%D0%BE%D0%B7%D0%B8.pdf.

реждания в местата за лишаване от свобода, е отбелязано, че в някои институции уведомяването е правено само за онези вписвания, за които медицинските служители са установили, че е извършено престъпление от общ характер, позовавайки се на разпоредбата на чл. 205, ал. 2 от НПК.[90] Това обаче противоречи на специалната разпоредба на чл. 119г, ал. 4 от ЗИНЗС, по силата на която уведомяването се прави във всеки един случай, без да се допуска преценка от страна на медицинското лице. Друго посочено нарушение е, че не навсякъде при изпращане на сигналите до прокуратурата се прилагат и ксерокопия от формулярите за регистриране на травматичните увреждания.[91] В ЗО „Дебелт" фелдшерката, с която беше разговаряно при наблюдението на институцията, заяви, че изобщо няма практика сигналите до прокуратурата да се подават от медицинския персонал на затвора, каквото всъщност е законовото изискване.

В хода на изследването са констатирани и проблеми със съхранението и попълването на регистъра на травматичните увреждания. В Затвора – Бобов дол, вместо в медицинския център, регистърът се намира в администрацията на затвора, защото, по думите на началника на затвора, фелдшерът не е в състояние да се справя с тази задача. При посещението в Затвора – Пловдив първоначално не стана ясно къде точно се съхранява и кой нанася записите в регистъра. Регистърът беше потърсен на няколко места в медицинския стационар и при надзирателите и накрая бе донесен от служител в приемната на началника. Забелязваше се, че повечето записи са правени от един човек, за когото началникът обясни, че е лекарката, определена да обслужва затвора по линия на НЗОК. За другите записи бе обяснено, че е възможно да са направени от надзиратели или санитари в медицинския център, които са били на смяна.

[90] ГДИН. *Доклад относно случаите, вписани в „Регистъра за травматични увреждания на лишените от свобода и задържаните под стража" и в „Дневниците за употреба на сила и помощни средства", за месеците януари, февруари и март 2020 г.*, с. 4–5.

[91] ГДИН. *Доклад относно случаите вписани в „Регистъра за травматични увреждания на лишените от свобода и задържаните под стража" и в „Дневниците за употреба на сила и помощни средства", за месеците октомври, ноември и декември 2020 г.*, с. 5.

6 ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАКТИКА

Дисциплинарната практика – награди и наказания, е основно средство за упражняване на контрол върху поведението на лишените от свобода – насърчаване на положителните прояви и санкциониране на нарушенията на вътрешния ред и режимните изисквания. Наградите и наказанията имат пряко и непосредствено отношение върху движението на лишените от свобода през прогресивната система и поради това спазването на принципите за законосъобразност, предвидимост и обоснованост по отношение на тяхното налагане са от изключителна важност за лишените от свобода.

6.1. Награди

За периода 2017–2020 г. се наблюдава тенденция на рязко намаляване на броя на поощрените лишени от свобода – с около 40%. Въпреки отчетеното повишаване на наградите през 2021 г. спрямо 2017 г. спадът остава висок – 30%, а още по-съществен е той по отношение на наградите, включващи напускане на затвора – свиждане извън затвора и домашен отпуск. Тази тенденция не може да се обясни единствено с намаляването на средносписъчния брой на затворническата популация, което за същия период е с 13%.

ГРАФИКА 10. **Брой наградени лишени от свобода по години и видове награди (2017–2021 г.)**

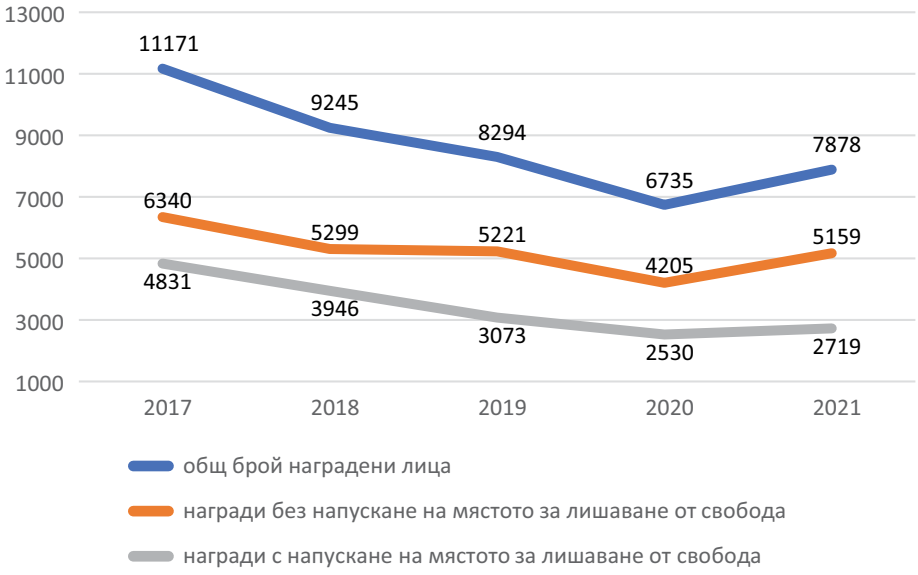

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2017–2021 г.

Поощренията се налагат за „подчертана дисциплинираност, за проявено сътрудничество при провеждането на социални и възпитателни мероприятия, за постигнати успехи в работата, спорта, културно-масовата дейност и други положителни прояви“[92]. Повод за награда най-често са участието в конкурси и тържества; поощряват се работещите, полагащите доброволен труд, представителите на самодейните органи, учениците. Съответно нерегулярното организиране на дейности и занимания, както и ограниченият достъп до работа поставят много лишени от свобода, особено настанените в заведения от закрит тип, в невъзможност да се проявят положително и да заслужат награда. Нещо повече, законът допуска широка дискреция при определянето на награди. Получени бяха оплаквания, че за участие в едно и също събитие – тържество, едни затворници биват отличавани с награда, а други – не. „Поощряват се кошаревски свидетели и доносници“ – споделя затворник от Затвора – София. Лишен от свобода от ЗОЗТ „Кремиковци“ негодува, че доколкото работи, участва в спортни мероприятия и „съдейства“ на надзирателите, когато се налага, обаче в наградите му няма градация. Има няколко пис-

[92] ЗИНЗС, чл. 98, ал. 1.

мени похвали и след втората му е било обещано, че следващия път ще получи удължено свиждане, но инспекторът СДВР се сменя и му отказва, защото „не го познава".

В хода на проучването бяхме информирани за въведени от затворническите власти правила, според които лишен от свобода не може да получава повече от една награда на всеки три месеца, както и наказван лишен от свобода не може да бъде награждаван до заличаване на наказанието, срокът за което в общия случай е една година. Тези правила, които нямат законово основание, водят до необосновано забавяне в движението на лишените от свобода през прогресивната система.

Наградите най-общо може да се разделят на два вида според това къде се ползват – в мястото за лишаване от свобода или извън него. В първата група влизат писмена похвала, заличаване или отмяна на наложено дисциплинарно наказание, извънредна хранителна пратка, парична или предметна награда, удължено свиждане за срок до 4 часа, а във втората – свиждане с близките извън затвора, затворническото общежитие или поправителния дом за срок до 12 часа; месечен домашен отпуск до две денонощия; домашен отпуск до пет денонощия; ползване на годишната почивка извън ЗООТ. Най-желаната от затворниците награда е „домашен отпуск", а най-често даваната – писмена похвала.

ТАБЛИЦА 7. **Брой наградени лишени от свобода по видове награди през 2021 г.**

Вид награда	Брой
Писмена похвала	2916
Заличаване или отмяна на наложено дисциплинарно наказание	26
Извънредна хранителна пратка	546
Парична или предметна награда	19
Удължено свиждане за срок до 4 часа	1472
Свиждане с близките извън затвора, затворническото общежитие или поправителния дом за срок до 12 часа	598
Месечен домашен отпуск до две денонощия	735
Домашен отпуск до пет денонощия	1178
Ползване на годишната почивка извън ЗООТ	208

Източник: Отчет за дейността на ГДИН през 2021 г.

По наблюдения на изследователите най-много заповеди за награди през 2020 г. – 1175[93], са издадени в Затвора – Стара Загора. Тук и съотношението между наказания и награди е с огромен превес в полза на наградите – четири пъти повече. Забележително е също така, че 70% от тях са „домашен отпуск“ или „свиждане извън затвора“, докато в останалите места за лишаване от свобода този процент е значително по-малък. За първото шестмесечие на 2021 г. са наложени 153 наказания и са дадени 752 поощрения.

ТАБЛИЦА 8. **Награди в Затвора – Стара Загора през 2020 г.**

Вид награда	Брой
Писмена похвала	144
Заличаване или отмяна на наказание	19
Извънредна хранителна пратка	26
Парична или предметна награда	6
Удължено свиждане до 4 часа	146
Свиждане с близките извън затвора за до 12 часа	107
Месечен домашен отпуск до две денонощия	575
Домашен отпуск до пет денонощия	108
Годишна почивка	44

Източник: Отчет за дейността на Затвора – Стара Загора през 2020 г.

6.2. Наказания

Със законодателните изменения от 2017 г. се стесни кръгът на дисциплинарните нарушения, за които може да се налага най-тежкото дисциплинарно наказание – изолиране в наказателна килия за срок до 14 денонощия, само до най-тежките нарушения, както и за други нарушения, но извършвани системно. Промяната е в отговор на препоръки на КПИ за намаляване употребата на наказателната изолация в затворите у нас. Анализът на данните за дисциплинарната практика за периода от 2016 до 2021 г. показва, че реформата е постигнала своята цел и случаите на налагане на най-тежкото дисциплинарно наказание е намаляло три пъти – от 1915 такива наказания през 2016 г. до 656 през 2021 г. (таблица 9). В същия период обаче общият брой на дисциплинарните наказания бележи ръст спрямо средносписъчния брой на лишените от свобода: ако

[93] Затвор – Стара Загора. *Отчет за служебната дейност в Затвора в гр. Стара Загора през 2020 г.*, с. 3.

през 2016 г. наказания са имали 666 на 1000 лишени от свобода, то през 2021 г. те са вече 791 на 1000.[94] За сметка на по-малкото наказания „изолация в наказателна килия“ се увеличават най-вече наказанията „лишаване от хранителна пратка“ и „писмено предупреждение“. Без значение от неговия вид, наложеното дисциплинарно наказание е пречка лишен от свобода да бъде предложен за облекчаване на режима, преместване в общежитие от открит тип или за условно предсрочно освобождаване.

ТАБЛИЦА 9. **Брой наложени наказания по вид и години в периода 2016–2021 г.**

Вид наказание/година	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Писмено предупреждение	686	955	1088	1054	1154	1257
Извънредно дежурство по поддържането на чистотата и хигиената за срок до 7 дни	1422	1824	1595	1605	1564	1658
Отмяна на награда, която не е ползвана	33	25	39	45	14	23
Забрана за участие в колективни мероприятия във и извън местата за лишаване от свобода	217	316	264	354	209	321
Лишаване от хранителна пратка за срок до три месеца	383	1065	1294	956	755	928
Лишаване от право на месечен домашен отпуск на лишените от свобода, изтърпяващи наказание в ЗООТ, за срок до три месеца	33	36	44	59	32	33
Изолиране в наказателна килия за срок до 14 денонощия	1915	1183	896	849	785	646
Изолиране в наказателна килия в извънработно или извънучебно време, в почивни и празнични дни сборно до 14 денонощия в продължение до три месеца	88	33	65	35	36	32
Общо	4940[95]	5433	5285	4957	4549	4898

Източник: Отчети за дейността за ГДИН за 2016–2021 г.

[94] Изчисленията са на БХК и са направени, като броят на наложените наказания е разделен на средносписъчния брой на лишените от свобода за съответната година и получената сума е умножена по 1000.

[95] Има разминаване между данните за общия брой наложени наказания през 2016 г. и реалния сбор на отделните видове наказания. Данните са взети от *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието за 2016 г.*, с. 11–12.

Практиката за налагане на дисциплинарни наказания се различава значително в различните пенитенциарни институции. През 2020 г. в ЗО „Дебелт“ по данни на ръководството са наложени 312 дисциплинарни наказания. Прави впечатление значителният превес на наказанията в тази институция в сравнение с останалите звена на Затвора – Бургас – 82 в корпуса на затвора и общо 44 в двете общежития от открит тип. Причините според представител на администрацията на пенитенциарното заведение са ниското ниво на правна култура, слабият самоконтрол и склонността към импулсивно поведение. Според изследователите от особено значение са също така лошият микроклимат в затвора, високата населеност, липсата на смислени дейности и работа, затрудненията при осъществяване на свиждания с близките поради разположението на затвора и липсата на градски транспорт до него. Затворници в ЗО „Дебелт“ се оплакват, че „за всичко се пишат докладни“. Това е и затворническото заведение с най-лошо съотношение между наказания и награди, при което наказанията са над три и половина пъти повече от наградите.

На ниво пенитенциарна система броят на наградите се задържа по-висок от този на наложените наказания, но разликата между тях постоянно се скъсява. Така, ако през 2016 г. наградите са били 2,3 пъти повече от наказанията, то през 2021 те са 1,6 пъти повече. Съотношенията между наложените наказания и наградите в различните места за лишаване от свобода също се различават значително (графика 11).

ГРАФИКА 11. **Брой наложени наказания и награди в шест затвора през 2020 г.**

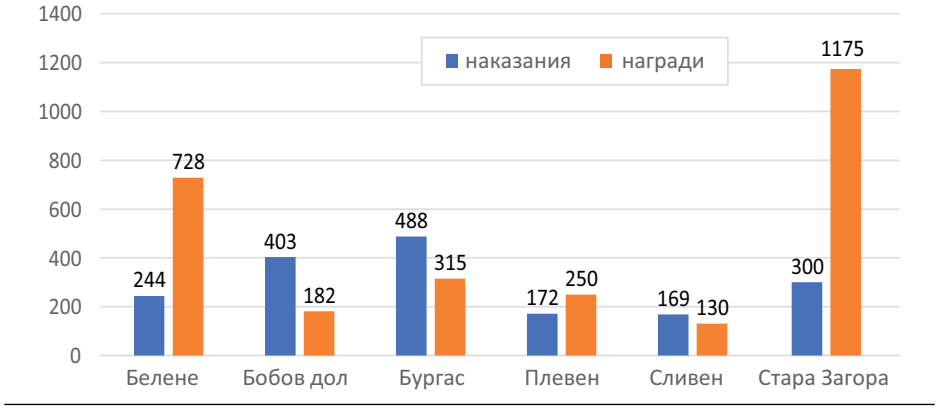

Източник: Годишни отчети на затворите в Белене, Бобов дол, Бургас, Плевен, Сливен и Стара Загора за 2020 г.

Както в официалните данни, така и в интервютата с лишени от свобода прави впечатление, че най-честите нарушения, водещи до дисциплинарни санкции, са свързани с притежание на неразрешени вещи (предимно мобилни телефони), неподчинение на заповед, физическо и психическо насилие между лишени от свобода, както и притежание и употреба на алкохол и наркотични вещества. Затворници се оплакаха от чести обиски в спалните помещения, придружени с разхвърляне на вещите, чупене на обзавеждане и разбиване на стени, в търсене на скрити вещи, щетите от които обаче след това не се поправят. По време на наблюдението на изследователите бяха показани такива разрушения. Наказания се налагат и при установяване на разрешена техника, например кана за нагряване на вода, за която лишеният от свобода няма касова бележка за закупуване или служебна бележка от администрацията за внасяне на територията на затвора. Когато има неразрешена вещ или вещ без документ, се издава заповед за изземване, извършилите обиска надзиратели пишат докладна за случая, лишените от свобода дават писмени обяснения, а началникът на затвора решава дали и какво наказание да наложи. През последните години се увеличава употребата на уринните тестове за наркотици – от 250 през 2018 г. до 881 през 2021 г.[96], като положителният тест или отказът да се направи тест води до дисциплинарно наказание.

Дисциплинарно нарушение е и възмездната или безвъзмездната размяна на вещи. В един случай лишен от свобода е наказан за това, че е предал тоалетна хартия и паста за зъби на друг затворник; наказание е получил и лишен от свобода за даване на бисквити на друг затворник по време на престой на открито. Интервюиран разказва, че бил наказан за това, че оставил захар и безалкохолна напитка на престоя на открито, за да бъде намерена от брат му, който е в друга група и няма други роднини и средства, с които да си пазарува в лавката. В крайна сметка надзирател намира торбичката и двамата са наказани. Бяха получени оплаквания за налагане на наказания и за изнасяне на хляб от столовата.

По отношение на процедурата по налагане на дисциплинарното наказание някои от интервюираните заявяват, че не са били изслушвани от началника; други споделят, че изслушване се провежда, но че то е без значение, защото комисията вече е взела решение да ги накаже.

От февруари 2017 г. делата за обжалване на дисциплинарни наказания „изолация в наказателна килия“ са подсъдни на административния

[96] Национален фокусен център за наркотици и наркомании. *Годишен доклад за проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България, 2021*, с. 154.

съд по местонахождение на затвора. Всички останали наказания се обжалват по административен ред – наложените от началника на затвора се обжалват пред директора на ГДИН, а наложените от началника на затворническо общежитие – пред началника на затвора, към който общежитието е прилежащо. През 2021 г. са обжалвани 4% от издадените през годината дисциплинарни наказания; през 2019 г. процентът е бил 7.

Анализът на данните за обжалване на дисциплинарните наказания сочи, че броят на атакуваните пред съда заповеди намалява пропорционално на намаляването на броя на наложените наказания „изолация в наказателна килия" (таблица 10). Обжалването на заповедта за наказание „изолиране в наказателна килия" е в тридневен срок от връчване на заповедта, като в общия случай жалбата не спира изпълнението на наказанието. Затворник разказва, че за да се възпрепятства сезирането на съда в срок, затворническата администрация връчва заповедите за наказанието в петък, което прави организацията на защитата от наказателната килия през почивните дни изключително трудно. За някои пречка се явява и държавната такса от 10 лв., дължима за образуване на административното дело в съда. Правят се опити за обжалване и на заповеди за налагане на дисциплинарни санкции без лишаване от свобода, но съдебната практика по допустимостта им е противоречива и като цяло практиката не е широко разпространена сред затворниците.

ТАБЛИЦА 10. **Брой обжалвани заповеди за налагане на дисциплинарни наказания в периода 2016–2021 г. по вид обжалване, изход от делата и година**

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Обжалвани заповеди пред съда	245	147	117	83	54	80
От тях отменени	47	41	21	16	16	8
Обжалвани заповеди пред ГДИН	103	85	78	65	55	95
От тях отменени	6	1	9	0	3	1
Обжалвани заповеди пред началника на затвора	Няма данни	Няма данни	Няма данни	30	53	44
От тях отменени	Няма данни	Няма данни	Няма данни	3	10	2

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2016–2021 г.

Увеличеният брой на наложените наказания без „изолация в наказателна килия“ обаче не е съпроводен със съответно увеличаване на броя на обжалванията по административен ред. Статистиката показва, че делът на уважените от ГДИН жалби е пренебрежимо малък, което възпира наказаните лица да използват това средство за защита. В интервютата си те често заявяват, че не обжалват наложените наказания, защото не виждат смисъл, тъй като тези наказания винаги се потвърждават от горестоящия орган. Уредбата на процедурата по обжалване е лаконична и не съдържа никакви гаранции за обективно решаване на спора.

Наказанието „изолация в наказателна килия за срок до 14 дни“ се изпълнява в помещения, разположени най-вече в зоните с повишена сигурност на затворите. Ако в затворническото заведение няма наказателна килия (или на жаргон „карцер“), каквито са например общежитията от открит тип, наказаните се превеждат да търпят наказанието в зоните с повишена сигурност към затвора.

Условията в наказателните килии са значително по-лоши, отколкото в останалите части на затворите. Една от наказателните килии в Затвора – София е с размери 2,00 х 2,50 м, с две легла, с тоалетна, без каквито и да е било прегради между нея и леглата. По време на посещението килията беше мръсна и неподдържана. Посетена наказателна килия в Затвора – Пловдив също изглеждаше доста занемарена. Килията е около 6 кв.м, няма легло, а неподвижна платформа на около 20 см от земята. Дюшекът на лишения от свобода, наказан в нея, не бе сложен на платформата, а директно на циментовия под. Мивка и тоалетна от азиатски тип са разположени без преграда, която да може да попречи на миризмата, и само на около 1,20 м височина. Във връзка с неоградените санитарни възли интервюиран затворник споделя, че условията в такава килия са отвратителни и тъй като трябва да извършва физиологичните си нужди в присъствието на другия наказан съкилийник, преди влизането в килията той не се храни, за да не ходи до тоалетната по голяма нужда.

Една от наказателните килии в Затвора – Плевен е с размери около 9 кв.м. Помещението е тясно, дълго, с малък прозорец, двуетажно легло и тоалетна с плътно изградени стени. Поради липсата на осветление в помещението през деня остава сумрачно, особено в частта до вратата, където се намира леглото. В килията няма маса и електрически контакти.

Наказателната килия, посетена в Затвора – Пазарджик, беше в добро състояние, боядисана в жълто, таван в бяло и с теракот на пода. Оборудването се състои от метално легло без дюшек, шкаф и маса с табуретка, а прозорецът на килията осигурява добра осветеност. Санитарният

възел разполага с метална тоалетна седалка, мивка и прозорец. Вратата на килията има отвор от около 0,5 кв.м за наблюдение и подаване на храна. В наказателните килии в Затвора – Пазарджик нямаше никакви постелъчни принадлежности. Не стана ясно дали се дават такива при изолиране в тях.

Наказанието се изтърпява самостоятелно, но може и по двама, ако има повече от един наказан. От 2017 г. насам законът забранява единичната изолация по отношение на непълнолетните. Според разказа на лишен от свобода от Затвора – София, при престоя в наказателната килия може да се провеждат свиждания, но без да се получава хранителна пратка; пушенето в карцера е забранено – допуска се само навън, по време на престоя на открито. Затворник, настанен в ЗОЗТ „Троян“, споделя, че е наказван с 14 дни изолация в наказателна килия заради сбиване. Наказателната килия била обзаведена с легло, маса без стол, чешма, открита тоалетна. Споделя, че по време на престоя в „карцера“ няма право на свиждане; позволено е да пазарува в лавката и да прави престой на открито. В наказателната килия не е разрешено да се пуши и да се внася кафе. Затворник от Затвора – Бобов дол е наказван дисциплинарно с изолация в наказателна килия за срок от 5 дни. Описвайки условията по време на изтърпяване на наказанието, той разказва, че в наказателната килия има малка мивка и тоалетна, която обаче е била мръсна; няма радио или телевизия, няма вестници. В килията е било задушно, но не са оставяли капандурата на вратата отворена, за да влиза въздух. Хранението се провежда в килията. По време на изолацията е позволено свиждане, но без хранителна пратка. За да стигне до телефона, е трябвало да се моли на надзирателите, тъй като на карето няма телефон.

6.3. Употреба на сила и помощни средства

Сила, помощни средства и оръжия в местата за лишаване от свобода може да се използват само когато това е абсолютно необходимо и за строго определени цели, изрично уредени в закона. Тяхната употреба също така трябва да е съобразена с конкретната обстановка, характера на нарушението и личността на нарушителя.

Случаите на употреба на физическа сила и помощни средства се регистрират в нарочни дневници в местата за лишаване от свобода. От тримесечните доклади на ГДИН за вписаните в дневниците случаи в периода 2017–2020 г. може да се проследи тенденция на засилване на употребата

на тези средства или поне на регистрацията на инцидентите.[97] Тази тенденция се откроява още по-отчетливо на фона на намаляването на средносписъчния състав на лишените от свобода в същия период.

ТАБЛИЦА 11. **Регистрирани случаи на употреба на сила и помощни средства в периода 2017–2020 г.**

2017 (от месец февруари)	2018	2019	2020
147	169	174	175

Източник: ГДИН

Пак от тези доклади научаваме, че най-чести поводи за употреба на сила и помощни средства стават неподчинението на лишените от свобода, нуждата от опазване на живота и здравето на лишените от свобода и сбиването между затворници. Друг повод, който обаче възниква по-рядко, е проявената агресия или опит за нападение над служител.

На лицата, спрямо които са използвани сила или помощни средства, следва да се осигури незабавно достъп до медицинско лице за преглед и освидетелстване, както и да се уведоми прокуратурата, като мерки за превенция на малтретирането. Наблюдението показва, че това не се случва на практика.[98] Забележително в тази връзка е и твърдението във всички тримесечни доклади на ГДИН за вписаните случаи на употреба на сила и помощни средства от 2017 г. до 2020 г., че в нито един регистриран случай не са констатирани травматични увреждания (в т.ч. охлузвания или насинявания) на лицата, спрямо които са използвани тези мерки. На фона на множеството оплаквания от затворници за наранявания, причинени от надзорно-охранителния състав, и при липсата на добре работещи мерки за превенция на малтретирането, достоверността на тези данни се поставя под сериозно съмнение.

През 2017 г. прокуратурата започва да събира и обобщава данни за прокурорските преписки и досъдебните производства, образувани за насилие от служители в местата за лишаване от свобода и задържане под стража. Анализът на данните сочи, че безнаказаността за случаите на малтретиране на лишените от свобода продължава. За шест години образуваните прокурорски преписки за насилие са 363, повечето от които са прекратени; 38 са образуваните досъдебни производства, а в съда са внесени едва два прокурорски акта, единият от които е искане за осво-

[97] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с Решение №1902/2 от 08.06.2021 г.

[98] Вж. глава „Медицинско обслужване“, подтема „Регистър на травматичните наранявания“.

бождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание. Изходът от тези дела е неясен.

ТАБЛИЦА 12. **Движение по прокурорски преписки и досъдебни производства, образувани за насилие от служители в местата за лишаване от свобода и задържане под стража в периода 2017–2022 г.**

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Наблюдавани преписки	56	59	78	85	58	77
Новообразувани преписки	49	56	73	76	46	63
Решени преписки	43	59	67	76	48	63
Наблюдавани досъдебни производства (ДП)	3	8	13	18	13	19
Новообразувани ДП	3	5	10	7	6	7
Решени ДП	0	7	3	11	3	7
От тях спрени	0	0	0	2	1	3
От тях прекратени	0	6	3	9	2	3
От тях внесени в съда	0	1	0	0	0	1

Източник: Доклади за прилагането на закона и за дейността на прокуратурата и на разследващите органи за 2017–2022 г.

Сигналите за насилие, получени в хода на теренното изследване, бяха най-много в затворите в Плевен, Бобов дол и Пазарджик. Интервюираните лица обясняват, че надзирателите упражняват физическо насилие най-вече когато се ядосат, че по време на обиск не могат да открият мобилни телефони или наркотични вещества. Такива обиски се извършват по всяко време на денонощието. Конкретно за Затвора – Бобов дол беше описан случай, при който към 22:30 ч. надзиратели са отишли да претърсват килия за мобилни телефони и са били затворниците, като от килията са се чували писъци. Единият затворник е получил толкова сериозни наранявания, че се е наложило съкилийниците му да търсят „гъба за спане“ (дунапрен, който се слага върху дюшека на леглото), тъй като е имал силни болки. След това надзирателите са заплашвали битите да оттеглят жалбите си. Лишен от свобода разказва, че ежедневно е малтретиран физически и психически от надзирател поради това, че е подпомогнал полицейско разследване срещу друг служител, който е заловен да внася мобилни телефони и наркотични вещества в затвора. Като ситуации, в които се проявява свръхупотреба на сила и помощни средства, бяха споменавани още намирането на наркотици или алкохол у лишени

от свобода, отказ да се извърши дадена работа, разтърваване на сбивания между лишени от свобода. Насилие възниква и при някои съвсем незначителни случаи, например изнасяне на храна от столовата на затвора. За такива инциденти ни сигнализираха затворници от затворите в Плевен и Пазарджик и от ЗОЗТ „Троян“.

Насилието често е придружено с расистки или хомофобски обиди. Затворник, който е хванат с наркотици в Затвора – Бургас, твърди, че е вкаран в клетка на първия етаж на затвора и 7–8 надзиратели са го ритали и са му казвали „мълчи бе, циганин“. В Пазарджик имаше оплаквания от насилие и грубо отношение специално от един надзирател, който е обиждал и биел предимно ромите. Сред цитираните от затворниците реплики на този служител бяха различни псувни и епитети, като „животни“ и „мангали“.

Инцидентите, за които разказват лишените от свобода, обикновено се случват на места, където няма видеонаблюдение – „буфери“, „разпределители“, общи санитарни възли. В Затвора – Плевен например бяха получени множество оплаквания за насилие в две клетки, разположени до входа на затвора, срещу стаите на надзорния персонал, които се използват за обискиране на постъпващите в затвора, както и за изчакване при конвоиране извън институцията. Тези помещения не се наблюдават с камери.

7 ЗОНА С ПОВИШЕНА СИГУРНОСТ

7.1. Обща картина

Зоната с повишена сигурност (ЗПС) е обособена част от затвора, в която се прилагат най-тежките режими на изолация в местата за лишаване от свобода. Най-общо тези режими се характеризират с настаняване в постоянно заключени помещения, по-често – в единични килии, при засилен надзор и охрана, както и със забрана за участие в колективни дейности. В някои случаи изолацията е форма на дисциплинарно наказание (изолация в наказателна килия), в други е мярка за предотвратяване на бягство, посегателство върху живота или здравето на други лица (настаняване по чл. 120 от ЗИНЗС), в трети произтича директно от самото съдържание на изтърпяваното наказание (доживотен затвор и доживотен затвор без замяна).

Категориите лишени от свобода, за които нормативната уредба предвижда да бъдат настанявани в ЗПС, са следните:

- изтърпяващите наказание доживотен затвор и доживотен затвор без замяна, които са поставени на специален режим или на строг режим, без извеждане в обща килия;
- осъдените на лишаване от свобода, които са поставени на специален режим;
- обвиняемите и подсъдимите лица, задържани под стража по обвинение, което предвижда наказание над 15 години или доживотен затвор (чл. 248 от ЗИНЗС);
- лишените от свобода, които са изолирани като мярка за поддържане на сигурността по реда на чл. 120 от ЗИНЗС;

- изтърпяващите дисциплинарно наказание „изолация в наказателна килия".

Теренните наблюдения сочат, че освен за гореизброените категории затворници, ЗПС към затворите във Варна, Белене и Сливен се ползват и за настаняване по реда на чл. 60 от ЗИНЗС. Съгласно тази разпоредба началникът на затвора може да обособява отделения за лишени от свобода с висока степен на обществена опасност, страдащи от алкохолизъм или наркомания, лица с психически разстройства или уязвими лица с оглед на тяхната безопасност, както и с оглед на безопасността на другите лишени от свобода и на служителите. Законодателят обаче не е предвидил настанените в тези отделения да търпят допълнителни режимни ограничения, каквито неминуемо са налице в ЗПС. Също така в ЗПС в Затвора – София една килия е предназначена за настаняване на непълнолетни – лица, които са конвоирани от арестите или поправителните домове в страната за процесуални или други действия в София. Задържането на непълнолетни в ЗПС дори и за кратки периоди е крайно неприемливо и е в разрез с националното законодателство.

ЗПС имат различна натовареност. В ЗПС в Затвора – София към 7 октомври 2021 г. бяха настанени 24 души – 8 осъдени на доживотен затвор, 7 осъдени на доживотен затвор без замяна, 1 изтърпяващ наказание в наказателна килия и 8 неосъдени лица, изолирани по реда на чл. 248 от ЗИНЗС. При посещението в Затвора – Бобов дол настанените в ЗПС бяха 14 лица, от които 5 доживотни затворници, 7 по реда на чл. 248 от ЗИНЗС и двама, изолирани по съображения за сигурност по реда на чл. 120 от ЗИНЗС. Традиционно ЗПС към женския затвор е най-слабо населена, като към август 2021 г. там нямаше нито една затворничка – всички осъдени на доживотен затвор жени бяха със заменен режим и интегрирани в общите затворнически групи.

Измежду категориите затворници, които се настаняват в ЗПС, доживотните затворници имат най-продължителен престой, често десетилетия наред. Поради това изследването в тази част се фокусира първостепенно върху тяхното положение. Условията в наказателните килии са разгледани систематично в глава „Дисциплинарна практика".

7.2. Доживотни затворници

7.2.1. Брой и разпределение

В България наказанието доживотен затвор е въведено през 1995 г., а наказанието доживотен затвор без замяна – през 1998 г., когато от санкционната ни система отпада смъртното наказание. Оттогава насам

числеността на осъдените на тези две най-тежки наказания естествено се увеличава, като през 2019 г. в местата за лишаване от свобода броят на доживотните затворници от двете разновидности на наказанието е общо 190. През 2020 г. обаче техният брой за пръв път започва леко да намалява, като в края на 2021 г. той е 181.

ГРАФИКА 12. **Брой осъдени на доживотен затвор и доживотен затвор без замяна, пребиваващи в затворите към 31 декември в периода 2017–2021 г.**

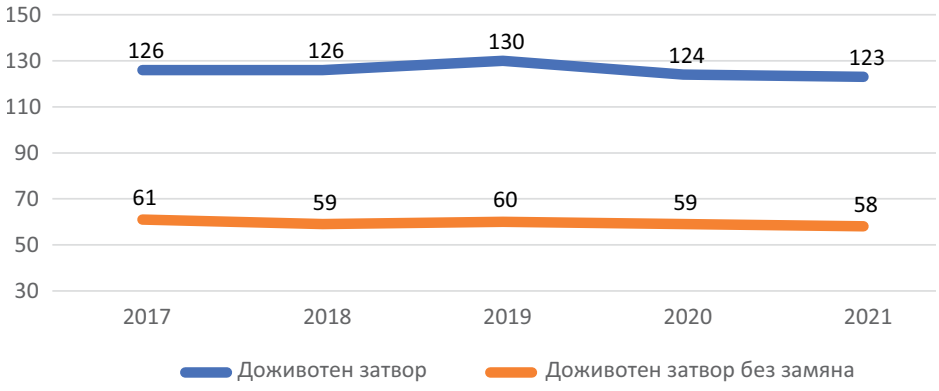

Източник: Годишни отчети на ГДИН за 2017–2021 г.

Три са основните фактори, за които смятаме, че са допринесли за наблюдаваната тенденция. На първо място, намалява броят на наложените наказания доживотен затвор и доживотен затвор без замяна, като по данни на Националния статистически институт в периода 2016–2018 г. осъдените с влязла в съда присъда доживотен затвор от двете разновидности на наказанието са били 14, а в периода 2019–2020 г. – почти три пъти по-малко – 5. На второ място, все повече са осъдените, които са изтърпели 20 години от наказанието и са придобили право да поискат замяна на доживотния затвор с лишаване от свобода за срок от 30 години. По отношение на някои от тях първоначално наложеното безсрочно наказание вече е заменено със срочна присъда, включително има и случаи на условно предсрочно освободени.

В края на 2021 г. доживотните затворници съставляват 3% от затворническата популация. От тях 58 изтърпяват наказание доживотен затвор без замяна. Осъдените на доживотен затвор жени са четири. Законодателството изключва приложението на доживотния затвор в двете му разновидности по отношение на лица, които по време на извършване на престъплението не са навършили двадесетгодишна възраст.

В края на 2021 г. най-много осъдени на доживотен затвор са били настанени в Затвора – Бургас – 23, а най-малко – в женския затвор в Сливен – четири.

ТАБЛИЦА 13. **Брой и разпределение по затвори на изтърпяващите наказания доживотен затвор и доживотен затвор без замяна към 31.12.2021 г.**

Затвор	Доживотен затвор	Доживотен затвор без замяна	Общо
Белене	12	5	17
Бобов дол	3	3	6
Бургас	18	8	26
Варна	11	6	17
Враца	8	3	11
Ловеч	4	17	21
Пазарджик	7	3	10
Плевен	13	4	17
Пловдив	5	2	7
Сливен	4	0	4
София	13	10	23
Стара Загора	15	7	22
Общо	**123**	**58**	**181**

Източник: Отчет за дейността на ГДИН за 2021 г.

След измененията в пенитенциарното законодателство от 2017 г. броят на доживотните затворници, изолирани в ЗПС, намалява значително. Така ако през 2017 г. само 14% от осъдените на най-тежкото наказание са били със заменен режим и изведени от ЗПС в общи килии в корпусите на затворите, то през 2020 г. техният процент е вече 53.[99] Наблюденията на БХК от 2021 г. са, че в ЗПС се намират около 50% от осъдените на доживотен затвор в двете му разновидности.

[99] Изчисленията са на БХК. Направени са на база данните за броя на доживотните затворници по години, представени в годишните отчети за дейността на ГДИН за 2017–2020 г., и данни за изведените от ЗПС, представени от българското правителство пред Комитета на министрите на Съвета на Европа през 2021 г., достъпни тук: https://hudoc.exec.coe.int/eng#{%22EXECIdentifier%22:[%22DH-DD(2021)698revE%22]}.

ТАБЛИЦА 14. **Брой и разпределение на доживотните затворници, изолирани в ЗПС към момента на посещенията на БХК**

Затвор	Брой доживотни затворници в ЗПС
Белене	7
Бобов дол	7
Бургас	11
Варна	11
Враца	7
Ловеч	(6 или повече)
Пазарджик	7
Плевен	11
Пловдив	4
Сливен	0
София	17
Стара Загора	5
Общо	**92**

7.2.2. Условия на настаняване

През последните години бяха взети мерки за подобряване на материалните условия в ЗПС, изразяващи се най-често в обособяване на тоалетни в килиите, подмяна на дограмата на прозорците и подовата настилка, пребоядисване на стените. Благоприятно отражение върху условията оказа и съществения спад на броя на настанените доживотни затворници, част от които бяха изведени в общи килии. В един от затворите лишен от свобода с доживотна присъда, който в миналото е спечелил дело в ЕСПЧ за лоши условия в ЗПС, отбеляза, че от 5–6 години не води дела, защото условията са се подобрили. Не всички ЗПС обаче са ремонтирани. Без тоалетни в килиите например остава ЗПС в Затвора – Сливен. В ЗПС в Затвора – Бобов дол също не е правен цялостен ремонт, като доживотен затворник се оплака, че в килията му не са правени каквито и да било подобрения от десет години. На други места, където са извършвани ремонти, се докладва появата на нови проблеми. Например в Затвора – Бургас водопроводните тръби в ЗПС са били подменени наскоро, но поради лоша вентилация новите пластмасови тръби са започнали да кондензират и при посещението ни в помещенията се беше образувал мухъл.

От гледна точка на материалната база ЗПС в страната не са унифицирани. Те се помещават в рамките на един (София, Сливен, Пазарджик) или два коридора (Бургас, Стара Загора, Плевен) в корпусите на затворите или в отделни сгради към тях (Белене, Бобов дол), в зависимост от нуждите и архитектурните особености на институциите. Наред с килиите, в някои институции в ЗПС са обособени спомагателни помещения – спортни зали (София, Белене, Бобов дол), кухненски кътове (София, Бобов дол), помещения за групова работа (София, Бобов дол, Белене, Ловеч), място за свиждане (Белене), перално помещение (Белене). На други места, като Затвора – Плевен, коридорът на доживотните затворници включва единствено килии и малка обща баня, без каквито и да било други места за дейности и социализация на затворниците.

В ЗПС преобладава самостоятелното килийно настаняване, с някои изключения, като затворите в Белене, Ловеч и Бургас, където при посещенията ни имаше настанени и по двама доживотни затворници в помещение. Най-често килиите са маломерни, с площ под минимално установените от КПИ 6 кв.м жилищна площ (без санитарния възел) за настаняване в единична килия.[100] Повечето посетени килии бяха с жилищна площ приблизително 4–5 кв.м и с отстояние на две от стените под 2 кв.м. Например по наши наблюдения килиите на доживотните затворници в Затвора – Пазарджик са около 4,2 кв.м без санитарния възел – 1,20 м широчина и 3,50 м дължина. Като изключим площта, заета с мебели, свободното пространство в килиите е около 2–3 м. В ЗПС в Затвора – София килиите са с размери 2,0 х 3,5 м, включително тоалетната, която е неоградена. С по-голямо жилищно пространство – около 13–14 кв.м, разполагат лишените от свобода в ЗПС в Затвора – Ловеч.

> **Европейски стандарти за минималната жилищна площ на лишените от свобода**[101]
>
> Минимална жилищна площ в килии за единично настаняване – 6 кв.м (без санитарния възел)
>
> Минимално отстояние от стена до стена – 2 кв.м
>
> Минимално отстояние от пода до тавана – 2,5 кв.м

[100] Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards, CPT/Inf (2015) 44, с. 1, достъпно на: https://rm.coe.int/16806cc449.

[101] Ibid.

С изключение на ЗПС в Затвора – Сливен, всички посетени килии на доживотни затворници разполагаха с някаква разновидност на мивка с постоянно течаща студена вода и тоалетна. Това е значим напредък за българската пенитенциарна система, в която десетилетия наред доживотните затворници бяха поставени в нечовешки и унизителни условия, принудени да ползват кофи и бутилки за физиологични нужди поради липса на постоянен достъп до санитарен възел. Международните стандарти изискват тоалетната да е плътно отделена от останалата част от килията. С такива условия обаче разполагат малко на брой затвори у нас. В затворите в Ловеч, Пазарджик и Стара Загора към килиите на доживотните затворници са изградени цялостни санитарни възли, плътно отделени със стени и врата от останалата част на стаята. Санитарният възел на доживотните затворници в Затвора – Пазарджик е оборудван с тоалетна седалка и мивка с душ; в Стара Загора – с метална тоалетна седалка и с малка мивка над нея, а килиите в Затвора – Ловеч разполагат с тоалетна азиатски тип и мивка. Тоалетните в ЗПС във всички или в някои от килиите на доживотните затворници в Белене, Бургас, Бобов дол, Пловдив, Плевен и София не са обособени като самостоятелни помещения; вместо това те са частично преградени с ниски стени или завеси. Предвид малките размери на килиите, на практика неоградените тоалетни са на сантиметри от леглата на осъдените. Същите помещения се използват и за хранене и в тях затворниците прекарват заключени по повече от 20 часа на ден. Интервюиран затворник сподели, че сипва прах за пране в канала на тоалетната, опитвайки се да се избави от лошата миризма. В унизителна ситуация, без каквато и да е възможност за ползване на санитарния възел в условията на уединение, се намират доживотните затворници в Затвора – Плевен. Там тоалетните са само частично преградени с ниски стени, а килиите вместо врати имат решетки, пред които са разположени камери. Така лишените от свобода остават под 24-часово видеонаблюдение, което обхваща цялата площ на килията, включително и тоалетната.

В повечето институции доживотните затворници ползват обща баня по индивидуален график, като достъпът е два пъти в седмицата за къпане и един ден – за пране. Материалното състояние и хигиената в тези помещения като цяло са добри. Банята в ЗПС в Затвора – Ловеч разполага с един душ, три мивки и огледало, подът е с теракот, има отопление, светла и чиста е. Банята в Затвора – София има три тоалетни клекала от азиатски тип, четири душа и пет мивки; подът е със светъл теракот, има подменени луминесцентни лампи и радиатор. В момента на посещението в банята имаше авария, предизвикана от паднали тръби. В Затвора

– Стара Загора за доживотните затворници има обща баня с три душа и три умивалника с огледала. Изключение прави банята в Затвора – Плевен. Тя се намира в дъното на коридора в ЗПС и е с размери 1 кв.м, в рамките на който е монтиран ръждясал душ. Пространството е отделено от коридора не с врата, а с найлонова завеса. В два затвора – в Пазарджик и Белене, вместо обща баня, в санитарните възли в килиите на доживотните затворници имаше монтирани душове за къпане. Никъде не бяха установени отделни помещения за сушене на дрехите – простира се в килиите или в общите бани. В Затвора – София за простиране се ползва и фитнесът в ЗПС. В Затвора – Белене в ЗПС има осигурена автоматична сушилня за дрехи.

Прави впечатление, че при ремонтите от последните години почти навсякъде подовата настилка в килиите е подменена с теракотни плочки. Изключение в това отношение е затворът в Бобов дол, където в ЗПС все още има килии, покрити с балатум или на циментова замазка. Стените също са пребоядисани, на повечето места – в светли тонове.

В килиите най-често има по един прозорец с ПВЦ дограма, като размерите в различните институции варират – от 0,5 кв.м в Затвора – Пазарджик до 1,5 кв.м в Затвора – Стара Загора, което предопределя и различен достъп до естествена светлина и възможност за проветряване. Килиите в ЗПС в Затвора – Белене са с по два малки прозореца, а в тези в ЗПС в Затвора – Плевен изобщо няма прозорци, като дневната светлина идва от прозорци в коридора на ЗПС. На много места прозорците са разположени нависоко или имат допълнителни прегради, които прегражда изгледа на затворниците навън. Изкуственото осветление се осигурява най-често от луминесцентни лампи, които остават включени денонощно.

> *Когато си 13 години на 4 кв.м с денонощно луминесцентно осветление, ти умираш.*[102]

Във всички посетени килии в ЗПС в Затвора – Белене, които се намират непосредствено под покрива на сградата, сериозен проблем представляваше високата температура на въздуха в помещенията през летните месеци и невъзможността за добро проветряване поради малкия размер на прозорците и ограничената възможност за отварянето им. Оплаквания от висока температура в килиите през лятото имаше и в ЗПС в Затвора – Бургас.

[102] Цитат от интервю с доживотен затворник.

Както в останалите части на затворите, и в ЗПС имаше много оплаквания от наличието на дървеници и хлебарки. Единствено в Затвора – Плевен оплаквания от дървеници нямаше.

Доживотните затворници се грижат за хигиената в килиите си, като веднъж или два пъти в седмицата имат „санитарен полуден". От затвора се осигуряват препарат за почистване на пода и прах за пране.

Въпреки че не е стандартизирано, обзавеждането в килиите на доживотните затворници обикновено включва едно метално легло – единично или двуетажно, с размери 0,90 х 1,90 м, маса, стол или метална табуретка и метален шкаф. В някои затвори килиите разполагат и с гардероби (в Ловеч, Стара Загора, София). Затворник от Бургас се оплака, че няма шкафче в килията. В зависимост от възможностите и желанието на всеки доживотно осъден, килиите са дообзаведени и декорирани различно. Поради изолационния режим и престоя в постоянно заключени помещения, за доживотните затворници телевизорът е една от най-ценните персонални вещи. Той не се предоставя от затвора, а се купува от близките на осъдените. Затворниците в повечето наблюдавани килии разполагаха с телевизори, но имаше и такива, най-вече хора с психични заболявания и без подкрепа отвън, които нямаха телевизори или устройствата им се бяха развалили и нямаше как да бъдат поправени. Други често срещани лични вещи в килиите на доживотните затворници са малки електроуреди (котлони, кани за топлене на вода) и посуда за готвене, вентилатори, радиопредаватели, закачалки за дрехи, книги, списания, документи.

---

*В Затвора – **Пазарджик ЗПС,** в която се намират килиите на доживотно осъдените, е била реновирана наскоро и изглежда добре. Килиите са еднотипни. Размерите са приблизително 1,20 х 3,50 м без санитарния възел. Разполагат с метално легло, шкаф и маса с табуретка, неподвижно закрепени за пода на килията. Санитарният възел е около 2 кв.м и има тоалетна седалка, мивка с душ и прозорец. Подът е на теракот. Стените са чисти. Вентилацията (прозорец 1,0 х 0,5 м) и осветеността (2 кръгли осветителни тела) са достатъчни.*

---

*В Затвора – **Стара Загора** стандартната килия е с под на теракот в светли тонове, стените са боядисани в бяло, прозорецът е с ПВЦ дограма, с площ около 1,5 кв.м. Общата площ на килията е около пет кв.м. Обзавеждането ѝ включва легло, шкафче, шкаф с рафтове за дрехи и лични вещи, гардероб, закачалка, маса. Санитарният възел е самостоятелен, с метална тоалетна седалка, с мивка над нея с размери около 25 х 50 см.*

*В Затвора – **Плевен** доживотните затворници обитават ЗПС на третия етаж. Зоната представлява редица от клетки – килии с метални решетки, без врати, пред които се намира коридор с широчина около 1 м, на чиято отсрещна стена в горната част са разположени прозорци и камери за наблюдение на клетките с доживотни затворници. Всяка камера наблюдава две клетки. Килиите са еднотипни. Всички имат метални черни решетки вместо врати. Обзаведени са с метално легло, шкаф, мивка и тоалетна седалка, разположени в дъното на килията. На решетката от вътрешната страна е инсталиран метален плот за хранене с приблизителни размери 0,40 х 0,60 м и пейка със същите размери, монтирана към леглото. Леглото е с размери 1,90 х 0,90 м. Преградата към тоалетната седалка е с приблизителна височина под 1 м и представлява таблата на леглото или шкафа. Самата тоалетна седалка се намира на височина около 30 см от пода и е разположена успоредно на решетката на килията, т.е. лишените от свобода ползват тоалетната, като застават в профил. В този смисъл, ако лишеният от свобода е висок около 1,70 м, докато уринира, интимните му части се наблюдават от камерата, която е разположена в коридора срещу клетката, на височина над 2 м. Затова някои от лишените от свобода бяха сложили хавлиени кърпи, завеси или вестници на височина около 1,90–2,00 м, за да могат да посещават тоалетната, необезпокоявани от наблюдението на камерата.*

Килии с решетки вместо врати и с постоянно видеонаблюдение в спалните помещения на затворниците не бяха констатирани в нито един друг затвор в страната. Според ръководството на затвора не може да се поставят врати на килиите, тъй като пространството е тясно и при отваряне на вратата коридорът би се блокирал, както и поради липса на достъп до естествена светлина освен идващата от прозорците в коридора. БХК сигнализира за проблема на НПМ към омбудсмана, който при последваща проверка през март 2022 г. направи следните препоръки:

- Да бъдат отпуснати целеви финансови средства за препроектиране на цялата ЗПС и извършване на преустройство на самите килии, като бъдат премахнати решетките, а килиите бъдат преместени така, че да се запази достъпът до естествена дневна светлина, като същевременно се осигури уединение на лицата, изтърпяващи наказание доживотен затвор и доживотен затвор без право на замяна.
- Да бъде изградена стена до тавана в килиите на лицата, изтърпяващи наказание доживотен затвор и доживотен затвор

> без право на замяна, която да отделя санитарния възел от останалата част от помещението.

Във всички ЗПС без изключение храненето се извършва в килиите. В Затвора – Стара Загора затворниците получават храната през отвор с размери около 50 х 50 см в стената към общия коридор. Изрични оплаквания от качеството на храната имаше в затворите в Бобов дол и Белене. Практиката в цялата страна е доживотните затворници да получават разрешение да държат при себе си и да ползват малки електроуреди за приготвяне на храна и напитки – обикновено кана за подгряване на вода, котлон или малка печка с фурна. Тези уреди те трябва да си осигурят със собствени финансови средства. Настанен в ЗПС в Затвора – Белене отбелязва, че тъй като няма отдушник в килията, когато готви, в помещението се образува голямо количество влага. В някои затвори, например в Бургас, Бобов дол и София, в ЗПС има обособени общи помещения с някои кухненски уреди (котлон, фурна), които осъдените могат да използват самостоятелно по график.

Доживотните затворници прекарват на открито между час и половина и два часа на ден. На повечето места техният престой на открито се провежда в специално обособени към ЗПС пространства, които във всички случаи са по-малки и по-оскъдно оборудвани от пространствата, които са на разположение на общата затворническа популация. В Затвора – Плевен ползваните от доживотните затворници две площадки не разполагаха с уреди за физически упражнения, а за площадките в затворите в Бобов дол и Бургас интервюираните споделиха, че единствените фитнес уреди на открито са по една лежанка и лост с тежести. В Затвора – Белене в ЗПС има две пространства за престой навън. Едното от тях е покрито с прозрачен пластмасов навес, за който постъпиха оплаквания, че през лятото се нагрява прекомерно и температурата под него става нетърпимо висока. Площадката за престой на открито на доживотни затворници в Затвора – София е с площ около 500 кв.м, има писоар и течаща вода. В Затвора – Пловдив доживотните затворници излизат два пъти през деня за престой на открито за по един час – преди обед и следобед, а в петък имат престой на открито в голямото каре на затвора.

7.2.3. Контакти с външния свят и финансова подкрепа

Доживотните затворници провеждат свиждания при същите условия и със същата честота, както и останалите лишени от свобода – най-малко два пъти месечно, с продължителност до 40 минути. Изключение в това отношение прави Затворът – Белене, където по график се

допускат посещения всяка събота, като там помещението за свиждане, ползвано от доживотните затворници, се намира в ЗПС. Навсякъде срещите се провеждат през преграда, без физически контакт.

По наши наблюдения повече от половината доживотни затворници не провеждат никакви свиждания, тъй като близките им са починали, живеят в чужбина или са преустановили връзка с тях. Освен емоционална подкрепа и връзка с външния свят, близките са основният източник на финансови средства за изтърпяващите наказание доживотен затвор поради силно ограничените възможности за работа в ЗПС. Затворник, изтърпяващ наказание в Затвора – Ловеч, сподели, че няма свиждания и няма близки извън затвора. В миналото е бил посещаван от методистки свещеник, който понякога му набавял средства за лична хигиена, бельо, чорапи, но той се разболял и вече не посещавал затвора. Интервюиран от Затвора – Бургас разказва, че от четири години не е имал свиждания, не поддържа кореспонденция с никого, няма пари и разчита изцяло на затвора и инспектора по СДВР за материална подкрепа (самобръсначки и др.).

Интервюиран затворник, който имаше партньорка извън затвора, определи проблема с липсата на интимни свиждания като есенциален. Наблюденията показват също, че доживотните затворници рядко получават награда „удължено свиждане“ (свиждане с продължителност до 4 часа в помещение без преграда и с възможност за физически контакт). Като по-засилена практика в това отношение може да се определи тази в Затвора – София, където няколко доживотно осъдени отбелязаха, че са ползвали удължено свиждане.

В сравнение с лишените от свобода, които са на коридорно заключване и могат да провеждат разговори през целия ден, доживотните затворници имат ограничен достъп до телефон. В Затвора – Белене например има график за ползване на телефона – от 8:30 до 11:30 и от 14:15 до 15:45 ч. В резултат на ограниченията на физическите контакти по време на пандемията от COVID-19 в повечето пенитенциарни институции доживотните затворници можеха да провеждат и Skype свиждания.

7.2.4. Режим и дейности

По-голямата част от доживотно осъдените, пребиваващи в ЗПС, са поставени на специален режим на изтърпяване на наказанието. У нас това е затворническият режим с най-голяма степен на строгост, изразяваща се в настаняване в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана, забрана за участие в колективни мероприятия с други лишени от свобода и възможност за работа само в отделни помещения

при наличие на подходяща работа при засилен надзор и охрана.[103] Изолацията на осъдените на доживотен затвор от останалите лишени от свобода се спазва и при конвоиране, лечение, свиждане, престой на открито и други случаи на напускане на помещението.[104] Специалният режим се налага по силата на закона като първоначален режим по отношение на всички осъдени на доживотен затвор, без оглед на индивидуалния риск, който те представляват за сигурността и реда в затвора. С други думи, специалният режим е елемент от съдържанието на наказанието доживотен затвор и доживотен затвор без замяна. След поредица осъдителни решения на ЕСПЧ срещу България за това, че доживотно осъдените лица изтърпяват наказанието си при лоши условия и при силно рестриктивен режим за продължителни периоди от време, в нарушение на забраната за нечовешко и унизително отнасяне, през 2017 г. бяха направени изменения в пенитенциарното законодателство. По-специално, беше въведено задължение за началника на затвора най-малко веднъж в годината да се произнася относно основанията за продължаване на специалния режим на доживотните затворници, както и относно правото на лишения от свобода да оспори пред съда отказа за замяна на режима. Тези промени имаха благоприятен ефект, като се увеличи броят на доживотните затворници със заменен режим и изведени в общи спални помещения. Доживотно осъдените, които продължават да изтърпяват наказание на специален режим в ЗПС обаче, остават в ситуация на прекомерна изолация, с ограничени физически и интелектуални стимули, без смислени социални контакти и с минимални възможности за включване в конструктивни дейности.

Все още за настанените в ЗПС престоят на открито е единственото нормативно гарантирано ежедневно извеждане от килията. Това е времето, в което доживотните затворници могат да се социализират помежду си и да пазаруват от затворническата лавка. През 2021 г. във всички затвори престоят на открито е поне час и половина дневно. Има затворници, които предпочитат да излизат на престой на открито самостоятелно, а други изобщо да не излизат навън, най-вече поради междуличностни конфликти, загуба на желание или умения за общуване и социализация вследствие на продължителната принудителна изолация. Самостоятелното ползване на престоя на открито се разпорежда и със заповед на началника на затвора като засилена мярка за сигурност, въпреки че такава възможност не е нормативно уредена.

[103] ППЗИНЗС, чл. 54.
[104] ППЗИНЗС, чл. 214.

Доживотен затворник от Затвора – Плевен е станал обект на допълнителни мерки за сигурност, включващи самостоятелно извеждане на престой на открито, намаляване на времето за престой на открито от два часа на един, липса на условия за физическа активност и за ползване на телефон на площадката за престой на открито, неосигуряване на конфиденциалност при телефонните разговори в коридора в ЗПС. Във връзка с това през 2020 г. засегнатият се обръща с оплакване за дискриминация към Районен съд – Плевен. Пред съда затворническата администрация твърди, че ограниченията са свързани с оперативни данни на МВР, които са класифицирана информация, но не ги представя по делото. Съдебният състав приема липсата на информация относно постъпилите оперативни данни като недоказаност на обосноваността и наложителността на подлагането на ищеца на по-неблагоприятно третиране от останалите доживотни затворници. На това основание съдът установява, че ищецът е бил обект на пряка дискриминация по признак „лично положение".

> Съдът приема, че и в двете хипотези – начина на провеждане на престой на открито на малкото каре, на което няма фитнес уреди и телефон, и начина на провеждане на телефонни разговори само в късия коридор, в присъствие винаги на надзирател – е налице дискриминация посредством бездействие на затворническата администрация да му осигури условия за престой на открито и начин на провеждане на телефонни разговори, каквито имат другите затворници, изтърпяващи наказанието. Установи се, че ищецът е третиран по-неблагоприятно, отколкото се третира, било е третирано или би било третирано друго лице при сравними сходни обстоятелства – останалите лишени от свобода от същата група.[105]

В останалата си част седмичният график на доживотните затворници от ЗПС се различава в зависимост от пенитенциарната институция.

На повечето места доживотните затворници имат достъп до общата за пенитенциарното заведение спортна зала – стая с тежести и малък брой други фитнес уреди. В затворите в Белене, Бобов дол и София такива помещения са оборудвани към самите ЗПС. Спортната зала в ЗПС в Затвора – София е оборудвана с щанги, шведска стена, боксова круша и един велоергометър, който към момента на посещението беше в неизправност. Достъпът до нея е три пъти в седмицата за по един час. Интервюиран от Затвора – Бобов дол разказва, че доживотните затворници

[105] Решение №260203/23.09.2020 г. по гр.д. №2335/2020 г. на Районен съд – Плевен.

имат право да ползват спортната зала по един час на ден и че отскоро имат нов комбиниран фитнес уред „Гладиатор“. В Затвора – Плевен доживотните затворници получават достъп до общата за затвора спортна зала за по час и половина седмично. В ЗПС в Затвора – Варна има осигурена тенис маса. В това отношение в най-лошо положение са поставени доживотно осъдените в Затвора – Бургас, за които изобщо не е предвидено допълнително време за спорт на закрито.

Настанените в ЗПС посещават затворническата библиотека веднъж седмично по график. В затворите в Бургас и Бобов дол затворници се оплакаха от ограничения книжен фонд и липсата на актуална правна литература. Веднъж седмично или по-рядко те са посещавани и от представители на различни религиозни групи, най-вече християнски деноминации. В коридорите на някои ЗПС има обособени клубове за групови занимания – гледане на телевизия, игра на карти и табла и др. В Затвора – Ловеч доживотен затворник споделя, че прекарва по 2 часа на ден, 4 дни в седмицата в клуба на групата, където се изработват предмети с ръчен труд и се провежда групова работа. Спорадично доживотните затворници се включват и в други занимания за осмисляне на времето, като конкурси за литературни творби, турнири по карти, изработване на украса за празници. В Затвора – Враца „при желание доживотно осъдените могат да се събират, да си гостуват в спалните помещения при съблюдаване на всички мерки за сигурност. При желание се провеждат срещи „На раздумка“ или се организират т.нар. „тихи игри“[106]. През 2020 г. за известен период на доживотно осъден от Затвора – Белене, който е бил изолиран от останалите затворници от ЗПС, е бил предоставен за ползване персонален компютър за целите на написване на книга и изучаване на чужди езици. В Затвора – Плевен доживотен затворник се оплака, че за настанените в ЗПС на специален режим отсъства каквато и да било възможност за включване в образователни курсове и дейности; самият той имаше желание да посещава курс по компютърна грамотност или езици. Пак в Плевен за един осъден стана ясно, че изработва макети на къщички в килията, които след това се излагат във фоайето на затворническата администрация и може да се купят. Интервюирани доживотни затворници от ЗПС към Затвора – Бобов дол обясниха, че не са включени в дейности освен фитнеса. Двама от тях споменаха, че се самообучават по чужди езици.

Всички дейности извън килиите се осъществяват от понеделник до петък. През почивните и празничните дни доживотните затворници

[106] Затвор – Враца. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Враца през 2020 г.*, с. 14.

ползват само престой на открито, а през останалото време остават заключени в килиите си.

С измененията в ЗИНЗС от 2017 г. се допусна със заповед на началника на затвора осъдените на доживотен затвор и на доживотен затвор без замяна, поставени на специален режим, да могат да участват съвместно с други лишени от свобода в трудови, възпитателни, образователни, спортни и други дейности. Тази възможност за смекчаване на режима и за осигуряване на достъп до по-голям набор от смислени занимания с други затворници, включително настанени извън ЗПС, се прилага изключително рядко и по отношение на малък брой осъдени, като обикновено се допуска участие в еднократни спортни състезания. Няма нито един известен случай на включване на затворник от ЗПС в училищно образование, въпреки че има желаещи.

По отношение на труда възможностите също са много ограничени и няма известни примери за доживотни затворници, които да полагат труд на обособените в затворите работни обекти съвместно с други лишени от свобода или да са наети на щатна позиция в комунално-битовото обслужване на затвора. Законът допуска доживотните затворници да работят в специално предназначени помещения под засилен надзор и охрана, но такива не съществуват никъде в страната. Там, където все пак доживотни затворници полагат труд, това става в самите килии. В рамките на мониторинга беше установено, че работа срещу възнаграждение имат доживотно осъдени от ЗПС в четири затвора.

В Затвора – Бургас доживотни затворници бяха наети от външна фирма, като работата включваше пълнене на малки шишета с боя. Някои затворници се оплакаха, че тази дейност изисква да са постоянно наведени, което им причинява болки в гърба и кръста. Интервюиран доживотно осъден от затвора изтъкна, че не си заслужава да работи, защото парите му ще бъдат запорирани за погасяване на дългове, а работните дни по закон не могат да се зачитат за намаляване на наказанието. В Затвора – Варна поставените на специален режим доживотно осъдени произвеждаха елементи за декупаж. В Затвора – Бобов дол възмезден труд в килията си полагаше един лишен от свобода, който правеше хартиени торбички. Тази възможност е била организирана с помощта на инспектора по СДВР специално за конкретния затворник, тъй като поради тежестта на извършеното престъпление той не получаваше свиждания и беше изолиран от останалите затворници. През 2020 г. трима от настанените в ЗПС доживотни затворници в Затвора – Враца са били ангажирани в изработването на пчелни кошери. На други места доживотни затвор-

ници са включени в дейности по почистване на коридорите на ЗПС като форма на доброволна работа.

Методът на работа на инспекторите СДВР с доживотните затворници е най-вече индивидуален. Усилията са насочени предимно към преодоляване на негативите от изолацията и дългия престой в затвора, предоставяне на индивидуални консултации по въпроси от битов, социален и личен характер, към „поддържането на нормална жизнена атмосфера в ЗПС, както и баланса в отношенията между лишените от свобода, настанени в групите“[107]. По данни на началника на сектор СДВР в Затвора – Бургас, акцентът в индивидуалната работа с доживотно осъдените се поставя върху намаляване на интензитета на агресивност и конфликтност. Както става ясно, всички тези интервенции имат за цел да адресират нуждите и вредите, възникнали по време на изтърпяване на наказанието, а не тези, довели до самото осъждане.

Групова корекционна работа с доживотно осъдените в ЗПС се осъществява по-скоро по изключение. От проучените годишни отчети на пенитенциарните заведения става ясно, че през 2020 г. в Затвора – Варна е организирана една корекционна програма с осем доживотно осъдени на тема „Как да общуваме по-добре“, а в Затвора – Белене е организирана група „Толерантност“ с участието на трима доживотни затворници. Признание за срещаните от социалните инспектори трудности при работата им с доживотните затворници намираме в отчета за дейността на Затвора – Стара Загора през 2020 г.:

> *Факт е, че българската пенитенциарна система няма изграден практически модел за работа с [доживотни затворници], в смисъл третиране на лица със социопатична личностова структура и с дългосрочна изолация*.[108]

Самите затворници по-често заявяваха, че с тях не се провеждат корекционни дейности и дори рядко се срещат със социалните инспектори.

Ежегодно на доживотно осъдените се изготвя оценка на риска от вреди и рецидив, но резултатите от нея се пазят в тайна от лишените от свобода. Доживотен затворник, който при срещата ни обжалваше отказ на началника на затвора да замени режима му със следващия по-нисък, разказа, че след законодателните промени на осъдения вече се предоставя копие от заповедта за отказ, което не е било практика преди. В рам-

[107] Затвор – Варна. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Варна за 2020 г.*, с. 72.
[108] Затвор – Стара Загора. *Отчет за служебната дейност в Затвора в гр. Стара Загора през 2020 г.*, с. 30.

ките на делото той също така е имал възможност и да се запознае със справките и характеристиките, дадени му от затворническата администрация, които са съдържали нова и изненадваща за него информация. Пак благодарение на делото той е успял за пръв път да се запознае със скалата за оценка на риска. Друг доживотен затворник съобщи, че е имал подадена жалба в съда, но от затвора са го накарали да я оттегли, като са го заплашили, че ще му повишат оценката на риска.

7.2.5. Ефекти от дългогодишния престой в ЗПС и психични заболявания

Немалка част от доживотните затворници, изтърпяващи наказание в условията на специален режим в ЗПС, са диагностицирани с психични заболявания. Един интервюиран разказа, че чува гласове, буйства и се самонаранява, включително си е самоотрязал ушите. Той е на антипсихотична медикаментозна терапия, като лекарствата си получава от надзирателите. За последен път е бил преглеждан от психиатър през 2020 г. Друг споделя, че предпочита да стои на тъмно в килията, защото чува гласове и е неспокоен. Той също приема невролептик и казва, че без него не може да заспи. Затворник, настанен в ЗПС в Затвора – Ловеч, беше с осезаемо психично разстройство, според надзирателите – на терапия, но с явни халюцинации и натрапливи мисли за преследване и дезориентация при срещата си с изследователите на БХК. Интервюиран разказва, че след като се е самонаранил, надзиратели са го накарали да легне на земята, сложили са му белезници и са го били с палка.

Много от дългогодишните доживотни затворници имат видими индикации на хора с психични проблеми, проявяващи се в асоциалност, депресия, гняв, епизоди на агресия и автоагресия. Съществен принос за развитието на нови или за задълбочаването на съществуващи психични проблеми имат дългогодишната изолация, липсата на регулярно ангажиране със смислени дейности и на специализирана психологическа и психиатрична помощ. Сред затворниците, които бяха пребивавали дълги години в ЗПС, имаше такива, които категорично заявяваха, че предпочитат да останат да изтърпяват наказанията си при условията на специален режим и настанени в самостоятелна килия, вместо да бъдат реинтегрирани в общата затворническа популация. В един случай доживотен затворник от Затвора – Белене е бил преместен в обща килия, но само временно, защото не е успял да се адаптира, и по негова молба е върнат в ЗПС. На места продължителната изолация, при общуване с един и същ много малък кръг от хора (средно 7–8 души), без възможност за осмис-

ляне на ежедневието с градивни занимания, беше довела до напрежение и конфликти сред доживотно осъдените. Някои от интервюираните затворници бяха станали до такава степен асоциални, че провеждаха престой на открито сами, защото не желаеха дори да виждат други осъдени.

Затворниците с психични проблеми и заболявания обикновено не поддържат връзка с никого извън затвора и не получават финансова подкрепа; техните килии са по-оскъдно обзаведени (например нямат телевизори) и са с по-лоша хигиена, не са включени в дейности. Като цяло техните перспективи за прогресивно облекчаване на режима, замяна на наказанието с лишаване от свобода или помилване и евентуално някогашно освобождаване от затвора са много малки.

8 ЗАТВОРНИЦИ В СИТУАЦИЯ НА УЯЗВИМОСТ

Пенитенциарните власти следва да гарантират равното третиране и личната безопасност на всички лишени от свобода, като вземат предвид техните индивидуални нужди, с особена грижа към най-уязвимите.

> *Можем да определим затворниците в ситуация на уязвимост като затворници, които поради своите характеристики, реални или приписани, общите социални нагласи и условията на задържане са изложени на по-висок риск в сравнение с останалите затворници от нарушаване на техните основни човешки права.*[109]

Традиционно като уязвими групи в местата за лишаване от свобода се приемат хората с увреждания, употребяващите наркотици, ЛГБТИК хората, представителите на етнически малцинства, жените, непълнолетните и чужденците. Нашето изследване сочи, че в българския контекст особено уязвими са също така бедните затворници, затворниците, които подават жалби и инициират съдебни дела в защита на нарушени техни права, и лишените от свобода за сексуално насилие срещу деца.

Според направените наблюдения и документирани случаи до голяма степен пенитенциарната система не съумява да изпълни ангажимента си да защитава и насърчава правата на затворниците със специални нужди, както и на затворниците, които са подложени на засилен риск от виктимизация и малтретиране. Основните дефицити в това отношение

[109] Кънев, К. *Затворници в ситуация на уязвимост. Наръчник в полза на националните превантивни механизми*. София: БХК, 2021, с. 14, достъпно на: https://www.bghelsinki.org/web/files/reports/149/files/2021-kanev--zatvornitsi-v-situatsia-na-uyazvimost.pdf.

са свързани с липсата на адекватни мерки и на програми за подпомагане на различните видове уязвими групи, както и с недостатъчния брой професионални кадри – социални работници, психолози, терапевти и т.н.

Тук последователно ще бъдат разгледани положението на основните групи уязвими затворници и проблемът с междузатворническото насилие. Ситуацията на непълнолетните в местата за лишаване от свобода е обект на отделна глава от доклада.

8.1. Затворници с увреждания

Пенитенциарната система не отговаря на специалните нужди на затворниците с увреждания – физически, сетивни, психосоциални и интелектуални, което води до тяхната физическа и социална изолация, невъзможност да се включват пълноценно в ресоциализационни и други дейности, а също така ги поставя в по-висок риск от насилие и тормоз. Към тази група може да причислим и по-тежко болните и възрастните затворници.

Няколко са основните мерки, които се прилагат по отношение на лицата с увреждания в затворите. От гледна точка на настаняването те се отделят в специални групи или в стационара на медицинския център заедно с болни, наркозависими и възрастни затворници, които се нуждаят от засилено медицинско внимание. Такава група беше посетена например в ЗОЗТ „Кремиковци“. Тя е обособена в последната от поредица стари дървени бараки в двора на затвора. За разлика от другите групи, тази разполага с отделен ограден двор, който може да се ползва през целия ден. Материалните условия в килиите обаче са изключително лоши, а КПИ, който посещава ЗОЗТ „Кремиковци“ през октомври 2021 г., ги описва като „ужасяващи“.

> Особено що се отнася до някои затворници (например с ХИВ или с увреждания), условията в тяхната барака (десета група) бяха ужасяващи, със студени и мокри повредени стени, подове и тавани, счупени легла, скъсани постелки, течащ покрив и недостатъчно налягане на водата в санитарните възли. Няма да е преувеличено да наречем тези условия посегателство срещу човешкото достойнство, което представлява нарушение на член 3 от ЕКПЧ.[110]

[110] European Committee for the Prevention of Torture, Inhumane and Degrading Treatment. *Report to the Bulgarian Government on the periodic visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 13 October 2021*, CPT/Inf (2022) 20, para. 42.

Групата на болните и хората с увреждания в Затвора – Белене, шеста група, се намира до медицинския стационар. Разположението ѝ улеснява затворниците в посещенията им на медицинския кабинет, имайки предвид, че повечето от тях ежедневно приемат медикаменти. Оплакванията на настанените в тази група са, че поради увреждания или здравословното си състояние те са изключени от участие в трудова дейност и занимания за осмисляне на времето, които водят до намаляване срока на наказанието, а също така не могат да участват в спортни занимания.

Друга форма на отделно настаняване на хората с увреждания е по реда на „превантивната" изолация по чл. 60 от ЗИНЗС, която допуска със заповед на началника на затвора да се обособяват отделения за настаняване на лишени от свобода с висока степен на обществена опасност, страдащи от алкохолизъм или наркомания, лица с психични разстройства или уязвими лица с оглед на тяхната безопасност или безопасността на другите. Настаняването в тези отделения, които може да се намират и в ЗПС[111], е за срок до три месеца с възможност за удължаване. През 2018 г. по реда на чл. 60 от ЗИНЗС са издадени 34 заповеди.[112] В условията на превантивна изолация често се оказват хора в обострено емоционално-психическо състояние, в риск от автоагресивност и агресивност. Голяма част от тях се нуждаят от специализирани медицински грижи и наблюдение, каквито не могат да получат в затвора, а продължителната изолация създава риск от влошаване на състоянието им.

В местата за лишаване от свобода няма ангажирани професионални санитари и болногледачи и ежедневните грижи за хората с увреждания и за тежко болните обикновено се поемат от съкилийниците им. За най-тежките случаи администрацията на затвора назначава други затворници като болногледачи, които под формата на незаплатен труд да ги подпомагат в ежедневните дейности от битово и хигиенно естество – придвижване, хранене, къпане, пране и др. Болногледачите не са специално обучавани за целта; в някои случаи те не желаят да извършват този вид работа, но отказът от полагане на труд може да рефлектира негативно върху положението им в затвора. Лишен от свобода от Затвора – Варна обяснява, че е настанен сам в маломерна килия с лоши условия като наказание, че е отказал да полага грижи за друг лишен от свобода, претърпял инсулт 60-годишен човек, който не може да се обслужва сам.

---

[111] По този въпрос вж. глава „Зони с повишена сигурност"

[112] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2018 г.*, с. 12.

В общия случай администрацията и медицинските служители в затворите съдействат на лицата с увреждания за явяване на ТЕЛК и получаване на пенсия.

На ниво инфраструктура нито едно от посетените места за лишаване от свобода, включително реновираните и новооткритите, не отговаря на нормативните изисквания за достъпност на средата за хора с физически увреждания и намалена подвижност – стълбите са стръмни и трудни за използване, липсват рампи, платформи и асансьори; няма спални помещения и санитарни възли, които да са специално обзаведени, пригодени и оразмерени за улесняване на придвижването и за маневрирането на инвалидни колички и т.н.

Липсата на достъпна среда в ремонтираните затвори е критикувана и от омбудсмана в ролята му на НПМ:

> НПМ констатира, че ремонтът на общежитието в с. Разделна не отчита изискванията на Наредба №4 от 1 юли 2009 г. за проектиране, изпълнение и поддържане на строежите в съответствие с изискванията за достъпна среда за населението, включително за хората с увреждане (в сила от 14.07.2009 г., издадена от Министерството на регионалното развитие и благоустройството, обн. ДВ, бр. 54 от 14 юли 2009 г., изм. ДВ, бр. 54 от 15 юли 2011 г.). Аналогична констатация НПМ направи и при посещението си в общежитието в с. Дебелт. Очевидно е налице системна грешка в изпълнението на изискванията на чл. 45 от ЗИНЗС.[113]

Недостъпната среда може да доведе до унизително третиране на хората с увреждания. В Затвора – Плевен изследователите се запознаха със случая на лишен от свобода с ампутиран ляв долен крайник до над коляното, ампутирано ходило на долния десен крайник, ампутирани пръсти на дясната ръка и част от пръстите на лявата ръка. Той беше настанен в болничен стационар и за неговото обгрижване като болногледач беше ангажиран друг затворник. Очакваше се да се движи с патерици, но не можеше да хваща добре, особено с дясната ръка, и получаваше рани под мишниците. Затворът разполагаше с инвалидна количка, но тя се предоставяше само при изрично поискване. Според фелдшера на за-

[113] Омбудсман на Република България. *Доклад на Националния превантивен механизъм за проверките в Затвора в град Варна, общежитията към него; арестите в градовете Силистра, Добрич и Варна и места за задържане към областните дирекции на Министерството на вътрешните работи в градовете Силистра, Добрич и Варна,* с. 6, достъпно на: https://www.ombudsman.bg/pictures/file/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%92%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0%202017%D0%B3_.pdf.

твора човек в такова състояние не можеше да има собствена количка. Лишеният от свобода сподели, че ползва количката само когато посещава лавката веднъж в месеца. Допреди няколко месеца е бил настанен в килия на третия етаж, предназначена за доживотни затворници, и тогава друг затворник го е носил на гръб до медицинския център на първия етаж и обратно. В стаята си разполагаше със стол, в чиято седалка беше изрязана дупка за кофа, която ползваше за тоалетни нужди. Прагът на санитарния възел към килията беше скосен с цел там да може да влезе инвалидна количка, но реално тясното пространство не позволяваше маневри с нея. Санитарният възел беше с клекало от азиатски тип и нямаше душ и топла вода. В този санитарен възел къпеха лишения от свобода със загряване на вода с кана или бързовар, кофи и поливане с канче.

В местата за лишаване от свобода не са въведени улеснения и услуги, подходящи за хората със сетивни увреждания. Поради силно увреденото си зрение лишен от свобода, изтърпяващ наказание в Затвора – Стара Загора, имаше сериозни затруднения да упражнява правото си на лична кореспонденция с близки, НПО и държавни институции. Същевременно от затвора препятстваха възможността друг лишен от свобода да го подпомага при четенето и писането на писма.

Значителна част от попадащите в местата за лишаване от свобода са хора с психосоциални и ментални проблеми и увреждания. В институционална среда без необходимите терапия и рехабилитация те стават особено уязвими за насилие, самоувреждане и суицид.

Ролята на психолога и психиатъра за работа със затворниците с психични и ментални проблеми и увреждания в затворите е ключова – психологът следва да извършва психологическа оценка на новопостъпващите затворници, да идентифицира съответните рискове и проблеми и да насочва към психиатър; да осъществява психологическо консултиране и кризисни интервенции, а психиатърът – да диагностицира и лекува хората с психични заболявания. Пенитенциарната система обаче не е обезпечена с достатъчно на брой специалисти, които да осъществяват тези дейности. В този смисъл от ръководството на Затвора – Бобов дол подчертават, че сред най-сериозните предизвикателства за институцията е големият дял на лица с психопатични и социопатични прояви, с психична болест, сред които и немалкият брой на лица със зависимости и това, че наказателно-корекционните институции са изправени пред ситуацията да решават медицински проблеми, без да разполагат с необходимия капацитет и специалисти.

От посетените в хода на изследването институции, някои разполагат само с по един психолог, което е крайно недостатъчно. Такива са например ЗОЗТ „Кремиковци“, където към март 2021 г. (времето на мониторинга) са настанени 308 затворници, ЗО „Дебелт“ – с 353 лишени от свобода към 16 юли 2021 г. и Затвора – Враца – с 413 лишени от свобода към октомври 2021 г. В други институции, като ЗОЗТ „Черна гора“, изобщо няма психолог на щат, а психолог от Затвора – Стара Загора посещава общежитието веднъж в седмицата. Освен към лишените от свобода пенитенциарните психолози имат ангажименти и към служителите на затворите, което прави тяхната работа още по-натоварена.

В нито един затвор няма нает на щат психиатър. Работи се с външни специалисти, някои от които посещават институциите. На други места пациентите се извеждат за преглед.

В отчетите за дейността на пенитенциарните институции редовно се акцентира върху проблемите с психологическите и психиатричните грижи за затворниците.

> **Отчет за дейността на ГДИН за 2018 г.**
>
> Проблемите, с които се сблъскват психолозите […] са повишеният обем на работата и натовареността. Малкият брой психолози води до намаляване ефективността и ефикасността на работата. Липсата на специалист психиатър допълнително затруднява работата със страдащите от психични заболявания лица. Влошаването на психичното им състояние е предпоставка за повишаване на напрежението в групата, в която са настанени, поради прояви на агресивно и/или автоагресивно поведение от тяхна страна.[114]
>
> **Отчет за служебната дейност на Затвора в гр. Стара Загора през 2020 г.**
>
> Затворът – Стара Загора продължава да не е обезпечен с лекар психиатър. […] Това изключително много затруднява работата ни – все по-често завеждащата мед. център […] не успява да осигури консултация със специалист и това рефлектира както върху служителите, така и върху лишените от свобода, които са настанени заедно с психично болните осъдени. Нямаме механизми за

[114] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието през 2018 г.*, с. 47.

> въздействие и настаняване в специализирано болнично заведение на осъдени, които са с неврологична симптоматика – тежка гърчова симптоматика. В същото време [нуждаещият се от медицинска помощ] няма как да бъде настанен и за стационарно лечение поради липса на персонал в тъмната част на денонощието.[115]

С тяхно съгласие лишените от свобода могат да бъдат изпращани за лечение в психиатричното отделение на СБАЛЛС – Ловеч. През 2021 г. оттам са преминали 187 пациенти със средна продължителност на престоя 79 дни.[116] Затворник, който е бил настанен в СБАЛЛС – Ловеч за лечение заради звукови халюцинации, разказва, че е бил запечатан за 14 дена сам в килия, в която е имало инсталирана камера. Не знае какви лекарства са му давали, нито каква е била диагнозата му. Разказва, че от лечението ръцете му са се изкривявали и очите му са се обръщали.

По отношение на местата за лишаване от свобода действат методически указания за превенция на самоубийствата и самонаранявания-та. Те очертават три групи от превантивни мерки, които следва да бъдат прилагани – борба с рисковите фактори; ранна диагностика и лечение на психичните разстройства и кризисни ситуации, идентифициране на лица със среден и висок риск от самоубийства и самонаранявания; рехабилитация на лица, извършили самонаранявания. В изпълнение на тези указания в Затвора – Враца беше съобщено, че се поддържа дневник на новопостъпилите лица, склонни към суицидно поведение, и лишени от свобода със зависимости. Има и списък на лицата, при които има опасност за осъществяване на рисково поведение, а също и кратки методически указания за признаците за суицид и практическите действия при оказване на първа помощ. Надзорно-охранителният състав ежедневно наблюдава осъдените, контактува с тях и при евентуални симптоми сигнализира.

Въпреки тези усилия статистиката за самонараняванията, опитите и реално осъществените самоубийства в местата за лишаване от свобода е тревожна. В периода 2017–2021 г. абсолютният брой на случаите варира, но като цяло се очертава повишаване на този тип инциденти, особено като се има предвид трайната тенденция към намаляване на броя на лишените от свобода.

---

[115] Затвор – Стара Загора. *Отчет за служебната дейност в Затвора в гр. Стара Загора през 2020 г.*, с. 53–54.

[116] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 56.

ТАБЛИЦА 15. **Брой регистрирани самонаранявания, опити за самоубийства и самоубийства в местата за лишаване от свобода (арести и затвори) в периода 2017–2021 г.**

	2017	2018	2019	2020	2021
Самонаранявания	138	178	179	139	159
Опити за самоубийства	(липсва информация)	18	31	32	(липсва информация)
Самоубийства	2	3	3	1	4

Източник: Годишни отчети на ГДИН за 2017–2021 г. и Пенитенциарна статистика на Съвета на Европа, 2018–2021 г.

Голяма част от самонараняващите се затворници са хора с наркотична зависимост или с психично заболяване, които имат нужда от съответните психологични и психиатрични грижи. Техните действия обаче често се тълкуват от пенитенциарните власти като демонстративно, манипулативно, неадекватно поведение, като нарушение на вътрешния ред, а този подход рискува влошаване на ситуацията на психичноболните. Психични заболявания имат и немалка част от доживотните затворници, изтърпяващи наказание в условията на единична изолация в ЗПС.[117]

През 2020 г. в Затвора – Бобов дол се забелязва ескалация по брой и интензитет на случаите на самоувреждане. За годината са отчетени 100 кризисни психологически интервенции в отговор най-вече на случаи на самонаранявания. Това са близо 40% от всички регистрирани за годината кризисни интервенции в системата на местата за лишаване от свобода, общият брой на които е 259.[118]

> Проведените за годината кризисни интервенции са 100, в случаите на умишлено несуицидно нараняване – чрез отказ от полагащата се храна, отказ от лечение, самонараняване чрез зашиване на уста, очи, нараняване на целостта на кожата на крайниците и тялото, подготовка за самообесване, опити и заявки за самоотравяне, чрез медикаменти или препарати, поглъщане на метални предмети – части от лъжици, парчета желязо от вишка, тел, нокторезачки, части от бръснарско ножче, или други неметални предмети – запалки, мазилка, лекарства, бате-

[117] По този въпрос вж. глава „Зона с повишена сигурност", подтема „Доживотни затворници".

[118] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2020 г.*, с. 42.

> рии и т.н.; при промяна в поведението и при нервни сривове, демонстративно опозиционно поведение, свързано със събличане на дрехи, буйства и враждебност към персонала, вербални заплахи и закани към персонала, неадекватно поведение вследствие на абстинентни кризи, декларативни заявки за суицидно намерение и т.н.[119]

В четири случая самонараняванията в Затвора – Бобов дол са довели до смърт.[120] Според лишени от свобода, с които БХК разговаря, вълната от самонаранявания е резултат от рязкото спиране на достъпа на затворниците до наркотици или медикаменти за лечение на наркотичната им зависимост и неглижиране на проблемите от страна на администрацията. Единият случай се отнася за наркозависим мъж, изтърпяващ наказание в Бобов дол, за когото се твърди, че след като от затвора спрели лечението му с клонарекс по подозрения, че го продава, погълнал т.нар. звезда – топка от остри железа, в случая – начупени парчета от телена мрежа, свързани с ластик, която се увива в хляб и се поглъща; след това в стомаха „звездата" се разпада и наранява вътрешностите. Няколко дни по-късно бил изведен до медицинския център, но скоро след това починал от нараняванията си.

8.2. Затворници, употребяващи наркотици

Служителите в местата за лишаване от свобода определят броя на затворниците в България, употребяващи наркотици, като висок и постоянно увеличаващ се. Анализът на затворническата общност на Затвора – Плевен за първото полугодие на 2021 г. гласи:

> Относителният дял [на лицата с наркотична зависимост] спрямо общата затворническа популация се е увеличил и вече е около 15%, варира от 20 до 45 лица, като годишно преминават около 80 зависими лица – за 2020 г. са преминали 78 лица с наркотична зависимост или употребяващи психоактивни вещества.[121]

[119] Затвор – Бобов дол. *Годишен отчет за дейността на Затвора – гр. Бобов дол през 2020 г.*, с. 44–45.

[120] Пак там, с. 46.

[121] Затвор – Плевен. *Анализ на затворническата общност в Затвора – Плевен за периода 01.01.2021 г. – 01.07.2021 г.*, с. 21.

По отношение на Затвора – София също се отбелязва повишаване на броя на постъпващите на метадонова програма и абстинентните.[122] Всяка трета жена, лишена от свобода, е със зависимости – наркотици или алкохол, според ръководството на женския затвор в Сливен. Беше цитиран и регистриран случай на млада жена, бременна в петия месец, с опит да внесе метадон в затвора.

Повишаващият се брой на употребяващите наркотици в затворите е документиран и от статистиката на Националния фокусен център за наркотици и наркомании, базирана на информация за броя на лицата, потърсили лечение във връзка с употреба на наркотици в медицинските центрове на 11 затвора в страната. През 2021 г. такова лечение са потърсили 503 лишени от свобода, което се отчита като най-големия брой случаи, откакто центърът събира данни по този индикатор.[123] Веществата, заради които през 2021 г. най-често се е търсило лечение, са метамфетамин (22,1%), хероин (20%), канабис (13,9%) и амфетамин (13,5%), като тенденцията е броят на търсещите помощ във връзка с употреба на хероин, който традиционно е най-висок, да намалява, а този на употребяващите стимуланти (метамфетамин и амфетамин) да се увеличава.[124]

Повишение има и в относителния дял на положителните тестове за наркотици в урината на лишените от свобода. Уринни тестове за наркотици се прилагат по усмотрение на затворническата администрация. През 2021 г. относителният дял на положителните тестове е 23,3%, при 14,0% през 2020 г. и 8,8% през 2019 г.[125] Най-често тестването дава положителен резултат за употреба на канабис, амфетамини и метамфетамини.[126]

На фона на нарастващия брой на употребяващите наркотици и на лишените от свобода, които търсят медицинска помощ, свързана с употребата на наркотици, пенитенциарната система разглежда проблема най-вече през призмата на вътрешния ред и дисциплината. Основните усилия са насочени към установяването и наказването на употребяващите наркотични вещества. В този смисъл тестването на лишени от свобода за наркотици за последните няколко години е нараснало повече от три пъти – от 250 теста през 2018 г. на 881 теста през 2021 г.[127] Спо-

[122] Затвор – София. *Отчет за дейността на Затвора – гр. София и териториалните поделения за 2020 г.*, с. 14.

[123] Национален фокусен център за наркотици и наркомании. *Годишен доклад за проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България, 2021 г.*, с. 155, достъпен на: https://www.nfp-drugs.bg/wp-content/uploads/2022/12/NDR-2021.pdf.

[124] Пак там.

[125] Пак там, с. 154.

[126] Пак там, с. 155.

[127] Пак там, с. 154.

ред част от интервюираните затворници снабдяването с наркотици отвън става с участието и на пенитенциарни служители. В този смисъл през 2020 г., след извършването на специализирана полицейска операция, е уволнена фелдшерката на Затвора – Варна за това, че без съответното разрешение е държала наркотици с цел тяхното разпространение.[128]

Същевременно тенденцията е дейностите и програмите за лечение и рехабилитация на наркоманиите и за намаляване на вредите от употребата на наркотици да са все по-малобройни, а в някои места за лишаване от свобода изцяло да липсват. Основното възприятие сред лишените от свобода е, че наркозависимите не получават необходимата психосоциална подкрепа. В затворите се прилага една специализирана програма за работа с наркозависими лица – „Краткосрочна програма за минимизиране на вредите от употребата на наркотични вещества". В рамките на посещенията беше установено, че на много места програмата не се провежда поради липсата на обучени за целта служители или поради голямата им натовареност. През 2020 г. програмата е реализирана само веднъж – в Затвора – Ловеч, а през 2021 г. са сформирани общо 6 групи в затворите в Белене, Бургас, Ловеч и Сливен с общ брой 40 участници.

ТАБЛИЦА 16. **Реализирани краткосрочни програми за работа с наркозависими лишени от свобода в затворите в България в периода 2015–2021 г.**[129]

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Програми (групи)	9	5	14	12	6	1	6
Лишени от свобода	99	54	146	87	38	12	40

Източник: Национален фокусен център за наркотици и наркомании

От гледна точка на ефективността служители на затворите споделиха, че е по-подходящо такъв тип програми да бъдат провеждани от външни организации, тъй като е трудно да се установи доверителена връзка между лишените от свобода и персонала на институцията. Например съвместно с НПО „Алтруист" през 2018 г. в Затвора – Варна е проведена програмата „Изграждане и позитивиране на адекватни социални умения у правонарушители с проблемна употреба на наркотици", но тези инициативи са по-скоро изолирани случаи.

[128] Затвор – Варна. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Варна за 2020 г.*, с. 25.

[129] Национален фокусен център за наркотици и наркомании. *Годишен доклад за проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България, 2021 г.*, с. 158.

По отношение на лечението, според получената в хода на изследването информация, през 2021 г. достъп до опиоидно субституиращо лечение с метадон имат наркозависими в три пенитенциарни институции – в затворите в София, Пазарджик и Стара Загора. Лечението се предлага от външни за пенитенциарната система лечебни заведения. В останалите места за лишаване от свобода наркозависимите нямат възможност да започнат този вид терапия, а тези, които до постъпването си в затвора са били включени в метадонова програма, автоматично прекъсват терапията си, което крие сериозни рискове за здравето им.

В Затвора – София действа метадонова програма, която е към частна медицинска извънболнична клиника. През октомври 2021 г., по данни на медицинския екип на затвора, в нея участват 16 лишени от свобода. Според един интервюиран затворник месечната такса за метадоновата програма е 200 лв.; друг споделя, че е включен в програмата срещу такса от 100 лв. на месец, но тъй като не разполага с финансови средства, уговорката е да заплати дължимата сума, след като изтърпи наказанието си. Опиоидът се администрира от медицински служители на метадоновата програма, като веднъж в седмицата пациентите се посещават и от психиатър.

В Затвора – Пазарджик оперира една метадонова програма с пациентската листа от двама-трима лишени от свобода към момента на посещението на БХК. Приблизително същият е броят на включените в метадоновата програма в Затвора – Стара Загора. Не беше изяснено дали и по какъв начин лишените от свобода могат да започнат метадоново лечение в затвора, ако не са били включени в съответната програма допреди задържането им.

Метадоновите програми към държавните и общинските психиатрични заведения са безплатни за пациентите, но в общия случай нямат капацитет да обслужват затворите.

Според медицинските специалисти в Затвора – Стара Загора онези наркозависими, които не са на метадонова терапия, се подлагат на бърза детоксикация или се изпращат в болницата към Затвора – София. След това се консултират с психиатър и които имат нужда, се поставят на терапия с невролептици и други медикаменти от спектъра на транквилантите. Масово се предписват клонарекс, ксанакс, невротоп, конвулекс, депакин. Към момента на посещението на БХК в Затвора – Стара Загора и общежитията към него има 9 лишени от свобода на такава терапия. Получени бяха свидетелства, че приемащите невролептици създават зависимост към тях и когато тази терапия се занижава, имат оплаквания, най-вече свързани с паникатаки.

Според лекаря на Затвора – София около 40 лишени от свобода, които са на клонарекс, имат маниакално-депресивно разстройство или биполярно разстройство. В Затвора – Бобов дол също се прилага медикаментозно лечение с препарата клонарекс – към момента на посещението на БХК на такава терапия бяха около 20 лишени от свобода. Лечението се назначава и наблюдава от психиатър, който посещава затвора веднъж в седмицата. Цената на една опаковка от 30 таблетки е около 15 лв. Медикаментът се закупува за сметка на лишените от свобода, като парите се удържат от личната им сметка към затвора.

В психиатричното отделение на СБАЛЛС – Ловеч се настаняват за лечение на зависимости осъдени на лишаване от свобода лица от цялата страна, за които съдът е постановил принудителни медицински мерки, както и осъдени, които са дали съгласие да се лекуват там. През 2021 г. затворниците с принудително лечение поради наркотична зависимост са били 22.[130]

Оплаквания за липса на терапия за наркозависими затворници бяха получени в Затвора – Плевен, като това беше потвърдено в разговор с представител на медицинския екип на институцията. Глобалният проблем е липсата на достъп до психиатрична грижа. Потвърждение на проблема намираме в отчета за дейността на Затвора – София за 2020 г., където се посочва, че липсата на системна грижа от психиатър там „създава изключителни трудности и проблеми при изпълнението на присъдите“.[131]

Тъй като употребата на наркотици в затворите е нормативно забранена, затворническите власти не допускат и програми за обмен на игли, спринцовки и други принадлежности за безопасно инжектиране при инжекционно употребяващите наркотични вещества. Липсата на свободен достъп до тези консумативи създава предпоставки за разпространението на ХИВ и други вируси, пренасяни по кръвен път. Така например интервюиран в Бобов дол затворник разказва, че 50 души ползват една игла и я споделят между етажите, ползвайки т.нар. асансьор (спускане на вещ, завързана с въже, от прозореца на единия етаж на долния). По негови думи четвърт грам хероин в този затвор струва 5 кутии цигари.

Наркозависимите лица са изложени на висок риск от насилие и други форми на злоупотреби. В хода на изследването БХК се натъкна на случай на млад мъж с хероинова зависимост. Той разказа, че търпи ежедневен

[130] Национален фокусен център за наркотици и наркомании. *Годишен доклад за проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България,* 2021 г., с. 156.

[131] Затвор – София. *Отчет за дейността на Затвора – гр. София и териториалните поделения за 2020 г.*, с. 28.

тормоз в килията си от другите лишени от свобода, на които е подчинен – пере дрехите и постелното им бельо, чисти килията и коридора, бива принуждаван да им предоставя сексуални услуги, които той твърди, че отказва и в резултат на това е жертва на постоянно физическо насилие от тяхна страна. Неговият дюшек е на земята, а шкафче няма, а също така няма лични вещи, защото, каквото е било донесено отвън, му е било взето от другите затворници. Той получава всеки месец паричен запис от майка си, но твърди, че не е ползвал никакви средства от получените, защото останалите лишени от свобода, на които е подчинен, го принуждават да пазарува за тях. Оплаквал се е на надзирателите, но те също го насилват физически. Така след пореден спор с надзорния състав е бил определен като самонараняващ се и изпратен в медицинския стационар. Там му е бил предписан лепонекс и е бил имобилизиран за четирите крайника в продължение на седмица, като дори не е бил освобождаван, за да посещава тоалетна.

8.3. Затворници чужденци

Основните предизвикателства пред лишените от свобода чужденци в България са свързани с езиковата бариера, затруднените контакти с външния свят, неравното третиране по отношение на достъпа до образование и прилагането на възможностите за облекчаване на правния статус, проблеми в здравното осигуряване и достъпа до медицинска помощ.

За разлика от повечето държави в Европа, чуждите граждани представляват малък дял от общата популация на затворите у нас – около 2%. Осъдените на лишаване от свобода мъже чужденци изтърпяват наказанията си в Затвора – София и общежитията към него; тези чужденци, които имат статут на пребиваващи в страната, се разпределят в затворническо заведение според адресната им регистрация. Към момента на посещението на изследователския екип в Затвора – София през октомври 2021 г. броят на чуждите граждани в корпуса и общежитията на затвора беше 102. Осъдените жени чужденки изтърпяват наказанията си в единствения затвор за жени в България – в Сливен, като към 30 юни 2021 г. техният брой беше 3. Преобладават осъдените за трафик на наркотици и незаконно преминаване на държавната граница.

Езиковата бариера, пред която са изправени затворниците чужденци, е сериозен проблем във всеки аспект на тяхното пребиваване в затвора. Превод – устен или писмен – не е нормативно предвиден в нито една процедура с тяхно участие. За да запознаят новопостъпилите затворници с правилата в затвора, служителите ангажират не профе-

сионален преводач, а друг лишен от свобода, който владее съответния език. Понякога, в случай че осъденото лице владее само някой от редките езици, се налага преводът да минава през няколко преводачи, владеещи преходните езици. Документите, които затворниците следва да подписват обаче, са на български език. Интервюиран затворник чужденец сподели, че отказвал да подписва документи, защото не ги разбира, но бил обвиняван, че не сътрудничи на администрацията. Проблеми с езиковата комуникация възникват и с надзорния състав, тъй като въпросите и нарежданията на служителите понякога остават неразбрани и това се възприема като отказ за изпълнение на заповед и може да ескалира до употреба на сила и помощни средства.

При посещението на Затвора – Сливен изследователите се запознаха с лишена от свобода френскоговореща чужда гражданка, която беше в много напреднала бременност. В очакване на раждането тя беше настанена в яслата на затвора, където съжителстваше с още една бременна жена, но поради езиковата бариера изпитваше огромни затруднения в комуникацията с нея, както и със служителите на затвора и медицинския екип; като цяло се чувстваше самотна и притеснена за раждането и съдбата на детето си.

Към момента на теренния мониторинг мъжете чужденци са настанени на два етажа в сграда, отделна от основния корпус на Затвора – София. В тези групи не се наблюдава пренаселеност. Някои килии са ремонтирани, други са оставени в много лошо състояние, особено подовите им настилки. Обзавеждането навсякъде е изключително амортизирано. Основното предимство по отношение на килиите на чужденците е, че принципно в тях се допуска използването на електрически котлони за приготвяне на храна. При едно от посещенията в затвора беше получено оплакване от името на мюсюлманите в групата на чужденците, че са им били взети котлоните (на някои са взети от администрацията, а други лишени от свобода са били принудени да ги преместят в общите помещения за готвене на етажа). Предвид това, че наближаваше началото на Рамазан, за тези лишени от свобода липсата на котлон представляваше сериозен проблем, тъй като те могат да консумират храна преди изгрев и след залез и желанието им беше да могат да приготвят храната си вечер в килиите.

Затворниците чужденци срещат особени трудности при използването на традиционните средства за комуникация с външния свят. Цените на разговорите с чужбина от затворническите телефони са много високи и са непосилни за повечето от тях. По време на пандемията от COVID-19 през 2020 г., във връзка с мерките за социална изолация, в цялата сис-

тема на местата за лишаване от свобода беше въведена възможност за провеждане на видеоразговор по интернет вместо свиждане. По свидетелства на затворническия персонал от Затвора – София, видеоразговори продължават да се организират и през 2021 г. В Затвора – Сливен лишените от свобода чужди гражданки можеха да ползват Skype разговори още преди началото на пандемията. Друго облекчение за чужденците е, че имат право да получават колети от чужбина. Пратки от трети страни за Европейския съюз подлежат на митническо оформяне; може да се изискват и други действия пред митническите органи. Във всички случаи те няма как да бъдат извършени от намиращите се в затвора получатели. Имаше оплаквания, че чужденците по-рядко получават награди, свързани с удължени свиждания и домашен отпуск, поради липсата на адресна регистрация в страната.

Независимо че ЗИНЗС гарантира на всички лишени от свобода статут на здравноосигурени лица от момента на тяхното задържане, по информация на ГДИН затворниците чужденци, които нямат издаден личен номер на чужденец, не могат да бъдат подадени като лица с пълни здравноосигурителни права към информационната система на Националната агенция за приходите.[132] Това поставя въпроса за достъпа до медицински услуги за тази група затворници извън пенитенциарните лечебни заведения, чийто обем на дейност поначало е крайно лимитиран. Не е ясно дали и по какъв ред затворниците чужденци получават достъп до медицинските услуги извън задължителното здравно осигуряване, които по реда на Закона за здравето се заплащат от държавния бюджет, но само по отношение на българските граждани. Към тази група например спада лечението за ХИВ и СПИН. Известен ни е случай от миналото, при който затворник – турски гражданин, инфектиран с вируса на ХИВ, беше оставен без терапия.

Друга проблемна ситуация, в която затворниците чужденци изпадат, е невъзможността да си осигуряват някои лекарства, за които пенитенциарните лекари изискват да бъдат купени отвън от техни близки, а обикновено чуждите граждани нямат такива в България.

През 2020 г. БХК проследи случая с венецуелска гражданка, изтърпяваща наказание лишаване от свобода в България, която страда от карцином на маточната шийка. Заболяването ѝ е установено през 2019 г. в много напреднал стадий, едва когато е приета по спешност в общинската болница в Сливен, въпреки че по собствените ѝ думи и по свидетелства на други затворнички в продължение на година е имала болки и е искала

[132] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с Решение №Л-4246/7.10.2020 г.

преглед при специалист. След преместването ѝ от женския затвор в Сливен в СБАЛЛС – София минават още четири месеца, преди лечението ѝ реално да започне. Една от причините за забавянето е финансовата невъзможност на лишената от свобода да заплати цената на скъпа визуална диагностика, необходима за определяне на подходящия за заболяването ѝ вид терапия. В крайна сметка изследването е заплатено от трето лице. След това лечението започва, но жената не успява да се пребори със заболяването и през април 2020 г. умира.

Чужденците се включват в трудова дейност, но нямат право да посещават училищно образование. До един момент лишен от свобода е водил курс по български език за чужденци, но при поредната смяна на ръководството на затвора курсът е прекратен и към момента на мониторинга не се провеждаше. Лишен от свобода спомена, че през последните пет години, откакто той е в затвора, не са организирани професионални квалификационни курсове.

Бяха получени оплаквания за неравно третиране на затворниците чужденци по отношение на облекчаването на режима и достъпа до предсрочно освобождаване.

8.4. Етнически малцинства

Като отражение и продължение на широко разпространения антициганизъм в българското общество, ромите в системата на наказателното изпълнение са подложени на различни дискриминационни нагласи и практики, както и на малтретиране.

В сравнение с дела от общото население на България, в пенитенциарната система ромите са драстично свръхпредставени. Резултатите от преброяването на населението в страната от 2021 г. сочат, че 4,4% от респондентите са се самоопределили като принадлежащи към ромския етнос, докато проучване на БХК сред новоосъдените затворници от същата година отчита, че 42% от изследваната група се самоопределят като роми.[133] Съпоставката на резултатите от двете изследвания разкрива, че делът на ромите в местата за лишаване от свобода е близо десет пъти по-висок от този в населението в страната.

Служителите в някои от посетените в хода на мониторинга затворнически заведения също споделиха статистика за разпределението на

[133] Кънев, К. *Проблемите с равното третиране на обвиняемите и подсъдимите в досъдебното производство в България*. БХК, 2022, с. 13, достъпно на: https://www.bghelsinki.org/web/files/reports/164/files/2022-kanev--problemite-s-ravnoto-tretirane-v-dosadebnoto-nakatelno-proizvodstvo.pdf.

затворниците по етническа принадлежност на база самоопределяне. Представените по-долу данни са относими към различни дати на 2021 г.

ТАБЛИЦА 17. **Разпределение на затворниците по етническа принадлежност в затворите в Бургас, Сливен и София (в %)**

	Българи	Роми	Турци	Други
Затвор – Бургас	37%	53%	10%	0%
Затвор – Сливен	53%	37%	8%	1%
Затвор – София	56%	35%	1%	8%

Източник: данни, предоставени на изследователите в хода на теренното наблюдение през 2021 г. в затворите в Бургас, Сливен и София

На други места статистика не беше представена, но по преценка на интервюираните служители делът на ромите сред лишените от свобода се оценяваше като една втора или повече. В ПДНМ беше отбелязано, че сред задържаните към момента на посещението момчета ромите са около 80%.

Феноменът на свръхпредставянето на ромите в затворите обаче не се обсъжда във взаимовръзка с дискриминацията, неблагоприятното социално-икономическо положение, образователната сегрегация и други форми на неравно третиране спрямо ромите в българското общество, а се използва най-вече за засилване на предразсъдъците спрямо тях.

Не разполагаме с данни за разпределението по етнос и тип затворническо заведение, но според направените наблюдения по-голямата част от ромите изтърпяват наказания в корпусите на затворите и ЗОЗТ, където условията са по-лоши, режимът е по-рестриктивен и има по-малко възможности за работа и съответно по-малък шанс за намаляване на срока на наказанието. Там, където има обособени групи за рецидивисти, например в Затвора – Сливен, броят на ромите също е по-висок. Запитан за критериите, по които е направено разпределението му в конкретна затворническа група в Затвора – Бургас, лишен от свобода ром поясни, че той е в групата на ромите, най-многобройната група, или още „групата на неудобните".

Сред интервюираните се споделя мнението, че предимство при назначаване на работа имат българите дори когато те са новопостъпили в затвора, за сметка на ромите. В Затвора – Сливен бяха направени оплаквания за етническа сегрегация при разпределянето на работа в оперативните на територията на затвора производствени цехове. Ромските же-

ни работят предимно в цех „Декорация“, който наричат още „Циганския цех“. Там условията на труд са много лоши: работното помещение е тъмно, няма вентилация и температурата на въздуха в деня на посещението през август 2021 г. беше много висока; на работничките не се предоставят разхладителни напитки; санитарният възел е в мизерно състояние – мръсен, с течове; настилката на пода е от бетон и не подлежи на дезинфекция; липсва осветление. В този цех също така нормите са трудни за изпълнение и в резултат възнагражденията са по-ниски. Работеща там казва, че последната ѝ брутна заплата е била около 50 лв. Друга затворничка показва работен фиш за предходен месец, според който брутното ѝ възнаграждение е 47,51 лв., върху което плаща данък от 4,47 лв., 19 лв. са удържани за запор и чистата сума за получаване е 23,76 лв. Другият цех е „Домакински гъби“, известен като „Българския цех“. Там условията на труд и заплащането са по-добри.

В докладите за дейността на затворническите институции се отчита липсата на междузатворнически конфликти на етническа основа. Противно на това, в рамките на теренното изследване получихме свидетелства от лишени от свобода от ромски етнически произход за тормоз върху тях от страна на българите в една от групите в ЗО „Дебелт“. Ромите, които стават жертва, най-често са и крайно бедни, което ги изпраща на дъното на затворническата йерархия. Цитирани бяха и случаи на насилие, придружено с обиди на етническа основа от страна на надзорно-охранителния състав.

От гледна точка на превенция на дискриминацията и промяна на нагласите, в някои затвори се организират специализирани корекционни програми за насърчаване на толерантността.

8.5. ЛГБТИК

Наблюденията на международните органи по правата на човека сочат, че лишените от свобода лесбийки, гей, бисексуални, транссексуални, интерсекс и куиър хора (ЛГБТИК) са подложени на несъразмерно повече сексуално, физическо, психическо насилие и дискриминация в сравнение с останалите затворници, защото не отговарят на социално изградените очаквания, свързани с пола и/или половата идентичност. Това налага въвеждане на специални мерки за защита и политики за недискриминация, както и обучения на персонала за работа с ЛГБТИК.

У нас нито ЗИНЗС, нито свързаните с наказателното изпълнение стратегии, програми и обучения отчитат присъствието на ЛГБТИК хората в местата за лишаване от свобода и тяхната уязвимост. Пенитенциарните

власти обсъждат хомосексуалните затворници най-вече от гледна точка на присъствието им като отделна група в затворническата субкултура.

Събраните в хода на настоящото изследване свидетелства на затворници потвърждават, че ЛГБТИК хората в затвора стават жертва на различни форми на тормоз и сексуални злоупотреби от страна на служители и други лишени от свобода. Особено тежко е положението на трансжените. Лишените от свобода се разпределят в затвор за жени или мъже изцяло въз основа на пола, отразен в документите им за самоличност. За трансхората това е сериозен проблем, тъй като, освен ако не са преминали през съдебна процедура за промяна на пола, при настаняването им в затвора не може да се съобразят тяхната полова идентичност и свързаните с нея потребности и изисквания за безопасност. Например интервюирана трансжена, настанена в мъжки затвор, споделя, че е подложена на физическо насилие от надзиратели и лишени от свобода, както и че определен надзирател я изнудва да му предоставя сексуални услуги, като в противен случай е заплашвана с побой. Тя разказва, че при предходно изтърпяване на наказание косата ѝ е била подстригана, което е провокирало тежко влошаване на психическото ѝ състояние и опит за самоубийство.

Интервюирани от Затвора – Пловдив споделиха, че лишените от свобода с хомосексуална ориентация са по-бедни и затова са принудени да извършват сексуални услуги. За тях също така се казва, че стават обект на „собственост“ на по-заможните затворници.

8.6. Бедни затворници

Онези лишени от свобода, които не работят срещу възнаграждение и не получават финансова подкрепа отвън, са особено уязвими на различни форми на злоупотреби и насилие. Профилът на тези хора е различен. Често са затворници с доживотна или дълга присъда, чиито близки трайно са се дезинтересирали от тях или са починали. Други идват от много бедни семейства и близките им нито могат да изпращат пари, нито да пътуват до затвора; или са хора, които нямат никакви близки и роднини. Трета група са хората с психични проблеми, за които като цяло липсва политика за подкрепа, и т.н.

Наблюденията показват, че немалка част от бедните затворници изпадат в състояние на зависимост от други лишени от свобода, като им се налага да извършват услуги от различно естество в замяна на купуване на стоки от лавката. В ЗОЗТ „Троян“ изследователите на БХК разговаряха със социално слаб затворник, който не поддържа връзки със

семейството си, няма свиждания и хранителни пратки. Той разказа, че за да си набави цигари, кафе и вещи от първа необходимост, предлага пране, чистене и сексуални услуги на други лишени от свобода. Същият имаше и многобройни оплаквания за насилие от страна на други затворници и от надзиратели. Интервюиран затворник от Затвора – Враца разказва, че в неговата група има няколко души, които нямат никакви източници на доход – нито от работа, нито от близките си. Те разчитали на затвора и на другите затворници, на които перат и чистят, за да получат от тях някакви облаги. В Затвора – Плевен едно парче хляб се разменя срещу две цигари. В ЗООТ „Сливен" на изследователите бяха представени свидетелства за системни прояви на психически тормоз над социално слаби лишени от свобода и над една от по-младите затворнички с леко умствено изоставане: обиди, заплахи, експлоатация под формата на извършване на услуги – пране на бельо, почистване.

Някои лишени от свобода се обръщат към хора и религиозни организации в страната, като молят за финансова помощ или за закупуване на определени вещи от първа необходимост. Затворник от Затвора – Бургас, с когото се срещнахме в хода изследването, беше в изключително тежко материално положение. Той споделя, че последно от външна организация са му дали дрехи, бельо и чорапи като дарение през 2017 г., но в момента са му останали само две тениски; не разполага с бельо и чорапи. Хигиенни материали, като четка и паста за зъби, също няма; тоалетна хартия не е получавал от пет години; за самобръсначки разчита на социалния инспектор на групата. Друг затворник от Затвора – Бургас разказва: „Имам само един комплект зимни дрехи и като ги изпера, оставам без дрехи. Зимни обувки също няма в склада, сега съм с обувки, които пропускат вода. [...] Събирам фасове от пепелниците и прося храна, хартия и други принадлежности от лишените от свобода".

Затворническите власти правят много малко, за да облекчат положението на най-бедните затворници. Освен сапун, който се полага ежемесечно на всички затворници, администрацията отпуска хигиенни материали в ограничен обем на онези затворници, които не са получавали от близките си пари и пратки повече от 6 месеца. На някои места се раздават и дрехи от дарения.

8.7. Междузатворническо насилие

Едно от базисните задължения за затворническите власти е да гарантират личната безопасност на затворниците, включително като ги предпазват от физическо, сексуално и психическо насилие от страна на други лишени от свобода. Неполагането на адекватни усилия за предот-

вратяване на насилието между затворниците може да ангажира отговорността на държавата за изтезание, нечовешко или унизително отнасяне.

Дългогодишната липса на мерки срещу високите нива на междузатворническо насилие у нас е сред основните причини, довели до публичното заявление на КПИ от 2015 г. Обобщената в хода на настоящото изследване информация дава основание да смятаме, че повече от пет години след публичното заявление нивата на междузатворническото насилие остават критично високи. Така например дисциплинарната практика на затворите сочи, че водеща причина за налагане на наказания на лишените от свобода е упражняването на физическо и психическо насилие. Междузатворническото насилие се отчита и като причина номер едно за регистрираните травматични увреждания в местата за лишаване от свобода. Това научаваме от тримесечните доклади на ГДИН за случаите, вписани в регистъра за травматични увреждания на лишените от свобода и задържаните под стража, относими към периода февруари 2017 г. – март 2021 г. Във всеки от тези доклади се прави идентично заключение, а именно, че „[е]дин от основните проблеми в затворите е насилието между лишените от свобода“ и че „[н]ай-много случаи на травматични увреждания са при физически саморазправи“[134].

От посетените в хода на изследването институции най-много свидетелства за насилие, тормоз и експлоатация сред лишените от свобода бяха получени в затворите в Бобов дол, София и Пловдив, ЗОЗТ „Атлант“ и ЗОЗТ „Дебелт“. Всички те са затворнически заведения от закрит тип, с пренаселени или гъстонаселени килии, в които затворниците остават през по-голямата част от деня поради ограничени възможности за трудова или друга ресоциализационна дейност. Корелацията между броя на настанените по спални помещения и случаите на насилие се отчита и в докладите на ГДИН за случаите на травматични увреждания:

> Също така саморазправите се дължат и на големия брой лишени от свобода, разпределени по спални помещения, особено в големите по капацитет затвори, като София, Варна, Пловдив и Бургас.[135]

В докладите на ГДИН като причини за насилие между затворниците се изтъкват още конфликти, свързани с хазартни игри, възмездни услуги, наркотици, поведенчески проблеми и др.[136] По думите на ръковод-

[134] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с Решение №1902/2 от 08.06.2021 г.
[135] Пак там.
[136] Пак там.

ството на Затвора – Бобов дол, на всеки две седмици има по един случай на междузатворническо насилие, свързан с лихварство, комар, употреба на наркотици, производство на алкохол. По свидетелства на служители от Затвора – Сливен, сред проблемите в затвора са т.нар. токсични точки – в определени групи, особено в ЗООТ „Сливен“ и ЗООТ „Рамануша“, съществува постоянно напрежение между различни кръгове затворнички – противопоставяне, психически тормоз, физическо насилие (прояви на ревност, съперничество, борба за лидерство). Лишени от свобода, с които разговаряхме в Затвора – Пазарджик, допълват, че има хора с психични заболявания, които страдат от проблеми със съня, вероятно халюцинации, и безпокоят останалите в килията, особено през нощта, което води до физическо насилие спрямо тях в определени случаи.

Както бе посочено по-рано, лишени от свобода с психически проблеми, употребяващите наркотици, ЛГБТИК хората, ромите и бедните затворници са силно уязвими на насилие и други форми на злоупотреби. Някои от най-тежките случаи на издевателства, за които ни сигнализираха, засягат затворници с множество фактори на уязвимост. Насилието спрямо тези хора е системно и обикновено включва унижение, принуда за извършване на различни дейности, като чистене и пране, сексуално насилие.

Един от тези случаи се отнася за млад мъж, изтърпяващ наказание в затворническо заведение от закрит тип; той е ром, произхождащ от много бедно семейство, което няма възможност да го посещава и да му изпраща пари. Разказа ни, че е бил системно малтретиран от друг лишен от свобода, който го биел, обиждал, вземал му храната и го принуждавал да му прави интимни масажи. Лишеният от свобода е изпращал оплаквания до ръководството на институцията, на които не било обърнато внимание; едва след като се самонаранил, бил приет за разговор, но впоследствие каза, че и там бил бит.

Лишените от свобода за сексуални престъпления срещу деца също са с повишен риск от насилие. Документирани са два случая на изнасилване на затворници, спадащи към тази категория, като и двата случая са от 2021 г. и се отнасят за Затвора – София. В единия случай, докато е бил на лечение в СБАЛЛС – София, лишен от свобода, осъден за блудство с дете, твърди, че е бит от надзирател и от затворници санитари, както и че е бил сексуално насилван от друг затворник. Пострадалият страда от редица психически, интелектуални и поведенчески проблеми. Вторият случай е документиран в доклада на КПИ от посещението му в

Затвора – София през октомври 2021 г.[137] Той се отнася за изнасилване на задържан по обвинение в сексуално престъпление срещу дете. Според описанието в доклада деянието е извършено от други двама затворници в банята към груповата килия в приемното отделение на затвора, където пострадалият първоначално е бил настанен. Смята се, че до инцидента се е стигнало, след като в деня на настаняването в приемно отделение, надзирател е „представил" пострадалия пред останалите затворници в килията, като е назовал престъплението, за което е задържан.

Груповото настаняване винаги е съпътствано с риск от злоупотреби, особено от сексуални посегателства. В затворите и ЗОЗТ килиите остават заключени и без наблюдение от персонала между 8:00 ч. вечерта и 6:00 ч. сутринта. Единици са затворническите заведения, в които килиите са оборудвани със звънци или паникбутони за сигнализиране на надзорно-охранителния състав в случай на необходимост. Паникбутони са инсталирани в ЗО „Дебелт". При тяхното активиране в кабината на надзирателите на етажа светва лампичка, съответстваща на номера на килията, от която идва сигналът. За съжаление, дори при проектирането и строежа на новите затворнически заведения не се въвежда една от най-ефективните мерки за превенция на междузатворническото насилие – осигуряване на индивидуално спално помещение за всеки лишен от свобода. Мерките за превенция и справяне с насилието между затворниците, с които разполагат пенитенциарните служители, включват: първоначална оценка на рисковете и в съответствие с нея – разпределяне в подходяща група и килия; „превантивно" сегрегиране по реда на чл. 60 от ЗИНЗС в отделение или килия за уязвими затворници; засилено наблюдение; преместване от една килия в друга при настъпили конфликти; налагане на дисциплинарни наказания на нарушителите и др. Получени бяха оплаквания, че някои инспектори СДВР не реагират на молбите на затворници за извеждане от килии, в които те твърдят, че стават жертва на насилие.

[137] European Committee for the Prevention of Torture, Inhumane and Degrading Treatment. *Report to the Bulgarian Government on the periodic visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 13 October 2021*, CPT/Inf (2022) 20, para. 38 и бележка под линията 55.

9 НЕПЪЛНОЛЕТНИ ЗАТВОРНИЦИ

Отчитайки, че лицата под 18 години все още не са достигнали своето пълно емоционалното и интелектуално съзряване, в наказателноизпълнителното право се предвиждат специални разпоредби за третиране на непълнолетните в местата за лишаване от свобода, като акцентът е върху тяхното образование и по-бърза ресоциализация.

В България формално функционират два поправителни дома за непълнолетни: за девойки към Затвора – Сливен и за младежи към Затвора – Враца. На практика обаче може да приемем, че поправителен дом за девойки не съществува. През последното десетилетие средногодишният брой на задържаните в поправителен дом момичета не надвишава едно, а етажът от сградата в двора на Затвора – Сливен, отреден за поправителен дом, е преминал за постоянно ползване от ЗООТ „Сливен“. Когато се случи да има настанена непълнолетна, тя съжителства с пълнолетните жени в общежитието. Въпреки че това нарушава принципа на разделено настаняване на непълнолетни от пълнолетни, алтернативата непълнолетната да изтърпява наказание самостоятелно също би била неприемлива. При теренния мониторинг в Затвора – Сливен през август 2021 г. нямаше задържани непълнолетни момичета.

В периода 2016–2018 г. условията, при които непълнолетните младежи в България изтърпяват наказание лишаване от свобода, претърпяха сериозна трансформация: първо, през 2016 г. единственият ПДНМ от самостоятелна институция премина под ръководството на Затвора – Враца; второ, през 2018 г. физическото местоположение на поправителния дом беше преместено от град Бойчиновци в сграда в двора на Затвора – Враца. Реформата, която обхвана и други законодателни, ад-

министративни и инфраструктурни промени, беше предизвикана от разкритието на множество флагрантни нарушения на правата на лишените от свобода непълнолетни – насилие, масовост на дисциплинарните изолации, безконтролен мониторинг на телефонните разговори, липса на канали за жалби до външни институции, лоши материални условия.[138] Нарушенията бяха разкрити и оповестени след проверки на БХК, Министерството на правосъдието и КПИ. Наред с това през последните десет години се наблюдава и значително намаляване на броя на постъпващите в поправителния дом непълнолетни – от 124 през 2011 г.[139] на 51 през 2020 г.[140] Като цяло тези тенденции доведоха до подобряване на условията на лишаване от свобода за младежите.

В ПДНМ в деня на посещението през октомври 2021 г. са настанени 18 непълнолетни, от които 16 осъдени и двама обвиняеми, на възраст от 14 до 18 години. Общият брой на новопостъпилите за предходната година са 51, от които 16 обвиняеми, 19 подсъдими и 16 осъдени.[141] Преобладаващият дял от непълнолетните са попаднали в поправителния дом за кражби и грабежи; останалите са предимно за престъпления срещу личността и сексуалната неприкосновеност. Над 80% от непълнолетните са с ромски етнически произход, от семейства от социалното дъно, най-често с баща в затвора и майка, работеща в чужбина. Персоналът на ПДНМ се състои от 11 педагози, един психолог и надзорно-охранителен състав. Този висок брой на педагогическия персонал предполага засилен индивидуален подход в работата с непълнолетните.

Поправителният дом се намира в двора на Затвора – Враца, но разполага с отделна ограда и вход, което не позволява контакт с пълнолетните лишени от свобода, изтърпяващи наказание в съседство. Състои се от три сгради: в едната се помещават спалните, във втората – училището, а в третата – спортна зала; между тях е обособено място за престой на открито. Това са стари сгради, ремонтирани и обзаведени за целта със средства на Министерството на правосъдието и ДПФЗД. Капацитетът е 32 места за настаняване. Спалните са общо десет – по пет на всеки от двата етажа на сградата. На всеки етаж има и по две кухненски помещения. Към момента на настаняването един от осъдените непълнолетни,

[138] Кънев, К., Фъртунова, Д., Ангелова, Д., Иванова, Ж., Станев, К., Баева, С. *Деца, лишени от свобода в България: между наследството и реформата.* София: БХК, 2014, с. 144–166, достъпно на: https://www.bghelsinki.org/web/files/reports/93/files/2014-kanev-fartunova-angelova-ivanova-stanev-baeva--detsa-lisheni-ot-svoboda-v-balgaria--mejdu-nasledstvoto-i-reformata--isbn-978-954-9738-33-9.pdf.

[139] Пак там, с. 145.

[140] Затвор – Враца. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Враца през 2020 г.*, с. 19.

[141] Пак там, с. 20.

който е на строг режим, е настанен в самостоятелна килия; останалите са разпределени по двама, трима или четирима в стая. Спалните са оборудвани с единични легла, маса, столове, гардероб, шкаф и телевизор, а кухненският сектор – с хладилник, маса и столове. В стаите също така са инсталирани звънци за сигнализиране на надзорния състав в случай на спешност. Към всяко спално помещение има санитарен възел с тоалетна и душ с топла вода. ПДНМ разполага и с пералня и сушилня на приземния етаж.

В сравнение с предходната сграда на поправителния дом в Бойчиновци тази е много по-малка, но по отношение на разположението и обзавеждането на стаите, които са по-приветливи, се доближава до училищен пансион. В деня на посещението обаче, само три години след ремонта, спалните помещения, разположени на два етажа, вече са в амортизирано състояние: олющени стени, счупено и изкъртено оборудване, издраскана дограма, счупени телевизори. Както и на други места, проблемите са свързани с ниското качество на използваните при ремонта материали и обзавеждане, както и с тяхната негодност за масова употреба, което води до бърза амортизация. В доклада от посещението на НПМ в поправителния дом в края на 2022 г. се посочва необходимостта от основен ремонт на сградата и подмяна на подовата настилка.

При постъпване в институцията непълнолетните следва да преминат през приемно отделение за първоначална адаптация, запознаване с правилата за вътрешния ред, психологическа оценка и др. В поправителния дом няма обособено приемно помещение, а младежите се настаняват в приемното отделение на затвора за пълнолетни. Те остават там за срок от 14 дни до един месец. В този период те се настаняват отделно от пълнолетните затворници, но остават изолирани, най-често в единична килия, и не се включват в образователни или други колективни дейности.

На територията на поправителния дом действа Средно училище „Св. св. Кирил и Методий“, което предлага обучение от I до XII клас. Като редовни ученици се включват всички, които са постъпили в поправителния дом до края на първия учебен срок. Постъпващите след края на първия срок се записват в училище, ако до момента са се обучавали в друго училище в страната. Извън тези случаи младежите се включват в учебните часове като слушатели. По време на наблюдението имаше двама такива. През 2020 г., в края на учебната година, прогимназиален клас (V–VII) са завършили двама, а гимназиален клас (VIII–X) – девет ученици. Учебната 2020/2021 г. е започнала с 23 ученици.[142]

[142] Пак там, с. 28.

Констатациите от последните години са, че нараства броят на непълнолетните, които са неграмотни, независимо че притежават документ за завършен клас или образователна степен; лицата с дефицити в интелектуалното и личностното развитие, обучавали се в помощни училища, лицата с психични разстройства.[143] В поправителния дом по отношение на учениците със специални образователни потребности се работи с ресурсни учители и психолози от Регионалния център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование – Враца.[144]

Непълнолетните прекарват по час и половина на ден в престой на открито; интервюираните споделят още, че могат да посещават и фитнес за по 30 минути на ден. През 2020 г. е пуснат в експлоатация спортен център с фитнес зала и помещение за игри на закрито. Организират се и други дейности – културни и спортни мероприятия, спортни турнири. В институцията няма обособена библиотека В училището има шкаф с книги, който, по думите на интервюираните, остава заключен.

Младежите нямат възможност да полагат труд срещу възнаграждение, но заявилите желание могат да се включат в доброволен труд по поддържане на хигиената и зелените площи на институцията. В поправителния дом не се провеждат професионални обучителни курсове. През 2020 г. е проведена една специализирана групова работа за превенция на употребата на наркотици.

Една от водещите причини за преместване на единствения поправителен дом от Бойчиновци във Враца е засилване на контактите на непълнолетните с външния свят, включително и със семейството и близките, както и осигуряване на по-добър достъп до културни, спортни и други мероприятия и съвместни дейности с НПО. Въпреки това отдалечеността на поправителния дом от обичайното местоживеене на лишените от свобода продължава да е сериозна пречка за провеждане на свиждания; не е известно непълнолетните да се поощряват и с награда домашен отпуск. В общия случай близките на лишените от свобода живеят много далеч, имат ограничени доходи и предпочитат да им изпращат парите, които иначе биха похарчили за път и настаняване. По време на пандемията от COVID-19 на мястото на физическите свиждания е въведена възможност за Skype разговори по 15 минути всяка седмица, но впечатлението, с което изследователите на БХК останаха при посещението е, че те вече не се провеждат. По отношение на достъпа до мероприятия извън затвора няма данни непълнолетните да посещават такива.

[143] Пак там.

[144] Пак там.

Поправителният дом си сътрудничи с религиозни и обществени организации, които правят материални дарения (обувки, санитарни принадлежности) и оказват друга подкрепа на лишените от свобода. Важно в това отношение е услугата за временно настаняване на напускащите поправителния дом, които няма къде да отидат, предлагана от Фондацията за социална подкрепа и включване.

През 2020 г. в ПДНМ са наложени 24 дисциплинарни наказания.[145] В съответствие с направени от КПИ препоръки, с промените в ЗИНЗС от 2017 г. бяха изменени условията за налагане и начинът на изтърпяване на дисциплинарното наказание „изолиране в наказателна килия" по отношение на непълнолетните – максималният срок на наказанието беше намален от пет на три дни, като задължително е с извеждане за училище или работа, а също така е недопустимо да се изтърпява в условията на единична изолация. Запитан за дисциплинарната практика, лишен от свобода разказа, че е наказван с изолация в наказателна килия заради сбиване. В същото време наказание е изтърпявало и друго момче. Двамата са били в отделни килии, но с отворена врата между тях, което на практика е обединило помещенията. Килията му е била оборудвана с малък стол и малка маса, метално легло на два етажа, мивка и тоалетна.

През 2021 г. в ПДНМ не са регистрирани жалби от лишени от свобода. Въпреки това изследователите получиха няколко сигнала за тормоз от страна на надзорно-охранителния състав. По данни на непълнолетен лишен от свобода, един от надзирателите е със системно целенасочено агресивно поведение към някои от настанените в дома. Едно от момчетата споделя, че надзирател се заяжда с него, като прави неуместни коментари, свързани с ромския му етнически произход. Друго разказва, че то лично не било жертва на насилие, но знае за непълнолетен, който е бил заключван в стаята на надзирателите и тормозен за това, че е взел и пушил фасове. Трето момче посочва името на надзирател, който го е тормозил. За конфликтите между непълнолетните не се казва, че не са силно изразени.

Положително развитие се наблюдава в практиката по предсрочно освобождаване на непълнолетни. Допреди законодателните изменения в ЗИНЗС от 2017 г. предложение за предсрочно освобождаване можеха да правят само началникът на затворническото заведение и окръжният прокурор, като по отношение на непълнолетните на практика тези възможности не се прилагаха. Прегледът на съдебната практика след 2017 г.

[145] Пак там, с. 29.

показва, че непълнолетните, макар и немного активно, подават молби за предсрочно освобождаване, повечето от които се подкрепят от затворническата администрация и съдът ги удовлетворява.

След навършване на 18 години вече пълнолетните младежи се привеждат за доизтърпяване на наказанието в затвор или в затворническо общежитие за пълнолетни. Законът допуска тези от тях, които са ученици, да останат да доизтърпяват наказанието си в поправителния дом до навършване на 20 години по предложение на началника на затвора или педагогическия съвет. Тази възможност не се използва активно.

10 ЖАЛБИ, ДОСТЪП ДО СЪД И ВИКТИМИЗАЦИЯ НА ЖАЛБОПОДАТЕЛИТЕ

Добре функциониращите механизми за подаване на жалби и ефективният достъп до съд са важни гаранции за защита срещу нечовешко и унизително отнасяне, както и за защита на други основни права на затворниците. У нас процедурите за подаване на жалби по въпроси от компетентността на затворническите власти се ползват с много ниско доверие поради неясната им регламентация и липсата на гаранции за обективно разглеждане на поставените проблеми. Възможностите за търсене на съдебна защита, които бяха разширени със законодателните изменения в ЗИНЗС от 2017 г., както и за сигнализиране на други външни институции и организации, също остават труднодостъпни поради липса на информация и правна помощ. Най-сериозният проблем за всички жалбоподатели обаче е враждебността на пенитенциарната система спрямо тях, която се проявява чрез сплашвания, институционални репресии, формални и неформални наказания.

10.1. Жалби

Институционалният ред за подаване на жалби не е нормативно установен. Теренните наблюдения сочат, че никъде в пенитенциарната система не са осигурени безопасни и поверителни канали за отправяне на жалби и оплаквания. Практиката в повечето места за лишаване от свобода е жалбите да се подават в отворен вид чрез инспекторите СДВР или чрез надзорния състав. В някои институции жалбите се събират от отговорника на затворническата група и след това се предават на инспекторите. Сред затворниците е затвърдено мнението, че жалбите се филтрират от служителите и част от тях не достигат до посочените адресати, били те

вътре в пенитенциарната система, или извън нея. Тези жалби, които са подадени до затворническите власти или до външни институции чрез затвора, се регистрират в специална книга, в която се отбелязва и предметът на жалбата. Лишените от свобода могат да насочват жалби извън затвора и по общия ред за изпращане на писмена кореспонденция. В тези случаи съдържанието, включително предметът на жалбата, не би следвало да става достояние на администрацията на затвора.

> *По повод на изпращането на писма и жалби лишен от свобода от ЗОЗТ „Черна гора" разказва, че администрацията на затвора проверява писмата му – както входящите, така и изходящите. Служител на администрацията го кара да отваря писмата, които изпраща, за да провери адресата, а писмата, които получава, са по правило отворени. Твърди също, че някои от писмата му, за които администрацията го уверявала, че са пуснати, не са стигнали до адресатите. След като изпратил жалба да главния прокурор, проверил по телефона дали тя е заведена в деловодството, но му отговорили, че не е.*

Затворническата администрация няма задължение да издава изходящи номера за подадените за изпращане писма. Това създава проблеми, особено когато лишените от свобода трябва да представят доказателства, че са спазили процесуалните срокове за обжалване, за изправяне на нередности в подадени от тях жалби и искове и т.н. Имайки предвид, че затворниците водят дела най-вече срещу пенитенциарната система, липсата на задължение за издаване на изходящ номер допуска възможност за недобросъвестно забавяне в изпращането на кореспонденция с цел прекратяване на съдебните производства. Така например затворник от Затвора – Стара Загора разказва, че негова жалба умишлено е била изпратена до съда няколко дни след като той я е предал на инспектора СДВР, и така срокът за обжалване е бил изпуснат. Тъй като обаче е нямал изходящ номер, не е успял да докаже, че просрочието не е по негова вина.

Широко разпространена практика е отговорите на жалби, молби и сигнали на лишени от свобода до външни институции или до началниците на затворите да се адресират до затворническата администрация, при което жалбоподателите се запознават със съдържанието на отговора, но не получават копие от него. В този смисъл интервюиран затворник обяснява, че отговорите на негови писма до Висшия съдебен съвет, парламента, Президентството и други институции му се носят разпечатани, като той удостоверява с подпис, че се е запознал със съдържанието им,

но самите писма остават при администрацията. Това затруднява възможността за обжалване или друг вид реакция на постъпилите отговори. Отделно, воденето на кореспонденция чрез администрацията на затвора неминуемо разкрива съдържанието на направените оплаквания и поставя лишените от свобода в риск от виктимизация.

> *Фрапиращ случай за намеса в правото на кореспонденция на лишен от свобода с представители на БХК беше констатиран в Затвора – Бургас през 2021 г. Случаят се отнася за писмо от правозащитната организация, адресирано лично до лишения от свобода, в отговор на негова жалба. Вместо да бъде предадено на адресата, писмото му е било връчено само за запознаване и след това е било взето от служител на администрацията за архивиране в затворническото досие.*

Затворниците пишат своите искове и жалби на ръка, като никъде в местата за лишаване от свобода не е осигурена възможност за машинно набиране на текст и принтиране или изпращане на съдебна кореспонденция по електронен път. Когато се обръщат към външни институции и организации, особено при завеждането на съдебни дела, на жалбоподателите понякога се налага и да копират документи. Като цяло копирни услуги в затворите не се предлагат и единствената възможност за размножаване на документи е те да се предадат на адвокат по време на свиждане и да се копират извън местата за лишаване от свобода. Единствено в Затвора – Белене установихме, че затворниците могат да поискат от администрацията да им копира документи при цена 10 ст. на страница.

Жалбите и оплакванията на лишените от свобода до ръководството на затвора са малко на брой и заключенията по тях най-често са за неоснователност. Например жалбите срещу служители на Затвора – Сливен през 2020 г. са били шест, а проверките по тях са констатирали, че въпросните жалби са неоснователни.[146] В Анализа на затворническата общност за първото полугодие на 2021 г. в Затвора – Плевен пък е посочено, че общият брой на жалбите от лишените от свобода е бил 17 и „[п]очти липсват жалби срещу служители, както и по отношение на материална база. Ако във времето се появят такива, то те са със ситуативен характер и касаят моментно раздразнение, породено от неуважена неоснователна претенция“[147].

---

[146] Затвор – Сливен. *Отчет за дейността по третирането на лишените от свобода в Затвора – гр. Сливен през 2020 г.*, с. 13.

[147] Затвор – Плевен. *Анализ на затворническата общност в Затвора – Плевен за периода 01.01.2021 г. – 01.07.2021 г.*, с. 13.

10.2. Правна информация и правна помощ

Въвеждането на превантивното и компенсаторното средство в законодателството през 2017 г. не беше съпроводено с разяснителна кампания сред лишените от свобода за новите механизми за защита срещу нечовешко и унизително отнасяне. Затворническата администрация няма задължение да предоставя такава информация при постъпване в затвора или в който и да е друг момент от изтърпяване на наказанието. Липсват и формуляри и бланки, улесняващи сезирането на съда по реда на Глава шеста и Глава седма от ЗИНЗС. В затворите и затворническите общежития са обособени библиотеки и съгласно чл. 165, ал. 2 от ЗИНЗС в тях следва да се подреждат и предоставят за ползване националните и международните правни актове, които уреждат наказателно-изпълнителната дейност. Направените констатации са, че нормативните актове в библиотеките, доколкото такива изобщо има, са неактуални, а там, където са осигурени актуални издания, те не са леснодостъпни за лишените от свобода. Например през 2020 г. БХК направи дарение на правна литература, включително на ЗИНЗС, за ЗОЗТ „Кремиковци“. При посещение в библиотеката през 2021 г. беше установено, че дарението е заключено в склад, а самите издания изглеждаха неизползвани. През юли 2021 г. в библиотеката към Затвора – Бургас имаше две издания на ЗИНЗС, едно от които с измененията от 2017 г., но и двете книги се съхраняваха в бюрото на библиотекаря, вместо да бъдат изложени за ползване в библиотеката. В библиотеката на ЗО „Дебелт“ към Затвора – Бургас правна литература не беше открита. В библиотеката в Затвора – Бобов дол, посетена от БХК през юли 2021 г., имаше няколко издания на ЗИНЗС, но всички бяха неактуални и в тях не бяха отразени въведените през 2017 г. превантивно и компенсаторно средства за защита. През 2018 г. дейността на единствената в страната затворническа правна библиотека към Затвора – София беше преустановена. Лишените от свобода в цялата страна нямат легален достъп до интернет, включително за целите на достъп до правна информация, кореспонденция с адвокати или съд.

> Националният телефон за правна помощ към Националното бюро за правна помощ представлява гореща телефонна линия за безплатни правни съвети. До август 2020 г. затворниците нямаха възможност да се възползват от тази публична услуга. Причината беше техническо ограничение за набиране на номера с префикса 0700 от затворническите телефони. След сигнал на

> БХК беше осигурен достъп до Националния телефон за правна помощ от арестите и затворите. Съгласно писмо с указания на Националното бюро за правна помощ за ползване на Националния телефон за правна помощ в местата за лишаване от свобода, обявено на няколко места в затворите в Бургас и Бобов дол, се забраняват запитвания за процедурите за подаване на жалби до ЕСПЧ. Правилата за работата на Националния телефон за правна помощ, обявени на сайта на Министерството на правосъдието, не съдържат сходни ограничения на темите на исканите правни съвети.

В общия случай лишените от свобода завеждат дела сами или с помощта на други затворници, които вече имат натрупани познания и опит. Достъпът до адвокат за целите на подготовка на документи за завеждане на дело е затруднен и на практика не се използва. Законът изисква молителите да попълнят формуляр за правна помощ, който не е на разположение в местата за лишаване от свобода, а и затворниците не са запознати със самата процедура. Липсата на правна помощ за завеждане на дела пред административните съдилища води например до това, че голяма част от исковете по превантивното средство за защита страдат от поредица пороци или са изцяло неотносими към процедурата и се отхвърлят или по допустимост, или по същество. Въпреки ниския размер на държавната такса за образуване на дела по ЗИНЗС – 10 лв., за много бедни затворници тя се явява пречка за достъп до съд. Също така в рамките на изследването получихме информация за случаи, при които затворници заплащат държавната такса за образуване на дела от личната си партида към затвора, но от пенитенциарната администрация не предоставят документ за направено плащане, който да се приложи към жалбата или иска.

Обръщайки се към съда, затворниците могат да поискат правна помощ под формата на процесуално представителство по делото. Сред жалбоподателите, с които разговаряхме, имаше такива, които предпочитат да не се възползват от услугите на служебни адвокати. Техният опит показва, че назначените от съда защитници често са незаинтересовани и остават пасивни по делата, а при отхвърляне на жалбата или иска разноските за правна помощ са за сметка на лишените от свобода. Запитани за качеството на правните консултации, предоставяни от Националния телефон за правна помощ, лишените от свобода изразяват недоволство, като споделят, че адвокатите, предоставящи правни съвети, не са запознати с процедурите по ЗИНЗС. Удовлетвореността сред затворниците от

работата на упълномощените адвокати е по-голяма, но малка част от завеждащите дела могат да си позволят да заплащат за правни услуги. В тази връзка доживотен затворник споделя, че се е самопредставлявал по дело за обезщетение за лоши условия в ЗПС от Затвора – Бургас, а след това е нает адвокат, който да предяви изпълнителния лист срещу ГДИН за присъденото обезщетение. Поне двама интервюирани споделиха, че са ангажирали адвокати за завеждане на дела за обезщетения с уговорката да им платят 30% от присъденото обезщетение. Служител от администрацията в Затвора – Пазарджик смята, че някои адвокати, които представляват затворници по дела за обезщетения, злоупотребяват с клиентите си, като присъдените от съда суми не се изплащат на жалбоподателите. За евентуални нередности съобщава и началникът на ЗОЗТ „Черна гора“. Според него има адвокат, който пише жалби от името на лишени от свобода, без те да знаят.

10.3. Виктимизация на жалбоподателите

Законодателните реформи в ЗИНЗС и НПК от 2017 г., с които се засили правото на защита за накърнени права на лишените от свобода и се гарантира по-широк достъп до съд, бяха посрещнати с недоволство и съпротива от затворническите власти. Изтъкваните причини за недоволството са свързани най-вече: с увеличения обем на работа за подготовка на становища, справки и други документи, изисквани от съда по делата; със задължението за администрацията да уведомява писмено лишените от свобода за решенията ѝ, с които се засягат техни права и интереси; с липсата на юрисконсулти към затворите, които да се явяват по дела.

Наблюденията на изследователите обаче показват, че освен срещу по-голямата административна тежест, затворническата администрация се противопоставя и срещу ограничаването на дискреционните ѝ правомощия вследствие на засиления съдебен контрол върху нейната работа и овластяването на затворниците да търсят защита на правата си извън затвора. Допреди измененията в ЗИНЗС съдебният контрол върху работата на затворническата администрация на практика беше ограничен до малко на брой изрично предвидени в закона случаи. Негативно отношение към засилване правото на защита на затворниците беше изразено на най-високо управленско ниво още през 2018 г. Визирайки измененията в ЗИНЗС от 2017 г., заемащата тогава поста министър на правосъдието заяви: „Правата на затворниците са повече, отколкото техните задълже-

ния“[148]. Тя отбеляза още, че промените „демотивират служителите, защото не им дават възможност пълноценно да изпълняват организацията на охрана и контрол в затворите“.

За представителите на затворите използването на средствата за защита е проблематично поведение, директна конфронтация с администрацията, демонстрация на липса на настъпило поправяне и превъзпитание. Писането на жалби до външни институции и воденето на съдебни дела се квалифицира като „начин за осмисляне на свободното време... търсейки начин да уязвят институциите“[149]. За един началник на затвор лишените от свобода, които често пишат жалби, са кверуланти (психичноболни хора).

Недоволство от упражняването на правото на жалба се чете и в годишните отчети за дейността на ГДИН. Така например в отчета за дейността на ГДИН за 2020 г. се отбелязва следното:

> Като негативна тенденция се наблюдава злоупотребата с молби и жалби от страна на лишените от свобода и задържани лица. Често чрез жалби до различни институции лишените от свобода се опитват да налагат натиск върху администрацията в [местата за лишаване от свобода] с цел постигане на собствените си цели. [...] Част от лишените от свобода игнорират задълженията си, като акцентират предимно върху правата, дадени им от закон. Предявяват необосновани претенции и настояват същите да бъдат удовлетворени от страна на администрацията.[150]

Ярък пример в тази насока е и докладът на инспектор СДВР при Затвора – София от март 2021 г., съставен по повод на подадено от лишен от свобода искане до компетентния съд за предсрочно освобождаване. В него отправянето на жалби до компетентни да ги разгледат органи е оценено като един от основните личностови дефицити на затворника, обосноваващ отрицателното становище на администрацията на затвора по отношение на исканото предсрочно освобождаване. По-конкретно в доклада се посочва следното:

---

[148] *Заради голяма бумащина шефовете на затворите поискаха законови промени*, публикувано на 10.04.2018 г. от www.lex.bg.

[149] Затвор – Белене. *Отчет за дейността на Затвора в гр. Белене, II категория, през 2020 г.*, с. 19.

[150] ГДИН. Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието през 2020 г., с. 12.

> Един от основните елементи, характеризиращи личността и поведението на [лишения от свобода] […] е свързано с факта на многобройните му жалби и оплаквания до различни институции, свързани с качеството на храната, количеството на храната, битовите условия, кореспонденцията, здравословното му състояние, правния му статус и пр. Ако не успее на една инстанция, същият се фокусира върху друга, трета и т.н., като постоянно систематизира бележките и доводите, които подкрепят неговата теза. […] Корекционната работа с [лишения от свобода]. С.Н.Н. продължава, но промяната е трудна предвид горепосочените личностови особености. В непрекъснато търсене на „своята" истина, което е в основата на писането на множество жалби и завеждането на съдебни дела по различни поводи.[151]

По повод подобни твърдения на администрацията на Затвора – София, направени по дело за предсрочно условно освобождаване, Апелативен съд – София категорично отхвърля възможността сезирането на държавни институции и съдилища за разрешаване на възникнали в рамките на изтърпяване на наказанието казуси да бъде квалифицирано като проблемно и неприемливо поведение. Според съда „възползването от законоустановените възможности, със законоустановени средства и по предвидения в законите ред не може да се третира в ущърб на когото и да е под претекст, че не е склонен или има враждебна нагласа към спазването на установените правила"[152].

Интервюирани затворници от всички посетени пенитенциарни институции споделиха мнението, че подаването на оплаквания срещу системата влече след себе си негативни последици и най-вече удължаване на престоя им в затвора. Това ги кара да се въздържат от използване на правните средства за защита. На въпроса дали е писал жалби и оплаквания, затворник от ЗОЗТ „Кремиковци" отговаря, че никога не го е правил, защото „който е тръгнал срещу системата, ще бъде смачкан". Друг затворник, интервюиран в Затвора – Варна, казва: „Не съм правил опит да се оплаквам. Ако го направиш, няма да видиш работа до края на присъдата". В Белене затворник посочи, че работещите лишени от свобода се страхуват да разговорят с представители на БХК, за да не загубят работата си.

Най-често даваните примери от лишени от свобода за институционално отмъщение срещу жалбоподатели са спиране от работа, пре-

[151] Министерство на правосъдието, ГДИН. *Доклад за лишения от свобода С.Н.Н. от 1 март 2021 г.*
[152] Определение №429/19.09.2019 г. по ВНЧ дело №921 от 2019 г. на Апелативен съд – София-град.

местване в затворническо заведение от закрит тип или отказ от преместване в общежитие от открит тип, поставяне на по-тежък режим или отказ за замяна на режима с по-лек, налагане на дисциплинарни наказания, преместване от един затвор в друг, представяне на негативни становища по повод молби за предсрочно условно освобождаване. В този смисъл затворник от ЗОЗТ „Бойчиновци“ споделя, че един ден след като осъдил затвора чрез използване на компенсаторното средство, е бил дисциплинарно наказан. В заповедта за наказание не се цитирало това, но той е сигурен, че е наказан заради осъждането. Друг затворник разказва, че е станал жертва на сериозна виктимизация, след като е сигнализирал на ГДИН за извършени неправомерни действия от началника на общежитието, в което е бил настанен. Сигналоподателят впоследствие е спрян от работа, получил е три дисциплинарни наказания, режимът му е заменен с по-тежък и е преместен в корпуса на затвора. Лишен от свобода, настанен на общ режим в корпуса на Затвора – Белене, с 14-годишна присъда и 38 дни остатък от изтърпяването ѝ към момента на посещението на БХК, вярва, че не е преместен в общежитие от открит тип и режимът му не е заменен с лек, защото има спечелени три дела за лоши условия в затвора. Според лишен от свобода от ЗООТ „Разделна“, „ако някой на етажа пусне жалба за нещо, се спира правото за изнасяне на хляб от столовата за целия коридор“. Пак там друга форма на санкциониране е подхвърлянето на „пакети [с наркотици] и телефони на хора, които пускат жалби“. Подобно оплакване – че надзирателите „слагат наркотици в дюшеците“, имаше и в Затвора – Плевен. Затворник от Бургас твърди, че е бил наказан за подадена от него жалба срещу затвора с отнемане на котлон за готвене.

Непосредствените теренни наблюдения, направени в рамките на проекта, са, че възможностите за упражняване на правото на затворниците да подават жалби и оплаквания, свързани с условията на изтърпяване на наказанието, случаи на насилие или други проблеми в Затвора – Плевен, са силно ограничени. В сравнение с други места, тук се натъкнахме на значително по-голям брой затворници, които отказаха да разговарят с изследователи на БХК поради страх от институционални репресии – спиране от работа, отказ от облекчаване на режима, преместване, насилие. Също така неведнъж беше споделяно, че затворници биват принуждавани от ръководството на затвора да пишат неверни обяснения и свидетелства срещу други лишени от свобода, както и да оттеглят подавани от тях жалби в замяна на известни облекчения на присъдата и други привилегии.

Индикации за виктимизация на жалбоподателите и лицата, които им оказват правна подкрепа, намерихме и в информацията, която ни беше

предоставена от адвокат – процесуален представител на няколко лишени от свобода от Затвора – Плевен, включително по техни жалби срещу пенитенциарното заведение.

Пред изследователския екип ръководството на Затвора – Плевен демонстрира крайно враждебно отношение спрямо въпросния адвокат. Веднага след приключване на посещението на изследователския екип от администрацията на затвора са сезирали Софийската адвокатска колегия, прокуратурата и МВР за това, че в началото на ноември 2021 г. адвокатът е изпратил на лишени от свобода празни бланки декларации, чрез които лишени от свобода могат да поискат среща с представители на БХК по повод на нарушения на техни права. Това те са изтълкували като провокация и настройване на лишените от свобода срещу затвора. Софийската адвокатска колегия е отказала образуването на дисциплинарна проверка по случая.

Като виктимизация може да бъде определено наказателно преследване срещу лишен от свобода, свидетел по административно дело за обезщетение за вреди, причинени от нечовешко или унизително отнасяне, инициирано от друг затворник от същия затвор. Лишеният от свобода е осъден за лъжесвидетелстване за това, че като свидетел е заявил следното: „Мястото за разходка е по-малко от тази зала, в която се намираме в момента, около 25–30 кв. метра… Няма пейки… няма сянка… кално е в този момент... Не, площадката не е асфалтова… на нашата площадка е пясък в момента и кал“[153]. Наказателното производство е образувано по сигнал на началника на затвора, в който се намира лишеният от свобода – свидетел по делото.

Интервюирани съобщаваха и за случаи на упражнена принуда спрямо тях за оттегляне на жалбите или за отказ от явяване като свидетели по съдебни дела за лоши условия в затворите, като са били заплашвани, че ще им бъдат утежнени условията на изтърпяване на наказанието. Един затворник твърди, че е имал жалба за дискриминация, но са го накарали да я оттегли, за да не му повишат оценката на риска. Друг затворник също разказва, че след като е бил конституиран като свидетел по дело за обезщетение за лоши хигиенни условия в мястото за лишаване от свобода, служител на затвора го привикал и го инструктирал да не говори лошо за затвора.

На лишен от свобода, който е спечелил дело за обезщетение поради нечовешки и унизителни условия в затвора, от администрацията на зат-

[153] Районна прокуратура – Плевен. Обвинителен акт по досъдебно производство 1904/2020 г.

вора са му заявили: „Няма да видиш бял ден, докато си в този затвор“. По негова молба е преместен в друг затвор, където обаче, по думите му, продължава да търпи негативни последици от осъждането на ГДИН.

Същевременно отказът от водене на дела срещу затвора се насърчава. Според отчета за дейността на Затвора – Белене през 2020 г., като е оттеглил жалбата си срещу ГДИН, доживотен затворник е „засвидетелства[л] лоялността си към институцията“[154]. Същият след това е включен в различни курсове и занимания в затворническата група.

10.4. Приложение на превантивното и компенсаторното средство за защита

Още през юни 2017 г. ЕСПЧ прие, че нововъведените в ЗИНЗС средства за защита може да се считат за ефективни по отношение на нечовешките или унизителни условия на задържане в местата за лишаване от свобода и за задържане под стража в България. Практиката по тяхното приложение обаче не потвърждава тези наблюдения на Съда. По официални данни на ГДИН за период от близо четири години – от въвеждането на превантивното средство в края на февруари 2017 г. до края на 2020 г. – образуваните съдебни дела по този ред са били едва 112, от които 34 са прекратени.[155] От разгледаните дела исканията за защита на лишените от свобода са били уважени по 25 дела, а по 40 те са били отхвърлени.[156] Малкият брой заведени дела по реда на чл. 276 от ЗИНЗС може да бъде обяснен с изброените по-горе проблеми – липсата на правна помощ и на достатъчно информация за съществуването на средството за защита, както и риска от виктимизация. Изследванията на съдебната практика също така сочат, че повечето дела за превенция и предотвратяване на нечовешко или унизително отнасяне са свързани не с пренаселеност и материални условия, а с други аспекти на лишаването от свобода.

Интервюираните в рамките на изследването като цяло не познаваха превантивното средство за защита, като само един затворник сподели, че е търсил защита от съда по този ред. Още в първите месеци след законодателните реформи от 2017 г. той се е обърнал към съда с оплакване, че пребивава в условията на пренаселеност, в резултат на което съдът е разпоредил да бъде преместен в помещение, където да му бъдат гарантирани 4 кв.м жилищна площ. В изпълнение на решението началникът на затвора го е преместил от корпуса на пенитенциарното заведение

[154] Затвор – Белене. *Отчет за дейността на Затвора в гр. Белене, II категория, през 2020 г., с. 37.*
[155] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с Решение №Л-4821/10.11.2022 г.
[156] Пак там.

в общежитие от закрит тип, разпореждайки осъденият да се настани в „помещение, осигуряващо не по-малко от 4 кв.м жилищна площ на едно лице“. В общежитието лишеният от свобода първоначално е настанен в килия с още четирима души, а на по-късен етап е било настанено още едно лице. След като е отправил запитване защо не се изпълняват съдебното решение и заповедта на началника на затвора, му е било отговорено, че площта на килията, в която се намира, е 26,2 кв.м, но реално непокритата площ на килията и по впечатления на изследователите е около 16–17 кв.м.

Компенсаторното средство се използва по-често от затворниците. В периода март 2017 г. – декември 2020 г. в административните съдилища са образувани 1109 дела по искове за обезщетение вследствие на претърпени вреди от нечовешко или унизително отнасяне в местата за лишаване от свобода.[157] От тях 131 са прекратени.[158] Въпреки че не разполагаме с цялостна статистика за броя на уважените искове, данните на ГДИН сочат още, че през 2021 г. съдът се е произнесъл по 188 иска, като е уважил 90, а останалите е отхвърлил.[159] Проблем при прилагането на компенсаторното средство остава ниският размер на обезщетенията за някои сериозни нарушения, за което сигнализираха и интервюираните затворници. Доживотен затворник, който е водил няколко дела за лоши условия, споделя също така, че с всяка изминала година съдът присъжда все по-ниски обезщетения.

Най-често съдебна защита срещу нечовешко и унизително отнасяне търсят затворниците с дълги присъди и осъдените на доживотен затвор. Поради ясната перспектива за продължителен престой в затвора, заплахата от институционални репресии чрез утежняване на положението им в затвора не ги възпира да се застъпват за правата си. Освен това сред тях делът на грамотните е по-голям в сравнение с осъдените на лишаване от свобода на по-кратки срокове. Достъпът до адвокатска защита и други форми на подкрепа отвън също е от значение за завеждането на съдебни дела. По-слабо активни жалбоподатели са изтърпяващите наказание в по-малките населени места, където достъпът до адвокат е ограничен. Например по данни на началниците на затворническите заведения в Бобов дол и Черна гора, към момента на посещенията на изследователския екип в тези места не е имало висящи дела, инициирани от лишени от свобода, нито по превантивното, нито по компенсаторното средство за за-

[157] Пак там.

[158] Пак там.

[159] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с изх. №Л-186/18.01.2022 г.

щита. Влияние оказва и степента на виктимизация на жалбоподателите. Друга група лишени от свобода, които упражняват правото си на съдебна защита много рядко, са жените. Затворът – Сливен е единствената пенитенциарна институция за жени и това прави настанените там в по-голяма степен изолирани от близките им и от тяхната подкрепа. Също така жените, които са майки на малки деца, полагат значителни усилия да намалят размера на присъдите си с работа и добро поведение, което ги кара да се въздържат от конфронтация със затворническата администрация.

11 КОНТАКТИ С ВЪНШНИЯ СВЯТ

11.1. Свиждания

Затворническата администрация има задължение да съдейства активно на лишените от свобода за поддържане и съхраняване на семейните отношения и контакти с външния свят, включително посредством свиждания, като осигурява подходящи условия за това.[160] По силата на сега действащата нормативна уредба всички затворници имат право на свиждания не по-малко от два пъти в месеца в местата за лишаване от свобода, независимо от режима на изтърпяване на наказанието и от типа на затворническото заведение, в което са настанени.[161] Продължителността на свижданията е до 40 минути. По време на посещенията близките и родините могат да носят хранителни и нехранителни продукти по утвърден от затворническата администрация списък на храни и разрешени вещи.

Въведени са различни режими на провеждане на свижданията в зависимост от вида на пенитенциарното заведение:

- Настанените в заведения от закрит тип провеждат свиждане в помещения, оборудвани с преградни стени, недопускащи пряк контакт, чрез телефонна връзка и с непосредствено наблюдение на физическа охрана.
- Настанените в заведения от открит тип, лишените от свобода жени и непълнолетните провеждат свиждане в помещения, оборудвани с видеонаблюдение, с допускане на пряк контакт с посетителите.

[160] ППЗИНЗС, чл. 72.
[161] ЗИНЗС, чл. 86, ал. 1, т. 2.

Поради твърде недостатъчната честота и продължителност на свиждания и автоматичното прилагане на мерките за сигурност при провеждането им, изключващи физически контакт, уредбата на свижданията в пенитенциарните заведения от закрит тип е в противоречие с международните стандарти относно правото на семеен живот на лишените от свобода. В този смисъл неизпълнена остава препоръката на КПИ за удължаване на продължителността на свиждания до един час и провеждането им поне веднъж в седмицата без преграда, освен когато такава е необходима в конкретния случай.[162]

Голяма част от лишените от свобода не провеждат редовни свиждания или изобщо не са посещавани от близките си. Причините за това са комплексни, но според нашите наблюдения водещи са отдалечеността и трудната достъпност на някои затворнически заведения, ограничените финансови средства на близките на затворниците и лошата организация на свижданията от страна на затворническите власти.

От гледна точка на достъпа проблемни са свиждания в пенитенциарни заведения, които се намират в малки населени места или извън населени места, без организиран публичен транспорт. Такива например са Затворът – Плевен, ЗООТ „Рамануша“, ЗО „Дебелт“, ЗОЗТ „Черна гора“. Интервюирани затворници обясняват, че в тези институции може да се стигне само с личен автомобил или такси и поради това близките не могат финансово да си позволят да ги посещават. Има осъдени, които по силата на нормативната уредба подлежат на първоначално настаняване в затвори, намиращи се на стотици километри от тяхното обичайно място на пребиваване и социална среда. Например в Затвора – Ловеч се настаняват осъдените от категория закрит тип с постоянна адресна регистрация в област Шумен, разстоянието между които е 250 км или повече.[163]

В още по-тежко положение са осъдените на лишаване от свобода жени и непълнолетни момичета и момчета. По отношение на тях съществува само по една пенитенциарна институция, в която могат да изтърпяват наказание лишаване от свобода, и вероятността тя да се намира далеч от семейството им е голяма. Така много жени и непълнолетни остават без свиждания, защото едно посещение от 40 минути коства на близките им дълги часове път и значителни разходи за транспорт и настаняване.

---

[162] *Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)*, CPT/Inf (2018) 15, para. 101, достъпно на: https://rm.coe.int/16807c4b74.

[163] Заповед №Л-919/08.03.2017 г. на главния директор на ГДИН относно разпределение на лишените от свобода по затвори, поправителни домове и затворнически общежития.

Лишено от свобода непълнолетно момче разказа, че е в затвора от осем месеца и за този период не е имало нито едно свиждане, защото родителите му живеят в най-отдалечените части на Североизточна България и не могат да си позволят да пътуват до Враца. В тези случаи семействата на затворниците предпочитат да преведат парите, които иначе биха похарчили за транспорт и настаняване, по личната партида на лишения от свобода за пазаруване в лавката.

С изменения в ЗИНЗС от 2017 г. беше предвидено лишените от свобода, които изтърпяват наказанието си в място за лишаване от свобода, което не е най-близо до постоянния им адрес, да ползват правата на свиждане и телефонна връзка при по-благоприятни условия, определени със заповед на главния директор на ГДИН. В хода да изследването съществуването на такава заповед не беше установено.

Най-често графикът е направен така, че всяка затворническа група провежда свиждания два пъти в месеца, в един от почивните дни. В някои по-големи затвори, например в София, свиждания се организират и през седмицата. От друга страна, има места, например затворите в Белене и Сливен, където свиждания се допускат всеки уикенд.

Посещенията в затвора са затруднени и поради архаичния начин на тяхната организация. Никъде в интернет не е обявена информация за реда и правилата за тяхното провеждане, включително дните за свиждания в отделните затворнически заведения. Липсва система за предварително записване за свиждания и на практика на посетителите им се налага да чакат с часове, за да проведат 40-минутна среща. На някои места са обособени чакални, но те често остават заключени (например в Затвора – София) или са в много неприветлив вид (ЗОЗТ „Кремиковци“). В ЗО „Дебелт“ беше констатирана една от малкото нови и добре организирани чакални.

На други места, например в затворите в Плевен и Бургас, изобщо няма предвидени помещения за изчакване и близките на затворниците остават да чакат с часове на открито, без значение какви са климатичните условия.

В тази връзка интервюиран разказва, че е самотен баща на малко дете. Детето се отглежда от майката на затворника, но тя е с множество хронични заболявания и поради дългото чакане среща трудности да го посещава.

На близките, които идват на свиждане, се издава „билет за свиждане“, в който се посочват имената, ЕГН-то и адресът на посетителя, както и

връзката между него и посещаваното лице. За хранителните пратки и другите вещи, които се предават по време на свиждане за лишените от свобода, близките им попълват „бележка за храна и вещи".

Навсякъде помещенията за свиждане в заведенията от закрит тип са организирани по сходен начин. Обикновено в тях има по две редици столове, разделени със стъклена или плексигласова прозрачна преграда и мрежа; от едната страна застават лишените от свобода, а от другата – техните посетители. Разговорите се провеждат посредством телефон, тип домофон. Капацитетът на помещенията позволява едновременно да се провеждат между 7 и 18 свиждания, като един лишен от свобода може да има до четирима посетители, а когато става дума за близки роднини, броят на посетителите е неограничен. Големият размер на помещенията и многото посетители и лишени от свобода, които провеждат свиждане едновременно, създават предпоставки за значителен шум и лоша комуникация. Понякога се случва телефоните да не работят и за да могат говорещите да се чуят през преградата, трябва да викат, което смущава другите свиждания.

---

*Помещението за свиждания в **ЗОЗТ „Кремиковци"** се намира в барака между административната сграда на затвора и зоната, в която живеят затворниците. Облицовано е с дървена ламперия и разполага с 18 места за свиждане, като по време на пандемията от COVID-19 броят на свижданията, които може да се провеждат едновременно, е намален на 9. Затворниците и посетителите са отделени едни от други с мрежа и стъкло на разстояние един метър. Разговорите се провеждат по телефона. Помещението се отоплява с въглища и дърва, като от страната на посетителите има голяма печка на твърдо гориво. Интервюиран затворник описва условията, при които се провеждат свиждания, като „ужасяващи": „В залата е пълно с дървеници, по средата на залата има стъкло и мрежа, които отделят посетителите, а телефоните са много стари, често не работят и посетителите трябва да се надвикват, за да могат да се чуят. През зимата в залата е много студено".*

---

*В **Затвора – София** едновременно може да се провеждат 16 свиждания. Лишените от свобода, с които разговаряхме, споделят, че близките им трябва да чакат дълго пред затвора, преди да могат да влязат за свиждане, както и че в помещението за свиждане трябва да викат, за да могат да се чуят, защото много хора говорят едновременно.*

---

*Мястото за свиждане в **Затвора – Плевен** разполага с 10 клетки. Преградата между лишените от свобода и посетителите им е от мрежа и*

плексиглас/стъкло, което затруднява ясното виждане на лицата, а да се чете документ през преградата е невъзможно. Разговорът се провежда по телефон. Според ръководството помещението се отоплява от климатик при наличие на посетители, но адвокати споделиха, че това не е така и за техните посещения климатикът не се включва. Времето за свиждане е от 8:00 до 16:00 ч. в събота и неделя. До затвора няма градски транспорт. Свиждането се провежда на групи от по 6 души. Има скенер и кантар, през които преминават хранителните пратки и вещите, донесени от близките. Към мястото за свиждане има лавка, от която близките на затворниците могат да пазаруват.

За много от интервюираните затворници, настанени в заведения от закрит тип, е неприемливо между лишените от свобода и техните близки да няма никакъв физически контакт. Особено тежко лишените от свобода бащи приемат невъзможността да прегърнат децата си по време на свиждане. Нито режимът, нито помещенията за свиждане в мъжките затвори са съобразени с нуждите на децата посетители. По-благоприятен за поддържане на контакт с малолетни и непълнолетни деца е единствено режимът на свиждания в женския затвор в Сливен, който допуска посещения всяка седмица с възможност за физически контакт между лишените от свобода и посетителите им.

В общежитията от открит тип свижданията се провеждат без преграда, което обаче невинаги е равносилно на възможност за физически контакт между посетителите и лишените от свобода. Когато времето позволява, в ЗО „Разделна“ срещите с близки и роднини се провеждат на открито. В ЗООТ „Рамануша“ няма обособено помещение за свиждане. Срещите се организират във фоайето на общежитието или на двора.

С малки изключения в местата за лишаване от свобода едни и същи помещения се използват и за семейно, и за адвокатско свиждане. Адвокатските посещения се провеждат от понеделник до петък, в рамките на работното време на затворническата администрация. Споделените от лишените от свобода оплаквания на места са, че по време на свижданията надзирателите, освен че наблюдават от съвсем близко разстояние, също така подслушват разговорите. Предаване на документи в стаята за свиждания става чрез надзирател, който ги преглежда и решава дали да ги предаде на лишения от свобода и обратно на адвоката.

С обявяване на извънредната ситуация в страната през март 2020 г. във връзка с COVID-19, свижданията в местата за лишаване от свобода бяха временно преустановени с цел минимизиране на рисковете от разпространение на вируса сред затворниците. Мярката предизвика недо-

волство сред осъдените и особено сред настанените в заведенията от закрит тип, където по правило свиданията се провеждат през преграда и без физически контакт и така се изключва възможността за предаване на вируси по въздушно-капков път. За намаляване на негативните последици от липсата на свиждания с близките, във всички пенитенциарни институции беше въведена възможност за лишените от свобода да провеждат видеоразговори по интернет – т.нар. Skype свиждания, с честота два или повече пъти в месеца за по 15 минути. Видеоразговорите се организират на различни места – в кабинета на инспектор СДВР (ЗОЗТ „Вит“), в стаята за удължено свиждане (Затвора – София), в училището (Поправителния дом към Затвора – Враца), но винаги се провеждат в присъствието на инспектор СДВР. На много места тази практика продължи и след възстановяване на присъствените свиждания. При посещението в ЗО „Разделна“ например стана ясно, че Skype свиждане ползват не повече от 4–5 лишени от свобода, които имат роднини в чужбина или в по-отдалечени региони на страната. На други места, като ЗОЗТ „Кремиковци“ и Затвора – Бобов дол, онлайн свиданията бяха преустановени.

Освен месечните свиждания по право ЗИНЗС предвижда и свиждания като поощрителна мярка – удължено свиждане до 4 часа в специално обзаведени помещения в пенитенциарните заведения, с подходящи мебели, без заграждения, с допускане на пряк контакт между лишения от свобода и посетителите.[164] Съгласно нормативните изисквания помещенията за удължено свиждане са под видеонаблюдение и срещите в тях се контролират от надзорния състав. За разлика от обикновеното свиждане, при удължената може да се консумира домашно приготвена храна или други храни и напитки, купени от затворническата лавка. През 2021 г. награда „удължено свиждане“ са получили 1472 лишени от свобода, или около 25% от средносписъчния брой на лишените от свобода за годината.

В някои, но не във всички затвори и затворнически общежития има обособени стаи за удължено свиждане. В Затвора – София помещението разполага с две маси със столове, микровълнова печка, кана за топла вода и тоалетна. След началото на пандемията от COVID-19 в тази стая също е разположен и компютър, чрез който се провеждат Skype свиданията. Срещите се наблюдават от надзирател през стъклото на врата, както и чрез видеонаблюдение. Помещението за удължени свиждания в ЗОЗТ „Кремиковци“ представлява стая с голяма дървена маса и пейки по протежение на три от стените и видеонаблюдение. В ЗО „Дебелт“ има

[164] ППЗИНЗС, чл. 73, ал. 17.

обособена стая с пет маси и столове около тях, която се използва както за удължено свиждане, така и за обикновеното месечно свиждане без преграда на настанените в общежитието от открит тип. При посещението в Затвора – Плевен станахме свидетели на удължено свиждане, което се провеждаше в обособен за целта кът във фоайето на сградата, обзаведен с дървена маса и пейки. Свиждането протичаше в присъствието на надзирател. Затворът – Сливен е единственият, в който има изградена специална къщичка са удължени свиждания. Тя е разположена пред корпуса на затвора и е оборудвана с кухненски кът, диван, маса и санитарен възел.

През 2019 г. по жалба на двадесет лишени от свобода от цялата страна Върховният административен съд отменя Заповед №Л-721 от 29.02.2016 г. на главния директор на ГДИН в частта, в която е наредено в заведенията от закрит тип и поправителните домове удължените свиждания да се провеждат в помещения, оборудвани със системи за видеонаблюдение, и мероприятието да протича в присъствието на служители от надзорно-охранителния състав.[165] Основание за отмяната става липсата на задължителна мотивировка на административния акт. В хода на съдебното производство обаче нормативната уредба е изменена, като видеонаблюдението при удължени свиждания е изрично предвидено в чл. 73, ал. 18 от ППЗИНЗС. През същата година затворници се обръщат отново към Върховния административен съд, този път с искане за отмяна на чл. 73, ал. 18 от ППЗИНЗС.[166] Делото е образувано, но към края на 2022 г. все още не му е даден ход.

Поне до 2008 г. в затворите у нас съществуваше практика да се правят забележки и дори да се прекъсват свиждания, ако посетителите и лишените от свобода не разговарят на български език. В хода на изследването през 2021 г. такива случаи не бяха констатирани.

Изпълнението на наказанието лишаване от свобода може да бъде временно прекъснато с постановление на прокурора на няколко различни основания, изброени в чл. 447 от НПК, в това число и при наличието на „изключителни причини от семеен или личен характер“. През 2021 г. на това основание изпълнението на наказанието е било прекъснато по отношение на 183 осъдени лица.[167] Друга възможност за временно освобождаване от затвора е по силата на награда „домашен отпуск“, която се дава от началника на затвора. Настоящото изследване обаче сочи, че

[165] Решение №7205 от 14.05.2019 г. по адм.д. №3502/2018 г. по описа на Върховния административен съд.

[166] Административно дело №1969/2019 г. по описа на Върховния административен съд.

[167] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието*, с. 14.

затворниците от заведенията от закрит тип по-скоро не успяват да получат разрешение да напуснат временно затвора по причини от семеен или личен характер, включително и за да присъстват на погребение на свои близки. Според разказа на интервюиран затворник от общежитие от закрит тип, през 2020 г. брат му починал и той подал молба до прокурора за прекъсване. От затвора го уведомили, че молбата е останала неуважена, но по-късно станало ясно, че тя изобщо не е стигнала до компетентния орган и отказът е даден директно от затвора. Друг интервюиран разказва, че когато майка му починала през 2020 г., той не бил уведомен за това и не пуснали нито него, нито брат му, на когото оставали 40 дни от присъдата, да присъстват на погребението. На изтърпяващ наказание в Затвора – Бургас е отказано да бъде пуснат за погребението на баща си. Той споменава случай, в който на друг затворник е разрешен „домашен отпуск“ за погребение на близък, но този затворник е имал остатък от наказанието само 10 дни.

11.2. Телефонни разговори

През 2016 г. беше преустановено използването на системата за телефонни разговори „Контел“, въведена в местата за лишаване от свобода през 2007 г. Тази система беше критикувана в няколко направления, включително поради ограниченията на броя на телефонните номера, които можеха да бъдат въвеждани за набиране, и възможността за безконтролно подслушване на разговорите на лишените от свобода от страна на затворническия персонал.

Системата „Контел“ беше заменена с телефони, тип „Мобика“, с фонокарти, с доставчик БТК ЕАД. Основният проблем при новата система са завишените цени на разговорите, за което получихме множество оплаквания от затворници от всички посетени места.

> Цените на телефонните услуги за лишените от свобода са по-високи от предлаганите на пазара. Освен цената на доставчика на услугата, върху цената на картите за телефон се начислява надценка от 7% в полза на ДПФЗД. Така телефонна карта със 100 импулса в затвора струва 12,50 лв., като 100 импулса са достатъчни за провеждането на около 30-минутен разговор в мрежите на мобилните оператори в страната. Тази цена се покрива изцяло от лишените от свобода (или техните близки), като Министерството на правосъдието не само не субсидира цената на картите, но и чрез ДПФЗД печели средно по около 1 лв. от всяка продадена телефонна карта.

Безвъзмезден достъп до служебен телефон може да им бъде осигурен единствено „по изключение", „във връзка с тежки семейни проблеми или спешни правни основания"[168]. Осъдените, които нямат доходи и не получават финансова подкрепа отвън, на практика не провеждат телефонни разговори, освен ако друг затворник не им преотстъпи картата си. Формално погледнато обаче, това е забранена практика и може да доведе до дисциплинарни санкции. Интервюиран сподели, че други лишени от свобода му купуват фонокарта срещу храна, която той им дава.

Друг проблем, за който съобщават затворници, е разположението на телефонните апарати. На места те са монтирани в непосредствена близост до будките на надзирателите и това създава условия за подслушване на разговорите. От затворници, настанени в ЗОЗТ „Вит", постъпиха оплаквания, че телефонът е на малко и открито каре, където атмосферните условия могат да ограничат достъпа до него.

> През април 2021 г. ГДИН обявява обществена поръчка с предмет „Изграждане на комуникационна система за провеждане на разговори от настанените в местата за лишаване от свобода лица". Предметът на поръчката включва „цялостно изграждане, инсталиране, конфигуриране и въвеждане в експлоатация на комуникационна система за провеждане на телефонни разговори във всички затвори, затворнически общежития и арести към териториалните служби на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията".
>
> Точка 1.2 от техническата спецификация на поръчката поставя изискване към комуникационната система да бъде изграден терминал за локален контрол и мониторинг на разговорите, отговарящ на следните условия:
>
> - Терминалът за локален контрол и мониторинг се състои от компютър и свързан телефон за слушане. Този терминал се поставя локално и се обслужва от служител на възложителя, който контролира определен брой разговори, които се провеждат от специализираните апарати.
> - Локалното наблюдение на извършваните разговори се извършва през компютъра, като се показват активните за този район (обект или обекти) обаждания с набран номер или вътрешен (присвоен на ползвателя) номер.

[168] ППЗИНЗС, чл. 79, ал. 3.

- Такъв терминал трябва да се постави и в централното управление и да се даде възможност за контрол на всички разговори при необходимост. От един терминал трябва да могат да се контролират няколко разговора едновременно.

Наблюдаващият трябва да може да:

- избира определени разговори за наблюдение, да се намесва в тях – да ги спира или записва;
- да има достъп само до поверените на наблюдателя апарати (изключва достъп до такива, които са в други места).
- Всяка намеса в системата трябва да се записва с точни данни с потребителско име и ден, дата и час и да се съхранява за период от минимум 3 години.

Така формулирано, заданието съдържа намерение за осъществяване на незаконна намеса в телефонните разговори на лишените от свобода. Конституцията в чл. 34, ал. 2 установява изключителното правомощие на съдебната власт да разрешава намеса в неприкосновеността на кореспонденцията, и то само когато това се налага за разкриване или предотвратяване на тежки престъпления. Към потенциалния изпълнител е поставено изискване да изгради система, която да позволява слушане, спиране, запис и съхранение на записи на разговори на лишени от свобода от страна на служители на ГДИН, но не се споменава система за разрешение на подслушването от съдебен орган. Очевидно такава форма на намеса от страна на ГДИН в неприкосновеността на кореспонденцията не е предвидена никъде в действащата нормативна уредба. Дори да допуснем, че заданието изисква описаните по-горе функционалности на комуникационната система с цел да улесни евентуалното използване на специални разузнавателни средства по реда на Закона за специалните разузнавателни средства, служителите на ГДИН не са сред оправомощените по закон органи по прилагане на специални разузнавателни средства и поради това би било незаконно да слушат, записват и съхраняват записи на телефонни разговори на лишени от свобода.

С решение от 10.12.2021 г. на главния директор на ГДИН е определен изпълнител на обществената поръчка, но при обжалване Комисията за защита на конкуренцията отменя решението като противоречащо на Закона за обществените поръчки с мотиви, несвързани с описаните по-горе. С решение от 13.05.2022 г. на главния директор на ГДИН процедурата за възлагане на обществена поръчка е прекратена.

В местата за лишаване от свобода мобилните телефони са забранени, но могат да бъдат намерени почти във всички пенитенциарни заведения. За широкото разпространение на мобилната комуникация свидетелстват както направените в хода на изследването интервюта с лишени от свобода, така и годишните отчети за дейността на затворите. През 2020 г. само в Затвора – София при обиски и претърсвания са били иззети 98 мобилни телефона и 67 SIM карти.[169] Практиката е телефоните да се внасят незаконно и да се продават от надзорно-охранителния състав. Лишените от свобода, които могат да си позволят мобилен телефон, предпочитат този начин на разговори, защото е по-евтин и може да се провеждат видеоразговори.

11.3. Кореспонденция

Наблюденията показват, че до голяма степен писмената кореспонденция като средство за лишените от свобода да поддържат контакт с близки и приятели е изгубила своето значение. Тя обаче остава единственият възможен начин за комуникация и иницииране на производства пред държавните институции, най-вече пред съда и прокуратурата; използва се активно и за връзка с омбудсмана и НПО. В тази връзка проблемите, свързани с изпращането и получаването на писмена кореспонденция, са разгледани в частта „Жалби, достъп до съд и виктимизация на жалбоподателите“.

[169] Затвор – София. *Отчет за дейността на Затвора – гр. София и териториалните поделения за 2020 г.*, с. 16.

12 ТРУД

12.1. Обща картина

Трудът има ключова роля за лишените от свобода – отчита се при определяне на степента на поправяне и превъзпитание, може да е източник на финансови средства, осмисля времето, дава възможност за създаване и повишаване на професионалната квалификация и най-вече се зачита за намаляване на срока на наказанието, като два работни дни се считат за три дни лишаване от свобода. Същевременно лишените от свобода са длъжни да изпълняват възложената им от администрацията работа, а отказът от работа се документира в затворническото досие и се отразява неблагоприятно на възможностите за облекчаване на правния им статус, а в някои случаи може да доведе и до дисциплинарно наказание.

Работещите затворници нямат правата на работници по смисъла на Кодекса на труда, не сключват трудови договори и нямат длъжностни характеристики. Те не подлежат на осигуряване за пенсия, майчинство и общо заболяване, безработица или трудова злополука, но пък полученото от тях възнаграждение се облага с данък върху доходите на физическите лица. На повечето места е въведена 6-дневна работна седмица, без да се заплаща извънреден труд.

Възможностите за участие в трудова дейност се определят от администрацията на затвора, поправителния дом или затворническото общежитие в рамките на разкритите работни места в ДПФЗД и в обслужващата и комунално-битовата дейност на затворническите заведения.[170]

[170] ППЗИНЗС, чл. 164, ал. 1.

При определени условия лишените от свобода могат да работят на обекти на юридически и физически лица.

Според направените наблюдения и анализираната информация трудово ангажирани срещу възнаграждение са около 20–25% от средногодишния брой на лишените от свобода. Този процент варира значително според типа на затворническата институция. Настанените в затвори и ЗОЗТ работят само в района на съответния затвор или затворническо общежитие. Основната заетост за затворниците в тези институции е в комунално-битовата дейност, което не ангажира повече от 10% от настанените лишени от свобода. В някои заведения от закрит тип (например затворите в Пазарджик, Белене и Враца, ЗОЗТ „Бойчиновци“) това е единствената възможност за полагане на заплатен труд. В други институции (като затворите в Бобов дол и София, ЗОЗТ „Кремиковци“) функционира по един основен работен обект, който предлага много ограничена заетост на фона на броя лишени от свобода в тях. По-добра трудова ангажираност е постигната в Затвора – Сливен, където са разкрити три работни обекта с ангажираност от около 50 лишени от свобода към момента на теренния мониторинг през 2021 г.; в Затвора – Пазарджик има два работни обекта и средна заетост през годината за около 80 лишени от свобода; в Затвора – Пловдив функционира един работен обект, но със средна заетост през годината също на около 80 лишени от свобода.

Трудовата заетост на настанените в общежития от открит тип е по-висока, тъй като те могат да бъдат извеждани на работа на обекти извън затвора без охрана. Търсенето от страна на бизнеса на евтина работна ръка, каквато са затворниците, е високо. Така например в деня на теренното наблюдение в ЗООТ „Пазарджик“ са настанени 63 лишени от свобода, от които 40 са ангажирани с възмезден труд, а в ЗООТ „Хеброс“ към Затвора – Пловдив от 70 настанени в деня на посещението 50 бяха изведени на работа на външни обекти.

През 2017 г. с изменения и допълнения в чл. 167 от ППЗИНЗС процедурата по обявяване на работни позиции, подбор и включване в работна дейност в местата за лишаване от свобода е доразвита с цел засилване на прозрачността и равнопоставеност на кандидатите за работа.[171] Лишените от свобода се информират за свободни работни места с обяви, които се поставят на видни места в затвора. Те подават молби по образец, към които съответните инспектори изготвят становища. Решенията се взимат от комисия и лишените от свобода се информират своевременно за тях. Независимо от това, едно от основните оплаквания, свър-

[171] ППЗИНЗС, чл. 164.

зани с работа сред затворниците, е произволността на процедурата по наемане на работа. Редица от интервюираните смятат, че за заемането на работна позиция в комунално-битовото обслужване на затвора трябва да бъде заплатена определена парична сума като подкуп на затворническото ръководство или че се наемат единствено затворници, които са „удобни" на персонала. От друга страна, от администрацията на затворите изтъкват, че поради несъответствие между образователен ценз и реални знания и умения не успяват в достатъчна степен да обезпечат щатните длъжности в дейностите, обслужващи затворите, както и в цеховете и предприятията.

Акцентът при работата с непълнолетните затворници е върху образованието и въпреки че е допустимо, те не се наемат на работа срещу възнаграждение. Лицата с решение от ТЕЛК за намалена работоспособност също не се ангажират в трудовата дейност. Специално оплакване от Затвора – Бургас беше насочено към въведена от ръководството на затвора забрана осъдени на доживотен затвор лица, които са интегрирани в общите помещения на затвора, да полагат труд в работни обекти на територията на затвора, но извън корпуса. Това ограничава възможностите им да заемат платени работни позиции, каквито се предлагат в цеховете към институцията.

12.2. Заплащане

Лишените от свобода полагат както възмезден, така и безвъзмезден труд. Водещият принцип е, че затворниците работят срещу възнаграждение[172], като за всяка работа извън доброволния неплатен труд и дежурствата по поддържане на реда и хигиената лишените от свобода получават определена част, но не по-малко от 30% от възнаграждението за изработеното.

Със Заповед №ЛС-04-1373/23.08.2017 г. на министъра на правосъдието са определени размерите на възнагражденията, които лишените от свобода получават за полагания от тях труд, както следва:

1. Работещите по трудови норми в производствените звена и земеделските стопанства на местата за лишаване от свобода и в работни обекти на други организации – 40% от възнаграждението за заработеното.
2. Работещите по щата на комунално-битовата дейност на местата за лишаване от свобода – 40% от минималната работна заплата,

[172] Наказателен кодекс, чл. 41, ал. 1.

а заемащите длъжност с изискване за правоспособност – 45% от минималната работна заплата.

3. На работещите лишени от свобода, настанени в ЗООТ, се заплаща 50% от минималната работна заплата.
4. На работещите лишени от свобода, настанени в ЗОЗТ, се заплаща 40% от минималната работна заплата.

Недължимата част от възнаграждението, между 50 и 60%, отива в полза на ДПФЗД. Този процент е несправедливо висок, особено като се има предвид, че само незначителна част от реализираната печалба на държавното предприятие се инвестира обратно в подобряване на условията в местата за лишаване от свобода, в обучения, културни, спортни и други дейности в полза на лишените от свобода, както законът изисква. Вместо към ДПФЗД част от възнаграждението на работещите затворници би могла да се заделя по влог, а натрупаната сума да се изплаща при освобождаване от затвора, когато много хора се оказват на улицата, без средства и подслон, с висок риск за извършване на нови престъпления.

Заплащането на наетите в цехове и работилници се формира най-вече на база трудови норми, като при изпълнение на трудовите норми под 100% се зачита съответна част от работния ден.[173] Масово лишените от свобода са на мнение, че нормите са силно завишени, което ги прави трудни или невъзможни за изпълнение. Ниското възнаграждение и малкият брой зачетени дни на месец, често придружени и с лоши условия на труд, действат демотивиращо и някои затворници предпочитат да не работят. Такъв е случаят с лишен от свобода от ЗО „Разделна“, който за малко е работил в цеха за бетонни блокчета, но е получавал по 20 лв. на месец за извършване на тежка работа и се е отказал. Интервюиран от Затвора – Пловдив разказва, че му е била осигурена работа в цеха за пластмасови отливки. Той споделя, че през първия месец работните дни се признават 100%, но след това на тези, които не изпълняват нормата, един работен ден се признава в съответствие със заработеното; имало такива лишени от свобода, които за един месец „избивали“ от присъдата не повече от 3–4 дни. Поради тази причина, както и поради това, че в цеха имало стъклена вата, от която получил обрив на кожата, той отказал да работи. Затворничка, работеща по договор на ишлеме в един от цеховете на Затвора – Сливен, където заплащането и зачитането на работните дни е въз основа на изпълнената работна норма, показа фиш за заплата с брутно възнаграждение от около 50 лв. От сумата бяха удържани

[173] ЗИНЗС, чл. 178, ал. 2.

около 5 лв. данък общ доход, 20 лв. – запорирана сума по изпълнително производство, а нетната сума за получаване беше около 25 лв. Зачетените дни за месеца бяха четири.

По реда на чл. 80 от ЗИНЗС на лишените от свобода с тяхно съгласие може да се възлага изпълнението на доброволен незаплатен труд. Това следва да бъдат основно дейности без комерсиална цел: благоустрояване, поддържане и хигиенизиране на местата за лишаване от свобода; благоустрояване, поддържане и опазване на културни, исторически или архитектурни паметници, на държавни или общински обекти; възстановяване на щети, причинени от пожари и стихийни бедствия, или предотвратяване на аварии; организиране и провеждане на курсове за огрaмотяване, творчески, културни, спортни и други дейности от лишени от свобода.[174] Доброволният труд също се зачита за намаляване срока на наказанието.

Поради липсата на достатъчни заплатени работни позиции доброволният труд е широко разпространен във всички пенитенциарни институции като стимул за поддържане на добро поведение. Позициите за полагащите доброволен труд се определят от инспектор СДВР, без ограничение на техния брой и вид. В общия случай те включват дейности като почистване на коридори, общи помещения, почистване на двора на институцията; грижа за болни затворници; санитари; работа в пералното отделение; отговорници за фитнес зала или други спортни съоръжения; поддръжка на зелени площи. Например през 2020 г. настанени в ЗООТ „Плевен“ се включват в почистване и облагородяване района на парк „Кайлъка“, а през 2021 г. една бригада от ЗООТ „Дебелт“ работи доброволно на археологически разкопки в община Средец, а друга полага доброволен труд към община Камено.

Освен че е незаплатен, другият основен проблем при доброволния труд е, че позициите обикновено не са на пълно работно време. Лишен от свобода от Затвора – Враца изрази своето недоволство и недоволството на много други лишени от свобода относно реформата на трудовата дейност в затвора. Той самият работи по чл. 80 от ЗИНЗС, продължително време се е водил на 8-часов работен ден и е получавал кръстче за всеки ден работа. От няколко месеца обаче трудът му е приравнен на 6-часов. Това е станало и с много други затворници в неговото положение. В тази ситуация администрацията събира часовете и след това дели сумата на 8 часа, за да получи броя на реално изработените дни, за които затворниците получават кръстчета. Друг интервюиран затворник разказва, че го извеждат да чисти столовата като доброволен труд, но часовете, които

[174] ЗИНЗС, чл. 80, ал. 1, т. 1–4.

се зачитат за този вид работа, са много малко. Писал е молба за включване в платен труд, но не е одобряван. Тъй като е неграмотен, плаща на други затворници по 1–2 цигари, за да му пишат молбите за работа.

Освен тези дейности обаче на затворниците се възлага извършването на доброволен незаплатен труд в полза на ДПФЗД. В хода на изследването научихме за много случаи, в които ДПФЗД ангажира затворниците за безплатен труд по договори за изработка на ишлеме, за което получава съответното заплащане. Доброволният труд на затворниците се експлоатира широко и в селскостопанската дейност на ДПФЗД. Когато осъществява дейности по ремонт и благоустройство на местата за лишаване от свобода, ДПФЗД също ангажира лишени от свобода по реда на чл. 80 от ЗИНЗС.

Практиката е критикувана и от НПМ. От доклада на НПМ за проверка в Затвора – София през 2019 г. разбираме, че със Заповед №Л-3392/25.07.2019 г. на главния директор се указва на директора на Затвора – София да прекрати полагането на доброволен труд от лишени от свобода към фирми на юридически и физически лица. Поводът е констатираните случаи на наемане на работа под формата на полагане на доброволен труд в цех „Печатница“. Екипът на НПМ оценява, че предоставянето на половин работен ден като доброволен труд за всички работещи при полагането на платен труд е незаконосъобразно и правилно прекратено. При посещението на същия цех в хода на изследването през 2021 г. става ясно, че тази практика е възстановена.

12.3. Работа в комунално-битовото обслужване на затворите

Най-предпочитаната трудова заетост за затворниците е работата по щата на комунално-битовата дейност на местата за лишаване от свобода – най-вече като работници в кухнята, бръснари, перачи, ел. техници, дърводелци, хигиенисти, склададжии и друг обслужващ персонал. Предимствата на тази трудова заетост са, че е постоянна, не зависи от външни поръчки, не е нормирана и заплащането е обвързано с минималната работна заплата. Средствата за възнаграждения на работещите по щат се осигуряват от бюджета на местата за лишаване от свобода. В някои заведения от закрит тип (например затворите в Белене и Враца, ЗОЗТ „Бойчиновци“) работата в комунално-битовата сфера се оказва единствената възможност за полагане на заплатен труд и конкуренцията сред лишените от свобода, желаещи да бъдат назначени, е много голяма. Ежегодно министърът на правосъдието утвърждава щат на длъжности-

те, заети от лишените от свобода, в обслужващата и комунално-битовата дейност, който, съгласно нормативната уредба, не може да надвишава 12% от средносписъчния състав на лишените от свобода в затворите и поправителните домове. Така през 2020 г. средната заетост по домакински щат е била 23 лишени от свобода в Затвора – Сливен[175], 42 в Затвора – Белене[176], 57 в Затвора – Варна.[177] Във връзка с този тип заетост в отчета за дейността на Затвора – Плевен за 2020 г. се посочва следното:

> [У]твърдените щатни длъжности за лишените от свобода, заети в обслужващата и комунално-битовата дейност са твърде недостатъчни, за да се предостави възможност на всеки желаещ да се включи в трудова дейност, тъй като щатната численост е едва 12% от наличния брой настанени лица. За календарната 2020 година са утвърдени едва 48 щатни длъжности.[178]

За да могат повече затворници да получат платена работа, тенденцията е един щат се поделя между двама души. Друга практика, за която научаваме от отчета за дейността на Затвора – Враца, е, че преди заемане на длъжностите по щат лишените от свобода преминават през определен период, през който полагат доброволен неплатен труд съгласно чл. 80 от ЗИНЗС.[179] Нормативната уредба допуска наемане на работа със срок на изпитване, но не предвижда работа по домакински щат без заплащане.

12.4. Работа към ДПФЗД

ДПФЗД е създадено към Министерството на правосъдието със задачата да осъществява управление на дейностите, свързани с подобряване на условията за изпълнение на наказанията. За целта то набира средства от различни източници, но най-вече затворнически труд, който отдава на частни субекти, ангажира по договори за изработка на ишлеме или в свои производствени цехове и стопанства. ДПФЗД генерира най-голяма печалба от неполагащата се част от трудовото възнаграждение на лишените от свобода, чийто труд се отдава на частни субекти.

---

[175] Затвор – Сливен. *Отчет за дейностите по третирането на лишените от свобода в Затвора – гр. Сливен през 2020 г.*, с. 12.

[176] Затвор – Белене, *Отчет за дейността на затвора в гр. Белене II, категория през 2020 г.*, с. 29.

[177] Затвор – Варна. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Варна за 2020 г.*, с. 86.

[178] Затвор – Плевен. *Отчет и анализ на дейностите в сектор СДВР, Затвора – Плевен за 2020 г.*, с. 17.

[179] Затвор – Враца. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Враца през 2020 г.*, с. 13.

ТАБЛИЦА 18. **Лишени от свобода, полагащи труд в полза на ДПФЗД по видове дейности и години за периода 2019–2020 г.**

	2019	2020	2021
Лишени от свобода, чийто труд е бил отдаден на частни субекти	638	347	518
Лишени от свобода, полагали труд по договори за изработка на ишлеме	270	227	247
Лишени от свобода, полагали труд в производствени цехове на ДПФЗД	50	44	46
Лишени от свобода, полагали труд в селскостопански обекти на ДПФЗД	36	38	39
Лишени от свобода, полагали труд в други направления	42	40	70
Общо	1036	696	920

Източник: Финансови отчети на ДПФЗД за периода 2019–2021 г.

12.5. Работа в цехове на ДПФЦЗ

През 2021 г. формално производствени цехове съществуват в десет териториални поделения на ДПФЗД, но на повечето места те са с много ограничен обем на работа или изцяло са преустановили дейност. През годината в тях работа са намерили 46 лишени от свобода.

ТАБЛИЦА 19. **Заетост в производствените цехове на ДПФЗД през 2021 г.**

Териториално поделение	Цех	Заети лишени от свобода
Затвор – Белене	„Кошничарски изделия“	0
Затвор – Бобов дол	„Ракита“	0
	„Дърводобив и дървопреработване“	0
	„Мрежи“	1
Затвор – Бургас	„Механичен“	12
Затвор – Варна	„Механичен“	2
	„Мебелен“	2
Затвор – Враца	„Мебелен“	0

Затвор – Пазарджик	„Ракита“	0
Затвор – Пловдив	„Обособено звено“	1
Затвор – Сливен	„Шивашки“	7
Затвор – София	„Слънчеви системи“	3
Затвор – Стара Загора	„Мебелен“	15
	„Дограма“	3
Общо		**46**

Източник: Доклад за дейността на ДПФЗД за 2021 г.

През 2021 г. изследователите посетиха цех „Слънчеви системи“, който се намира в двора на корпуса на Затвора – София. Цехът е изграден през 2015 г. по проект „Изграждане на зелен производствен цех“ и се изпълнява от ДПФЗД по програма „Иновации за зелена индустрия – България“ в рамките на НФМ 2009–2014 г. Размерът на финансирането от Норвегия е 414 896 евро. В прессъобщение на Министерството на правосъдието по повод началото на дейността на цеха се казва следното:

> Цехът в Затвора – София е специализиран в производството на панелни слънчеви колектори и водни отоплителни устройства за екологично чисто производство на топлинна енергия и топла вода. Те са приложими за всякакъв тип сгради, в които се консумира топла вода и се използват източници на отопление. Цехът е оборудван съгласно съвременните стандарти за опазване на околната среда и екологичните параметри. Технологичният процес ще се базира на принципите за ефективност, рециклиране и почти безотпадъчно производство. Близо 130 лишени от свобода от Затвора – София вече са обучени в техниките на производство на панелните слънчеви колектори и водни отоплителни устройства за екологично чисто производство на топлинна енергия и топла вода.

Според информация от сайта на ДПФЗД, в Затвора – София следва да се произвеждат слънчеви вакуумнотръбни панелколектори за гореща вода или за подпомагане на отоплението. Там се казва, че „предстои“ да се произвеждат три типоразмера вакуумнотръбни медни колектори от типа Heat pipe според обема на бойлера.

Според представителя на ДПФЗД, с когото БХК разговаря на място, слънчеви панели в този цех никога не са се произвеждали поради липса на всички необходими за производствения процес машини и съответните патенти. По официални данни цехът е пускан единствено и само за обучение на лишени от свобода и „[к]ъм настоящия момент са необходими преглед и рехабилитация на наличните машини и дооборудване за производство на бойлери от т.нар. „неръждавейка".[180] Планира се в цеха да бъдат изпълнявани поръчки „инхаус" за нуждите на ГДИН.[181]

По време на посещението в цеха на работа бяха назначени шестима лишени от свобода – трима полагащи доброволен, незаплатен труд и трима, работещи срещу възнаграждение, което се формира на база на изработената продукция. Тяхната дейност беше свързана не със слънчевите колектори, а с производството и ремонта на други метални изделия (сейфове, решетки за прозорците на затвора и др.).

Въпреки че по същество не произвежда нищо, цехът има значителни разходи, които се формират основно от отчисленията за амортизация на скъпоструващите машини, но също така от заплати на служители на ДПФЗД и от закупуване на материали. През 2021 г. цехът е генерирал приходи от 12 971 лв. и разходи в размер на 173 120 лв., от които по-малко от 1000 лв. за възнаграждения на лишени от свобода.[182]

12.6. Селскостопанска дейност

Незначителна част от лишените от свобода са формално ангажирани в селскостопанската дейност, развивана от ДПФЗД. Техният брой през 2021 г. е бил 39 – 36 работят в животновъдството и трима – в растениевъдството.[183]

През 2021 г. най-голям брой заети има в кравекомплекса с млечно направление към Затвора – Белене (ЗООТ „Белене") – 22 лишени от свобода.[184] Част от лишените от свобода, които работят в кравекомплекса, нощуват там. При проверка на място през 2022 г. екипът на НПМ констатира, че условията за живот са много лоши, а отоплението е на печки на дърва и въглища.[185] През 2017 г. ДПФЗД получава финансиране

[180] Министерство на правосъдието, ДПФЗД. *Доклад за дейността и финансовото състояние на Държавно предприятие „Фонд затворно дело" през 2021 г.*, с. 4.

[181] Пак там.

[182] Пак там, с. 71.

[183] Пак там, с. 59.

[184] Пак там, с. 61.

[185] Омбудсман на Република България. *Доклад на Националния превантивен механизъм за извършена проверка в Затвора в град Белене, Затворническо общежитие от открит тип „Белене ", Затворническо общежитие от открит тип „Велико Търново" – гр. Велико Търново и РУП – Свищов*, с. 6.

по Програмата за развитие на селските райони за изграждане на съоръжение за млекопреработване и производство на кисело мляко и сирене, но към 2021 г. този проект не е реализиран.

В териториалното поделение на ДПФЗД в ЗООТ „Смолян" към Затвора – Пловдив през 2021 г. осем лишени от свобода са ангажирани да отглеждат крави, овце и кози с млечно направление.[186] Към общежитието има и мандра, в която са наети четирима лишени от свобода.

Овцевъдство, козевъдство и растениевъдство се развиват в поделението на ДПФЗД към Затвора – Враца, като за целта са обособени два външни обекта. Според отчетите на ДПФЗД в обслужването на тези дейности през 2020 г. са наети двама лишени от свобода[187], а според доклада за дейността на Затвора – Враца за същата година на тези външни работни обекти са настанени 22 осъдени от ЗООТ „Враца"[188]. Това предполага, че реално в дейността на стопанствата са включени много повече работници, но те не получават възнаграждение за труда си.

Овощни градини и други насаждения има още и към затворите в Белене, Бургас, Ловеч, Плевен и Пазарджик. Заетите с растениевъдство затворници през 2021 г. са трима – двама в Белене и един в Бургас.[189] По всяка вероятност и тук преобладава доброволният незаплатен труд.

12.7. Работа по договори на ишлеме

ДПФЗД предлага услугата „изработка по договори на ишлеме", за реализирането на която ангажира лишени от свобода. През 2021 г. такива дейности се изпълняват на територията на всички затвори с изключение на Затвора – Белене; ангажираните затворници са 274, като най-голям е техният брой в Затвора – Пловдив – 82.[190] В повечето случаи работните цехове са на територията на затвори или ЗОЗТ. По време на теренното наблюдение през 2021 г. са обособени например цех „Печатница" към Затвора – София, цехове за изработка на пластмасови модули в затворите в Пловдив и Пазарджик, дърводелски цех към Затвора – Пазарджик, цехове за изработка на домакински гъби и за изделия за декорация към Затвора – Сливен, стругарски цехове към ЗОЗТ „Атлант" и

[186] Министерство на правосъдието, ДПФЗД. *Доклад за дейността и финансовото състояние на Държавно предприятие „Фонд затворно дело" през 2021 г.*, с. 72.

[187] Министерство на правосъдието, ДПФЗД. *Доклад за дейността и финансовото състояние на Държавно предприятие „Фонд затворно дело" през 2020 г.*, с. 60.

[188] Затвор – Враца. *Отчет за дейността на Затвора – гр. Враца през 2020 г.*, с. 35.

[189] Министерство на правосъдието, ДПФЗД. *Доклад за дейността и финансовото състояние на Държавно предприятие „Фонд затворно дело" през 2021 г.*, с. 61, 63.

[190] Пак там, с. 59.

Затвора – Плевен за изработка на части за бомби и т.н. Това не са постоянни производствени дейности, а се менят според поръчките на външните възложители.

Условията за работа в тези цехове бяха лоши и имаше много оплаквания от непостижими работни норми, а резултатите от това – ниско възнаграждение и много малък брой дни, зачетени за намаляване на срока на наказанието, както и ангажиране на работници, които да полагат доброволен незаплатен труд.

Цех „Печатница" на ДПФЗД е разположен на територията на Затвора – София. В него по възложение на външна фирма се произвеждат календари, хартиени торбички, папки, бланки на документи за съдебната власт и затворите. Дейностите, които извършват затворниците, включват рязане, прегъване и лепене на хартия, поставяне на дръжки на хартиени торби и др. Има само една печатна машина, която се управлява от лишен от свобода. При посещението в цеха работеха около 15–16 души, двама от които на пълен щат, изпълняващи функциите на бригадири. Техните месечни възнаграждения след удръжките бяха около 235 лв. Останалите затворници имаха определени два вида производствени норми: едната – обвързана със системата за изчисляване на броя дни, които се зачитат за изтърпяване на наказанието („кръстчета"); втората – свързана със заплащането. Нормата за зачитане на дните беше по-ниска от тази за заплащане, но не стана ясно как точно се изчисляват. Затворник, който работеше в цеха, сподели, че средното месечно възнаграждение е около 50–60 лв. Сред работниците имаше и такива, които работеха на половин щат срещу възнаграждение, а другата половина от щата – като доброволен труд. Други полагаха изцяло доброволен труд. Всички бяха на 6-дневна работна седмица и при изпълнение на нормата получаваха 26 „кръстчета".

12.8. Отдаване на труд на фирми на физически и юридически лица

От лишените от свобода, работещи срещу възнаграждение, най-голям е делът на тези, чийто труд се отдава на фирми на частни физически и юридически лица. Юридическите и физическите лица са длъжни да осигуряват за своя сметка здравословни и безопасни условия на труд, необходимите хигиенно-битови условия и условия за охрана на лишените от свобода. Те заплащат на ДПФЗД полагащото се възнаграждение съобразно действащите системи на заплащане на труда, което в повечето случаи означава минимална работна заплата, а заплащането за работе-

щите е 40 или 50% от тази сума, в зависимост от това дали са настанени в заведение от закрит, или открит тип.

ГРАФИКА 13. **Брой лишени от свобода, чийто труд е отдаден на частни лица, в периода 2019–2021 г.**

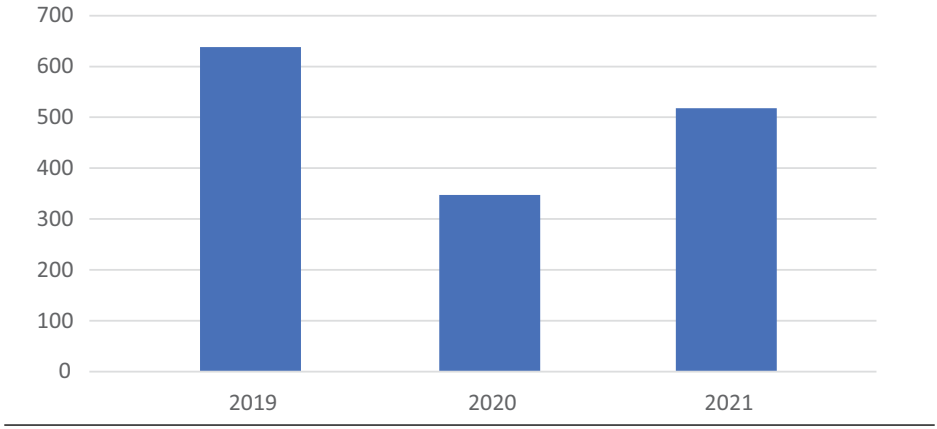

Източник: Доклади за дейността на ДПФЗД, 2019–2021 г.

Най-често работата е в производствена или търговска дейност, която се осъществява във външни работни обекти. За тези дейности се наемат настанени в общежитията от открит тип, тъй като техният режим позволява работа извън района на затвора без охрана. Например към момента на посещението в ЗООТ „Верея“ на външни обекти са 8 лишени от свобода – четирима работят във фирма за безалкохолни напитки, трима разглобяват дървени палети, и един-двама работят във фирма, която произвежда декоративни свещи. 37 души от ЗООТ „Пазарджик“ работят във външни обекти – автомивки, автоморги, магазин, различни фирми за строителство и ремонтни дейности.

12.9. Условия на труд

Условията на труд на по-голямата част от работните места в обектите в местата за лишаване от свобода, до които изследователите имаха достъп, бяха видимо лоши и несъобразени с основни изисквания за безопасен и здравословен труд, а в някои случаи – видимо опасни за полагащите труд. Те се характеризират със стара и амортизирана материална база и работно оборудване, лоша хигиена, липса на вентилация, отопление и охлаждане на помещенията, недостатъчно осветление, работа без лични предпазни средства дори при високорисковите дейности.

Според пенитенциарната нормативна уредба условията на труд на лишените от свобода се определят от общото трудово законодателство[191], като всички правила за здравословни и безопасни условия на труд, отнасящи се за работниците и служителите, се прилагат и по отношение на лишените от свобода.[192] Поради липсата на регулярен независим контрол върху условията на труд в затворите тези правила повсеместно се пренебрегват. По-долу представяме описание на ситуацията в някои от посетените работни обекти по време на теренния мониторинг през 2021 г.

Цехът за пластмасови модули при Затвора – Пловдив, в който към момента на посещението работят 88 души, е с лоши материални условия. Работните помещения са големи, амортизирани, много мръсни и с изпочупени стъкла, на мястото на които често има ламарина. Работи се в много прах и през студените месеци не се осигурява отопление. Лишен от свобода от Затвора – Пловдив описа условията на работа в цеха като „ужасни“ – много студено и запрашено, поради което той се е отказал от работата.

В цеха за метални профили в Затвора – Варна лишените от свобода изработват профили от поцинкована ламарина за сухо строителство. Работата включва пренасяне на тежки рулони ламарина, рязане на ламарина с металорежещи машини, прегъване на ламарина. Работниците в цеха не са адекватно екипирани с лични предпазни средства – не носят работно облекло и предпазни средства, например ръкавици, работни обувки и антифони. Като цяло материалната база и машините в цеха изглеждат стари и амортизирани. Затворници споделят, че се работи с машини, чиято употреба е забранена.

Хигиената в цех „Печатница“, който е разположен в самостоятелна сграда в двора на Затвора – София, е силно занемарена. Санитарният възел за работниците е изграден с циментови тухли в ъгъла на едно от помещенията, непосредствено до работните места; вратата на санитарния възел не се затваря плътно заради счупена брава; вътре няма отдушник, нито прозорец; подът е циментов и не подлежи на хигиенизиране. Като цяло помещението е изключително мръсно. Цех „Печатница“ оперира и на територията на ЗОЗТ „Кремиковци“. В цеха, който е разположен в сграда, тип барака, в двора на общежитието няма санитарен възел и течаща вода; вместо това са обособени отходни ями без канализация, някои от които се изливат направо в двора около постройката.

[191] ЗИНЗС, чл. 175, ал. 1.
[192] ЗИНЗС, чл. 169, ал. 1.

На територията на Затвора – Плевен са разположени два работни цеха – дърводелски цех и цех за шлайфане, където лишени от свобода работят на ишлеме. Изследователският екип не беше допуснат до цеха за шлайфане на територията на Затвора – Плевен, където се работи на ишлеме, а за времето на посещението дейността в цеха беше преустановена. От ръководството на затвора обясниха, че производството в цеха е секретно, а по-късно беше показано писмо от възложителя на поръчката, с което се отказваше достъп на представителите на БХК до цеха поради изключително тежките условия за конфиденциалност на договора на фирмата с клиентите ѝ. Доколкото стана ясно, поръчката е свързана с военната промишленост. Относно този цех лишените от свобода се оплакаха от тежките условия на труд: запрашеност, неосигуряване на предпазно облекло и средства, неяснота при определяне на заработката им и неоказване на адекватна медицинска помощ при инциденти.

Дърводелският цех в Затвора – Плевен се помещава в просторно хале. В деня на посещението в цеха е студено – отопление не е осигурено, освен една печка на дърва. Повечето лишени от свобода са обути с военни кубинки – дарение от швейцарската армия. Други обаче са с обикновени спортни обувки. Също така някои носят ръкавици, други – не. Никой обаче няма поставени предпазни очила, въпреки че работата в цеха включва рязане на дърво на машини, при което се отделят прах и стърготини.

Сред лишените от свобода цехът за декорация в Затвора – Сливен е познат като „Циганския цех“. Условията на труд в този цех са лоши: работното помещение е сумрачно; температурата на въздуха е висока, липсва вентилация; санитарният възел е мръсен, с течове, бетонна настилка, неподлежаща на хигиенизиране, липсва осветление. При посещение на НПМ в цеха през 2021 г. е констатирано, че санитарният възел е в много лошо състояние, и е отправена препоръка към началника на затвора за извършване на ремонт на това помещение.

Затворниците рядко подават жалби за проблемите в условията на труд поради страх да не останат без работа. От друга страна, липсва системен външен контрол за спазване на националните стандарти за осигуряване на здравословни и безопасни условия на труд в местата за лишаване от свобода. В периода 2015–2020 г. Изпълнителна агенция „Главна инспекция по труда“ е извършила само една проверка в териториалните поделения на ДПФЗД – в това към Затвора – Враца, където са установени девет нарушения на изискванията за осигуряване на здравословни и безопасни условия на труд.

По сигнал на БХК през януари 2022 г. Изпълнителна агенция „Главна инспекция по труда“ извършва проверки на условията на труд в голяма част от обектите на ДПФЗД и в резултат установява общо 115 нарушения на дълъг списък от нормативни актове, съдържащи стандарти за безопасни и здравословни условия на труд. Например при проверка в цех за производство на бетонови изделия и цех за монтаж и демонтаж на европалети, стопанисвани от поделение на ДПФЗД към Затвора – Варна, са установени 14 нарушения на следните актове:

- Закон за здравословните и безопасни условия на труд;
- Наредба №7 от 23.09.1999 г. за минималните изисквания за здравословни и безопасни условия на труд на работните места и при използване на работното оборудване;
- Наредба №РД-07-2 от 16.12.2009 г. за условията и реда за провеждането на периодично обучение и инструктаж на работниците и служителите по правилата за осигуряване на здравословни и безопасни условия на труд;
- Наредба №РД-07-3 от 18.07.2014 г. за минималните изисквания за микроклимата на работните места;
- Наредба №10 от 07.12.2004 г. за осигуряване на здравословни и безопасни условия на труд при работа с електрокари и мотокари;
- Наредба №3 от 19.04.2001 г. за минималните изисквания за безопасност и опазване на здравето на работещите при използване на лични предпазни средства на работното място;
- Правилник за безопасност и здраве при работа по електрообзавеждането с напрежение до 1000 V.

12.10. Трудови злополуки

Индикатор за системни проблеми с осигуряването на здравословни и безопасни условия на труд за работещите затворници е високият брой на трудови злополуки. Информация за трудовите злополуки в местата за лишаване от свобода не се изпраща до Изпълнителна агенция „Главна инспекция по труда“, каквато е процедурата по общото законодателство, и съответно липсва независимо разследване на тези случаи.

ТАБЛИЦА 20. **Регистрирани трудови злополуки с лишени от свобода, 2017 г. – 30 юни 2021 г.**

Затвор	2017 г.		2018 г.		2019 г.		2020 г.		Първо шестмесечие на 2021 г.
	Вътрешни обекти	Външни обекти	Вътрешни обекти	Външни обекти	Вътрешни обекти	Външни обекти	Вътрешни обекти	Външни обекти	*(В предоставената информация не е изяснено в кои обекти са регистрирани злополуките)*
Белене	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Бобов дол	0	1	0	1	0	2	0	0	0
Бургас	0	0	0	1	0	3	0	0	1
Варна	2	0	2	4	2	5	3	0	4
Враца	2	2	1	3	0	0	0	0	0
Ловеч	0	8	0	1	0	0	0	2	2
Пазарджик	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Плевен	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Пловдив	3	1	0	2	0	0	0	0	0
Сливен	2	0	2	0	2	1	0	1	0
София	0	1	0	0	0	1	0	0	0
Стара Загора	4	0	3	7	2	11	4	5	10
Общо	13	14	8	19	6	24	7	8	18

Източник: ДПФЗД

През 2017 г. девет от общо 27-те регистрирани трудови злополуки с лишени от свобода са причинили инвалидност, а през 2018 г. причинилите инвалидност злополуки са 13 от 27 регистрирани инцидента.[193] В периода 2017–2020 г. има документиран един смъртен случай вследствие на трудова злополука с лишен от свобода, работил на външен работен обект. Той е от 2019 г. и е регистриран в териториалното поделение на ДПФЗД в Затвора – Стара Загора.

В Затвора – Варна изследователите се срещнаха с пострадал от тежка трудова злополука в цеха за изработка на профили от поцинкована ламарина за сухо строителство. Непосредствената причина за злопо-

[193] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с Решение №Л-5570/20.12.2019 г.

луката е била маневра с мотокар, извършена от друг лишен от свобода, който не е притежавал свидетелство за правоуправление на мотокара, в нарушение на нормативните разпоредби. Последиците от инцидента за пострадалия са ампутация на единия крак до подбедрицата. Поради загуба на трудоспособността на пострадалия е отпусната пенсия за инвалидност, но не поради трудова злополука, а поради общо заболяване, което води до по-нисък размер на пенсията. Причината е, че полагащите труд в затвора не се приравняват на работници по смисъла на общото трудово и осигурително законодателство. По-късно лишеният от свобода осъжда ГДИН да му заплати обезщетение за имуществени и неимуществени вреди от 100 000 лв. „поради незаконосъобразно бездействие на администрацията на затвор [Варна], изразяващо се в неосигуряване на безопасни и здравословни условия на труд в затвор [Варна], и неосигуряване на необходимите предоперативни и следоперативни медицински грижи, свързани с лечението на травмата от злополуката [...] и ампутирането на равнище подбедрица на левия крак на ищеца".

13 ОБРАЗОВАНИЕ

Българският закон отчита участието на лишените от свобода в образователни, обучителни и квалификационни дейности при определяне на степента на поправяне и превъзпитание. Затворниците, посещаващи училище или други учебни дейности, намаляват и срока на наказанието си, като два учебни дни се зачитат за три дни лишаване от свобода. Това прави образованието привлекателно за лишените от свобода, но с приоритет пред него остава възможността за полагане на възмезден труд. Така в затворническите заведения от открит тип, където достъпът до работа на външни обекти срещу възнаграждение е по-голям, не се разкриват учебни паралелки. Единственото изключение в това отношение е ЗООТ „Казичене".

Образованието в затвора има същата валидност както завършеното образование на свобода – следват се стандартите и учебните програми като в останалите общообразователни училища в страната. В системата на местата за лишаване от свобода в България функционират седем държавни училища и техните изнесени паралелки (филиали). Дейността им се организира и контролира от Министерството на образованието и се финансира от държавния бюджет. Филиали на училищата са разкрити в общежитията от закрит тип и в някои общежития от открит тип. В зависимост от затворническата институция училищата предлагат образование от 1. до 4. клас, от 1. до 7. клас или от 1. до 12. клас.

Ежегодно броят на учащите намалява. В началото на учебната 2018/2019 г. той е бил 1204, а две години по-късно, в началото на учебната 2020/2021 – 986. Като съотношение учащите са били около 17% от средносписъчния брой на лишените от свобода през 2018 г., а през

2020 г. – 15%. Учебната 2020/2021 г. завършва с 588 учащи. По-малкият брой ученици се дължи както на намаляване на общия брой на лишените от свобода, така и на повишаващия се брой на краткосрочните присъди, включително под една година.

ТАБЛИЦА 21. **Училища към местата за лишаване от свобода и брой ученици в тях към началото на учебната 2021/2022 г.**

Училище	Затворническо заведение	Класове	Брой ученици в началото на учебната 2020/2021 г.[194]
Средно училище „Мито Орозов“	Затвор – Враца	1–12	92
Средно училище „Св. св. Кирил и Методий“	Поправителен дом – Враца	1–12	24
Средно училище „Д-р Петър Берон“	Затвор – Бобов дол	1–12	72
Средно училище „Димитър Митев"	Затвор – Ловеч	1–12	102
	Затвор – Плевен (филиал)	1–4	24
	Затвор – Белене (филиал)	1–7	26
Средно училище „Аргира Жечкова“	Затвор – Сливен	1–12	48
	Затвор – Варна (филиал)	1–7	18
	Затвор – Бургас (филиал)	1–7	75
	ЗО „Дебелт“	1–7	
Средно училище „Св. Иван Рилски“	ЗООТ „Казичене“		232
	Затвор – София (филиал)	1–12	
	ЗОЗТ „Кремиковци“ (филиал)	1–12	
	Затвор – Пловдив (филиал)	1–4	45
Средно училище „Поп Минчо Кръстев“	Затвор – Стара Загора	1–12	207
	ЗОЗТ „Черна гора“ (филиал)	1–4	
	Затвор – Пазарджик (филиал)	1–4	21
Общо			986

[194] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ през 2021 г.*, с. 33.

В училищата, в които има гимназиално образование, се предлага професионално образование по следните специалности: шлосерство, основни и довършителни работи в строителството, сухо строителство, производство на мебели, вътрешни ВиК мрежи, шивач, оператор в производството на облекло.[195] Тъй като професионалното образование продължава пет години, не е ясно колко лишени от свобода успяват да се дипломират със съответната специалност.

Освен образователна, училищата имат и важна социализираща и нормализираща функция. Средата е значително по-спокойна и по-сигурна и в най-голяма степен се доближава до живота на свобода. Лишените от свобода не правят оплаквания, свързани с училище, и се изразяват с уважение към учителите си.

Сградният фонд на затворнически училища като цяло е поддържан и в добро състояние. В най-добро състояние от посетените в рамките на теренния мониторинг училища беше това към Затвора – Стара Загора, което е и най-многочисленото в страната. Според предоставената справка учебната 2020/2021 г. е започнала с 208 ученици, разпределени в 16 паралелки от 1. до 12. клас. 139 ученици успешно са завършили учебната година. От седемте зрелостници в 12. клас четирима са положили държавни зрелостни изпити, като двама са получили свидетелство за завършено средно образование с издържан изпит по български език и теория и практика на професията. В училището работят 27 квалифицирани преподаватели, които преподават основните си предмети, вкл. един по компютърни технологии. Освен типичния образователен процес се организират и 12 клуба по интереси: ромски фолклор, народни традиции, театър, приложно творчество, спортни клубове и др. В гимназиалния курс се предлага професионално обучение по професиите стругар, оператор в дървообработването, помощник в строителството. Сградата на образователната институция е на четири етажа, изглежда много добре, чисто, уютно и с много материали; масите и столовете са в добро състояние; цветя, снимки, табла има навсякъде. Училището разполага с компютърна зала, актова зала и модерно оборудвана фитнес зала. В две от класните стаи има и две интерактивни дъски, предоставени като дарение от Норвегия.

Изнесените паралелки, или т.нар. филиали, се разполагат в сгради, които поначало не са предвидени за училища. Например филиалът към Затвора – София на Средно училище „Св. Иван Рилски“ – Казичене се на-

[195] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието*, с. 33.

мира в двора на затвора, в пристройка над складови помещения/гаражи. До класните стаи се стига по много стръмна метална стълба, поради което сградата е недостъпна за хора с двигателни затруднения. По време на посещението през октомври 2021 г. в класните стаи на класовете от първа смяна броят на учениците варираще от 1 до 4. Учителите обясниха, че повечето липсващи ученици са болни или ги мързи да идват на училище. Няма слети класове. Стаите са малки, с по два реда чинове, бюро за учителите и бяла дъска. В някои стаи има монтирани малки екрани, които се използват за проектиране на филмчета и презентации от лаптоп. В деня на посещението времето беше студено и дъждовно, в класните стаи нямаше отопление и учениците и учителите бяха с връхни дрехи. В училището няма компютърен или други специализирани кабинети.

През 2021 г. в Затвора – Пазарджик е открит нов учебен център, финансиран по НФМ. Центърът разполага с 8 класни стаи за по 20 ученици, физкултурен салон и заседателна зала. Класните стаи са оборудвани с маси, столове и дъски. Във физкултурния салон има един велоергометър. Заседателната зала е обзаведена с голяма кръгла маса с около 30 стола и екран. Така и не стана ясно за какво ще бъде ползван този център, при положение че лишените от свобода, желаещи да се образоват в затвора, към момента бяха само 14.

Наблюденията сочат, че въпреки изградената инфраструктура в местата за лишаване от свобода, затворниците се изправят пред някои значителни пречки за включване в училищното образование. На първо място, съгласно действащите *Правила за условията за образование, обучение и квалификация на лишените от свобода, обвиняемите, подсъдимите, настанени в места за лишаване от свобода на ГДИН*, затворници с кратки присъди – под 6 месеца, към 15 септември, не могат да бъдат записани като ученици. На второ място, включването в училищното образование след началото на първия срок на учебната година е ограничено. Налице са също проблеми с преместването на затворници от един затвор в друг за целите на включване в образователна дейност, когато при първоначалното разпределение осъдените са настанени в затвор или затворническо общежитие, в което не се предлага съответната образователна степен. Искане за преместване за тези цели може да се направи само до 31 юли на съответната година. Лицата, настанени в места за лишаване от свобода след тази дата, трябва да изчакат до 31 юли следващата година, за да поискат преместване с цел образование в друг затвор. За мултиплициране на ползите от образованието в затвора са нужни по-гъвкави условия за достъп до образование, като този достъп

не трябва да е обвързан с размера на присъдата и с момента на постъпване в мястото за лишаване от свобода.

От отчета за дейността на Затвора – София за 2019 г. разбираме и за проблем, свързан с „установяване степента на завършено образование, тъй като някои от лицата, желаещи да се включат в образователния процес, са посещавали учебни занятия при живота си на свобода в минали години, част от учебните заведения са закрити или преструктурирани. В известна степен този проблем генерира напрежение у някои от лицата, но до края на месец октомври 2019 г. бяха проверени и обработени всички постъпили заявления“[196].

Учебната програма, учебниците и учебните помагала не са адаптирани за възрастни ученици. Преподавателка в училището към Затвора – Пловдив обясни, че следват програмата за началния курс, че лишените от свобода са научили 6 революционни песни по случай 3 март, учат се да рециклират отпадъци и носят пластмасови бутилки, за да се рециклират, а също така събират капачки от бутилки във връзка с инициативата за детски кувьози. По наблюдения на изследователския екип, немалка част от учениците са със специални образователни потребности, но не се работи с ресурсни учители. Пак в училището към Затвора – Пловдив до дъската в класната стая бяха закачени оцветени рисунки. На въпрос за тях преподавателката обясни, че голяма част от учениците нямат развита фина моторика и оцветяват с тази цел. Даде пример и за лишен от свобода, който бил „безсловесен“, когато постъпил в затвора, а след това постигнал много по време на образователния процес.

Качеството на образователния процес също буди притеснения. В Затвора – Пазарджик образование се предлага в една смесена паралелка от 1. до 3. клас, която се води към училището в Затвора – Стара Загора. Към момента на посещението учащи бяха 14 лишени от свобода. Според представители на затворническата администрация учащите не се огramотяват ефективно и след завършване на начално образование не са в състояние да напишат молба или обяснение или да ги прочетат. Поради малкия брой ученици обучението на много места, особено в изнесените паралелки, се организира в смесени класове.

Затворниците нямат достъп до дигитални образователни ресурси и инструменти. В условията на обявеното извънредно положение в страната във връзка с COVID-19 образователният процес е продължил чрез обучение от разстояние, като учителите са разработвали уроци и тесто-

[196] Затвор – София. *Отчет за дейността на Затвора – гр. София и териториалните поделения за 2019 г.*, с. 17.

ве за проверка на знанията, които са се предоставяли на учениците чрез инспекторите СДВР.

Според директорката на едно от затворническите училища те са „пренебрегнати". Тя споделя, че би следвало да се наблегне на възможности за специфични обучения, както и за компютърно огрмотяване, а също така да се помисли за професионален акцент и проектни възможности за училищата в затворите. Индивидуалната психологическа подкрепа също би могла да е сред направленията в дейността им. Финансирането би могло да е хибридно – от Министерството на правосъдието и от Министерството на образованието и науката.

Извън училищното образование остават затворниците – чужди граждани, както и осъдените на доживотен затвор, настанени в ЗПС и задържаните под стража в условията на постоянно заключени помещения в затворите. Отказ от включване в образователна дейност може да бъде направен и по отношение на останалите затворници на основание оценка на риска. Млад затворник се оплака, че в началото на септември 2021 г. учители са минавали по затворническите групи да записват за училище и той е подал декларация, че иска да учи, и е чакал да го извикат на 15 септември, но се е оказало, че не е в списъка на учениците. По-късно инспекторът по СДВР му е обяснил, че не е одобрен за училище, защото началникът на затвора е преценил, че има риск да избяга, тъй като е извършил тежко престъпление и има дълга присъда. Въпреки съществуването на законова възможност затворници, настанени в общежития от открит тип, да се обучават в училища по местонахождението на общежитието, както и да бъдат включвани в курсове за придобиване на специалност или за повишаване на квалификацията си заедно със свободните граждани, няма такава практика.

Лишените от свобода нямат възможност да се записват да учат висше образование.

14 ПРОФЕСИОНАЛНО ОБУЧЕНИЕ

Съгласно нормативната уредба, освен в училищата, лишените от свобода могат да придобиват професионална квалификация и в курсове, провеждани от лицензирани фирми и училища по програми, утвърдени от министъра на образованието и науката.[197] По правило курсовете за професионална квалификация в затворите, поправителните домове и затворническите общежития се организират под ръководството на началника на сектор СДВР в съответствие с материалната база и възможностите за пълноценно усвояване на професията.[198] На курсистите се зачитат работни дни за времето на присъствието им на учебни занятия, като 16 учебни часа се зачитат за три дни лишаване от свобода.[199]

На практика професионалното обучение на затворниците се организира от ДПФЗД, към което е създаден Център за професионално обучение на лишени от свобода лица. Центърът има лиценз за провеждане на първоначално и продължаващо обучение за придобиване на квалификация, част от професиите строител, заварчик, шивач, работник в озеленяването, работник в животновъдството, електромонтьор и др.[200]

Участието на затворниците в курсовете за професионална квалификация се насърчава, но е крайно ограничено. Като се има предвид, че в затворите попадат основно хора без или с ниска професионална квалификация, процентът на затворниците, които получават професионално

[197] ППЗИНЗС, чл. 139, ал. 1.

[198] ППЗИНЗС, чл. 139, ал. 2.

[199] ППЗИНЗС, чл. 134, ал. 2.

[200] Министерство на правосъдието, ДПФЗД. *Доклад за дейността и финансовото състояние на Държавно предприятие „Фонд затворно дело“ през 2021 г.*, с. 9.

обучение, е пренебрежимо малък. В отчета на ГДИН за 2020 г. се признава, че курсовете за професионална квалификация в местата за лишаване от свобода са изключително недостатъчни. В периода 2017–2021 г. са организирани 23 обучителни курса за общо около 340 лишени от свобода.[201] През 2021 г. обучените затворници са 42[202], или 0,7% от средносписъчния брой на затворниците през съответната година. Близо половината от обучените през последните пет години са получили удостоверения за начално обучение по професионални квалификации „Помощник в строителството". Организират се и курсове по професиите заварчик, работник в дървообработването и работник в растениевъдството. Професионалните обучения са насочени основно към обезпечаване на нуждите от работна ръка за конкретни обекти или за конкретни дейности на ДПФЗД. Например ремонтите в затворите, финансирани със средства на ДПФЗД, се осъществяват предимно като част от практическите занимания на затворниците, обучаващи се в направление „Помощник в строителството". През разглеждания петгодишен период лишени от свобода от Затвора – София не са участвали в професионални обучения, организирани от ДПФЗД. Обучения не са провеждани и в затворите в Белене и Бобов дол, както и в по-голямата част от затворническите общежития. Освен от ДПФЗД, спорадично обучения се организират и по проекти от НПО.

[201] Изчисленията са на БХК по данни от годишните отчети на ДПФЗД за периода 2017–2020 г., достъпни на: https://www.dpfzd.com/dokladi-i-otcheti/.

[202] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 33.

15 СПЕЦИАЛИЗИРАНАГРУПОВАРАБОТА

Друг важен елемент от ресоциализационната дейност с осъдените затворници е специализираната групова работа под формата на корекционни и терапевтични курсове. Отговорни за реализацията им са инспекторите по СДВР и психолозите в затворническите заведения, но могат да бъдат привличани и външни експерти и доброволци. Програмите се одобряват от главния директор на ГДИН, като по наблюдения на изследователите най-често провежданите са „Асертивно поведение“, „Умения за мислене“, „Овладяване на гнева“, „Толерантност в затвора, толерантност в живота“, „Краткосрочна програма за работа с наркозависими лица“[203], „Работа с лишени от свобода с ниско интелектуално ниво“, „Рехабилитация на уязвими групи“ „Живот на свобода“. Нововъведени са и програми като „Позитивно бащинство“, „Професия майка“, „Умения за безопасно шофиране“. Сред програмите, организирани от външни организации и доброволци, са групите „Анонимни алкохолици“ в Затвора – Стара Загора и Затвора – София.

Данните показват, че много малка част от лишените от свобода успяват да се възползват от специализирана групова работа. През 2020 г. се наблюдава драстичен спад в участвалите в този вид дейности лишени от свобода, което е свързано с въведените противоепидемични мерки, ограничаващи груповите мероприятия. Наред с това обаче от данните за проведените програми и преминалите през тях лица за периода 2019–2021 г. се забелязват и съществени различия в активността на отделните институции преди, по време и след пандемията от COVID-19. Традицион-

[203] Повече за тази програма вж. в глава „Затворници в ситуация на уязвимост“, подтема „Затворници, употребяващи наркотици“.

но малък брой програми и преминали през тях лишени от свобода има в затворите в Бобов дол и Пазарджик; делът на взелите участие в специализирани групови дейности в Затвора – София, който е най-големият в страната, също е пренебрежително малък.

Освен това трябва да се има предвид, че посочените в таблица 22 данни са относими не само към корпусите на затворите, но и към затворническите общежития към тях. Наблюденията са, че в общежитията по-рядко се организират корекционни програми.

ТАБЛИЦА 22. **Брой лишени от свобода, преминали през специализирани групови програми по затвори и години (2019–2021 г.)**

	2019 г.		2020 г.		2021 г.	
Затвор	Брой програми	Преминали л.св.	Брой програми	Преминали л.св.	Брой програми	Преминали л.св.
Белене	6	95	11	61	13	77
Бобов дол	3	32	2	17	1	6
Бургас	10	110	10	96	21	624
Варна	5	97	11	256	10	227
Враца	9	182	0	0	4	32
Ловеч	15	235	17	261	13	27
Пазарджик	6	58	1	5	0	0
Плевен	5	65	7	56	9	56
Пловдив	9	183	0	0	8	65
Сливен	4	99	0	0	3	20
София	5	78	5	27	5	37
Стара Загора	10	265	6	63	3	23
Поправителен дом – Враца	5	58	0	0	0	0
Общо	92	1557	80	852	90	1244

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2019–2021 г.

Проблемите с кадровото обезпечаване на сектор СДВР и голямата натовареност на служителите в него са сред водещите причини за слабата групова, но и индивидуална корекционна работа с лишените от свобода в някои затвори. Те са подробно дискутирани в отчета за дейността на Затвора – София за 2020 г:

> Недостигът на инспектори СДВР доведе до снижаване до минимум на специализираните програми, които са основни средства при корекционния и възпитателен процес. Големият брой новоназначени служители не са преминали първоначална подготовка и специализирано обучение, както и обучение във водене на специализирани програми за въздействие, което затруднява работния процес. С промяната на законовата уредба се повишиха чисто административните задължения на инспекторите, изразяващи се в писмени отговори до компетентните органи по жалби на [лишените от свобода]; изготвяне на доклади за промяна на правния статус, прекъсване на наказанието на основание чл. 447 от НПК, помилване и др. Завишен беше и броят на заведените дела в [Административен съд – София-град] по жалби на лишени от свобода за лоши битови условия, което допълнително натовари служителите в сектора. Доведе до липса на време и ресурс инспекторите да са повече време на терен с лишените от свобода.[204]

Огромната част от интервюираните за това изследване лишени от свобода твърдят, че не са участвали в групови корекционни дейности. Затворник от ЗОЗТ „Кремиковци“ също отбелязва, че проблем за лишените от свобода е честата смяна на социалните инспектори, което не позволява добро опознаване и корекционна работа.

[204] Затвор – София. *Отчет за дейността на Затвора – гр. София и териториалните поделения за 2020 г.*, с. 46.

16 ДЕЙНОСТИ В СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

За осмисляне на свободното време законът изисква на лишените от свобода да бъде осигуряван достъп до широк спектър от занимания – творчески и културни дейности, спорт, религиозна подкрепа.

Типични творчески и културни занимания са честванията на национални и религиозни празници и други паметни дати чрез изработване на информационни табла, украса, рисунки, мартеници, боядисване на яйца; организиране на конкурси за най-красиво изработена картичка, най-добре украсено фоайе, най-добре написано есе или стихотворение.

В някои затвори са организирани артклубове, например в затворите в София, Бургас и Варна. В артклуба в Затвора – Бургас участват петима лишени от свобода: трима доживотни затворници и двама със срочни присъди. Бяха интервюирани двама от участниците, които изразиха голяма удовлетвореност от заниманията си, които също така се зачитат за доброволен труд. В централното фоайе на затвора е изложена инсталация от летящи гларуси, изработена от затворниците в артклуба. Други лишени от свобода от същия затвор бяха недоволни от това, че само избрани от администрацията лица получават достъп до артклуба, а не всички желаещи. Към март 2021 г. артклубът в ЗОЗТ „Кремиковци“ е преустановил работа. В доклада за дейността за 2020 г. се казва, че артклубът е затворил поради липса на материали. Преди това там са се изработвали картички, постери, мартеници, плакати по различни поводи. В Затвора – Плевен се водят групи по декупаж. Изработените от лишените от свобода произведения се продават на организирани от адвентистката църква търгове, средствата от които се дават като дарения за благотворителни каузи. През 2020 г. клубната дейност в Затвора – Бобов дол е

преустановена поради промяна на предназначението на клубните помещения в килии за временна изолация на лишени от свобода, изпаднали в конфликтна ситуация.

Други занимания включват издаване на затворнически вестници от лишените от свобода (например в затворите в Белене, Бургас, Враца, Плевен, Пловдив), организиране на театрални постановки (например в затворите в Белене и Сливен). В корпусите на повечето затвори има киносалони – големи помещения със сцена за концерти, кинопрожекции, срещи с представители на вероизповеданията и други групови мероприятия. Спорадично затворници от заведенията от открит тип посещават външни културни мероприятия.

Не всички дейности са съобразени с възрастта и предпочитанията на лишените от свобода, но интерес към тях има, тъй като участието се отчита положително при определяне на степента на поправяне и може да бъде повод за получаване на награда. Тези дейности също така се организират спорадично, с различна интензивност в различните места за лишаване от свобода, в зависимост от наличието на финансови и човешки ресурси. Недостигът на финансови средства в бюджета на пенитенциарните институции за обезпечаване на пособия и материали за мероприятията, липсата на техника и остарялата материална база са сред основните предизвикателства пред организирането на дейности за осмисляне на свободното време. На някои места също така липсват необходимите помещения за колективни мероприятия в групите.

> **Отчет за дейността на Затвора – Пловдив за 2020 г.**
>
> Перманентно не достигат средства за спортни пособия, културно-масови дейности; клубове по интереси и др. Удачно би било да се подсигурят средства за представления от външни професионални артисти и беседи с изявени обществени – опитваме се да работим на доброволни начала и събираме материали най-вече от НПО, с които работим, и евангелските църкви.[205]

Налице са затруднения и поради незаетите щатове при надзорно-охранителен състав, който следва да обезпечава сигурността при провеждането на мероприятията, както и поради остарелите компютри

[205] Затвор – Пловдив. *Годишен анализ на служебната дейност за периода 01.01.2020 г. – 31.12.22020 г. в Затвора – гр. Пловдив, II категория, през 2020 г.*, с. 37.

и софтуер, липсата на принтери, машини за копиране и консумативи за тях – хартия и мастило.

Лишените от свобода, които срещнахме в затворническите групи в хода на теренното изследване, прекарваха времето си основно в гледане на телевизия, разходка в коридора и сън; някои приготвяха храна, други играеха карти.

По време на наблюдението в Затвора – Белене бяха посетени четвърта и девета група. В четвърта група са настанени лишени от свобода с по-тежки наказания, а в девета – с дисциплинарни провинения. Работещите сред тях са единични случаи – основно доброволен труд. Веднъж дневно напускат затворническата група за хранене и за престой на открито, а веднъж в седмицата – за библиотека и за пералня. Кухненският бокс на групата е сред предпочитаните места за прекарване на част от свободното време; други общи помещения за социализация в групата няма.

В ЗОЗТ „Черна" гора има зала под видеонаблюдение за тихи игри с маси, тоалетна и мивка. Залата се ползва по график. По време на престой на открито може да се играе тенис на маса, да се ползват лежанка и дъмбели; няма фитнес на закрито. От 14:00 до 15:00 ч. може да се играе волейбол, но с ограничение до максимум 12 души. В общежитието няма компютърна зала. Има кабелна телевизия, абонаментът за която се заплаща от затворниците. Посещава ги свещеникът от Затвора – Стара Загора, както и доброволец от православна група от Чирпан.

Въпросът с телевизията е уреден по различни начини. В някои институции е осигурен достъп до кабелна телевизия, който се заплаща от лишените от свобода. Така е например в Затвора – Стара Загора, където абонаментът е 5 лв. на месец и срещу него затворниците получават 100 телевизионни канала. В Затвора – Белене таксата е 8 лв. на човек, като договор с доставчика на услугата се сключва от съвета на колектива на лишените от свобода. В други институции, като ЗО „Разделна", няма кабелна телевизия и се гледат основните ефирни канали, 4–5 на брой.

С обявяване на извънредно положение поради пандемията от COVID-19 през 2020 г. посещенията на представители на духовенствата са преустановени, като по време на теренното наблюдение през 2021 г. на някои места все още не бяха възстановени. В този период със затворниците остават да работят православни свещеници, където има такива наети на щат, например в затворите във Враца и Стара Загора. В нормална обстановка присъствие в затворите имат представители и на други религиозни деноминации: протестантска, евангелска, католическа

църква. В повечето затвори и в някои затворнически общежития има параклиси; в двора на училището на Затвора – Стара Загора е издигната църква. Интервюирани затворници мюсюлмани в Затвора – Пазарджик обясниха, че за тях не се осигурява помещение за богослужение или среща с имам. Представителите на религиозните общностни осигуряват важна морална подкрепа на лишените от свобода, особено на доживотните затворници. Те организират богослужения, изповеди, беседи, курсове; набират дарения и организират събития затворниците.

17 БИБЛИОТЕКИ

Законът изисква създаване на библиотеки във всички затвори, затворнически общежития и поправителни домове, книжният фонд на които да се попълва и обновява периодично. Според направените наблюдения такива са обособени в заведенията от закрит тип, но не навсякъде в общежитията от открит тип. В Поправителния дом към Затвора – Враца също няма библиотека, а шкаф с книги, който, по думите на интервюираните момчета, остава заключен. На повечето места има богат книжен фонд, но състоящ се основно от стари издания на неактуални теми. Книжният фонд се обновява спорадично от дарения на частни лица. Няма достъп до дигитализирани издания на четива – книги, вестници и списания или аудиоресурси. Библиотекари са лишени от свобода.

Затворническите групи посещават библиотеката веднъж в седмицата, в определен час по график или по времето за престой на открито (в Затвора – Бобов дол). В Затвора – Стара Загора читателите нямат достъп до библиотеката, а вземат избраната от тях книга от библиотекаря през прозорец, който гледа към карето за престой на открито.

В нито една от посетените библиотеки не бяха намерени на видимо и достъпно място актуални издания на основните международни и национални нормативни актове, уреждащи наказателната и наказателноизпълнителната материя, въпреки изричната нормативна разпоредба в този смисъл.[206] Не съществува и практика библиотеките да осигуряват примерни молби, декларации, заявления и жалби по казуси, типични в местата за лишаване от свобода.

[206] ЗИНЗС, чл. 165, ал. 2.

Към момента на теренното наблюдение библиотеката на Затвора – София изглежда в добро състояние. Всяка затворническа група посещава библиотеката веднъж в седмицата по график. Библиотекарят е лишен от свобода, който е нает на половин (4-часов) платен щат; през останалата част от времето той полага доброволен труд.

До лятото на 2018 г. в Затвора – София наред с общата библиотека действа специализирана юридическа библиотека, уникална за цялата пенитенциарна система у нас. Тя е посещавана от лишените от свобода от всички групи по график, различен от този на общата библиотека. Библиотеката се определяше като „правна" поради наличието на лаптоп с правен софтуер и поради това, че библиотекарят предоставя правна информация и помощ на затворниците. Помещението е оборудвано с компютър, лаптоп, скенер и принтер. Правният софтуер се актуализира по няколко пъти в годината и осигурява достъп до бази данни със законодателство и съдебна практика. И лаптопът, и софтуерът са осигурени чрез частно дарение. Библиотеката притежава и печатни правни издания, вкл. Държавен вестник. Офис консумативи, включително хартията за принтера, се купуваха от затворниците.

Библиотеката се администрира от затворник с добри правни познания. Той помага на затворниците с правна информация, изготвя документи, предоставя друга информация и данни за контакт на институциите. Формалната причина за закриване на библиотеката е необходимостта помещението, в което се намира, да бъде използвано за други цели.

При посещението на БХК през октомври 2021 г. лаптопът с правният софтуер беше на разположение в общата библиотека, но библиотекарят нямаше познания и ангажимент да предоставя правна информация. Библиотеката не разполагаше с формуляри или бланки на молби и жалби. На място не беше открит нито един закон по изпълнение на наказанията; имаше някои стари правни издания.

В Затвора – Плевен библиотеката изглежда добре поддържана и с богата колекция. Новите попълнения на книги са от дарения на служители и местни жители. Има около 60 активни читатели. Липсва актуална правна литература, като според библиотекаря актуално копие на ЗИНЗС и НПК има на компютъра, който той ползва за целите на работата си в библиотеката. Беше пояснено, че задържаните в ареста не могат да ползват библиотеката, но библиотекарят е изготвил списък от двадесетина книги, от които могат да си избират, и заявките да им се предоставят в килиите.

Библиотеката на ЗОЗТ „Кремиковци“ е добре организирана и снабдена с книги и периодични издания. През 2020 г. БХК организира кампания за събиране на дарения от книги специално за библиотеката в Кремиковци. Събрани са съвременна художествена и учебна литература, учебници, енциклопедии, езикови речници и научнопопулярни списания. По време на посещението на място през юни 2021 г. закупената и дарена от БХК правна литература се намираше в склада на библиотеката. Според библиотекаря книгите се дават на затворниците при поискване и след преценка дали читателят ще запази книгите в добро състояние. Външният вид на книгите обаче подсказва, че е малко вероятно те да се дават редовно на лишени от свобода.

АРЕСТИ

18 БРОЙ АРЕСТИ И КАПАЦИТЕТ

Арестите са места за лишаване от свобода за настаняване на лица, задържани по реда на НПК. В едни и същи институции, но в отделни килии се настаняват мъже и жени, пълнолетни и непълнолетни, български и чужди граждани. Към момента на мониторинга единственият специализиран арест е този на ул. „Майор Векилски“ в София, който обслужва Специализираната прокуратура. Дейността на арестите се обединява, ръководи и контролира от областните служби „Изпълнение на наказанията“ (ОСИН) на ГДИН. Територията на страната е поделена между седем ОСИН с центрове Благоевград, Варна, Велико Търново, Бургас, Плевен, Пловдив и София, като към всяко подразделение са причислени от два до пет ареста.

От 1998 г. насам броят на арестите в България е редуциран близо три пъти и половина – от 89 през 1998 г. до 26 през 2021 г. (графика 14). Процесът на закриване на арести започва през втората половина 90-те години, когато ръководството и контролът на следствените арести преминава от Националната следствена служба към Министерството на правосъдието. Закриват се арести предимно в по-малки населени места, които са по-слабо натоварени, с цел оптимизация на разходите. Закриват се и такива арести, които поради структурни и други причини не подлежат на реконструкция и превеждане в съответствие с минималните европейски изисквания за осветеност, вентилация, подходяща температура, достъп до вода и санитарен възел, място за престой на открито и др. През последните години са закрити арестът в Дупница – през 2018 г.; арестите в Разлог, Монтана, Търговище и Перник – през 2019 г.; арестът в Ямбол – през 2020 г. През 2021 г. е закрит арестът в Габрово, последният подземен арест в страната, който беше с едни от най-нехуманните усло-

вия на задържане – с малки помещения, без санитарни възли и течаща вода в килиите, без достъп до естествена светлина.

През 2017 г. на основание чл. 46 от ЗИНЗС НПМ направи препоръка за закриване на ареста в Свиленград поради нечовешки и унизителни условия на задържане. В рамките на настоящото изследване дежурният състав на ареста сподели, че се очаква закриването на ареста и пренасочването му в сградата на спортна зала в града, собственост на МВР. Този план обаче все още не е реализиран.

ГРАФИКА 14. **Брой арести в България през отделни години в периода 1998–2021 г.**

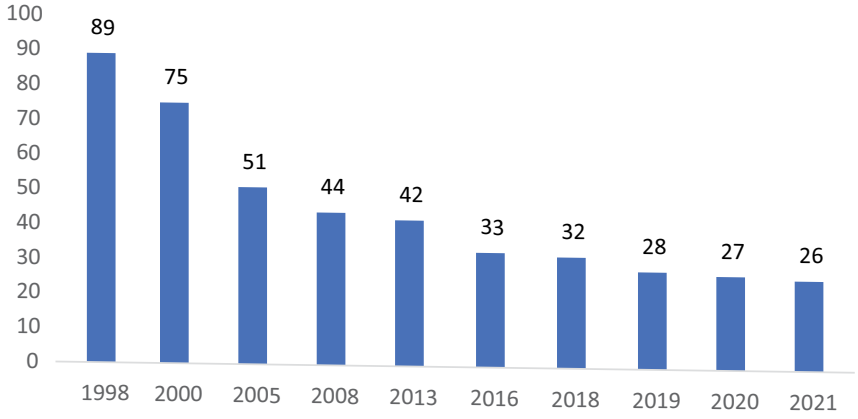

Източник: Доклади за правата на човека в България на БХК, 2016–2021 г.

Паралелно със закриването на арести, в по-големите градове тече процес на преместване на арестите от сгради на МВР в затворнически институции в съответните населени места. В цялата страна арестните помещения в сградите на МВР са в тежко материално състояние, неподлежащи на реконструкция или преустройство. Към края на 2021 г. са обособени седем ареста към затвори. По-специално, това са арестите към затворите в Бургас, Враца, Сливен, Стара Загора, Ловеч, Пазарджик и Плевен, а арестът в Смолян се помещава на територията на ЗООТ.

Процесът на извеждане от експлоатация на старите арести е насърчаван от КПИ, който през 2014 г. отправя препоръка към България за постепенно закриване на арестите и настаняването на обвиняемите и подсъдимите лица в затворите. Препоръката е направена с цел подобряване на материалните условия на задържане и намаляване на прена-

селеността, но също така и с оглед осигуряване на по-адекватен режим за задържаните лица и прекарване на повече време извън килиите. С преместването на арестите към затворите тези цели се постигат само частично, тъй като изключително рестриктивният режим на задържане в рамките на 23 часа на ден в килията без достъп до смислени дейности остава непроменен.

От 2017 г. насам няколко ареста се сдобиха и с нови самостоятелни сгради – това са арестът в Шумен, който през 2018 г. е преместен в сграда, реконструирана и обновена с финансовата помощ на НФМ; арестите в Добрич и Благоевград. Освен това по изграждането на нови арести се работи в Петрич и Велико Търново. В Кърджали са започнали строително-ремонтни дейности за изграждане на нов арест, но през 2021 г. те са преустановени.[207]

По официални данни капацитетът на арестите у нас е 1292 задържани лица (таблица 23). Най-големият арест в страната е този на бул. „Г. М. Димитров“ в София, с капацитет 249 души, а най-малкият – в Сандански, с 4 места за настаняване.

ТАБЛИЦА 23. **Местоположение и капацитет на арестите в България към края на 2022 г.**

Териториална служба ОСИН	Арест	Брой помещения	Капацитет на база 4 кв.м (лишени от свобода)
Благоевград	Благоевград	10	16
	Сандански	4	4
	Кюстендил	13	13
Бургас	Бургас (към Затвора – Бургас)	10	42
	Хасково	19	42
	Свиленград	5	9
	Елхово	14	39
	Сливен	20	40
Варна	Варна	19	59
	Силистра	9	11
	Разград	15	40
	Добрич	12	48

[207] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 45.

Териториална служба ОСИН	Арест	Брой помещения	Капацитет на база 4 кв.м (лишени от свобода)
Велико Търново	Велико Търново	11	22
	Разград	15	40
	Русе	42	72
Плевен	Плевен (към Затвора – Плевен)	9	46
	Видин	10	23
	Враца (към Затвора – Враца)	20	70
	Ловеч (към Затвора – Ловеч)	6	24
Пловдив	Смолян (към ЗООТ „Смолян“)	7	21
	Стара Загора (към Затвора – Стара Загора)	16	56
	Пловдив (към Затвора – Пловдив)	60	180
	Пазарджик (към Затвора – Пазарджик)	9	35
	Кърджали	11	12
София	София бул. „Г. М. Димитров“	83	249
	София ул. „Майор Векилски“	30	80
Общо		478	1292

Източник: ГДИН

Впечатлението обаче е, че капацитетът на институциите е изкуствено завишен чрез използване на некоректен метод на изчисление – вместо сбор от максималната вместимост на всяка килия на база 4 кв.м на човек, капацитетът се калкулира, като площта на всички килии, взети заедно, се раздели на 4 кв.м. Така площта над 4 кв.м на човек в отделните килии се събира и преизчислява в допълнителни места за настаняване, макар че такива в килиите няма. Добра илюстрация на този порочен метод на изчисление е ситуацията в ареста в Свиленград. Арестът разполага с 5 килии, всяка с площ, по-малка от 8 кв.м, което означава 5 души максимална вместимост на ареста. Официалният капацитет на институцията обаче е изчислен на 9 души, като общата площ на килиите – 36,55 кв.м, е разделена на 4 кв.м. Подобно е положението и в ареста в Шумен, където капацитетът, калкулиран на база площта във всички килии, е 59 задържани, но реално при спазване на стандарта от 4 кв.м на човек максималният брой на настанените лица в ареста е 39.

В периода 2018–2021 г. ежегодно пренаселени са арестите в Свиленград, Видин, Кюстендил и Благоевград. Тези институции обслужват погранични райони и делът на задържаните чужди граждани в тях е голям. Редовно се пренаселват още арестите в Сандански, Велико Търново, Хасково, Русе и арестът на бул. „Г. М. Димитров“ в София. През 2020 г. той достига пренаселеност 62 души над капацитета, а в ареста в Сандански настанените са били четири пъти над максимално определените места на база 4 кв.м на човек.[208] От ръководството на ареста на бул. „Г. М. Димитров“ в София заявиха пред изследователите, че причината за честата пренаселеност в килиите е липсата на забрана съдилищата и най-вече прокуратурата да извършват настанявания в ареста, когато официалният му капацитет е запълнен.

Друга причина за надхвърляне на максималния капацитет на настаняване на някои места е увеличената натовареност вследствие на пренасочване на задържани лица от райони, в които арестите са били закрити. При посещението в Благоевград например беше разяснено, че тъй като арестът в Разлог е бил закрит, а арестът в Сандански е с малък капацитет, често задържани лица от тези региони, както и от Петрич се изпращат в ареста в Благоевград, което понякога води до пренаселеност на килиите. Капацитетът на ареста в Кюстендил е 13 души, а към момента на посещението там бяха задържани 14 лица. Натовареността на ареста се е увеличила след закриването на арестите в Перник и Дупница. Пренаселването се обяснява още с преводите на лица от Затвора – Бобов дол за дела в Кюстендил, като най-често те се конвоират от затвора в понеделник и престояват до сряда.

Арестът на бул. „Г. М. Димитров“ в София е най-големият по площ и капацитет в страната. Капацитетът му е намалял значително през последните години. Ако през 2016 г. той е бил 415 места, в деня на посещението при площ от 4 кв.м на задържано лице е изчислен на 249 места, но при посещението на изследователите в него бяха настанени 252 лица.

Един от арестите с най-малък капацитет – 9 души, е в Свиленград. В момента на посещението арестът беше пренаселен, като в него бяха задържани 13 лица.

[208] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието през 2020 г.*, с. 47.

19 БРОЙ ЗАДЪРЖАНИ ЛИЦА И СРОК НА ЗАДЪРЖАНЕТО В АРЕСТИТЕ

Двете основни групи лица в арестите са: задържаните с мярка за неотклонение задържане под стража; и осъдените на лишаване от свобода, преведени по разпореждане на съда или прокурора за явяване по съдебни дела, за участие в действия по разследването и други процесуални действия – т.нар. делегация. От 2016 до 2021 г. броят на задържаните в арестите лица намалява с впечатляващите близо 30% (графика 15).

ГРАФИКА 15. **Брой преминали през арестите лица в периода 2016–2021 г.**

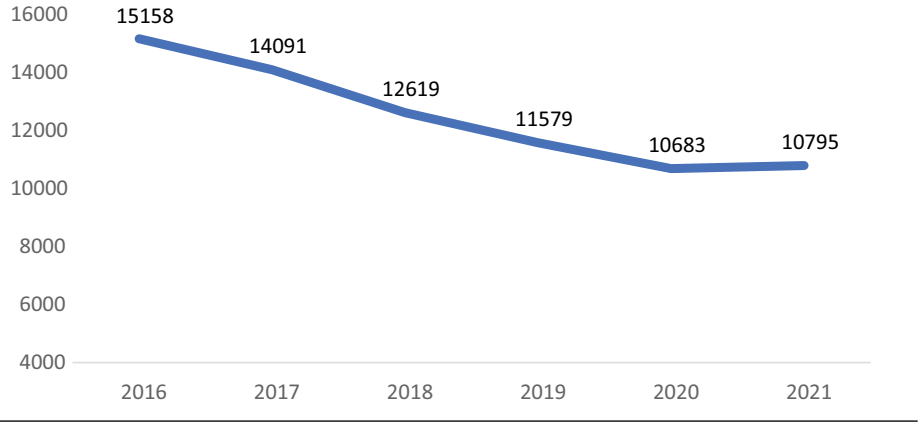

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2016–2021 г.

Причината за този драстичен спад може да се отнесе към намаляването близо наполовина на броя на задържане по делегация лица – от 8167 през 2016 г. на 4633 през 2021 г. Тази тенденция неминуемо е повлияна от по-малкия брой лица, изтърпяващи наказание лишаване от свобода. Друга причина, довела до ограничаване на конвоирането на лишените от свобода извън затворите и настаняването им в арестите по делегация, са измененията в процесуалните закони от 2021 г., с които се въведе широка употреба на видеоконференцията като средство за участие на страните в съдебни заседания.

Не без значение са и постоянно променящите се тенденции в броя на задържаните чужди граждани. Най-много чужди граждани се задържат в арестите в пограничните райони по обвинения за незаконно пресичане на границата в моменти на засилен миграционен поток и бежански вълни.

ГРАФИКА 16. **Брой задържани чужди граждани в арестите в периода 2017–2021 г.**

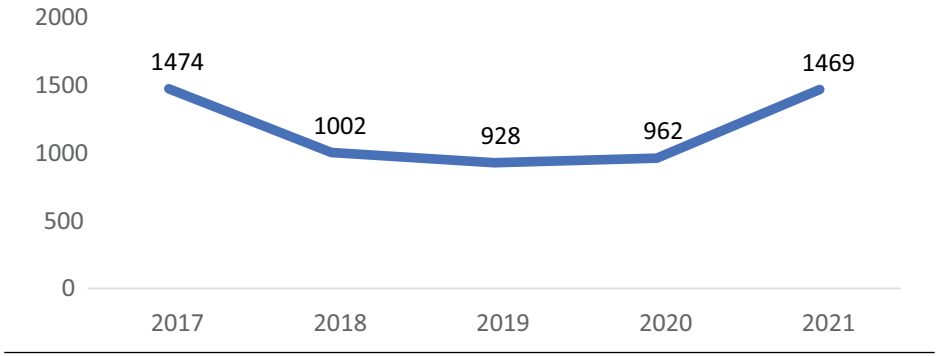

Източник: ГДИН

Отделно от това, с близо 20% на шестгодишна база намаляват и задържаните в арестите с постоянна мярка за неотклонение задържане под стража (графика 17). Това е значимо развитие, тъй като задържаните с определение на съда са категорията лица, която остава в арестите за най-продължителни периоди.

ГРАФИКА 17. **Брой преминали през арестите по основание на задържането и по години (2016–2021 г.)**

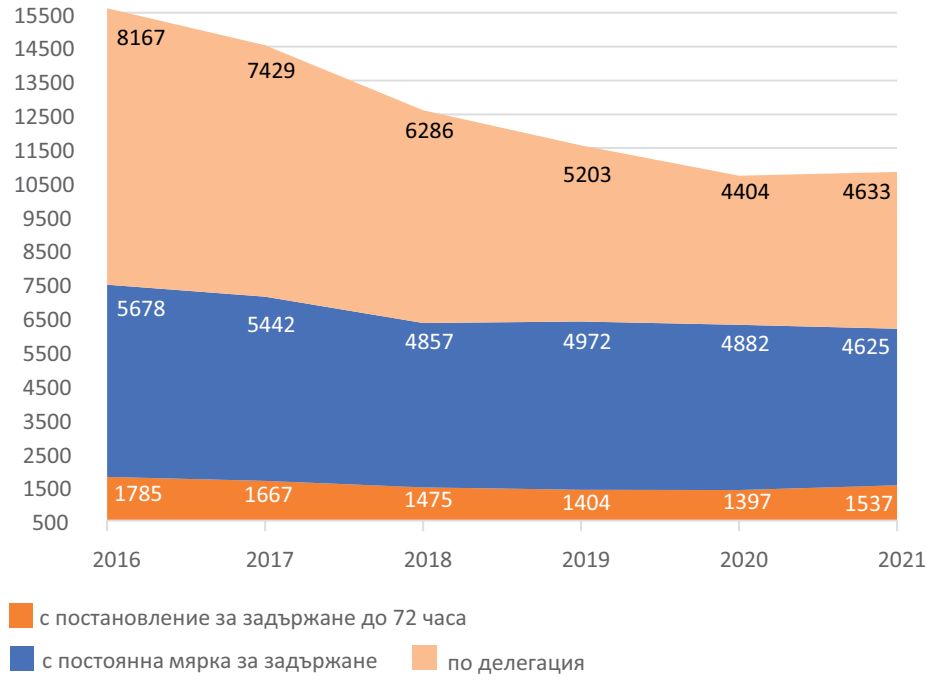

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2016–2021 г.

На този фон общият брой човекодни престой на задържаните лица в арестите също бележи по-ниски нива през разглеждания период, но намалението от около 10% не е пропорционално на намалението на броя на задържаните лица – 30% (графика 18). Обяснението е, че настаняваните по делегация лица, при които се наблюдава чувствителният спад от една трета в периода 2016–2021 г., имат кратки престои в арестите – в рамките на дни, и промяната в техния брой не се отразява толкова значително върху цялостната натовареност на арестите.

ГРАФИКА 18. **Брой човекодни престой на задържаните лица в арестите в периода 2016–2021 г.**

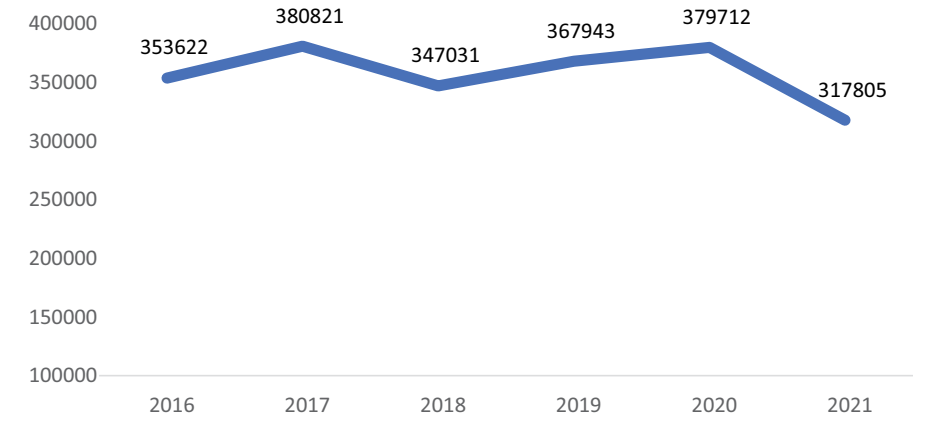

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2016–2021 г.

НПК въвежда пределни срокове на задържане на обвиняемите лица в досъдебното производство – мярката за задържане под стража не може да продължи повече от осем месеца, ако лицето е привлечено като обвиняем за тежко умишлено престъпление, и повече от една година и шест месеца, ако лицето е привлечено като обвиняем за престъпление, за което се предвижда наказание не по-малко от петнадесет години лишаване от свобода или друго по-тежко наказание. Във всички останали случаи задържането под стража в досъдебното производство не може да продължи повече от два месеца.

Статистиката на броя на арестантите според сроковете им на задържане за периода 2017–2021 г. свидетелства за липса на убедителна тенденция в посока ограничаване на продължителните престои в арестите, която зависи най-вече от активността на разследващите органи и сложността на случаите (таблица 24). През 2021 г. над 2028 души са били задържани в арестите за срок над два месеца, от които 537 – за повече от шест месеца. Като се имат предвид условията на задържане и изключително рестриктивният режим в арестите, тези данни са силно тревожни. Пик в броя на задържаните над два месеца – 52% от всички с постоянна мярка за неотклонение, се забелязва през 2020 г., когато до голяма степен дейността на съдебните органи се парализира поради извънредното положение. Вместо да се променят мерките за неотклонение обаче, обвиняемите са оставяни в арестите за по-продължителни периоди.

ТАБЛИЦА 24. **Брой лица, задържани в арестите с постоянна мярка за неотклонение според продължителността на задържането в периода 2017–2021 г.**

	2017	2018	2019	2020	2021
Задържани с постоянна мярка за неотклонение	5442	4857	4972	4882	4625
Задържани за срок от 2 до 6 месеца	1775	1235	1723	1790	1491
Задържани за срок над 6 месеца	608	522	661	733	537
% на задържаните над 2 месеца от общия брой задържани с постоянна мярка за неотклонение	43%	36%	48%	52%	44%

Източник: Отчети за дейността на ГДИН за 2016–2021 г.; процентните изчисления са на БХК

Според данните на ГДИН през 2021 г. задържаните за над шест месеца са били най-много в арестите в София, Пловдив и Бургас.[209]

[209] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 45.

20 МАТЕРИАЛНИ УСЛОВИЯ

Под натиска на международни и национални правозащитни органи, материалните условия в арестите през изминалите няколко години бяха подобрени. Както вече беше отбелязано, от реализираните мерки ключови бяха закриването на последните останали в страната подземни арести, сред които тези в Сливница, Пазарджик и Габрово, и преместването в нови самостоятелни сгради или в помещения към затворите на някои от арестите в най-ужасяващо състояние, като тези в Бургас, Добрич, Плевен, Сливен, Стара Загора и Шумен.

Към момента на приключване на настоящото изследване, от посетените арести с най-неприемливи условия на задържане остават намиращите се в сгради на други ведомства, най-често Министерството на вътрешните работи. Те са изграждани преди много години, като са следвани принципи и стандарти, които днес са несъвместими с минималните изисквания за третиране на задържаните лица – без прозорци, тоалетни и течаща вода в килиите, без места за престой на открито. Може да се каже, че в най-критично състояние са арестите в Свиленград, Хасково, Велико Търново и Видин. Те не могат да бъдат реконструирани поради архитектурни особености и в някои случаи, като ареста във Видин – поради липса на акт за държавна собственост на имота, и следва да бъдат закрити или преместени в най-спешен порядък. Арестите в Габрово, Благоевград и Добрич, които при теренното наблюдение също се характеризираха с нечовешки и унизителни условия, през 2021–2022 бяха закрити или преместени в нови сгради.

Арестът в Габрово (закрит през 2021 г.)

Арестът в Габрово, посетен през юни 2020 г., се намира на подземен етаж (под кота нула) в сграда на следствието в центъра на града. Етажът представлява мазе на стара сграда, построена през първата половина на миналия век.

Всички арестантски помещения са тъмни, тесни и влажни и не подлежат на сериозна реконструкция или разширяване. С изключение на едночасовия престой на открито, задържаните лица прекарват останалите 23 часа от денонощието заключени в килиите. Във всяка от килиите има малки прозорчета, от които обаче не прониква светлина поради факта, че се намират на нивото на земята, имат плътни решетки, а на улицата пред ареста е монтирано метално ограждение, което ограничава достъпа до сградата. Единственият източник на светлина в ареста са електрически енергоспестяващи крушки, които разпръскват слаба жълто-оранжева светлина. Въздухът е застоял, с неприятна миризма и влажен. Въздуховодната система е стара и в двете посетени от изследователите килии тя не работеше. Прозорците в ареста също не могат да бъдат отваряни с цел проветряване. Подът в килиите е циментов, порест, без допълнителна настилка, което прави хигиенизирането му невъзможно.

Обзавеждането в килиите е оскъдно, а това, което е налично, е амортизирано. То включва метални двуетажни легла, на които са премахнати металните мрежи и вместо тях са заварени дебели ламарини, върху които са поставени дюшеците. В килиите има по една пластмасова маса. В някои килии има пластмасови табуретки и по една пластмасова етажерка за съхранение на лични вещи. В килиите има и звънци, с които задържаните сигнализират на охранителния персонал за посещение на санитарния възел или по други проблеми. В четири от килиите е прокаран ток 12 V за включване на телевизори и радиоапарати, а в две от килиите – не.

Килиите не са обзаведени със санитарен възел. Достъпът на задържаните до общата тоалетна се осъществява след сигнализиране на надзирателите чрез позвъняване на звънец. Входът към тоалетната – помещение с размер един квадратен метър с клекало, е разположен в стаята на надзорния персонал, което прави придвижването до тоалетната и ползването ѝ неудобно както за задържаните, така и за служителите на ареста. Достъп до банята се осигурява два пъти седмично. Входът ѝ се намира в същото помещение на надзорния състав.

Мястото за престой на открито е тясна метална клетка с размери около 1,80 х 5,00 м, разположена във вътрешния двор на сградата. Освен с

малка пейка, клетката не е оборудвана с нищо друго. Липсва покрив, който да осигурява възможност за престой на открито при дъжд и сняг.

20.1. Капацитет и размер на килиите

В повечето от посетени арести килиите са маломерни, а освен това броят на леглата в тях надвишава значително максимално допустимата заетост на помещенията, изчислена на 4 кв.м площ за един задържан. Това е признак, че арестите регулярно се пренаселват. Броят на леглата е между две и пет. От наблюдаваните места най-малки по площ – около 7 кв.м, са килиите в ареста в Свиленград, а най-големи – в новия сектор на ареста към затвора Враца – около 25 кв.м.

Арестът в Хасково разполага с 20 килии по наблюдения на изследователите и с 19 по официални данни. Килиите са разположени в два коридора и в тях има по 3 или 4 легла – общо 60 легла; според официалните данни капацитетът на ареста е 42 на база 4 кв.м минимална жилищна площ. Килиите са с различни размери. От съдебната практика по дела за обезщетения става ясно например, че килия №15 е с обща площ 8,06 кв.м, като оборудването ѝ (три легла, една маса и две табуретки) заема приблизително 4,6 кв.м. Килия №9 е с обща площ 8,37 кв.м и оборудването ѝ (три легла, една маса и две табуретки) заема приблизително 4,6 кв.м. Килия №13 е с обща площ 12,18 кв.м и е оборудвана с четири легла, две маси и една табуретка, заемащи приблизително 6 кв.м от площта ѝ.

Всички килии в ареста в Свиленград имат площ по около 7 кв.м и са обзаведени с по две двойни легла. Това означава, че при пълна заетост площта на един задържан е 1,63 кв.м и по 3,5 кв.м при двама настанени в килията – и в двата случая под нормативно гарантираната жилищна площ на един задържан. Следва да се отбележи, че това е площта на цялата килия, включително площта, постоянно заета от двете двуетажни легла, чийто размер е приблизително 4 кв.м. В решения на съдилищата по дела за обезщетения за вреди, причинени от нечовешки и унизителни условия в ареста в Свиленград, се споменават драстични случаи на пренаселеност на килиите – до седем души в килия.

Капацитетът на ареста във Велико Търново е 22 души, а на практика разполага с 44 легла. В момента на посещението имаше 13 задържани, но по данни на служителите достига до 39 настанени. След закриване на ареста в Габрово и насочване на задържаните лица от този район към ареста във Велико Търново, пренаселеността се увеличава допълнително. Така през 2021 г. среднодневният брой на задържаните в този арест

е 42 души, което на практика означава, че задържането перманентно е в условията на 2 кв.м площ на човек.

Официалният капацитет на ареста в Кюстендил, изчислен на база 4 кв.м, е 11 лица, а броят на монтираните при посещението легла са 24. В деня на посещението в ареста бяха настанени 14 души. Една от посетените от изследователите килии в ареста във Варна беше с размери около 13 кв.м, вкл. площта на тоалетната, като в килията бяха монтирани общо пет легла – две двуетажни и едно единично.

20.2. Обзавеждане и състояние на килиите

Като минимум килиите следва да са обзаведени с отделни легла за настанените, с шкафчета за лични вещи, маси и столове. Освен леглата обаче, останалото обзавеждане не е налично във всички арестантски помещения, а там, където е осигурено, е старо и амортизирано. Повечето килии са толкова маломерни, че над половината им площ е заета с легла и дори при добро желание не биха могли да се монтират допълнителни мебели.

За разлика от затворите, където двуетажните легла вече рядко намират приложение, в арестите те са масово явление. Изцяло обзаведен с единични легла от посетените арести беше единствено този в Шумен. „Трета вишка“ не беше констатирана в нито една от наблюдаваните институции. В ареста в Пловдив първоначално всички са били единични, но поради недостатъчност на капацитета на 56-те килии в тях е поставено по още едно легло на втори етаж. Леглата във всички институции са метални; вместо с пружина някои бяха със заварени ламарини, върху които се поставя дюшекът. По данни на ГДИН, цитирани в съдебни дела, размерът на леглата в Свиленград е 192 x 80 x 160 см (височина). На арестантите се предоставят дюшеци, които в хода на изследването изглеждаха износени и мръсни.

В ареста във Велико Търново обзавеждането в една от посетените килии се състоеше от две двуетажни легла, една малка маса и две табуретки, закрепени за стената, и пластмасова етажерка за багаж с четири чекмеджета. В общия коридор до всяка от вратите на килиите има дървени шкафчета за лични вещи, които не се допускат в килиите. В ареста в Пловдив под част от леглата са монтирани малки метални шкафчета, които са с вратички и може да се заключват, ако задържаното лице си подсигури катинар. Във всяка килия има ниска метална маса с две столчета без облегалка, закрепени неподвижно за пода. На стената има закачалка за дрехи. Монтирана е и малка поставка за телевизор, има и кабел

за антена. В две от посетените килии в ареста в Кюстендил, освен леглата и по една пластмасова маса, нямаше никакво друго обзавеждане (без нощни шкафчета и столове). Обяснението за липсата на мебели в килиите е, че подовата настилка е ронлива, мебелите не могат да бъдат захванати здраво за пода, каквото е изискването за инвентара в килията, и поради това не се осигуряват. Обзавеждането в килиите в ареста в Свиленград включва две двуетажни легла и малка метална маса с табуретки, закрепени към стената; шкафове, в които се складират вещи и дрехи на задържаните, има в коридора. В ареста в Шумен, освен единичните легла, обзавеждането се състои от метална маса и две метални табуретки, фиксирани за пода и стените, и шкафчета.

Подовите настилки са най-разнообразни. На някои места те са от теракотни плочки. В ареста в Шумен, който е нов, подовата настилка е от епоксидна саморазливна смола. В по-старите арести, разположени в сгради на МВР, където не се инвестира в основни ремонти, подовете са в по-лошо състояние. Така например в хасковския арест подът беше застлан с накъсан балатум, на места липсващ и в резултат – неподлежащ на хигиенизиране; в ареста във Велико Търново в две от килиите е поставен теракот, а останалите са със саморазливен под, който се руши. В ареста на ул. „Майор Векилски“ в София подът в някои от посетените килии беше само със замазка.

В общия случай стените в арестите са с неравна мазилка, боядисани с латекс или блажна боя и на всеки няколко години се освежават и пребоядисват. Наблюденията на повечето места обаче сочат, че стените са опушени и зацапани, със следи от загасени цигари и друга мръсотия. В ареста на ул. „Майор Векилски“ в София бяха установени течове и последствия от тях върху състоянието на мазилката в четири килии. Персоналът заяви, че източникът на проблема е в сградата на Затвора – София: коридорът на ЗПС на затвора се намира точно над втория етаж на ареста и ако в някоя от килиите лишен от свобода си прави „вана“, водата прониква надолу и протича в килия на ареста.

Проблемът с дървениците в арестите е масов, като най-често се смята, че произлиза от затворите. Навсякъде се осигурява дезинсекция, но без трайни резултати.

От институционалния бюджет за лична хигиена се осигурява единствено сапун; в ареста в Свиленград обаче беше заявено, че дори сапунът се купува лично от арестантите. Други хигиенни средства и консумативи – самобръсначки, паста и четки за зъби, тоалетна хартия, хавлии за къпане – не се предоставяха никъде в посетените институции. За хигие-

низиране на помещенията арестантите получават дезинфекциращ препарат.

При постъпване задържаните получават одеяло, чаршафи и възглавница, но поради захабеното състояние, в което се намират, основно се ползва лично спално бельо, което се получава по време на свиждане. От арестите осигуряват пране единствено на служебния постелъчен инвентар – или в пералня към институцията, или чрез външна фирма. При теренното наблюдение в ареста във Варна изследователите поискаха да видят чистото спално бельо, което се предоставя на новопостъпващите, но служителите не разполагаха с такова. Задържаните сами перат дрехите си. На повечето места беше съобщено, че при поискване се предоставя леген или кофа за пране на ръка, прах и сапун. Простира се в килиите, в общия санитарен възел или в коридорите на ареста. Например в ареста в Пловдив изпраните дрехи се простираха в килиите, на простори, окачени между леглата, а в ареста в Свиленград дрехите съхнеха на решетките на прозорците в коридора пред килиите.

Не беше установена единна практика по отношение на възможността за предоставяне на дрехи и обувки на задържаните лица. На някои места се каза, че ГДИН не осигурява такива. В ареста в Пловдив разполагаха със спортни екипи и обувки за тези от задържаните, които не могат да си ги осигурят. В кюстендилския арест служителите заявиха, че разполагат с дрехи от дарения, които вече са изпокъсани. Обувки там не се дават. Преди години са били раздавани чехли, но вече няма средства за осигуряването им.

Арестантите могат да ползват електрически уреди – радиоприемници и телевизори, на ток от 12 V. В килиите на някои арести, например в София, има захранване от 12 V мрежа и съответно е необходимо задържаните лица да си доставят уреди, работещи на това напрежение. На други места, като арестите в Кюстендил и Свиленград, в килиите не е прокарано електричество на 12 V, а от контакти в коридора се подава ток 220 V, който задържаните трябва да преобразуват в 12 V с трансформатор, осигурен от самите тях. В килиите на ареста към Затвора – Враца има електричество на 220 V.

20.3. Осветление

Според данни на българското правителство, предоставени на Комитета на министрите на Съвета на Европа през 2021 г. във връзка с отчитане на напредъка по изпълнението на пилотното решение *Нешков и други срещу България*, три са арестите в страната, в които не се осигу-

рява достъп до естествена светлина – във Велико Търново, Свиленград и Хасково. В действителност в килиите на тези арести изцяло липсват прозорци. Освен тях обаче има и редица други места, където притокът на дневна светлина е толкова оскъден, че не би могло да се приеме, че изискването за достъп до естествена светлина е адекватно изпълнено. Изкуственото осветление като цяло също е слабо и неподходящо за нормалното извършване на дейности като четене. За определяне на нормите за осветеност в местата за лишаване от свобода ППЗИНЗС насочва към приложимите стандарти за обществените сгради, но специален стандарт, относим към спалните помещения в местата за лишаване от свобода, не е приет.

В ареста в Хасково килиите са разположени в два коридора – северен и южен. Северният коридор е вътрешен, без прозорци. Килиите там имат малки външни прозорци, които не могат да се отварят и са уплътнени с надупчени метални плоскости, през които не прониква естествена светлина. Вратите на килиите имат отваряеми прозорци, гледащи към коридора. Южният коридор на ареста е външен, има прозорци и е по-добре осветен. Килиите, разположени там, са без прозорци, но имат отвори към коридора, през които прониква естествена светлина. Над вратата на помещенията са монтирани две луминесцентни тела за дневно осветление и лампа с жълта светлина за нощно осветление.

В ареста във Велико Търново също липсват прозорци в спалните помещения. Естествената светлина прониква през прозорците в коридора на ареста единствено ако вратата на килията е отворена. Изкуствената светлина се осигурява от едно луминесцентно тяло, разположено над вратата. При измерване на осветеността в килията от изследователския екип (върху възглавницата на леглото, където се предполага, че задържаният чете) бяха отчетени 6 лукса, което е под стандартите за каквото и да било помещение.

В килиите на ареста в Свиленград слаба светлина достига от коридора на ареста, през изрязани във вратите отвори с размери 60 х 60 см, прегредени с надупчени метални листове. Изкуствената светлина се осигурява от две луминесцентни лампи, разположени в ниша над вратите.

Килиите в ареста в Кюстендил имат по един прозорец с размери 80 х 60 см, който обаче не е на външната стена, тъй като по цялата дължина на етажа от двете страни има коридори с широчина от около един метър и на практика прозорците на килиите контактуват с тези коридори. Това възпрепятства проникването на достатъчно естествена светлина в килиите и ако няма изкуствено осветление, в тях е мрачно. Осветлението в

килиите се осигурява от две крушки, едната от които е дежурно осветление. Крушките са монтирани в отворите над вратите на килиите, които са обезопасени с метални решетки и метални мрежи.

Добро ниво на осветеност е осигурено в килиите на ареста в Шумен, където всяка килия има по един леко отваряем прозорец с метална решетка с размери 1,5 х 1,5 м, който осигурява пряк достъп на слънчева светлина. Изкуственото осветление е с дневен и нощен режим. В една от посетените килии на новообособения сектор на ареста към Затвора – Враца, който е разположен в сградата на училището, имаше два големи прозореца с размери 1,80 х 1,80 м, които осигуряваха достатъчен светлинен приток. В другия сектор на ареста обаче през 2017 г. НПМ установява, че поради изграждането на санитарните възли към прозореца, измереното ниво на осветление е 8 лукса за дневна светлина и поради това изкуственото осветление е постоянно включено.[210]

20.4. Отопление

Проблем с отоплението възниква във всички арести, разположени в сгради на други ведомства. Тъй като парното в тях се контролира от принципала на сградата – обикновено МВР, след работно време и през почивните дни то се изключва и арестантските помещения остават без отопление. В ареста в Кюстендил отоплителните радиатори на парното са монтирани в стените. Тъй като топлоподаването идва от сградата на полицията, парното работи само в работното време на администрацията – от 8:00 до 17:00 ч. През останалото време се пускат един калорифер и един климатик, които са в коридора на ареста. При затворени врати на килиите не е възможно топлината да достига в тях и най-вероятно при ниски външни температури през нощта в килиите е студено. По същия начин в ареста във Велико Търново отоплението е на парно, което е общо с парното на полицията. Поради това след работно време, през уикендите и в празничните дни то не се включва. В коридора на ареста има три климатика, които работят при спряно парно, но отново те по-скоро осигуряват отопление единствено за персонала, тъй като при затворени врати на килиите е невъзможно топлината да проникне при задържаните лица. По думите на ръководството на ареста във Варна, за да се осигури отопление и през уикендите и вечер през студените дни, арестът има сключен граждански договор с параджията на МВР, който ги обслужва в извънра-

[210] Омбудсман на Република България. *Доклад на Националния превантивен механизъм за проверките в Затвора в град Враца; арест – град Враца; общежитие от открит тип „Керамична фабрика"; Поправителен дом за непълнолетни – град Бойчиновци; арест – град Монтана,* с. 5, достъпен на: https://www.ombudsman.bg/pictures/file/%D0%9D%D0%9F%D0%9C/doklad%20vraza-2.pdf.

ботно за МВР време. Отоплението в ареста в Свиленград се осигурява от климатик и стар радиатор, които се намират в коридора, извън килиите.

20.5. Вентилация

Недостигът на свеж въздух в арестите продължава да е сериозен проблем, за решаването на който не се полагат достатъчно усилия. На повечето от посетените места не бяха установени ефективни системи за циркулация и освежаване на въздуха; сградните системи за въздухообмен са стари и не работят или са неефективни. В резултат въздухът в килиите навсякъде беше застоял, с неприятна миризма на спарено и нечисто, включително в празните килии. Естествената вентилация също е по-често невъзможна поради липсата на отварящи се прозорци. За проблема допринася фактът, че във всички помещения в арестите се пуши. В ситуация на пренаселеност, каквато в арестите се среща често, проблемът се обостря.

Вентилационната система в ареста във Велико Търново е от построяването на ареста през 1982 г. и не работи. Арестантските килии са разположени на последния етаж и в горещи летни дни покривът над тях се загрява и температурата в ареста става много висока. За да се охлаждат килиите през деня, плътната врата на килията се оставя отворена и се разчита на въздух от прозорците в коридора. Вентилацията в ареста в Свиленград е обща, с пет разклонения за всяка от килиите, като във всяка килия има по един малък отвор на тавана, през който трябва да се осъществява въздухообменът. Малко количество свеж въздух може да прониква и през отвора на вратата. Килиите на ареста в Хасково нямат прозорци. Те разполагат с въздуховоди от вентилационната система, свързана с вентилатор на покрива, които трябва да осигуряват циркулация на въздуха. Отворите на въздуховодите са покрити с надупчени метални листове, което намалява обема на циркулиращия въздух. При посещението в ареста въздухът в килиите беше застоял и с неприятна миризма, като нямаше признаци въздухопроводът да функционира ефективно. В ареста в Кюстендил беше посочено, че проветряването се извършва от работеща аспирационна уредба, която изсмуква застоялия въздух в килиите от специален отвор в тавана. Въпреки това въздухът в килиите беше застоял и с лоша миризма. Вентилация в действащия към 2020 г. арест в Благоевград се осъществяваше само по естествен път – от прозорците на коридора. Навремето е имало аспирация, но отворите на тръбите, които са в таваните на килиите, са били зазидани, защото аспирацията не се е ползвала от доста години и от отворите са изпадали боклуци.

Килиите в арестите в Шумен, Пловдив и на бул. „Г. М. Димитров“ в София разполагат с прозорци, които се отварят частично под ъгъл, позволяващ проветряване.

20.6. Баня и тоалетна

Въпреки настъпилите подобрения, в 7 от 26-те ареста у нас задържаните продължават да нямат достъп до течаща вода и тоалетни в килиите. Макар и в по-малка степен, употребата на кофи и бутилки за физиологични нужди от задържаните там продължава. Това са арестите в Хасково, Велико Търново, Свиленград, Видин, Кюстендил, Кърджали, Силистра. Освен това в тях съотношението брой тоалетни – капацитет на ареста е неадекватно. На повечето места общите санитарни възли, включително и баните, са в окаяно състояние, нехигиенични и имат нужда от цялостно обновяване.

Арестът в Хасково не разполага със санитарен възел и течаща вода в килиите. Един общ за целия арест санитарен възел е разположен в началото на коридорите със спални помещения, в близост до административната част на ареста. Той се състои от мокро помещение с две мивки, от което се влиза към две самостоятелни тоалетни с клекала и към друго помещение с душове. Според данни на ГДИН, цитирани в съдебни актове, достъпът на задържаните лица до общия санитарен възел се осъществява по утвърден график в ареста – от 06:00 до 08:00 ч. и от 17:30 до 22:00 ч. Въпреки че изследователите нямаха възможност да разговарят със задържани там лица, от съдебната практика научаваме, че ищците по делата за обезщетения за вреди от нечовешко и унизително отнасяне посочват, че по време на задържането си в този арест са били принудени да удовлетворяват естествените си нужди в кофа в килията, пред очите на другите затворници. Плочките в банята на ареста бяха почернели, наслоени с мръсотия. Има два бойлера от по 150 литра всеки, както и резервни бойлери, закупени при ремонта през 2019 г. Водата на душовете се контролира от надзирателите от съседно на банята помещение.

В ареста във Велико Търново килиите не са оборудвани с тоалетни. Санитарният възел с две тоалетни, писоар и душ, две мивки и два бойлера се намира в дъното на коридора с килиите. От входната врата на общото помещение се вижда едната тоалетна – ориенталски тип, което е с демонтирана врата. По думите на служителите, тя е демонтирана от съображения за сигурност. При ползване на тоалетната надзирателят се отдръпва встрани. Втората тоалетна е отделена от умивалника със стена и не може да се наблюдава отвън. Там тоалетната е със седалка. В същото помещение е разположен и душ, който е монтиран в тавана.

В ареста в Свиленград има една обща тоалетна за ареста и персонала, тип клекало. Ползването на тоалетната се осъществява след сигнализиране на надзорния състав чрез почукване на вратата. Няма инсталирани звънци в килиите. Масово ищците по дела за обезщетения твърдят, че по време на престоя им в ареста в Свиленград им се е налагало да уринират в бутилки, тъй като надзорният състав не ги е извеждал до тоалетните по всяко време. Санитарният възел включва общо помещение с умивалник, огледало и прозорец, баня с един душ и тоалетна с клекало. Банята се ползва два пъти в седмицата по график. Общото помещение на банята е под постоянно видеонаблюдение.

В килиите в ареста във Видин няма тоалетни. За да ползват санитарен възел, задържаните трябва да чукат на вратата. Надзирателите на смяна се оплакаха, че работят отваряне и затваряне на килии и водене на задържаните до тоалетна. Има една тоалетна – клекало (ориенталски тип). Непосредствено над дупката на тоалетната е разположен душът, т.е. за да се ползва банята, задържаните стъпват в тоалетната. Цялостното състояние на санитарния възел е лошо – мръсно, с ронеща се мазилка и неприятна миризма. Достъпът до течаща вода е единствено в преддверието на банята, което е оборудвано с два умивалника. Има инсталирани два бойлера. Къпането е два пъти в седмицата по график.

Санитарният възел в ареста в Кюстендил, който е в самото начало на коридора, е общ за целия арест. Достъп до него според служителите се осигурява по всяко време, когато обвиняемите сигнализират и поискат да бъдат изведени. В килиите има монтирани звънци. Тоалетните са две – в отделни малки помещения от азиатски тип (с клекала). До тях е банята с един душ, който е зазидан в тавана. По време на посещението хигиената в банята беше много лоша. В умивалнята има две мивки, кофи и легени, както и простор, на който задържаните лица могат да простират прането си. Водата за баня се подгрява от 100-литров бойлер. Достъп до банята се осигурява веднъж седмично, като в горещи летни дни може да бъде два пъти седмично.

В ареста в Пловдив във всяка килия има тоалетна със стена, изградена до тавана. При пускането на ареста в експлоатация преградната стена е била с височина около 1,2 м, а преди няколко години стените са вдигнати до тавана. Тоалетните са от азиатски тип, в близост има и малък умивалник с топла и студена вода, като топлата вода се пуска два пъти на ден за по един час.

Всички килии в ареста на бул. „Г. М. Димитров“ в София също разполагат със санитарни възли, които включват тоалетни от азиатски тип и

малки мивки, разположени в ъгъла до вратата. Само в десет от килиите, в които се настаняват жени и непълнолетни, има тоалетни със седалки. Санитарният възел е отделен от останалата част на килията с частична преграда с височина от около 1 м, която служи за ограничаване на видимостта при седнало/клекнало положение на тялото. Тази ниска стена обаче не осигурява достатъчна отделеност на санитарния възел от хигиенична гледна точка и не отделя помещението така, че да предоставя достатъчна уединеност. В една от посетените килии над преградата от 1 м бе издигната допълнителна преграда от стари кърпи и чаршафи. На всеки етаж в началото на коридорите има бани с по два душа и два умивалника, които наскоро са били ремонтирани и на всеки етаж са били монтирани бойлери. Баните се ползват по график два пъти седмично за около 40 минути за всяка килия, като това е и времето за бръснене и пране.

Санитарните възли в килиите в ареста на ул. „Майор Векилски" в София разполагат с течаща вода, чугунено клекало и мивка. Имат преградна стена, която не стига до тавана. За да не мирише от канализацията, каналите на тоалетните се запушват с импровизирани средства – например кофичка от кисело мляко.

Необяснимо е защо, в разрез с международните стандарти, в новооткрития арест в Шумен тоалетните в килиите са само частично оградени със стени с височина 1,60 м, което не дава възможност за пълно усамотение и изолиране на неприятни миризми. Над казанчето на тоалетните има малка мивка с постоянна топла и студена вода.

20.7. Престой на открито

Престоят на открито с минимална продължителност един час на ден е единствената правно гарантирана възможност на задържаните да напускат арестантската си килия в рамките на денонощието. Той следва да се осигурява на открито и при условия, които позволяват адекватно физическо раздвижване.

Правилата за вътрешния ред в арестите уреждат престоят на открито да се провежда в специално определено за целта място в района на ареста между 8:30 и 18:00 ч.[211] Освен това обаче вътрешният ред предвижда и друга хипотеза, отразяваща реалността в редица затвори, но в противоречие със закона и международните стандарти, а именно провеждане на престоя на открито в закрити помещения, в които се осигу-

[211] ГДИН. Заповед №Л-1321/10.03.2020 г. за вътрешния ред в арестите, чл. 55, достъпно на: https://prisonreform.bg/zapoved-za-vatreshnia-red-v-arestite-na-gdin/.

рява достъп до свеж въздух или вентилация.[212]

Според данни на българското правителство към юни 2021 г. от общо 27 ареста в страната в 18 има осигурени места за престой на открито, в 8 – места за разходка на закрито и в един – нито една от двете възможности.[213] Така представени, данните не отразяват напълно точно ситуацията на терен.

Според направените наблюдения арестите с места за престой на открито, които в най-пълна степен се доближават до предназначението си, са тези към затворите, както и арестите в Пловдив и на ул. „Майор Векилски" в София. Във вътрешния двор на ареста на ул. „Майор Векилски" в София обособените места за престой на открито са три на брой. Две от площадките, преградени с метални мрежи, се използваха по време на посещението. Размерите им са 12 х 5 м. В ареста в Пловдив престоят на открито се провежда в рамките на три карета в двора на ареста с обща площ 150 кв.м. В каретата има пейка и малък навес, който не покрива цялото каре. Извеждането за престой на открито е по три сектора наведнъж (8–9 души).

Други места за престой на открито обаче са всъщност помещения в сградите на арестите – тераси или части от покрива, в които прониква свеж въздух, но са оградени с по няколко плътни стени и имат сравнително малки размери. Тераса с площ 30 кв.м е например мястото за престой на открито в новоизградения арест в Шумен. Престоят на открито в ареста на бул. „Г. М. Димитров" се осъществява в общо 7 помещения на покрива на сградата. Размерите им са около 5 х 4 м, като отгоре вместо таван имат масивни решетки. В други арести са изградени места за престой на открито от типа метални клетки. Такава има във вътрешния двор на ареста в Кюстендил. Тя е с размери около 4,20 х 4,20 м, с ламарини от двете страни и решетки и мрежи от другите две страни и от горната страна. В клетката е монтиран телефон, който не работи.

От посетените институции закрити стаи за разходка имаше например в арестите в Хасково, Благоевград, Видин, Велико Търново и Русе. Стаята за разходка в ареста в Хасково е с площ 14,5 кв.м и разполага с два прозореца, които се държат отворени. Задържаните могат да престояват там до един час на ден по график – по една килия на час. В ареста във Велико Търново един час време извън килията задържаните прекарват в помещение с размери 6 х 4 м, с два прозореца, като едновременно

[212] Пак там, чл. 55, т. 1.

[213] 1411th meeting (September 2021) (DH) – Action plan (07/07/2021) – Communication from Bulgaria concerning the case of Kehayov v. Bulgaria (Application No. 41035/98) and Neshkov and Others v. Bulgaria (Application No. 36925/10), Annex 2, достъпно на: https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2021)698revE.

се извеждат по две килии. Помещението за престой на открито в ареста в Благоевград, действащ към 2020 г., представлява обикновена празна стая с размери около 3 х 4 м, чиято дограма е отстранена от прозореца и на мястото му са монтирани по-едра и по-ситна решетка. На по-ранен етап е имало план да се изгради площадка на покрива, но той е останал нереализиран по финансови причини.

В ареста в Свиленград няма нито открито, нито закрито пространство за разходка. Един час на ден задържаните могат да престояват в коридора на ареста на отворен прозорец.

По време на престоя на открито задържаните обикалят в кръг, седят на пейка или се подпират на стените. Без значение какъв е типът на мястото за престой – открит, полуоткрит или закрит, в нито една институция не бяха осигурени уреди за физически упражнения или други спортни пособия. На първия етаж на сградата, в която се намира арестът в Шумен, е изградена фитнес зала. Въпреки първоначално декларираните намерения тя не се ползва от задържаните лица, а само от служителите в ареста и от двете лица, изтърпяващи наказанието си там. Обяснението на служителите е, че залата е на първия етаж и не е удобно задържаните да се придвижват от третия до първия етаж, за да ползват съоръжението.

20.8. Дейности

Докато материалните условията в арестите постепенно се подобряват, по отношение на режима на задържане не се наблюдават никакви положителни промени. Арестантите се държат в постоянно заключени помещения, в които прекарват по 23 часа в денонощието. От първото си посещение в арестите в България през 1999 г. насам, при всяко едно наблюдение на пенитенциарните институции у нас КПИ повтаря една и съща препоръка към българските власти, а именно да организират така режима на арестантите, че те да могат да прекарват поне осем часа на ден извън килията в смислени дейности – работа, обучения, спорт и други занимания. Години наред националните власти изцяло игнорират тази препоръка. Нещо повече, в новообособяваните арести, където биха могли да се предвидят помещения за групови занимания, това не се прави. Проблемът се репликира и в преместените към затворите арести, където принципна възможност за осигуряване на дейности има, но режимът на заключените по 23 часа в денонощието арестантски килии остава непроменен.

Съгласно утвърдения списък за разрешените вещи в арестите, задържаните имат право да държат при себе си и да ползват телевизори до

19 инча (с кинескопен екран) или до 24 инча LCD (с LED или плазмен екран) със захранване до 12 V; портативни радиоприемник и аудиоплейър със захранване до 12 V; електронни игри.[214] Намирането на телевизори и радиоприемници, захранвани на 12 V, е предизвикателство, а тъй като в някои арести има прекаран единствено 220 V ток, отговорност на арестантите е да си осигурят и трансформатор, с който да преобразуват тока от 220 на 12 V, преди той да влезе в килията. Освен това повечето задържани изобщо не разполагат с необходимите финанси, за да си осигурят такава техника. Така при мониторинга на терен бяха забелязани доста ограничен брой телевизори и транзистори. На повечето места беше съобщено, че се осигурява безплатно кабелна телевизия за тези, които са успели да се снабдят с телевизори. Видеоигри не бяха забелязани в нито един арест.

Други разрешени вещи, които може да се използват за запълване на времето, са учебници, книги, вестници и списания; шах, табла, карти, домино, дама и „Не се сърди човече".[215] Задържаните нямат достъп до компютри и електронни ресурси.

[214] Министерство на правосъдието. Заповед №ЛС-04-747/08.12.2020 г., утвърждаваща списък на личните вещи, предмети, хранителни продукти, които могат да получават, ползват и държат при себе си или на определени за целта места задържаните по реда на НПК и други лица, настанени в арестите, т. 5, ж), з) и и), достъпна на: https://prisonreform.bg/spisak-na-razreshenite-lichni-vesthi-i-hrani-za-zadarzhanite-pod-strazha-v-arestite-2022-g/.

[215] Пак там, т. 6, д) и к).

21 ХРАНА

Както и в затворите, храненето в арестите се осигурява три пъти на ден: закуска, обяд и вечеря. В зависимост от разположението на ареста, храната се приготвя от кухнята на намиращите се в същото населено място затвор или затворническо общежитие (например арестите в Пловдив, София, Велико Търново, Варна, Враца) или от кетъринг фирма (например Свиленград, Хасково, Кюстендил, Благоевград, Видин). Храната в арестите към затворите и в непосредствена близост до затвори се сервира директно от кухнята на институцията три пъти на ден. Когато е необходимо храната да се транспортира от затворническото заведение до ареста, обикновено това става два пъти на ден, като преди обяд се носи храната, която се дава за обяд, а преди вечеря се носи храната за вечерята и за закуската на следващия ден (например в арестите във Велико Търново и на бул. „Г. М. Димитров“ в София). Храната се доставя в големи съдове и в арестите се разпределя на индивидуални порции и се разнася по килиите. В деня на посещението в ареста във Варна изследователите станаха свидетели как храната се разсипва и разпределя по килии от задържани лица, които не бяха оборудвани с ръкавици и шапки. Храната от кетъринг фирми се доставя по три пъти на ден в индивидуални порции в пластмасови кутии за еднократна употреба. Договорите с фирмата доставчик се сключват от ГДИН. Наблюденията на изследователите са, че количеството на тези порции е малко. На места бяха осигурени микровълнови печки за притопляне на ястията.

И при двата варианта на приготвяне и доставка на храната арестантите имат възможност да предпочетат определен режим на хранене – например без свинско месо, вегетариански или друг. Единствено за

ареста в Пловдив научихме, че на мюсюлманите не се осигурява храна без свинско месо. При медицински показания се изготвят и диетични менюта – в зависимост от диагнозите. Според събраната в хода на теренното наблюдение информация, през 2020 г. цената на един храноден варира между 4 и 7 лв., като при кетъринга е по-висока.

Храненето при всички случаи е вътре в килиите, най-често – в леглата, тъй като обзавеждането рядко включва маси и столове. В някои арести, като тези в Хасково и Свиленград, задържаните имат право да ползват кани за затопляне на вода извън килиите си, на определено от служителите на ареста място.

Арестантите могат да си набавят храна и по време на свиждане, като имат право на две хранителни пратки на месец с максимален обем 5 кг хранителни продукти и 5 кг сурови плодове и зеленчуци. В арестите към затворите се осигурява достъп до лавката за купуване на храна и други разрешени вещи. В останалите случаи е направена организация веднъж в седмицата по заявка и за сметка на задържаните лица да се закупуват храни, цигари и други артикули.

В коридорите на някои арести (например в Кюстендил, Шумен, Благоевград) има хладилници, в които се държат хранителните продукти на арестантите.

В повечето килии няма течаща вода и арестантите си наливат вода за пиене от чешмите в общия санитарен възел и я съхраняват в пластмасови бутилки; може да се купува и минерална вода.

22 МЕДИЦИНСКО ОБСЛУЖВАНЕ

Медицинското обслужване в арестите се осъществява от назначени по щат или на граждански договор един или повече медицински специалисти. В преобладаващия брой случаи в арестите работи по един фелдшер. Най-голям екип – трима лекари, три медицински сестри и стоматолог, е назначен към ОСИН – София и обслужва двата ареста в града. Арестът на бул. „Г. М. Димитров“ се посещава и от специалисти от външни лечебни заведения – кожен лекар, кардиолог и невролог, които са от МВР болница, но имат сключен договор с ГДИН. За прегледи при други специалисти, включително АГ и психиатър, задържаните лица се извеждат във външни лечебни заведения. В ареста в Шумен са назначени двама фелдшери. На щат към ОСИН – Пловдив работят лекар и фелдшер, които освен ареста в Пловдив обслужват и този в Кърджали. Арестите към затвори се обслужват от персонала в съответния медицински център.

Медицинските специалисти обслужват арестите през работните дни, а през нощта и в почивните дни се разчита на центровете за спешна и неотложна помощ. В дните на посещенията по проекта медицинските лица в арестите във Видин, Благоевград и Добрич не бяха на работа.

В ареста в Свиленград няма постоянно присъствие на медицинско лице. Веднъж в седмицата посещения там прави фелдшер от ареста в Хасково. Лекарствата се администрират от надзорния състав по указания на фелдшера.

При прием в ареста на всяко задържано лице следва да се извърши медицински преглед, да се изготви картон и ако има установени наранявания, те се вписват в регистъра за травматични увреждания. Не се назначават тестове за ХИВ или хепатит С или други изследвания. При

отсъствие на медицинския специалист, обслужващ ареста, прегледът се извършва от общопрактикуващ лекар или от специалист от центъра за спешна медицинска помощ.

На повечето места беше съобщено, че практиката е медицинските лица да минават по килиите сутрин, да питат задържаните дали имат здравословни оплаквания, и ако има желаещи за преглед, да се записват в книгата за прегледи. В ареста на бул. „Г. М. Димитров" в София, който е значително по-голям от останалите арести в страната, записванията за преглед се правят от дежурния надзирател на етажа, като средно на ден се записват около 15 задържани лица. Задържаните в ареста във Варна се преглеждат по график – разпределението е по килии, а дните за преглед са понеделник, сряда и петък.

При необходимост от арестите се обръщат към центровете за спешна медицинска помощ. Например в амбулаторния дневник за спешна помощ в ареста в Шумен е отбелязано, че е оказана спешна помощ в състояния на бъбречна криза, оплаквания от болки в корема, повръщане.

Стоматологичното обслужване се осигурява по различни начини. От посетените арести, със стоматологичен кабинет беше единствено този на бул. „Г. М. Димитров" в София, който обслужва и другия арест в града. Задържаните в арестите към затворите ползват стоматологични услуги, организирани за затворниците; задържаните в ареста в Пловдив посещават стоматолога на Затвора – Пловдив, тъй като двете институции са в непосредствена близост; за арестите в Габрово и Благоевград научихме, че имат договори със стоматолози, които практикуват в града, и задържаните лица се извеждат до кабинетите им.

По закон задържаните лица получават статут на здравноосигурени лица от момента на задържането им, но на практика това става от месеца, следващ настаняването им в ареста. В ареста в Кюстендил отложеният начален момент на здравно осигуряване за новопостъпилите лица беше оценен като основен проблем пред медицинското обслужване на арестантите. Служителите там обясниха, че ако дадено лице бъде задържано в началото на месеца, до края на този месец то е неосигурено и вписването му като осигурено лице е от първия ден на следващия месец, което възпрепятства използването на заплатените от НЗОК услуги за дълъг период. За такива задържани лица отново се ползва механизмът на обслужване по линия на спешната медицинска помощ.

Повечето арестанти имат служебно определени общопрактикуващи лекари, които издават направления за диагностика и преглед от специалисти. По сведения на началството на институцията, общопрактикува-

щият лекар, който е определен за задържаните лица в ареста във Велико Търново, идва при нужда, а по думите на обслужващата ареста фелдшерка, той не посещава ареста, а направления за специалист или лечение издава „дистанционно", на базата на информацията, предадена от самата нея по телефона. Тя също потвърди за проблема със закъсненията при вписване на задържаните лица както осигурени, но допълни, че това не забавя прегледите и медицинските интервенции, тъй като лекарите в града са запознати с практиката на ареста и знаят, че заплащането на медицинските услуги ще се извърши на по-късен етап. Към момента на посещението на задържаните в ареста във Варна не беше определен служебно личен лекар. На практика към специалист насочва фелдшерката, без да издава направление. Беше обяснено, че лекарите специалисти имат възможност да проверят здравноосигурителния статус на пациентите и поради тази причина не възникват проблеми с липсата на направление. Задържаните в ареста в Кюстендил имат определен личен лекар, но беше отбелязано, че по-бърз начин за осигуряване на преглед, без направление от специалист, е отново чрез Центъра за спешна медицинска помощ и тъй като в многопрофилната болница има различни специалисти, изведеното за спешен преглед лице може да бъде отведено в съответния кабинет.

За извеждане за преглед от специалист или хоспитализация е нужно нарочно разрешение на прокурора или съда, в зависимост от това дали делото, по което лицето е задържано, е на досъдебна, или съдебна фаза. За целта медицинското лице на ареста изпраща писмено мотивирано предложение до съответния орган. Изследователите имат сведения за случаи, при които превес над здравните нужди на обвиняемите взема обезпечаването на участието им в процесуални действия. Преглед на относимата съдебна практика също сочи, че съдът отказва да прилага превантивното средство за защита по повод на оплаквания за нечовешко и унизително отнасяне, произтичащо от отказа на прокурор да продължи лечението на обвиняем във външно лечебно заведение.[216]

Възможностите за осигуряване на лекарства в арестите, както и в затворите са силно ограничени. Фелдшерката на ареста във Велико Търново обясни, че когато специалист изписва лекарства, те са за сметка на задържания. Едва след проверка на финансовото му положение, ако се установи, че лицето не разполага със средства, се осигурява генерична версия на изписаното лекарство от медицинския център в ареста. По

[216] Определение №264 от 10.01.2023 г. по адм.д. №11698/2022 г. на Административен съд – София-град.

думите на фелдшерката в ареста във Варна, тя разполага с бюджет от 120 лв. месечно за лекарства.

Проблем за медицинското обслужване са задържаните лица със зависимости. От ареста в Пловдив отчитат, че през последните години, при намалената употреба на хероин, не са били задържани наркомани в тежко състояние и с абстиненции. Налагало се е да се извършват консултации с психиатър и в случай на обостряне на състоянието лицата се изпращат за лечение в специализираната болница в Ловеч.

В регистрите за травматичните увреждания в арестите, които се водят от медицинските специалисти, се вписват малко на брой случаи. Регистрирани средно на месец в ареста в Пловдив са 2–3 случая – предимно травми, които се установяват при постъпването за задържаните. По думите на фелдшера, от началото на годината в регистъра са вписани 20 случая и няма нито един случай на употреба на сила от надзиратели спрямо задържани лица. В регистъра на травматичните увреждания в ареста в Кюстендил за 2019 г. има вписан само един случай на наранено лице при приемането му в ареста. За нараняването е отбелязано, че е било вследствие на конфликт с други лица преди задържането му от полицията. В ареста в Габрово няма вписан нито един случай. В ареста на ул. „Майор Векилски“ в София също не се съобщава са случаи на прием на задържани лица с установени следи от насилие или изтезания. Регистър на травматичните увреждания в ареста в Свиленград липсва, тъй като, по думите на дежурния надзирател, такива увреждания няма.

В ареста във Варна са регистрирани осем случая на травматични увреждания от 2017 г. до момента на посещението. Фелдшерката към ареста с тревога споделя, че до 2019 г. случаите на настаняване на задържани лица след нанесен побой от органите на полицията е бил голям. Във всички установени случаи тя е сигнализирала на прокуратурата, но в нито един от тях извършените проверки не са довели до образуване на досъдебно производство срещу служител на полицията.

Като цяло от събраната в хода на изследването информация става ясно, че случаите на отказ от храна и самонараняване са малко. По данни на медицинските специалисти в ареста в Шумен „насилието и уврежданията, както и смъртните случаи и самонаранявания са останали в далечното минало“. Най-много подобни случаи бяха регистрирани в ареста в Кюстендил – 11 отказа от храна и две самонаранявания, по оценка на персонала там – демонстративни. Най-често отказите от храна са били по повод на продължително задържане в ареста и липсата на процесуални действия.

Като най-скорошен смъртен случай в ареста към Затвора – Враца беше цитирано самообесването на жена арестантка през 2018 г. През януари 2020 г. в ареста в Кюстендил е починало лице на 50 г. от инфаркт, за което се твърди, че не е имало симптоми за сърдечни проблеми. През месец април 2020 г. в ареста в Благоевград е имало един смъртен случай на задържано лице на около 40 г., наркозависим, който е починал в съня си. През 2021 г. в арестите в цялата страна са настъпили 6 смъртни случая.[217]

[217] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията" към Министерството на правосъдието през 2021 г.*, с. 58.

23 ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАКТИКА И ИЗОЛАЦИИ

Нарушенията на вътрешния ред в арестите са по-малобройни, отколкото в затворническите заведения, и дисциплинарната практика е слабо развита. В арестите може да се налагат само дисциплинарните наказания „писмено предупреждение“, „извънредно дежурство по поддържане на хигиена“ и „лишаване от хранителна пратка“. Наказанието „изолиране в наказателна килия“ не се прилага, което е разбираемо, като се има предвид, че по своята строгост режимът в арестите наподобява този в наказателните килии. През 2019 г. в ареста в Кюстендил например не са били налагани наказания. Практиката в ареста в Пловдив е при нарушения да се налагат общо три наказания – писмено предупреждение, извънредно дежурство по поддържане на хигиената и лишаване от хранителна пратка, но последното се прави за кратък период – най-често за една седмица. В ареста във Варна не се налага изолация или лишаване от хранителна пратка като дисциплинарно наказание, но се е случвало да се налага наказание мъмрене. В ареста към Затвора – Враца е съобщено, че са наложени четири наказания мъмрене за допуснати нарушения по ЗИНЗС – провокиране на насилие и нерегламентирани контакти. Преди да се наложат наказания, командирът на ареста провежда срещи с нарушителя. В ареста в Габрово беше съобщено, че през последните години не са се налагали изолации, но ако се наложи, за изолации може да се използват двете килии, в които няма прокаран ток 12 V.

В отделни килии се изолират обвиняеми и подсъдими по чл. 248, ал. 1, т. 1 и 2 от ЗИНЗС. Режимът на такива изолирани не се различава от режима на другите лица, но засилените предпазни мерки налагат по-често наблюдение от страна на служителите.

По време на извънредното положение, обявено във връзка с пандемията от COVID-19, в самостоятелни килии за 14 дни изолират новозадържани лица. В ареста в Свиленград изолираните са имали право единствено да излизат от килиите си, за да ползват санитарния възел, но не и да прекарват време в коридора, където по принцип се ползва престоят на открито.

24 КОНТАКТИ С ВЪНШНИЯ СВЯТ

24.1. Свиждания

Задържаните имат право на две свиждания с близки месечно, всяко с продължителност 40–45 минути. Единствено в ареста във Видин съобщиха за възможност за четири свиждания на месец. Всички срещи с близки се провеждат без възможност за физически контакт, независимо от индивидуалния случай на задържаните – възраст, пол, здравословно състояние, идентифицирани рискове за сигурността и безопасността и т.н. На повечето места свижданията се организират в събота и/или неделя, без график. Изключение в това отношение са някои арести (например в Шумен, Варна и Пловдив), където е предвиден ред за записване на дата и час за свиждане с обаждане по телефона. Стаите за свиждане са оборудвани със стъклена или плексигласова преграда и решетки, от двете страни на която застават задържаните и техните близки, а разговорите са посредством телефон. Едновременно протичат по няколко свиждания, като всеки задържан може да има до четирима посетители, а ако са роднини, броят им е неограничен. Във всички случаи свижданията се наблюдават и слушат от надзирател, а в повечето помещения за срещи има монтирано и видеонаблюдение.

По време на свиждането задържаните може да получават хранителна пратка, както и други разрешени вещи – дрехи, постелен инвентар, техника и др. Веднага след настаняване в ареста на задържаните се разрешава една извънредна пратка, в рамките на която да получат от близките си вещи от първа необходимост.

В ареста в Шумен мястото за свиждания е с 5 позиции за задържани лица. Помещението е светло и чисто, оборудвано с климатик. Мястото за

свиждане с близки (и защитници) към ареста в Свиленград е обособено на входа. То представлява самото преддверие на ареста, около 2 кв.м, преградено в средата с метална врата решетка, уплътнена с ПВЦ прозрачна плоскост. Задържаните и посетителите застават от двете страни на решетката, като няма места за сядане или маси. Свиждания в ареста в Кюстендил се провеждат в специално обособена клетка, която се намира непосредствено преди дежурната стая. Разделена е на две от решетка, като от едната страна е малко помещение с едно място за задържаното лице, а от другата има бюро и два стола за посетителите – адвокати или роднини и близки. В помещението за свиждания в ареста в Хасково от страната на външните посетители е инсталирана пейка, но от страната на задържаните няма място за сядане. Свижданията в ареста в Габрово се провеждат, като задържаните лица се заключват в три метални клетки, които в миналото са се използвали за 24-часово задържане по Закона за МВР, а посетителите застават в малко коридорче пред клетките.

По време на извънредното положение свижданията са преустановени и се въвеждат срещи чрез видеоконферентна връзка – по Skype. На повечето места тази практика продължава и след възстановяване на присъствените свиждания.

24.2. Адвокатско свиждане

Срещите в адвокат на задържаните в арестите обвиняеми и подсъдими лица се провеждат всеки ден в рамките на работното време на администрацията, без ограничение на продължителността. Въпреки това поне на едно място беше документиран случай на ограничение на часовете и дните за адвокатско свиждане. Съгласно заповед за вътрешния ред от месец юни 2020 г. на ОСИН – Велико Търново, адвокатското свиждане в местния арест се провежда в дните от понеделник до сряда от 8:30 до 11:30 ч. и от 13:30 до 16:30 ч. В ареста във Варна срещите с адвокати са само в работно време, но с разрешение на разследващия орган се е случвало да има срещи и в извънработно време. Причина за това може да стане например отказ на задържания от служебния адвокат, който му е бил назначен при повдигане на обвинението, и необходимост да се срещне с упълномощения от него нов адвокат преди явяване в съда за гледане на мярката за неотклонение. На места са въведени и ограничения по отношение на времето за провеждане на срещи със защитниците по чл. 91, ал. 2 от НПК (членове на семейството на обвиняемия или подсъдимия). По отношение на ареста в Кюстендил например такива срещи се допускат единствено между 8:30 и 10:00 ч. в работни дни.

За адвокатското свиждане няма график и не се изисква предварително записване. Срещите се провеждат или в специално обособени за целта помещения, или в стаите за свиждане с близки. На някои места между адвоката и задържания има инсталирана преграда – стъкло или плексиглас, и разговорът се провежда чрез телефон. Организирането на срещата по този начин затруднява значително комуникацията между адвокат и подзащитен и може да окаже негативно влияние върху ефективността на защитата. Законът от своя страна не въвежда изискване за преграда в адвокатските стаи. По време на срещата задържаният и адвокатът може да си разменят единствено документи, които са относими към повдигнатото дело. Срещите с адвокат се извършват насаме, те могат да бъдат наблюдавани, но разговорите не могат да бъдат слушани и записвани.

Стаята за свиждане с адвокат в ареста в Шумен разполага с бюро и два стола, прозорец и радиатор за отопление. Наблюдението от надзорно-охранителния състав се извършва през стъкло на вратата на стаята. В ареста в Пловдив за свиждания с адвокат има две отделни стаи в коридора преди ареста. Такива свиждания се допускат в работното време на администрацията, но по изключение – и в събота и неделя. Планира се поставянето на прегради от плексиглас в двете стаи, които да отделят адвокатите от техните клиенти. В ареста на бул. „Г. М. Димитров“ в София се осигурява възможност за среща с адвокат в работното време на администрацията, но няма обособени помещения за адвокатско свиждане. Използват се помещенията за свиждане с роднини. Поради липса на отделни помещения понякога се налага в едно и също помещение да се провежда и адвокатско свиждане, и свиждане с роднини, ако адвокатът или неговият клиент дадат съгласие за това.

24.3. Лавка

Задържаните могат да ползват до една минимална работна заплата за купуване на стоки от лавката и фонокарти. Парите се получават в брой, на място или чрез пощенски запис, но не може да се превеждат по банков път, каквато е практиката в затворите. Така например в ареста във Велико Търново вторник е ден за пазаруване, като предварително се правят заявки за продуктите. В Свиленград задържаните могат да поръчват на надзирател да им бъдат купени разрешени хранителни стоки и цигари от магазин в града, като поръчките се събират в четвъртък и се изпълняват в петък.

24.4. Информация за правата и задълженията на задържаните

Със Заповед Л-1321 от 10.03.2020 г. на ГДИН са утвърдени правила за вътрешния ред в арестите, които са общоприложими за цялата система на арестите. Въз основа на тях отделните институции приемат свои правила за вътрешен ред, конкретизиращи и доразвиващи процедурите за упражняване на някои права и задължения. При прием на новопостъпили задържани дежурните служители следва да ги запознават с правилата за вътрешния ред, за което задържаните попълват декларация. Копие от самите правила не се предоставя на арестантите; в някои институции, но не навсякъде, извадки от тези правила бяха обявени на видно за задържаните място. За запознаване на арестантите се дава и брошура с правата на задържаните лица според международното и вътрешното законодателство. Тя съществува в превод на различни езици и включва няколко основни тематични раздела: „Право на живот“ (Конституция, Международен пакт за гражданските и политическите права), „Забрана за изтезание“ (ЕКПЧ, КПИ), „Право на справедлив съд“ (Конституция, ЕКПЧ), „Лична свобода и неприкосновеност“ (Международен пакт за гражданските и политическите права), „Права на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение задържане под стража“ (Наредба №2 на Министерството на правосъдието от 19.04.1999 г.), „Задължения на държавите – страни по Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне и наказание“ (Конвенция против изтезанията на ООН от 10.12.1984 г.). Безспорно, съдържанието на брошурата не е било актуализирано дълго време, тъй като се споменава наредба на Министерството на правосъдието, отменена през 2009 г. Като цяло документът е без практическо значение. Информация как да се сезира съдът с искане за защита срещу нечовешко и унизително отнасяне, както и други правозащитни и контролни институции, имащи отношение към местата за лишаване от свобода на задържаните, не се предоставя. Списъци с телефоните на дежурни адвокати също не бяха открити в нито един от посетените арести.

През 2017 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *Лебоа срещу България*[218], по което намира, че липсата на достъп до информация за начина на упражняване на правото на свиждане и правото на телефонни разговори в ареста е довело до нарушение на правото на личен живот на жал-

[218] ЕСПЧ. *Лебоа срещу България*, Жалба №67482/14, Решение от 19 октомври 2017 г., достъпно на: https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-48899.

боподателя. ЕСПЧ констатира, че вътрешните правила, съдържащи практическите подробности относно това как задържаните в арестите лица могат да упражнят законовите си права за свиждания и телефонни разговори, нито са били публикувани, нито са били достъпни за задържаните в стандартизирана форма.

В доклада по изпълнението на решението българското правителство изтъква, че към септември 2020 г. в арестите в страната е осигурен превод на осем езика на документ, озаглавен „Общи права по международното и вътрешно право на лицата, задържани в арестите на Република България"; че задържаните подписват декларации на различни езици, че са уведомени за правата си на арестанти; че в местата за задържане по границата понякога се осигурява преводач от полицията.[219]

Тези мерки обаче са неефективни и не водят до предотвратяване на последващи нарушения на правото на личен живот на задържаните лица, които не говорят български език. Наблюденията на изследователите по проекта са, че всеки арест има приети индивидуални правила за достъп до телефон, свиждания и кореспонденция, но те са налични единствено на български език.

Документът, за който правителството отбелязва, че е наличен в превод на осем езика, наистина съществува, но той съдържа извадки от международни документи по правата на човека и общо непълно изброяване на съдържащите се в националното законодателство права на задържаните лица – право на достъп до адвокат, право на свиждане, право на телефонни разговори и т.н. В него обаче липсва това, което ЕСПЧ посочва като необходимо – практически подробности как и кога тези права могат да се реализират. Такива правила биха били в кои дни и часове се провеждат свиданията, какви предмети може да се донесат по време на свиждане, кога и откъде се купува карта за телефон, какъв е редът за достъп до телефон и др. Декларацията, която задържаните подписват, че са уведомени за правата си, също не съдържа тези подробности. Достъпът до преводачески услуги, за които правителството твърди, че съществуват в пограничните арести, не е регламентиран като право на задържаните и по-скоро се реализира инцидентно и не обхваща всички места за задържане.

[219] 383rd meeting (29 September – 1 October 2020) (DH) – Action Report (20/07/2020) – Communication from Bulgaria concerning the case of Lebois v. Bulgaria (Application No. 67482/14), достъпно на: https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2020)726E.

24.5. Телефонни разговори

Задържаните в арестите обвиняеми и подсъдими лица имат право на телефонни разговори, но при условия и ред, значително по-ограничителни от тези на осъдените затворници. Констатирано беше, че един или повече телефонни апарати на доставчик на телефонни услуги, с който ГДИН има сключен договор, са монтирани във всички посетени арести. За провеждане на разговорите задържаните купуват фонокарта с импулси, като през 2020 г. карта със 100 импулса струва 12,40 лв. По свидетелства на осъдени лица, 100 импулса са достатъчни за провеждане на около 30-минутен разговор към мобилната мрежа в страна. Телефонните карти може да се поръчват на надзорния състав един-два пъти в седмицата; те не са налични в арестите (освен тези, които са към затвори), което означава че от постъпването в ареста до провеждането на първия телефонен разговор може да минат няколко дни. Според дежурния надзирател в ареста в Свиленград, с когото беше проведен разговор, през първите 72 часа задържаните нямат право да говорят по телефона, а правото на телефонен разговор с близките се осигурява при първоначалното задържане от полицията. Разговор може да бъде проведен едва след съдебното заседание за определяне на мярката по неотклонение. Това виждане противоречи на закона. В ареста във Варна съобщиха, че не ограничават правото на телефонни разговори при задържане за до 72 часа. Беше посочено, че освен телефоните с фонокарти, в коридора пред ареста е поставен служебен телефон, от който задържаните може да се обадят на близките си при постъпване в ареста и да ги информират, че са задържани и кога могат да ги посетят. В ареста във Видин също потвърдиха, че при задържане арестантите може да се обадят служебно по телефона на близките си.

В общия случай безвъзмезден достъп до телефон се осигурява по изключение по повод тежки семейни проблеми или спешни правни казуси.[220] В ареста в Пловдив потвърдиха, че имат и служебни фонокарти, които се предоставят на социално слаби лица при необходимост от контакт с роднините.

Телефонните апарати са монтирани най-често в местата за престой на открито и в коридорите на арестите. Според правилата за вътрешен ред задържаните могат да провеждат телефонни разговори между 8:30 и 18:00 ч. всеки ден[221], но на места бяха въведени допълнителни ограни-

[220] ГДИН. Заповед №Л-1321/10.03.2020 г. за вътрешния ред в арестите, чл. 59.4.
[221] Пак там, чл. 59.

чения в това отношение. В арестите в Хасково, Свиленград, Шумен и на ул. „Майор Векилски“ в София например задържаните можеха да разговарят по телефона по време на престоя на открито, а извън това време – само по изключение. Лицата и телефонните номера, с които задържаните може да провеждат разговори, се одобряват от надзорния състав, като целта е да се изключват контакти с лица, по отношение на които разследващите органи са наложили забрана за свиждания и разговори. Възможност за налагане на такова ограничение в контактите съществува и по отношение на осъдените лица, но техните телефонни контакти не се контролират. В ареста в Кюстендил беше съобщено, че задържаните лица може да се обаждат на максимум 10 техни близки или роднини, като 10-те телефонни номера се вписват в специален списък с имената на лицата. Според служител от ареста в Свиленград списъкът с лицата, с които задържаният иска да разговоря, се одобрява не от надзорния състав, а директно от разследващия орган. Информация за всеки проведен разговор – номер, с който лицето се е свързало, име, фамилия и връзка с лицето, с което е проведен разговорът, както и времето на началото и края на разговора – се вписва в дневник за проведените телефонни разговори на задържаните лица.

Подзаконовата нормативна уредба въвежда известно двусмислие по отношение на това дали съдържанието на разговорите на задържаните лица подлежи на контрол от страна на надзорно-охранителния състав. Според чл. 79, ал. 4 от ППЗИНЗС „[х]арактерът и съдържанието на телефонните разговори не може да заплашва или нарушава сигурността и реда в пенитенциарното заведение“, а в ал. 5 на чл. 79 от ППЗИНЗС се казва, че „[х]арактерът и съдържанието на телефонните разговори на лишените от свобода не подлежат на контрол от администрацията на затвора, поправителния дом или затворническото общежитие“. В правилата за вътрешен ред в арестите по отношение единствено на разговорите на задържаните лица с техните адвокати и повереници се уточнява, че следва да бъдат провеждани по начин, който не позволява да бъдат подслушвани от надзорно-охранителния състав. Преповторено е също така съдържанието на чл. 79, ал. 4 от ППЗИНЗС. При всяко положение подслушването на разговорите на задържаните лица, за което няма специално издадено разрешение на съдебен орган, е противоконституционно. То противоречи на чл. 34, ал. 2 от Конституцията, който установява изключителното правомощие на съдебната власт да разрешава намеса в неприкосновеността на кореспонденцията, и то само когато това се налага за разкриване или предотвратяване на тежки престъпления.

На практика телефонните разговори в арестите се провеждат в присъствието на представител на надзорно-охранителния състав. Телефонният апарат в ареста в Шумен се намира в кабината на надзирателя, разположена на мястото за престой на открито. За да проведе разговор, арестантът посочва на кого желае да се обади от предварително одобрения списък с номера, надзирателят набира номера и подава слушалката през решетката на кабината на задържаното лице. Разговорът се провежда в непосредствена близост до надзирателя – не повече от половин метър от него, при което съдържанието му няма как да не стане достояние на служителя, включително когато разговорът е със защитник.

В Хасковския арест телефонните разговори се провеждат по време на едночасовия престой в стаята за разходка. Пред вратата на стаята е разположено бюро, от което служител на ареста осъществява зрителен контрол над помещението, но и над говорещите по телефона. Този служител вписва всеки разговор в нарочен журнал. Според командира на ареста, ако разговорът е с адвокат, надзиращият отстъпва встрани, за да не чува съдържанието на разговора.

В други арести, например в Габрово и Благоевград, телефонните апарати бяха разположени в дежурната стая и съответно разговорът на задържаното лице няма как да не се слуша от охранителния персонал.

Като цяло се твърдеше, че няма ограничения за езика, на който може да се провежда телефонният разговор, но поне в един от арестите беше поставен надпис, че разговорите може да бъдат само на български език. В ареста в Габрово също обясниха, че задържаните от турски и ромски произход се насочват да провеждат телефонните разговори на български език.

24.6. Писмена кореспонденция и колети

Задържаните рядко водят писмена кореспонденция. Изходящата поща на задържаните лица се проверява само визуално за наличие на забранени вещи в пликовете и пликовете се отварят и затварят пред служител по охраната, след това те се завеждат в книга за изходяща поща и се изпращат. При входяща поща се процедира по идентичен начин. Навсякъде беше подчертано, че самата кореспонденция не се чете. В Пловдив разясниха, че не е имало оплаквания за проверка на кореспонденцията. Задържаните може да поръчат да им купят пликове и марки за тяхна сметка. Понякога адвокатите молят да оставят пликове с марки за клиентите си; друга практика е близките на задържаните да изпращат писмо, в което се съдържат пликове и марки. За разлика от лишените от

свобода в затворите, тези от лицата, които нямат средства, не могат да изпращат молби и жалби като социално слаби за сметка на ареста; единственото изключение в това отношение са молбите и жалбите, свързани с мерките за неотклонение.

Получаването на колети по пощата се допуска само за задържаните чужди граждани. Българските граждани може да получават хранителна пратка и допустими лични вещи, ако са донесени по време на свиждане.

25 УЯЗВИМИ ГРУПИ

На основание чл. 243, ал. 5 от ЗИНЗС при приема на лица с мярка за неотклонение задържане се изготвя оценка на риска от настаняване в обща килия и диагностична оценка, които се основават на базова информация за характеровите особености на арестантите, за зависимостите им, за заболявания, навици, лична история. Тази информация, по данни на дежурния надзирател, се взема предвид при разпределението на задържаните по килии – съвместимостта на характерите е сред водещите критерии, които се изготвят от служители от надзорно-охранителния състав.

Оценката на риска при настаняване в обща килия включва четири раздела:

Раздел 1. Попълва се от приемащия служител и съдържа данни за получени документи на задържания – документ за самоличност, съпроводително писмо, постановление за задържане от прокурор до 72 часа, определение на съда за наложена мярка за неотклонение задържане под стража, предишни осъждания, документ за здравното състояние.

Раздел 2. Съдържа информация за задържания: предишни присъди и оказване на съпротива при задържане – осъждан ли е, текущо престъпление, информация от досие в ареста, ако има такова – тормоз, увреждане на имущество, агресия, омраза, нападения, злоупотреба с наркотици и с алкохол, в момента зависим ли е, има ли рисково поведение при предишни задържания. Допълнителните въпроси към задържания са свързани с опасения във връзка с настаняване в обща килия. Този раздел завършва с оценка на степента на риска от наблюдаващия – висока, средна, ниска.

Раздел 3. Попълва се от служител на здравната служба и представлява оценка на здравословното състояние и ниво на риск, произтичащо

от него – данни, че е възможно задържаният да нанесе вреда на други лица поради здравни фактори: остра психоза, разстроено поведение, агресия, отказ за преглед. Този раздел завършва с оценка и се подписва от дежурния медицински специалист.

Раздел 4. Попълва се от дежурен командир на отделението или служител по настаняването. Разделът съдържа информация за степента на риска, проявите и взетите решения.

Вторият диагностичен инструмент, който се използва в арестите, е диагностична оценка на риска на задържаното лице. Тя съдържа информация в следните раздели:

- Обща информация.
- Правен статус, вкл. предишни обвинения и задържания под стража, предишни наказания.
- Социален статус – семейно положение, възраст на близките, евентуални желани/очаквани контакти със семейството на задържания – включително и въпрос дали задържаният се грижи за домашни любимци; основни потребности.
- Образование/Работа.
- Финансово положение.
- Наркотици и алкохол: употреба, получена помощ, евентуална връзка между наркотиците/алкохола и престъплението.
- Емоционално състояние: включително склонност към агресия и автоагресия, суицидни опити, притеснения по отношение на съкилийник, проблеми, които задържаният би искал да сподели. Установяване на риска: възможни рискови фактори – първи път, насилие/сексуално престъпление, предишни проблеми при задържане, липса на семейна подкрепа, проблемна връзка, липса на свиждания, дългове, зависимости, емоционална нестабилност, проблеми от общ или специфичен характер, расистки, хомофобски, агресивни нагласи към другите, случаи на опити за самоубийство, нежелание за споделяне на проблеми с персонала на ареста, лоша лична хигиена.

Документът завършва с оценка на наблюденията на служителя, попълнил въпросника. Изготвя се план за намаляване на рисковете – специален акцент е поставен върху източника на риска – зависимости, страхове, медикаменти, социални потребности, предразсъдъци. Планът съдържа информация за срок и лице, предприело необходими действия и мерки.

По данни на ГДИН, проблем при диагностичната работа в арестите е, че тя се извършва от служители на надзорно-охранителния състав без специална подготовка, както и това, че липсват обособени помещения в някои от арестите, в които да се провежда интервюто със задържаното лице. Същевременно се изтъква, че „ангажирането на служители от надзорно-охранителния състав в процедурите по диагностика в арестите заостря вниманието на служителите, особено при разпознаване на знаците и симптомите на суицидното поведение при ежедневното наблюдение на задържаните лица“[222].

В арестите се води и регистър с данни за зависими или склонни към суицидни прояви задържани лица. Такива лица подлежат на по-засилено наблюдение от дежурния персонал.

Безспорно, една от най-уязвимите групи лица в арестите са непълнолетните, като продължителното им задържане може да доведе до тежки негативни последици за тяхното психическо и интелектуално благосъстояние. КПИ обръща специално внимание на българските власти на тяхното положение, като посочва, че спрямо непълнолетните задържането в условия без физически и интелектуални стимули може да е пагубно, и настоява да бъдат въведени възможности за различни смислени дейности извън килиите. До момента обаче не са предприети никакви мерки в тази посока.[223]

През 2021 г. непълнолетните лица, задържани в арестите, са били 126.[224] В досъдебното производство те се задържат в същите институции като пълнолетните лица, но в отделни килии. Поради сравнително малкия брой непълнолетни постъпващи в арестите, те обикновено търпят мярката по задържане под стража в условията на единична изолация. Законоустановените пределни срокове за задържане на непълнолетните са прекомерно дълги и не отговарят на международните стандарти. Те, както и режимът на задържане са абсолютно несъобразени с възрастта, физиологичните, образователните, семейните и ресоциализационните нужди на непълнолетните лица. Системата за наказателно правораздаване в България не дава никакви възможности за образование, както и за участие в реинтеграционни програми, докато непълнолетните са задържани в ареста.

---

[222] ГДИН. *Отчет за дейността на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието през 2018 г.*, с. 67–68.

[223] *Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 13 to 20 February 2015*, CPT/INF (2015)36, para. 45, достъпно на: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806940c7.

[224] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с изх. №Л-186/18.01.2022 г.

По отношение на непълнолетните е предвиден по един допълнителен час дневно престой на открито, но това не води до особено облекчаване на положението им, тъй като местата за престой не предлагат адекватни възможности за раздвижване или за други занимания. Непълнолетните провеждат свижданията си както всички останали – с преграда, без възможност за физически контакт с близките си. При липсата на конкретно установени рискове за безопасността на посетителите или персонала това ограничение е необосновано и нарушава правото на семеен живот на непълнолетните.

По време на посещението в хода на изследването в ареста в Хасково беше задържано едно непълнолетно момче на 14 г. Към онзи момент продължителността на задържането му беше 7 месеца. Момчето беше настанено самò в килия; не разполагаше с телевизор, нито с радио. Според командира на ареста разследващият полицай му носи вестници и списания, а служителите на ареста разговарят с него. Позволяват му също така извънредно свиждане. Независимо от това, като се вземат предвид и ужасяващите условия в този арест – килиите са без дневна светлина, вентилация, санитарен възел и отрито пространство за разходка, – категорично може да се приеме, че задържането на непълнолетния беше в разрез със забраната за нечовешко и унизително отнасяне.

Четири непълнолетни момчета бяха настанени и в ареста във Враца. Към момента на наблюдението те играеха на карти на пода в килията. Не разполагаха с телевизор, нито с радио. Обзавеждането се състоеше от два метални шкафа, маса с четири табуретки, прикрепени неподвижно към пода, две двуетажни легла. На леглата на непълнолетните липсваха чаршафи; не разполагаха с хигиенни материали, като сапун, паста или четки за зъби. Към килията имаше санитарен възел и мивка със студена вода. Силно недоумение в този случай буди фактът, че момчетата са настанени в ареста към Затвора – Враца, въпреки че към същата институция се намира и ПДНМ, който предлага значително по-добри условия на задържане, включително училищно образование.

Жените също попадат в групата на уязвимите арестанти. През 2021 г. през арестите са преминали 388 жени, или около 4% от всички задържани през годината.[225] Те се настаняват в отделни килии от мъжете, при идентични условия, с изключение на ареста на бул. „Г. М. Димитров“, където килиите за жени и непълнолетни са с топла вода и тоалетни със седалки, а не клекала. В арестите няма дамски превръзки в наличност.

Уязвими според персонала във всички арести са и наркозависимите, най-вече в началния период след постъпването им в ареста. Случвало

[225] Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ от ГДИН с изх. №Л-186/18.01.2022 г.

се е при наркозависими задържани служителите в ареста да разговарят с наблюдаващия прокурор да „забързат нещата“, така че задържаният да не остава дълго в ареста. Беше посочено още, че за разлика с преди десетина години, когато употребата на хероин е била по-висока, сега, при употребата на други наркотици, адаптационният период след постъпване в ареста е по-кратък. В арестите не е предвиден достъп до терапия с метадон, но беше споменат един случай на наркозависим задържан, който е бил включен в метадонова програма в Пловдив и неговите роднини са осигурявали метадона от Пловдив и са го предавали в ареста. В арестите не работят психолози, но на много места беше подчертана нуждата от такива специалисти. В арестите към затворите може да се ползват услугите на психолога, работещ с лишените от свобода.

Чуждите граждани в арестите също са в уязвимо положение, най-вече поради затруднения в достъпа до информация на разбираем за тях език, в контактите с външния свят и в придобиването на вещи, които не се осигуряват от администрацията. За арестантите – чужди граждани, не се осигурява превод извън наказателното производство, а информация за правата и задълженията им по време на задържане не е налична в превод на чужди езици.[226] Пари, с които задържаните да си купуват хранителни стоки, хигиенни материали, фонокарти и други вещи от първа необходимост, може да се предоставят единствено на място в ареста или с пощенски запис, но не и по банков път, което е сериозно предизвикателство за чуждите граждани. Според нормативната уредба, задържаните, които не са български граждани, се уведомяват за правото им да се свържат с дипломатически или консулски представители на държавата, чиито граждани са, и незабавно им се осигуряват условия за това.

Нито един арест не е достъпен за трудноподвижни хора – няма рампи, асансьори и други улеснения за придвижване, включително в новооткритите институции, като тази в Шумен. На въпроса какви мерки се прилагат при хора с опорно-двигателни проблеми, интервюирани заявиха: „Помагаме им“. Жалби в ареста в Благоевград е имало по повод тоалетните в ареста, които са само с клекала и не могат да се ползват от задържани лица със специфични проблеми на крайниците. Поради това за такъв задържан е било приспособено столче, съобщават от ръководството на ареста.

Други групи уязвими задържани, често идентифицирани от служителите на затворите, бяха бедните и нискограмотните арестанти, хората с психични и други тежки заболявания.

[226] По този въпрос вж. глава „Контакти с външния свят“, подтема „Информация за правата и задълженията на задържаните“.

26 ИЗПОЛЗВАНЕНАПРЕВАНТИВНОТО И КОМПЕНСАТОРНОТО СРЕДСТВО

Оскъдна е информацията, която беше събрана в хода на теренното изследване в разговори с представители на арестите по приложението на новите средства за защита срещу нечовешки и унизителни условия в арестите. Ръководителите на повечето институции не разполагаха с данни за брой заведени дела и за изхода от тях, като уточняваха, че с тези производства са ангажирани юристите на ОСИН и от тях се искат единство справки и уточнения. Все пак на някои места данни за делата бяха предоставени. В ареста на бул. „Г. М. Димитров“ в София например, който е и най-натовареният арест в страната, общият брой на решените дела, водени срещу ареста през 2019 г. и до деня на посещението през 2020 г., е бил 14, от които:

- 3 бр. по чл. 276 от ЗИНЗС (превантивно средство за защита);
- 6 бр. по чл. 284 от ЗИНЗС (компенсаторно средство за защита);
- 4 бр. по чл. 1 от ЗОДОВ;
- 1 бр. оспорване на заповед на основание чл. 101, ал. 5 от ЗИНЗС – налагане на дисциплинарно наказание „лишаване от хранителна пратка за срок до три месеца“.

Според предоставените данни ГДИН е била осъдена да заплати обезщетение за неимуществени вреди по три от делата по чл. 284 от ЗИНЗС. Не е известно какъв е изходът по делата по превантивното средство.

В справката за делата срещу ареста в Шумен за 2019 г. са отразени 5 дела за обезщетения, всички от които са свързани със условията на за-

държане в предишната сграда на ареста. Бе посочено, че не са подавани жалби за материалните условия след откриването на новия арест.

Според командира на ареста в Хасково се водят дела за липсата на тоалетни и постоянно течаща вода в килиите – неща, които били дадености и не можело да се променят. Според интервюиран представител на институцията дела се водят, „за да могат да вземат някой лев". От ареста към Затвора – Враца също обобщават, че воденето на дела от задържаните лица е „начин да издържат жените си".

Представителят на ареста в Свиленград, с когото беше разговаряно, посочва, че няма информация за броя на делата срещу ареста, но по-скоро впечатлението му е, че задържаните не водят дела по време на престоя си там – „мълчат си"; „може да водят от затвора, когато излязат навън". В базата данни на нормативно-информационната система „Сиела" може да се намерят актове по дела за обезщетения, свързани с лошите условия в ареста в Свиленград, обезщетенията по които обаче бяха определени в много нисък размер.

Из Решение №163 от 05.05.2020 г. по адм.д. №1158/2019 г. на Административен съд – Хасково

„Ищецът бил настанен в килия с обща квадратура от 6 кв.м заедно с още 5 (пет) задържани лица. В това помещение част от задържаните били пушачи, а ищецът бил непушач. Липсвала каквато и да е вентилация в помещението и ищецът непрекъснато изпитвал проблеми с дишането. Не разполагали с маса и столове, поради което се хранели на пода. В килията нямало санитарен възел и за целта използвали шишета или кофи при нужда. Бил извеждан за баня и бръснене веднъж седмично. В килията нямало пряка дневна светлина, а включеното луминесцентно осветление работело 24 часа и било невъзможно да се спи. Арестът в гр. Свиленград не разполагал с възможност за извеждане на така нареченото „каре" поне за 1 час дневно. Състоянието на леглата и принадлежностите било плачевно и изключително нехигиенично. Същевременно ищецът бил лишен от право на глас на проведените парламентарни избори на 26.03.2017 г., както и на президентските избори през 2016 г."

Ищецът се оплаква още от ползване на бутилка за уриниране в килията, тъй като не разрешавали ползване на тоалетна по всяко време.

Съдът по делото намира нарушение на чл. 3 от ЗИНЗС и за престой от 6 месеца в нечовешки и унизителни условия присъжда на ищеца обезщетение от 250 лв.

Прегледът на съдебната практика от 2019 г. на Административен съд – Кюстендил по дела за обезщетение за неимуществени вреди, причинени от лоши условия в ареста в Кюстендил, сочи, че делата се прекратяват, без да се разглеждат по същество, поради нередовности в жалбите – неправилна процесуална легитимация на ответника, незаплащане на съдебна такса, невръчване на препис от жалбата на ответника.

Мнение, споделено от мнозинството интервюирани служители, е, че дела за условията в арестите се водят след освобождаване или преместване на задържаните в затвор. Прегледът на съдебната практика също потвърждава това. Реалността в арестите е такава, че завеждането на съдебни дела от задържаните без участието на адвокат е практически невъзможно. В нито един момент на арестантите не се предоставя информация за възможността за търсене на защита срещу нечовешки и унизителни условия по съдебен ред или за каквито и да било други възможности за сезиране на орган, упражняващ контрол върху местата за лишаване от свобода. Няма библиотеки и не е предвидено задържаните да имат достъп до правна литература както за подготовка по наказателните си дела, така и за подаване на оплаквания срещу условията; телефонните разговори се слушат. Не се осигуряват безплатно листове за писане, средства за писане, пликове и пощенски марки, а държавната такса за образуване на съдебно дело не може да се заплати от ареста. Достъп до безплатна правна помощ за целите на подготовка на жалба и завеждане на административно дело от затвора също е невъзможен, тъй като се изисква изпращане на нарочна писмена молба до Националното бюро за правна помощ, с каквито молби арестите не са снабдени. Тези и други фактори правят съдебната защита срещу нарушения на чл. 3 от ЗИНЗС неприложими към условията в арестите, особено що се отнася до превантивното средство, чиято идея е да преустанови нечовешко или унизително отнасяне, което е актуално към момента на подаване на иска и разглеждане на делото.

Нещо повече, превантивното средство, въведено в ЗИНЗС, не може да се използва за защита от нечовешки условия, свързани с пренаселеност в арестите. ЗИНЗС урежда възможност за защита от нечовешко и унизително отнасяне, възникващо единствено от действия и бездействия на пенитенциарните власти, но в случаите на пренаселеност тези власти не могат окажат контрол върху броя на задържаните в арестите, включително не могат да преместват арестанти от една институция в друга. Такива правомощия има само съответният по делото прокурор или съд, но средството за защита не намира приложение спрямо техните действия и бездействия.

27 ПЕРСОНАЛ

Персоналът в арестите включва надзорно-охранителния състав и медицинските лица. Щатът в отделните арести е различен, в зависимост от капацитета и натовареността. Например броят на надзорно-охранителния състав в ареста на ул. „Майор Векилски“ към момента на посещението през 2020 г. е 86 души, а в ареста в Свиленград – 16. В хода на посещенията не бяха констатирани съществени проблеми с недокомплектованост на персонала, което е често явление в затворите. Според направените наблюдения, във всяка институция е назначена поне една жена надзирател, като в по-малките арести надзирателките съвместяват и длъжността на деловодител. Жените в надзорно-охранителния състав извършват обисканите на задържаните арестантки, съпровождат ги до банята и др.

В арестите не са ангажирани специалисти като психолози, педагози, социални работници. На повечето места беше уточнено, че психолог има на разположение в съответния ОСИН и при нужда може да бъде ангажиран, но такива конкретни случаи не бяха посочени.

В местата с най-лоши условия на задържане условията на труд за служителите също бяха крайно незадоволителни. В ареста в Свиленград има две малки помещения за персонала с амортизирано обзавеждане и без специално обособено място за почивка, като служителите ползват общ санитарен възел със задържаните. В ареста в Кюстендил единствената стая за дежурния персонал е малка, пренаселена и претъпкана с разнообразен инвентар – бюра, шкафове, столове, компютри, видеонаблюдение, папки с документация и пр. Персоналът в ареста в Добрич, функциониращ към 2020 г., не разполага с отделно помещение – дежур-

ният състав се преоблича на стълбището на ареста, а работното място е коридорът на ареста – в единия край е обособен кът за надзорно-охранителния състав с три стола. През 2021 г. този арест е преместен в нова сграда и условията там не са били обект на наблюдение от изследователите.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕПОРЪКИ

В рамките на настоящото изследване беше осъществено наблюдение на състоянието на затворите и арестите и на третирането на лишените от свобода в България след пилотното решение на ЕСПЧ по делото *Нешков и други*, дало началото на пенитенциарна реформа за справяне с пренаселеността, за подобряване на материалните условия и въвеждане на ефективни средства за защита срещу нечовешки и унизителни условия на задържане.

Безспорно, следва да се отбележи, че през последните години в много отношения наблюдаваме **подобряване на условията** на задържане, в синхрон с изискванията на международните стандарти за третиране на задържаните лица.

Една от най-важните положителни тенденции е **намаляването на затворническата популация**. Началото на тази тенденция е отпреди пенитенциарната реформа, като данните показват, че средносписъчният брой на лишените от свобода в затворите и затворническите общежития през 2021 г. е 6192, или с 18% по-малко, отколкото през 2015 г. Част от причините са извън наказателноизпълнителната система и са свързани с по-малкия брой постъпващи в затворите лица. Също така обаче положителен ефект оказва и по-големият брой лишени от свобода, които първоначално се настаняват за изтърпяване на наказанието, вместо в корпусите на затворите, в общежитията от открит тип, където трудовата ангажираност е по-висока, позволява намаляване на срока на присъдите и в резултат на това – по-кратък престой в пенитенциарните институции.

Намалява и пренаселеността в затворническите заведения от закрит тип. Докато през лятото на 2015 г. пренаселеност е отчетена в кор-

пусите на половината затвори в страната и в едно общежитие от закрит тип, към 8 юни 2021 г. пренаселени са само Затворът – Пловдив и ЗОЗТ „Дебелт".

В този период бяха положени значителни усилия за **подобряване на материалните условия в затворническите институции**, както и за съобразяването им с минималните стандарти за хуманно третиране на затворниците, в съответствие със забраната за нечовешко и унизително отнасяне. От 2015 г. насам са закрити три ЗООТ с лоши материални условия: „Керамична фабрика", „Средна гора" и „Гълъбово". Разкриват се и нови затворнически заведения и части от затворнически заведения, като общежитията от открит и закрит тип „Дебелт", ЗО Разделна", ЗООТ „Белене", ЗООТ „Верея". Разкрита е нова сграда към ЗООТ „Плевен". Бившият поправителен дом за непълнолетни момчета в Бойчиновци е преобразуван в общежитие от открит и закрит тип а към Затвора – Враца е разкрит нов поправителен дом за непълнолетни момчета. Ключов момент в трансформацията на материалната среда в съответствие с изискванията на стандартите за третиране на затворниците са основните ремонти в затворите в Стара Загора, Плевен, Бобов дол, Ловеч, Пазарджик, Бургас, Сливен, в ЗОЗТ „Черна гора" и други, с които се намалява капацитетът на килиите и в тях се осигурява **течаща студена вода** и се обособяват **тоалетни, изцяло отделени със стени от останалата част на спалното помещение**. Предходно изследване на БХК, документиращо ситуацията в затворите през 2008 г., отчита, че в осем от затворите в страната килиите не разполагат с тоалетни, което принуждава затворниците през нощта да използват кофи за физиологични нужди. Към 2021 г. този сериозен проблем е почти напълно преодолян в затворите.

Друга положителна промяна е цялостното **изваждане от употреба на леглата на три етажа**, каквато практика в миналото е имало в най-пренаселените затвори. По-рядко в затворите се използват и вторите етажи на леглата. При ремонтите на много места са подменени също така подовите настилки в килиите и дограмата на прозорците. Части от обзавеждането се ремонтират или се подменят с нови. В затворническите групи се обособяват **кухненски помещения, в които затворниците могат да приготвят сами храната си**.

Условията на задържане на доживотните затворници също се подобряват. След измененията в пенитенциарното законодателство от 2017 г. броят на доживотните затворници, изолирани в ЗПС, намалява значително. Така ако през 2017 г. само 14% от осъдените на най-тежките наказания са били със заменен режим и изведени от ЗПС в общи килии в

корпусите на затворите, то през 2020 г. техният процент е вече 53%. През последните години бяха взети мерки за подобряване на материалните условия в ЗПС, изразяващи се най-често в обособяване на тоалетни в килиите, подмяна на дограмата на прозорците и подовата настилка, пребоядисване на стените.

Със законодателните изменения от 2017 г. се стесни кръгът на дисциплинарните нарушения, за които може да се налага най-тежкото дисциплинарно наказание – изолиране в наказателна килия за срок до 14 денонощия. Промяната е в отговор на препоръки на КПИ за намаляване употребата на наказателната изолация в затворите у нас. Анализът на данните за дисциплинарната практика за периода 2016–2021 г. показва, че реформата е постигнала своята цел и **случаите на налагане на най-тежкото дисциплинарно наказание е намаляло три пъти** – от 1915 такива наказания през 2016 г. до 656 през 2021 г.

По отношение на арестите също са документирани някои положителни тенденции. През изминалите години продължава тенденцията за **закриване на арести**, които поради структурни и други причини не подлежат на реконструкция и привеждане в съответствие с минималните европейски изисквания за осветеност, вентилация, подходяща температура, достъп до вода и санитарен възел, място за престой на открито и др. След 2017 г. са закрити арестите в Дупница, Разлог, Монтана, Търговище и Ямбол. През 2021 г. е закрит арестът в Габрово, последният подземен арест в страната, който бе с едни от най-нехуманните условия на задържане – с малки помещения, без санитарни възли и течаща вода в килиите, без достъп до естествена светлина. Паралелно със закриването на арести, в по-големите градове тече процес на **преместване на арестите** от сгради, които са в тежко материално състояние, неподлежащи на реконструкция или преустройство, в затворнически институции в съответните населени места. Към края на 2021 г. към затвори и затворнически общежития са обособени седем ареста. От 2017 г. насам няколко ареста са преместени в **нови самостоятелни сгради**, сред които арестите в Шумен, Добрич и Благоевград.

Между 2016 г. и 2021 г. **броят на задържаните в арестите лица бележи спад от 30%.** В най-голяма степен това се дължи на по-малкия брой временно конвоирани в арестите лица от други места за лишаване от свобода. Намаление има и при арестантите с мярка за неотклонение задържане под стража по досъдебни производства.

Независимо от тези положителни тенденции, най-вече инфраструктурни, **някои от промените се оказаха неефективни и не доведоха до же-**

ланите резултати на практика или предизвикаха нежелани последици. Предприетите законодателни мерки срещаха силна **съпротива от страна на работещите в системата**, включително и поради липсата на достатъчно персонал за реализирането им, което оказа негативно въздействие върху движението на осъдените през прогресивната система. Освен това множество други проблеми на пенитенциарната система у нас останаха **изцяло неадресирани и продължиха да се влошават.**

Намаляването на броя на лицата, постъпващи в местата за лишаване от свобода, през последните години не е плод на целенасочени законодателни изменения или политики. Частта от законодателната реформа от 2017 г., която е насочена към справяне с пренаселеността в местата за лишаване от свобода, обхваща единствено нормативната уредба на наказателното изпълнение и не засяга въпроси, свързани с видовете наказания или с начина на определяне на размера на наказанията. В този смисъл **реформата не доведе до въвеждане на алтернативни наказания без лишаване от свобода, до декриминализация на отделни деяния или до други мерки „на входа“ на наказателната система, които изначално да ограничат прилагането на лишаването от свобода** – мерки, върху които международните документи и ЕСПЧ поставят акцент в борбата с пренаселеността в затворническите заведения.[227] Единственото изключение в това отношение е въведената през 2016 г. възможност за електронно наблюдение на лицата с мярка за неотклонение домашен арест и с наложени някои от видовете пробационни мерки. Използването на тази мярка обаче е изключително ограничено.

По-малкият брой на изтърпяващите наказание в корпусите на затворите и ЗОЗТ е за сметка на растящата **пренаселеност в общежитията от открит тип**. Материалните условия в общежитията от открит тип не са по-добри от тези в заведенията от закрит тип, но режимът в тях позволява затворниците да прекарват по-голямата част от деня извън килиите и не във всички случаи пренаселеността води до нарушение на забраната за нечовешко и унизително третиране. Пренаселеността обаче ощетява в голяма степен осъдените, които първоначално са разпределени в заведенията от закрит тип и които впоследствие придобиват право на прекатегоризация, но поради липса на капацитет в заведенията от открит тип остават да изтърпяват наказанието си при по-неблагоприятни условия от гледна точка на възможностите за ресоциализация. Друга негативна тенденция е **обособяването в една сграда на затворническо заведение**

[227] Приложение към Препоръка Rec (99) 22 на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно пренаселването на затворите и увеличаването на затворническото население, § 1–5.

от закрит и от открит тип, при което по-строгите режимни изисквания на закрития тип вземат превес и диференцираното третиране на двете категории затворници – от открит и от закрит тип, практически се заличава.

Повод за тревога е **изграждането на някои от новите институции в малки населени места**. Изборът на тези локации е продиктуван от институционални съображения, без да се отчитат негативните ефекти, които ще има върху основните права и възможностите за рехабилитация на лишените от свобода, включително затрудненията при комплектуване на персонала, осигуряването на достъп до медицински услуги, провеждането на семейни и адвокатски свиждания. Ярък пример е случаят със ЗО „Дебелт" към Затвора – Бургас. Макар че се намира в нова сграда, тази институция е с изключително лош микроклимат поради липсата на дейности, работа, качествена медицинска грижа и невъзможност за редовни свиждания. Дисциплинарните наказания са три пъти повече от наградите, а сигналите за самонаранявания, междузатворническо насилие и малтретиране от страна на служителите са над средното ниво за системата.

Наблюденията, направени в хода на мониторинга са, че **строително-ремонтните дейности се отличават с ниско качество на вложените материали и с лошо изпълнение**. Масово се използват мивки, кранове, тоалетни казанчета и теракотни плочки, които са за домашна, а не за индустриална употреба, което води до бързата им амортизация и необходимост от замяна. Повечето новоизградени санитарни възли са проектирани без вентилационна система или прозорци за проветрение, което причинява влага и мухъл, а също така създава дискомфорт на настаняните от проникващата в килиите миризма. **Нито една от посетените затворнически институции, включително новооткритите и изцяло ремонтираните, не е достъпна за хора с физически увреждания**.

Поради икономии на горива, на места имаше оплаквания от неадекватно отопление и **ниски температури на въздуха в килиите** през студените месеци. В поне три затворнически институции отоплението в килиите продължава да е **с печки на дърва и въглища**, което създава проблеми с качеството на въздуха, особено като се има предвид високата населеност и лошата проветривост на помещенията. **Предоставяните с бюджетни средства консумативи за поддържане на личната хигиена и за почистване на помещенията са недостатъчни**. Четка и паста за зъби, шампоан, самобръсначки и тоалетна хартия не са предвидени в бюджета и не се полагат на лишените от свобода по право, а се осигуряват само в

изключителни случаи. **Нашествието на дървеници и хлебарки** в местата за лишаване от свобода остава един от най-дългогодишните, повсеместни и трудни за решаване проблеми, свързани с материалните условия в пенитенциарната система у нас. Освен дезинсекцията чрез пръскане с препарати, която масово се оказва безрезултатна, не се прилагат други стратегии за справяне с проблема. По отношение на храната на много места бяха регистрирани оплаквания, свързани с **ниското качество на използваните хранителни продукти и с недостига в менюто на пресни плодове и зеленчуци, млечни изделия и яйца**. Водеща причина за това е широко формулираната възможност за доставчика на хранителни продукти да заменя пресните продукти с консервирани. Липсват минимални изисквания за дневната дажба от гледна точка на съдържанието на хранителни вещества – белтъци, протеини, мазнини, както и на витамини и минерали. По-голямата част от хранителните продукти и всички хигиенни материали, които са разрешени за ползване в затворите, може да се купуват единствено от затворническите лавки. Това е огромен проблем за всички лишени от свобода, тъй като **предлаганите в лавките стоки са с ниско качество и са по-скъпи от тези в търговската мрежа с страната**. Съществен принос към по-високите цени има надценката от 7% върху всички стоки в полза на ДПФЗД.

Имайки предвид, че работещите срещу възнаграждение затворници са между 20 и 25%, **голяма част от финансовата издръжка отвъд осигуреното от пенитенциарните заведения на мнозинството от лишените от свобода се поема от техните близки**. Ситуацията се усложнява още повече от засилващата се практика съдебните изпълнители да налагат **запор върху личните партиди на затворниците**, по които техните близки им превеждат парични суми. Запорират се включително дребни суми, предназначени за закупуване на базисни хигиенни консумативи и други стоки от първа необходимост, които затворът принципно не осигурява: шампоан, самобръсначки, тоалетна хартия, карти за телефон. Така се стига до ситуация, в която затворниците нито могат да получат тези вещи по време на свиждане, нито разполагат със средства за купуването им от лавката.

Медицинското обслужване в повечето места за лишаване от свобода е в критично състояние. Проблемите засягат всеки аспект от дължимата грижа – повърхностни първоначални прегледи, липса на профилактика и достъп до стоматологични услуги, големи забавяния при насочването към външни специалисти и външни болнични заведения, ниско качество на предоставяните услуги, критично състояние на пенитенциарната болнична грижа. В значителна част от затворническите об-

щежития в страната няма постоянно действащи медицински центрове, нито дори персонал, обучен да оказва първа помощ. Специализирана лекарска помощ се осигурява от външни специалисти, но достъпът до тях не е добре координиран и се реализира с големи забавяния. За пациентите без финансови възможности достъпът до медицински услуги, които не се заплащат или се заплащат само частично от НЗОК, е особено затруднен или невъзможен. Получени бяха много оплаквания за назначена медикаментозна терапия, която не се изпълнява поради липса на финансови възможности у лишените от свобода. Традиционно делът на хората с ХИВ, хепатит С и туберкулоза сред затворниците е много по-висок, отколкото при хората, живеещи на свобода, което налага постоянна и целенасочена работа по диагностициране, лечение и профилактика на разпространението на тези заболявания в местата за лишаване от свобода. През последните години реализацията на тези интервенции е възпрепятствана от различни фактори, сред които недостиг на медицински кадри в затворите, ограничено финансиране и изолация на пенитенциарната здравна система от НЗОК.

Статистиката за смъртността в местата за лишаване от свобода е алармираща. Въпреки намаляващия брой на пребиваващите в пенитенциарните институции, смъртните случаи през последните години растат, като през 2021 г. е отбелязан най-високият брой починали в затворите и арестите от 2003 г. насам – 55 лишени от свобода. През 2021 г. коефициентът на смъртност в местата за лишаване от свобода е най-високият в Съвета на Европа, а съпоставен с общия коефициент на смъртност в България, той е четири пъти по-висок.

Работата на **нововъдения механизъм за медицинско освидетелстване и регистрация на постъпващите оплаквания от лишени от свобода за упражнено насилие страда от съществени недостатъци**, които компрометират неговите превантивни функции. Един от очевидните проблеми е ограниченото присъствие на медицински специалисти в местата за лишаване от свобода. На второ място, получихме редица сигнали от лишени от свобода, че дори в институцията да има медицинско лице, когато нараняванията са причинени от надзирател, пострадалите умишлено не се извеждат веднага за преглед. Съществен дефицит на механизма за освидетелстване и регистрация на нараняванията е, че прегледите се извършват от медицински лица, служители на местата за лишаване от свобода или наети от тях по граждански договор, които са подчинени на началника на затвора и колегиално обвързани с надзорния състав. Също така медицинските специалисти не изпълняват стриктно задължението

си да уведомяват прокуратурата за всеки случай на регистрирано травматично увреждане.

Анализът на данните за прокурорските преписки и досъдебните производства, образувани за насилие от служители в местата за лишаване от свобода и задържане под стража, разкрива продължаваща безнаказаност в случаите на малтретиране на лишени от свобода. Така за последните шест години образуваните прокурорски преписки за насилие са 363, повечето от които са прекратени впоследствие; 38 са образуваните досъдебни производства, а в съда са внесени едва два прокурорски акта, единият от които е искане за освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание.

Прегледът на дисциплинарната практика също разкрива някои негативни тенденции. За периода 2017–2020 г. се наблюдава **рязко намаляване на броя на поощрените лишени от свобода** – с около 40%. В същия период **общият брой на дисциплинарните наказания бележи ръст** спрямо средносписъчния брой на лишените от свобода. Делът на отменените след обжалване заповеди за налагане на дисциплинарни наказания е нищожен. Без значение какъв е неговият вид, наложеното дисциплинарно наказание е пречка лишен от свобода да бъде предложен за облекчаване на режима, за преместване в общежитие от открит тип или за условно предсрочно освобождаване.

Доживотно осъдените, които изтърпяват наказание на специален режим в ЗПС, остават в ситуация на прекомерна изолация, с ограничени физически и интелектуални стимули, без смислени социални контакти и с минимални възможности за включване в конструктивни дейности. Много от дългогодишните доживотни затворници имат видими индикации на хора с психични проблеми, проявяващи се в асоциалност, депресия, гняв, епизоди на агресия и автоагресия. Като цяло техните перспективи за прогресивно облекчаване на режима, замяна на наказанието с лишаване от свобода или помилване и евентуално някогашно освобождаване от затвора са много малки.

В нито един аспект на своето функциониране – персонал, материални условия, програми, медицинска грижа – **пенитенциарната система не е подготвена да посреща нуждите на лишени от свобода с физически, сензорни и ментални увреждания, психични проблеми и зависимости, броят на които се увеличава**. Тези категории затворници често се настаняват в отделни групи, но без това да е обвързано с предоставянето на необходимите им условия за настаняване или специални грижи, медицинска и друга терапия. Пенитенциарната система не е обезпечена с психиатри,

а броят на психолозите е крайно недостатъчен, като в някои институции изцяло липсва психолог. Висок е броят на затворниците, които се самонаранява и правят опити за самоубийство. Голяма част от самонаранящите се са хора с наркотична зависимост или психично заболяване, които имат нужда от съответната психична и психиатрична грижа. Техните действия обаче често се тълкуват от пенитенциарните власти като демонстративно, манипулативно, неадекватно поведение, като нарушение на вътрешния ред, а при този подход има риск от влошаване на ситуацията им. Броят на употребяващите наркотици затворници също е много висок, но тенденцията е дейностите и програмите за лечение и рехабилитация на наркоманиите и за намаляване на вредите от употребата на наркотици да са все по-малобройни, а в някои места за лишаване от свобода изцяло да липсват.

Междузатворническото насилие е също сериозен проблем. От посетените в хода на изследването институции най-много свидетелства за насилие, тормоз и експлоатация сред лишените от свобода бяха получени в някои затворнически заведения от закрит тип, с пренаселени или гъсто населени килии, в които затворниците остават през по-голямата част от деня поради ограничени възможности за трудова или друга ресоциализационна дейност. Силно уязвими на насилие и други форми на злоупотреби са лишените от свобода с психически проблеми, употребяващите наркотици, ЛГБТИК хората, ромите и бедните затворници, осъдените за сексуални престъпления срещу деца. Някои от най-тежките случаи на издевателства, за които изследователите получиха сигнали, засягат затворници с множество фактори на уязвимост. Насилието спрямо тези хора е системно и обикновено включва унижение, принуда за извършване на различни дейности, като чистене и пране, сексуално насилие.

Възможностите за търсене на съдебна защита, които бяха разширени със законодателните изменения в ЗИНЗС от 2017 г., както и за сигнализиране на други външни институции и организации, остават труднодостъпни поради липса на информация и правна помощ. Най-сериозният **проблем за всички жалбоподатели обаче е враждебността на пенитенциарната система спрямо тях**, която се проявява в сплашвания, институционални репресии, формални и неформални наказания.

Поради твърде недостатъчната честота и продължителност на свижданията и автоматичното прилагане на мерките за сигурност при провеждането им, изключващи физически контакт, **уредбата на свижданията в пенитенциарните заведения от закрит тип е в противоречие с международните стандарти** относно правото на семеен живот на лишените от свобода.

Организацията на труда на лишените от свобода е силно проблематична. Работещите затворници нямат правата на *работници* по смисъла на Кодекса на труда, не сключват договори за работа и нямат длъжностни характеристики. Те не подлежат на осигуряване за пенсия, майчинство и общо заболяване, безработица или трудова злополука, но пък полученото от тях възнаграждение се облага с данък върху доходите на физическите лица. На повечето места е въведена 6-дневна работна седмица, без да се заплаща извънреден труд. Между 50 и 60% от възнаграждението на затворниците отива в полза на ДПФЗД. Заплащането на наетите в цехове и работилници се формира най-вече на база трудови норми, като при изпълнение на трудовите норми под 100% се зачита съответна част от работния ден. Масово лишените от свобода са на мнение, че нормите са силно завишени, поради което изпълнението им е трудно или невъзможно. Ниското възнаграждение и малкият на брой зачетени дни на месец, често придружени и с лоши условия на труд, действат демотивиращо и някои затворници предпочитат да не работят. Широко разпространена практика е на затворниците да се възлага извършване на доброволен незаплатен труд в полза на ДПФЗД, което законът не допуска. Условията на труд на по-голямата част от работните места в обектите в местата за лишаване от свобода, документирани в хода на изследването, бяха видимо много лоши и несъобразени с основни изисквания за безопасен и здравословен труд. Броят на трудовите злополуки с настъпила инвалидност, регистрирани сред лишените от свобода, е висок.

В затворите е организирано училищно образование, но някои категории лишени от свобода нямат достъп до него, включително затворниците – чужди граждани, осъдените на доживотен затвор, настанени в ЗПС, и задържаните под стража в условията на постоянно заключени помещения в затворите. Учебната програма, учебниците и учебните помагала не са адаптирани за възрастни ученици. Качеството на образователния процес също буди притеснения. Участието на затворниците в курсове за професионална квалификация се насърчава, но процентът на затворниците, които получават професионално обучение, е пренебрежимо малък.

Друг важен елемент от ресоциализационната дейност с осъдените затворници е специализираната групова работа под формата на корекционни и терапевтични курсове. Данните показват, че **много малка част от лишените от свобода успяват да се възползват от специализирана групова работа**. Проблеми с кадровото обезпечаване на сектор СДВР и голямата натовареност на служителите в него са сред водещите причини

за слабата групова, но и индивидуална корекционна работа с лишените от свобода в някои затвори.

За осмисляне на свободното време законът изисква на лишените от свобода да бъде осигуряван достъп до широк спектър от занимания – **творчески и културни дейности, спорт, религиозна подкрепа, но тези дейности се организират спорадично, с различна интензивност в различните места за лишаване от свобода**, в зависимост от наличието на финансови и човешки ресурси. Недостигът на финансови средства в бюджета на пенитенциарните институции за обезпечаване на пособия и материали за мероприятията, липсата на техника и остарялата материална база са сред основните предизвикателства пред организирането на дейности за осмисляне на свободното време.

Обученията по дигитална грамотност и осигуряването на лишените от свобода на контролиран достъп до интернет за целите на участие в обучителни курсове, кореспонденция с институции, търсене на правна и друга релевантна за тях информация, комуникация с близки съществуват като добри практики в редица държави в Европа, но не и в България. У нас на много места в затворите и общежитията към тях изцяло **липсват компютри, а там където има, те са силно амортизирани**. Пандемията от COVID-19 въведе „принудително“ провеждането на Skype видеоконферентни разговори вместо свиждания с близки и участие в съдебни заседания, но това е единствената онлайн платформа, която затворниците ползват, и то ограничено и без ясни правила.

В голяма част от посетените арести условията на задържане остават нечовешки и унизителни. Официалните данни сочат, че част от арестите продължават да са целогодишно пренаселени. В мнозинството от посетени места килиите са маломерни, а освен това броят на леглата в тях надвишава значително максимално допустимата заетост на помещенията, изчислена на 4 кв.м площ за един задържан – признак, че арестите редовно се пренаселват. Освен това капацитетът в някои институции е изкуствено завишен чрез използване на некоректен метод на изчисление – вместо сбор от максималната вместимост на всяка килия на база 4 кв.м на човек, капацитетът се изчислява, като площта на всички килии, взети заедно, се разделя на 4 кв.м. Така площта над 4 кв.м на човек в отделните килии се събира и преизчислява в допълнителни места за настаняване, макар че такива в килиите може да няма. Освен леглата, в килиите рядко има място за друго обзавеждане, а там, където е осигурено, мебелите са стари и амортизирани.

Три са арестите в страната, в чиито килии **няма прозорци и не се осигурява никакъв достъп до естествена светлина**. Освен тях обаче има и редица други места, където притокът на дневна светлина е толкова малък, че не би могло да се приеме, че изискването за достъп до естествена светлина е адекватно изпълнено. Изкуственото осветление на килиите като цяло също е слабо и неподходящо за нормалното извършване на дейности като четене.

Проблем с отоплението възниква във всички арести, разположени в сгради на други ведомства, тъй като парното там остава изключено след работното време на администрацията и през почивните дни. **Недостигът на свеж въздух** в арестите продължава да е сериозен проблем, за решаването на който не се полагат достатъчно усилия. На повечето от посетените места не бяха установени ефективни системи за циркулация и освежаване на въздуха. Сградните системи за въздухообмен са стари и не работят или са неефективни. В резултат въздухът в килиите навсякъде беше застоял, с неприятна миризма на спарено и нечисто, включително в празните килии. Естествената вентилация също е по-често невъзможна поради липсата на отварящи се прозорци.

Въпреки настъпилите подобрения, в **7 от 26-те ареста у нас задържаните продължават да нямат достъп до течаща вода и тоалетни в килиите**. Макар и в по-малка степен, употребата на кофи и бутилки за физиологични нужди от задържаните там продължава. **В една трета от арестите няма места за престой на открито**, което е много сериозен проблем.

Докато материалните условия в арестите постепенно се подобряват, то по отношение на **режима на задържане не се наблюдават никакви положителни промени**. Арестантите се държат в постоянно заключени помещения, в които прекарват по 23 часа в денонощието. В новообособяваните арести, където биха могли да се предвидят помещения за групови занимания, това не се прави. Проблемът се репликира и в преместените към затворите арести, където принципна възможност за осигуряване на дейности има, но режимът на заключените по 23 часа в денонощието арестантски килии остава непроменен.

Законово определените пределни срокове за задържане на непълнолетните са прекомерно дълги и не отговарят на международните стандарти. Те, както и **режимът на задържане са абсолютно несъобразени с възрастта, физиологичните, образователните, семейните и ресоциализационните нужди на непълнолетните лица**. Системата за наказателно правосъдие в България не дава никакви възможности за образование,

както и за участие в реинтеграционни програми, докато непълнолетните са задържани в ареста.

Проблемите с медицинското обслужване и контактите с външния свят на арестантите са сходни с тези, пред които са изправени настанените в затворите и затворническите общежития.

Въпреки лошите условия в арестите, наблюденията са, че **задържаните не използват новите правни механизми за съдебна защита срещу нечовешки и унизителни условия**. Реалността в арестите е такава, че завеждането на съдебни дела от задържаните без участието на адвокат е практически невъзможно. В нито един момент на арестантите не се предоставя информация за възможността за търсене на защита срещу нечовешки и унизителни условия по съдебен ред или за каквито и да е други възможности за сезиране на орган, упражняващ контрол върху местата за лишаване от свобода. Няма библиотеки и не е предвидено задържаните да имат достъп до правна литература както за подготовка по наказателните си дела, така и за подаване на оплаквания срещу условията. Не се осигуряват безплатно листове за писане, средства за писане, пликове и пощенски марки, а държавната такса за образуване на съдебно дело не може да се заплати от ареста. Достъп до безплатна правна помощ за целите на подготовка на жалба и завеждане на административно дело от затвора също не би могъл да се осъществи, тъй като се изисква изпращане на нарочна писмена молба до Националното бюро за правна помощ, с формуляри от която арестите не са снабдени. Тези и други фактори правят съдебната защита срещу нарушения на чл. 3 от ЗИНЗС неприложима към условията на арестите, особено що се отнася до превантивното средство, чиято идея е да преустанови нечовешко или унизително отнасяне, което е актуално към момента на подаване на иска и разглеждане на делото.

Нещо повече, **превантивното средство, въведено в ЗИНЗС, не може да се използва за защита от нечовешки условия, свързани с пренаселеност в арестите**. ЗИНЗС урежда възможност за защита от нечовешко и унизително отнасяне, възникващо единствено от действия и бездействия на пенитенциарните власти, но в случаите на пренаселеност пенитенциарните власти не могат да упражнят контрол върху броя на задържаните в арестите, включително не могат да преместват арестанти от една институция в друга. Такива правомощия има само съответният по делото прокурор или съд, но средството за защита не намира приложение спрямо техните действия и бездействия.

***

Наблюденията в рамките на настоящото изследване насочват към голям брой разнообразни препоръки с цел продължаване на реформата в местата за лишаване от свобода в България. Тук се фокусираме върху тези от тях, които засягат изключително или в значителна степен правата на човека. **Ние препоръчваме**:

По отношение на материалните условия

- Да продължат усилията за обновяване и модернизиране на материалната база в затворите и в следствените арести.
- Да се закрият всички арести, които не осигуряват условия на задържане, съответстващи на европейските стандарти.
- Да се гарантира, че закриването на затвори и арести няма да стане за сметка на накърняване на правото на семеен живот на лишените от свобода и по-специално на правото им на свиждане с роднини и близки.
- Да се гарантира минимална площ от 6 кв.м и минимално отстояние между стените от 2 м във всички единични килии, в съответствие със стандарта на Европейския комитет против изтезанията.
- Да се преустанови практиката в една сграда да се помещават затворнически заведения от открит и от закрит тип.
- Да се засили контролът върху качеството на ремонтите и новостроящите се затворнически институции.
- Тоалетните в килиите следва да бъдат изцяло отделени от останалата част от помещенията с плътни стени до тавана.
- Да се осигури адекватно отопление във всички места за лишаване от свобода и да отпадне използването на печките на дърва и въглища в килиите.
- Да се гарантират зачитането на човешкото достойнство и равно третиране на лишените от свобода с увреждания, включително като се осигурят достъпна среда, помощни средства и други улеснения в зависимост от индивидуалните нужди.
- На всички лишени от свобода редовно да се осигуряват основни хигиенни консумативи – тоалетна хартия, паста и четка за зъби, самобръсначки и други, както и бельо, хавлии за къпане, чорапи, дрехи и обувки за онези, които не разполагат с лични.

По отношение на достъпа до храна

- Да се подобри качеството и да се увеличи количеството на затворническата храна, включително като се въведат минимални изисквания за състава на дневната хранителна дажба – протеини, въглехидрати и мазнини, и като се ограничи възможността за замяна на пресните хранителни продукти с консервирани.
- Да отпадне надценката от 7% в полза на ДПФЗД върху цените на артикулите, продавани в затворническите лавки, включително върху телефонните карти, хранителните и хигиенните продукти.
- Да се осъществява периодичен контрол върху ценообразуването в затворническите лавки, за да не се допуска затворниците да купуват продукти на цени, които са значително завишени в сравнение с цените на свобода.

По отношение на затворническото здравеопазване

- Да се инициира процес на реформа за интегриране на системата за грижи в затворите в общата здравна система. Такъв процес следва да се ръководи предимно от приоритетите на общественото здраве и следва да доведе до широка консултация със здравните органи, здравните специалисти, представителите на пациентите и гражданското общество. Той трябва да включва фаза на анализ на здравните нужди на лишените от свобода в България, недостатъците на настоящата система и подготвителна фаза, в която да се направи отчет на всички организационни, бюджетни и регулаторни аспекти, включени в такава реформа.
- Да се осигури достатъчен брой медицински специалисти във всички места за лишаване от свобода, включително в затворническите общежития и арестите.
- Да се осигури специален бюджетен ред за покриване на здравните разходи на лишените от свобода, които не могат да се покрият от НЗОК.
- Да се гарантира, че задържаните с мярка задържане под стража лица и лишените от свобода чужди граждани имат статус на здравноосигурени лица и реално могат да се възползват от правата си на такива от момента на задържането, в съответствие със законовите разпоредби.
- Да се осигури навременен достъп до качествени стоматологични услуги за лишените от свобода, включително финансова по-

мощ за покриване на доплащането към НЗОК за нуждаещите се от зъбни протези, които не разполагат със средства.

- За всеки постъпващ в местата за лишаване от свобода трябва да се осигурят условия за доброволно и конфиденциално консултиране и изследване за ХИВ, хепатит С, както и скрининг за туберкулоза.
- Приоритет в работата с лишените от свобода, употребяващи наркотици, следва да бъдат мерките за намаляване на вредите, в това число достъп до психиатър и психосоциална подкрепа; осигуряване на опиоидно заместващо лечение с метадон там, където е необходимо; превенция, профилактика и лечение на ХИВ и хепатит.
- Да се постави акцент върху психичното здраве на лишените от свобода, включително чрез осигуряване на адекватен брой психолози в местата за лишаване от свобода и партньорство с външни програми, предоставящи психологическа подкрепа.

По отношение на дисциплинарните мерки

- Да се предвиди възможност за адекватна защита в процедурите за налагане на дисциплинарни наказания, включително ползването на правна помощ, както и възможност за обжалване на всички наказания пред независим орган.
- Да отпаднат въведените от затворническата администрация ограничения лишен от свобода да не може да получава повече от една награда на всеки три месеца, както и наказван лишен от свобода да не може да бъде награждаван до заличаване на наказанието, срокът за което в общия случай е една година.

По отношение на защитата от малтретиране

- Да се гарантира личната безопасност на затворниците, като се прилагат целенасочени мерки за превенция и защита от физическо, сексуално и психическо насилие между затворниците, особено по отношение на уязвимите групи лишени от свобода: лишени от свобода с психически проблеми, употребяващите наркотици, ЛГБТИК хората, ромите и бедните затворници и др.
- Да се въведат ефективни механизми за освидетелстване на нараняванията на лишените от свобода от независим медицински специалист, както и ефективни механизми за разследване на техните жалби.

- Да се следи за акуратното поддържане на всякакъв вид документация в местата за лишаване от свобода и в арестите, регистрираща наранявания в резултат от употреба на сила и помощни средства.
- На лицата с оплаквания или със следи от насилие да се осигурява незабавен достъп до независим медицински специалист за освидетелстване, което да се осъществява насаме, без присъствието на надзирател или друг представител на затворническата администрация, и за всеки регистриран случай без изключение да бъде уведомявана прокуратурата.

По отношение на дейностите и подкрепата в местата за лишаване от свобода

- Да се осигурят разнообразни дейности във всички места за лишаване от свобода, включително в арестите. Дейностите следва да бъдат съобразени с индивидуалните потребности на лишените от свобода.
- Да се гарантира, че всички лишени от свобода имат достъп до необходимата им подкрепа, включително специализирани програми и услуги за преодоляване на поведенчески, емоционални и други дефицити, според конкретно идентифицираните нужди.
- Полагането на възмезден труд от лишените от свобода съгласно чл. 78 от ЗИНЗС да се зачита за трудов и осигурителен стаж след направените удръжки от работната заплата.
- Със заповед на министъра на правосъдието да се определи по-малък процент от възнаграждението на полагащите труд лишени от свобода, който се отнема в полза на ДПФЗД.
- Да не се допуска експлоатация на затворническия труд, като се гарантира, че всички затворници получават възнаграждение за полагания от тях труд в полза на ДПФЗД и частни работодатели.
- Да се осигури най-строго съблюдаване на законовите разпоредби за здравословни и безопасни условия на труд в затворите и да се гарантира регулярен независим контрол върху условията на труд за лишените от свобода.
- Да се осигури достъп до образование за всички лишени от свобода, включително задържаните под стража в арестите към затворите, чуждите граждани, осъдените на доживотен затвор и доживотен затвор без замяна. Образователната програма да е адаптирана за възрастни.

- Да се увеличат възможностите за професионално обучение за лишените от свобода.
- Да се разширят възможностите за социална работа и подготовка за освобождаване в местата за лишаване от свобода, включително чрез привличане на външни институции и организации.
- Да се измени Законът за висшето образование в посока осигуряване достъп до образование на лишените от свобода. Пенитенциарните институции следва да насърчават включването на лишените от свобода във висшето образование и да осигуряват необходимите условия за подготовка и полагане на изпити.
- Да се осигурят компютри и обучения по компютърна и дигитална грамотност за лишените от свобода.

По отношение на достъпа до информация

- В арестите и затворите да се осигури писмен превод на различни езици на вътрешните правила и други документи, регламентиращи правилата и задълженията на лишените от свобода, включително процедурите за сезиране на съда, НПМ и механизми за защита.
- Да се предвиди възможност лишените от свобода, които не разбират български език, да използват устен превод от независим преводач в комуникацията им с пенитенциарните власти и при участието им в дисциплинарни и други процедури.
- Да се въведе контролиран достъп до интернет за целите на участие на лишените от свобода в обучителни курсове, кореспонденция с институции, търсене на правна и друга релевантна за тях информация, комуникация с близки, кандидатстване за работа и други подходящи цели.
- Да се обновяват с нови издания фондовете на затворническите библиотеки и да се предоставя по-широк достъп на лишените от свобода до тях.

По отношение на контактите със семейството и близките

- Свиданията на лишени от свобода, настанени в заведения от закрит тип и в арестите, включително и свиданията на доживотните затворници, да се провеждат в помещения без преградни стени, с възможност за пряк контакт и без присъствието на надзирател, освен ако няма конкретна, реална и продължаваща

опасност за сигурността, безопасността или здравето, която да налага използването на преграда или наблюдение от надзирател.

- Свиданията в помещенията за удължено свиждане за срок до 4 часа в заведенията от закрит тип да се провеждат с видеонаблюдение и под контрола на служители от надзорно-охранителния състав единствено при съществуването на конкретна, реална и продължаваща опасност за сигурността в мястото за лишаване от свобода или при риск от предаване на забранени вещи.
- Да се гарантира, включително чрез съответните законодателни промени, че телефонните разговори в арестите се провеждат, без съдържанието им да става достояние на надзорния състав, освен ако няма специално издадено разрешение на съдебен орган, разрешаващо намеса в неприкосновеността на кореспонденцията, когато това се налага за разкриване или предотвратяване на тежки престъпления, в съответствие с чл. 34, ал. 2 от Конституцията на България.

За по-нататъшно реформиране на системата на наказателно правосъдие

- В изпълнение на препоръките на КПИ и на решенията на ЕСПЧ наказанието „доживотен затвор без замяна“ да бъде премахнато от Наказателния кодекс.
- Да бъде отменено автоматичното поставяне на специален режим на осъдените на доживотен затвор и доживотен затвор без замяна.
- Да бъде отменено автоматичното приложение на режима на задържане по чл. 248, ал. 1, т. 1 от ЗИНЗС, при който определени категории обвиняеми и подсъдими лица се държат в постоянно заключени помещения без право на участие в колективни мероприятия.
- Да се въведе неотчуждаем минимум при налагане на запори върху личните сметки на лишените от свобода.
- Да се въведе законова възможност за независим мониторинг на местата за лишаване от свобода и на арестите от НПО за защита на правата на човека.
- Да се изменят Конституцията на Република България и Изборният кодекс, за да могат лишените от свобода да упражняват избирателни права. Лишаването от такива права да става само въз

основа на съдебно решение, когато е предвидено като наказание в състав на престъпление в Наказателния кодекс.

- Да се засили приложението на института на условното предсрочно освобождаване, като се обмисли въвеждане на автоматичното му приложение след изтърпяване на определен срок от присъдата по отношение на някои категории осъдени, които не представляват опасност за обществото.
- Да се въведе възможност краткосрочните присъди лишаване от свобода да не се изтърпяват ефективно, а само да се регистрират в досиетата на осъдените.
- Да се въведат допълнителни алтернативи на ефективното лишаване от свобода, както и възможност за изтърпяване на краткосрочните ефективни наказания през почивните дни, за да не бъдат осъдените откъсвани от работата и семействата си.
- Да се направят законодателни промени с цел използването на компенсаторното средство за защита да предоставя адекватни обезщетения срещу нечовешко и унизително отнасяне.
- Да се разширят възможностите за безплатна правна помощ на лишените от свобода.
- По отношение на обвиняемите и подсъдимите лица под 18-годишна възраст, задържането в арестите в хода на досъдебното производство следва изцяло да отпадне поради пълната непригодност на тези институции да осигурят изпълнение на минималните стандарти за задържане на непълнолетни лица.

Реформа
в затворите

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНКСКИ
КОМИТЕТ

Iceland
Liechtenstein
Norway
Active
citizens fund

РЕФОРМАТА В БЪЛГАРСКАТА ПЕНИТЕНЦИАРНА СИСТЕМА. СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

Д-р Красимир Кънев е виден правозащитник, бивш университетски преподавател и член на управителните съвети на редица международни организации, с над 30-годишен опит в областта на правата на човека, включително в представителството пред Европейския съд по правата на човека във връзка с нарушения на правото на живот, правото на лична свобода и сигурност, правото на справедлив съдебен процес, правото на защита от изтезания, нечовешко и унизително отнасяне и наказание, както и на правото на свобода на сдружаване.

Диляна Ангелова е юристка с многогодишен опит в наблюдението на местата за лишаване от свобода. Участвала е в изследвания върху различни аспекти на наказателното правосъдие, пенитенциарното право и политики, правата на жените и децата в България.

Реформа в затворите

БЪЛГАРСКИ ХЕЛЗИНКСКИ КОМИТЕТ

Iceland Liechtenstein Norway **Active citizens** fund